

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

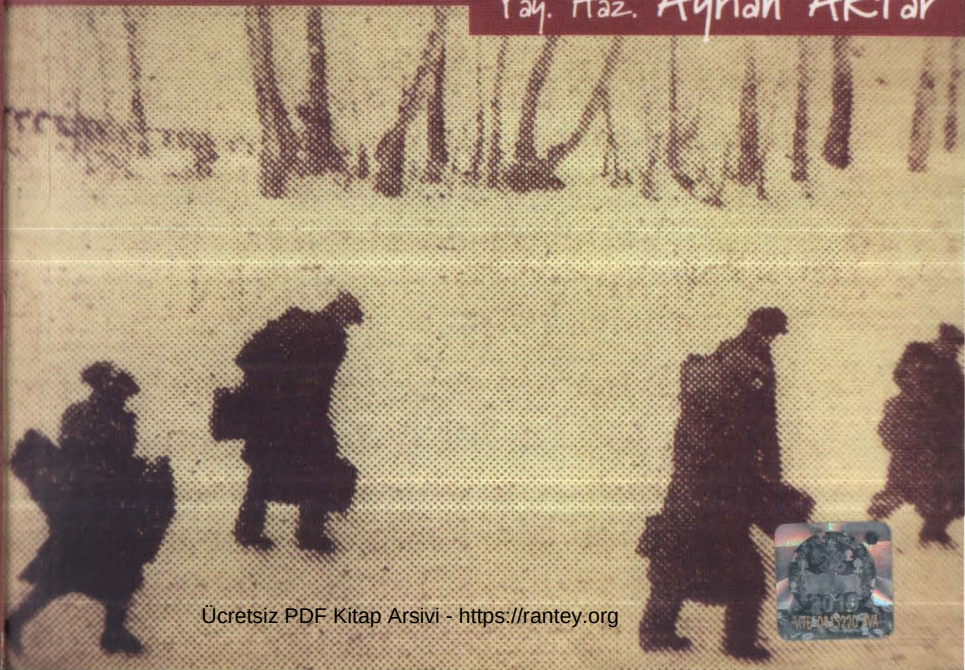
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943)

Yay. Haz. Ayhan Aktar

Yayına Hazırlayan
AYHAN AKTAR
Yorgo Hacídimitriadis'in
Aşkale-Erzurum Günlüğü
(1943)

AYHAN AKTAR İstanbul'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 1977 yılında mezun oldu. Daha sonra İngiltere'de Canterbury'de Kent Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimine devam etti. 1980 yılında Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde Prof. Mübeccel Kıray'ın yanında çalışmaya başlayan Ayhan Aktar, İstanbul Üniversitesi'nde başladığı doktora tezini 1989 yılında tamamladı. Bu çalışmasıyla, "Yayınlanmamış Sosyal Bilimler Araştırması" dalında birinci olarak "1990 Yunus Nadi Ödülü"nü kazandı. Aynı çalışma, *Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi* (Afa, 1990) başlığı altında yayımlandı.

1990'ların başından itibaren Türkiye'de "devlet-gayrimüslim azınlıklar" arasındaki gerilimler üzerine çalışmaya başlayan Ayhan Aktar'ın önce *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları* (İletişim, 2000), daha sonra *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm* (İletişim, 2006) başlıklı kitapları yayımlandı.

2005 yılı Eylül ayında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde toplanan "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları" başlıklı konferansın organizasyon komitesinde çalıştı. 2006 yılında Marmara Üniversitesi'nden emekli olan Ayhan Aktar, daha sonra Lefkoşa'daki Kıbrıs Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde ders verdi.

Prof. Dr. Ayhan Aktar, halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde öğretim üyesidir. Aynı zamanda *Taraf* gazetesinde köşe yazardır.

İletişim Yayınları 1631 • Anı Dizisi 58

ISBN-13: 978-975-05-0921-6

© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2011, İstanbul

2. BASKI 2011, İstanbul

EDITÖR Ahmet Insel

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Niki Stavridi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Canan Güzel

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cagaloglu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

Yayına Hazırlayan
AYHAN AKTAR

Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943)

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ / AYHAN AKTAR	7
Hâtıra / YORGO HACIDIMITRIADIS	19
VARLIK VERGİSİ, YENİDEN... / AYHAN AKTAR	75
FAİK ÖKTE'NİN ÇİLESİ / AYHAN AKTAR	197
VUR FAKAT DİNLE! / FAİK ÖKTE	221
FERİDUN KANDEMİR'İN ESKİ BAŞBAKAN SARACOĞLU'NA CEVABI	227
İSTANBUL NÜFUSUNDA GAYRİMÜSLİMLER, 1935-1955 / AYHAN AKTAR	231
VAPURDA / FERDİ ÖMER	239
GAZETECİ FERİDUN KANDEMİR'İN TASVİR-İ EFKÂR'DA YAYIMLANAN RÖPORTAJLARINDAN SEÇMELER	243
GAZETECİ FERİDUN KANDEMİR'İN 1962'DE YAKIN TARİHİMİZ DERGİSİNDE YAYIMLANAN YAZISINDAN SEÇMELER	281

ÇALIŞMA KAMPLARINA GÖNDERİLENLERİN LİSTESİ	
NASIL OLUŞTURULDU? / AYHAN AKTAR	289
MÜKELLEFLERİN LİSTESİ	
KAFİLELERİN GİDİŞ SIRASINA GÖRE.....	291
MÜKELLEFLERİN SOYADINA GÖRE.....	309

GİRİŞ

AYHAN AKTAR

Ülkemizde İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanmış olan Varlık Vergisi, yakın tarihimizde birçok kez karşımıza çıkan “azınlık karşıtı” politikalara örnek olarak gösterilebilir. Varlık Vergisi’nin belki de en acımasız tarafı, vergisini en fazla 30 günlük süre içinde ödeyemeyen mükelleflerin ilk olarak Aşkale’de, daha sonra da Erzurum ve Sivrihisar’da oluşturulan çalışma kamplarına yollanmış olmasıdır. 12 Kasım 1942 günü *Resmi Gazete*’de yayımlanan Varlık Vergisi Kanunu’nun 12. maddesine göre, vergisini zamanında ödeyemeyen mükellefler “umumi hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde” çalıştırılacaklardır.

Varlık Vergisi’nin çalışma kamplarını Nazilerin, Yahudileri, komünistleri, eşcinselleri, Çingeneleri ve bazı savaş esirlerini imha etmek amacıyla kurulan “toplama kampları” ile bir tutmak yanlış olur. Aşkale, Erzurum veya Sivrihisar kampları, kesinlikle *Auschwitz* veya *Birkenau* gibi birer ölüm fabrikası değildir. Varlık Vergisi mükellefi olan gayrimüslimler, Aşkale’de Trabzon-İran transit karayolundaki karları temizlemiş, Erzurum’da karayolunun kardan kapanması-

nı engellemiş veya şehrin sokaklarını süpürmüşlerdir. Sivri-hisar'da ise yol inşaatında çalışarak taş kırmışlardır.

Varlık Vergisi mükellefi tuhafiyeci Leon Bahar'ın Aşkale'den eşi Jenny'ye yazdığı 19 Mart 1943 tarihli mektupta belirttiği gibi, kamplarda “asker hayatı” yaşanmaktadır. Ama elli yaşını aşmış, kalp yetmezliği, tansiyon, şeker gibi kronik hastalıkları olan ve ömründe hiç İstanbul dışına çıkmamış bazı mükellefler için deniz seviyesinden 1.721 metre yükseklikte ve sıfırın altında 20 derece soğukta “asker hayatı” yaşamak da pek kolay değildir. Varlık Vergisi sırasında çalışma kamplarına toplam olarak 1.400 gayrimüslim vatandaşımız yollanmış ve bunlardan 21'i “borçlu olarak” hayatını kaybetmiştir.

27 Ocak 1943 tarihinde, 32 kişilik 1. Kafile Haydarpaşa'dan Aşkale'ye doğru trenle yola çıkar. İlk dört kafiiledaki toplam 319 kişinin çalışma yeri Erzurum'un Aşkale ilçesi olarak belirlenmiştir. 22 Mart 1943 tarihinde yola çıkan 5. Kafiiledaki 60 kişi, Aşkale tren istasyonuna ulaştığında, artık Varlık Vergisi mükelleflerinin kalacakları boş yer yoktur. Aşkale kasabasında ve Pırnakapan köyündeki bütün boş odalar, kahvehaneler ve hatta ahırlar bile mükellefler tarafından doldurulmuştur.¹ Yer darlığı nedeniyle, 5. Kafile Erzurum'a sevk edilir. 5. Kafileyi oluşturan 60 kişi, kızak ve kamyon kiralayarak trenle sadece iki buçuk saatte alınan yolu, iki günde kat ederler. İstanbul'dan 22 Mart 1943 tarihinden sonra yola çıkan bütün kafileler doğrudan Erzurum'a gönderilmiştir.

Ağustos ayının ilk haftasına kadar Aşkale ve Erzurum'da kalan mükellefler, 6 Ağustos 1943 günü Erzurum'dan yük vagonlarına bindirilerek dört günlük bir yolculuktan sonra

1 1940 nüfus sayımının sonuçlarına göre, Erzurum'un kent nüfusu 47.613 kişi, Aşkale ilçesinin merkez nüfusu 1.933 kişi ve Pırnakapan köyünün nüfusu ise sadece 554 kişidir. Bkz. Devlet İstatistik Enstitüsü, *20 İlkteşrin (Ekim) 1940, Genel Nüfus Sayımı*. Ankara, 1941.

Eskişehir'in Sivrihisar kazası, Biçer istasyonuna ulaşırlar. İzmir'den yola çıkan Varlık Vergisi mükellefleri ise doğrudan Sivrihisar'a gönderilmişlerdir. Sivrihisar'da son derece zor şartlarda kalan mükellefler Gökbel denilen mezrada, açık arazide delik çadırlarda yatmışlar ve aralık ayının ilk haftasına kadar yol inşaatında çalışmışlardır.

1883 yılında Niğde'de doğan Yorgo Hacıdimitriadis, 1895 yılında okumak ve çalışmak amacıyla İstanbul'a gelmiştir. O devirde birçok Karamanlı Rum'un yaptığı gibi Yorgo Efendi de ticaret hayatına atılır. 1942 yılında un ticareti ile uğraşan Yorgo Hacıdimitriadis'e işinden ve sahip olduğu gayrimenkullerden dolayı, kendi ifadesine göre, toplam 138.000 lira-lık vergi tahakkuk ettirilmiştir. Fakat gazete haberine göre, ödemesi gereken vergi 60.000 liradır.² Vergi borcunun sadece 5.590 lirasını ödeyebilen Yorgo Hacıdimitriadis 5. Kafile ile Erzurum'a yollanır.

O günlerde, Hacıdimitriadis'in Galata ve Eminönü'ndeki iki dükkanına ve Kadıköy'de eşi Elpida Hanım'ın mülkiyetinde olan evine haciz konmuş ve kendisi Erzurum'da iken ailenin tüm gayrimenkulleri, içindeki eşyalarla birlikte haraç mezat satılmıştır.³ Bütün bu satışlardan sonra Yorgo Hacıdimitriadis'in vergi borcunun ne kadarının ödenmiş olduğunu bilmiyoruz.

Hacıdimitriadis'in günlüğü dikkatli okunduğu zaman, evinden 1.900 kilometre uzakta, son derece kötü şartlarda yaşamak zorunda kalan bir insanın en bunalımlı günlerde

2 *Tasvir-i Efkâr*, 23 Mart 1943

3 Hacıdimitriadis'in Galata'daki dükkanı 504 lira muhammen bedel ile müzayedeye konulmuş ve satılmıştır. Satış ilanı 26 Temmuz 1943 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlanmıştır. Eminönü'ndeki dükkanı da 360 lira bedelle müzayedeye konulmuş ve mezat yolu ile satılmıştır. Satış ilanı 24 Haziran 1943 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlanmıştır. Kadıköy, Cafer Ağa Mahallesi, Hacı Sükrü Sokak'ta bulunan 18-20 numaralı ev ise, 4.440 lira muhammen bedel ile müzayedeye konulmuş ve satılmıştır. Satış ilanı 31 Temmuz 1943 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlanmıştır.

bile hayata sarıldığını ve yazdığı mektuplarla İstanbul'daki eşine ve kızlarına moral vermeye çalıştığını görüyoruz. 1943 yılının Aralık ayı başında, diğer mükelleflerle birlikte İstanbul'a ulaşan Yorgo Hacıdimitriadis eski mesleğine dönmüş ve 1966 yılına kadar ticaretle uğraşmıştır. 1968 yılında vefat eden Yorgo Hacıdimitriadis, İstanbul'da Balıklı Rum Mezarlığı'nda gömülüdür.

Yorgo Hacıdimitriadis tarafından kaleme alınan Aşkale-Erzurum günlüğü bizim için son derece değerlidir. O zaman için ileri sayılabilecek bir yaşta, 60 yaşında iken çalışma kampına gönderilen Yorgo Hacıdimitriadis'in günlüğünü okuyana kadar Varlık Vergisi mükelleflerinin çalışma şartları, maruz kaldıkları baskı ve kötü muamele hakkında pek bilgimiz yoktu. Yorgo Hacıdimitriadis'in kareli kağıtlara temiz bir el yazısı ile yazdığı günlük 50 sayfadır ve torunu Niki Stavridi'de bulunmaktadır.⁴

Niki Stavridi ile 2005 yılında Atina'da verdiğim bir konferans sırasında tanışmıştım. Niki Hanım, anne tarafından dedesi olan Yorgo Hacıdimitriadis'in günlüğünde yazanları bilgisayara girdikten sonra bana yolladı. Metni ilk okuduğumda sarsıldığımı hatırlıyorum. Günlüğün muhakkak yayımlanması gerektiğine karar verdim. Bu konuda Niki Stavridi'den izin aldım.

Günlüğü yayına hazırlarken, Yorgo Efendi'nin üslubu ile fazla oynamadım. Köken olarak Karamanlı Rum olan Hacıdimitriadis'in okuyucuyu zorlayacağını düşündüğüm bazı kelimelerini ve deyişlerini düzelttim. Örneğin, gece sözcüğünü "kece" olarak, kirpiği de "kibrik" olarak yazıyordu. Bu tür sözcüklerin doğrusunu yazdım, fakat onun hoş Türkçe-

4 Yorgo Hacıdimitriadis'in günlüğü, önce torunu Niki Stavridi tarafından Yunanca'ya çevrilmiştir. Kitap 2010 yılı Eylül ayında Atina'da ESTIA yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Giorgos Hadzidimitriadis, *Imerologio Exorisas: Erzerum 1943* [Sürgün Günlüğü: Erzurum 1943], Estia Yayınları, Atina, 2010.

sinin tadını bozmak istemedim. Özellikle, söz dizimine hiç dokunmadım. Sadece okumayı kolaylaştırmak amacıyla, noktalama işaretlerini ilave ettim. Metinde anlaşılmayacağını düşündüğüm bazı sözcük ve deyişlerin olduğu cümlelerde ise, köşeli parantezler kullanarak metne müdahale ettim. Umarım, genç okurlar Hacıdimitriadis'in günlüğünü okurken zorlanmazlar.

Yorgo Hacıdimitriadis, günlüğüne "hatıra" başlığını koymayı uygun görmüş. Onun koymuş olduğu başlığı aynen muhafaza ettik. Cumhuriyet tarihinin utanç sayfalarından biri olan Varlık Vergisi'nin Aşkale-Erzurum cephesini son derece samimi olarak bize anlatan merhum Yorgo Hacıdimitriadis'in hâtırası önünde saygıyla eğiliyorum.

* * *

Varlık Vergisi üzerine, yaklaşık yirmi yıl önce, 1991 yılı yaz aylarında çalışmaya başladım. Konuyla ilgili ilk yazımı ise, 1996 yılında *Toplum ve Bilim* dergisinde yayımladım. Daha sonra, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları* isimli kitabım 2000 yılında piyasaya çıktı ve bugüne kadar on baskı yaptı.

Bir akademisyenin ismi bir konu ile birlikte anılmaya başladığı zaman, o konudan çok fazla uzaklaşması mümkün olmaz. Hem konu onu bırakmaz hem de başkaları ona bilgi ve belge sunmaya devam ederler. Benim için de böyle oldu. Yakın zamana kadar başka konular üzerinde çalışıyor olmama rağmen, bir yandan Varlık Vergisi ile ilgili yeni yayınları takip ediyordum, diğer yandan da bu konu ile ilgili olarak anlatacak hikayesi ve elinde belgesi olanlar bir şekilde ulaşarak ellerindeki malzemeyi bana teslim ediyorlardı. Biraz da onların bana gösterdikleri güvene saygım nedeniyle, Varlık Vergisi konusundan kopmam mümkün olmadı.

İlk makalemi yazdığım 1996 yılından sonra, başka yazar-

lar da Varlık Vergisi ile ilgili birçok makale ve kitaplar yayımladılar. Açıkça ifade etmeliyim ki bütün bu yayınlar benim 1996'da yayımlanan "Varlık Vergisi ve İstanbul" isimli makalede yaptığım tespitlerin doğrultusunu değiştirmede, tersine okuduğum her yeni ciddi yayın görüşlerimi pekiştirdi ve zenginleştirdi.⁵ Son yıllarda Varlık Vergisi hakkında kitap yayımlayan, makale yazan ve belge yayımlayarak bilgi dağarcığımıza katkı yapan bütün dostlara burada teşekkürü bir borç biliyorum.⁶

Bütün bunlara rağmen, akademik hayatta "ilerleme" dediğimiz sürecin vazgeçilmez bir parçası da eleştiridir. Düzgün, ayağı yere basan, yeni belge ve yaklaşımlarla ufukumuzu açan eleştiriler, her zaman bir konuyu daha derinliğine kavramamızı sağlar. Maalesef, son on beş yıl içinde Varlık Vergisi ile ilgili olarak bu tip eleştiriler pek azdı. Daha çok, "Neden eski defterleri karıştırıyorsunuz?" türünden sorulara muhatap olduk. Türkiye'nin akademik ve entelektüel ortamında Varlık Vergisi'nin bir araştırma nesnesi haline gelmesinden rahatsız olanlar vardı. Varlık Vergisi'ne eleştirel yaklaşanlara veya "Tarihimizle yüzleşelim," diyenlere karşı çıkanlar ve bu gibi "netameli" konularda yayın yapılmasından rahatsızlık duyanlar oldu.

1996'dan bu yana, Varlık Vergisi ile ilgili olarak benim yazdıklarına eleştirel yaklaşanların ortak bir özelliği vardır: Eleştirenlerin çoğu bugünlerde "ulusalcı" olarak tanınan ve esas olarak *Aydınlık* grubunda çöreklenmiş milliyetçiler arasından çıkmaktadır. Takdir edersiniz ki, bu kısa sunuş yazı-

5 Bkz. Ayhan Aktar, "Varlık Vergisi ve İstanbul," *Toplum ve Bilim*, sayı 71, Kış 1996, s. 97-149

6 Aşkale ile ilgili diğer bir yayın da, 27 Ocak'ta 1. Kafile ile Aşkale'ye yollanan Konstantin Kürkcüoğlu'nun 1943 yılının Ece ajandasına yazdığı notlardan oluşmaktadır. Kürkcüoğlu'nun günlüğü, Hacıdimitriadis'e göre çok sınırlı sayılabilecek bilgiler vermektedir, çünkü ajandanın yeri kısıtlıdır. Bkz. İrini Sarıoğlu (yay. haz.), *Stin Exoria: Erzourum - Aşkale 1943* [Sürgünde: Erzurum-Aşkale 1943], Atina, 2009.

sında onlarla hesaplaşmak niyetinde değilim. Fakat benim-
sedikleri eleştiri tarzı ve tercih ettikleri kavramsal çerçeve
itibarıyla, onları “Kemalist Devrim Muhafızları” olarak gör-
düğümü itiraf etmeliyim.

* * *

Bu kitaptaki ikinci yazı, benim kaleme aldığım “Varlık Vergisi, yeniden” başlıklı metindir. Bu yazı, benim açımdan, on beş yıl sonra Varlık Vergisi’ne bir yeniden dönüş çabasıdır. 1996’dan sonra yayımlanmış çalışmaları bütünsel bir bakış içinde değerlendirmeye ve Yorgo Hacıdimitriadis’in anlattığı acı hikayeyi belli bir çerçeve içine oturtmaya çalışan bir denemedir. Tabii ki yazım esnasında, önceki çalışmalarımdan epey belge, mülakat çözümleri, yorum ve somut bilgiler bu yazıda yerlerini aldılar. Zaten başka türlü olması da beklenemezdi.

Eğer İstanbul Defterdarı merhum Faik Ökte, 1951 yılında “ülkemize demokrasi geldi zannederek” *Varlık Vergisi Faciası* başlıklı kitabını yayımlamasaydı, bugün Varlık Vergisi hakkındaki bilgilerimiz çok eksik kalırdı. İngiliz ve Amerikan arşivlerinden çıkan belgelerle, belki uygulama hakkında bir fikir sahibi olabilirdik. Ama Faik Bey’in yazdıkları sayesinde Milli Şef rejiminin ruhuna ve mantığına nüfuz etmemiz mümkün oldu. Fakat Faik Bey’e de böyle bir kitabı yazmış olmanın bedelini ağır ödettiler. Kitap yayımlandıktan sonra basında çıkan eleştirilere “Vur, fakat dinle” başlığı altında cevap veren Faik Ökte şunları söylüyordu:

“Bu kitabı neşretmekle [yayımlamakla] üzerime korkunç bulutları çekeceğimi pekâlâ biliyordum. Fakat bir gün, ince bir kabuk altında müzminleşen [derinleşen] bu yarayı mutlaka açmak lazımdı. Açılmasa iyi [tedavi] olmayacaktı. Ona gereken merhemi sürmek, onu tedavi etmek, zede-

lenen milli birliği tekrar yaratmaya çalışmak külfeti [işi], ilk günlerde işin aslını bırakıp hikayesiyle, hikayesini yazanla uğraşan muharrirlerimize [yazarlarımıza] düşmektedir. Ben ergeç dvnn bu zaviyeden [açıdan] ele alınacağı-na inanıyorum.”⁷

Faik Bey, Varlık Vergisi’nin “milli birliği” zedelediğinin ve gayrimüslim vatandaşlarımızın Cumhuriyet rejimine olan güvenlerini yok ettiğinin farkındaydı. İnanmış bir demokrat olan eski defterdar, geçmişte yaşanan acıların ancak tartışılarak aşılacağının farkındaydı.

Cumhuriyet tarihinin bu gözü pek ve onurlu bürokrati, kitabını okuduğum ilk günden beri benim hep ilgimi çekmişti. Geçtiğimiz aylarda Faik kte hakkında biraz araştırma yaptım, ailesi ile görüştüm. Böylece, “Defterdar Faik kte’nin ilesi” isimli biyografik denemeyi kaleme aldım.

Varlık Vergisi ile ilgili tartışmalarda her zaman karşımıza çıkan görüşlerden biri de gayrimüslimlerin İstanbul’un ticaret sektöründe egemen oldukları iddiasıdır. 1935 ve 1945 genel nüfus sayımlarındaki anadil ve meslek ile ilgili dağılımları kullanarak, İstanbul’daki gayrimüslim nüfusun konumu üzerine bir yorum yapmak lüzumunu hissettim. Konuyla ilgilenenler için ilginç olacağını düşünüyorum.

Varlık Vergisi sırasında İstanbul basınının meseleye yaklaşımı bir utanç vesikasıdır. Bu noktada, gazeteci Feridun Kandemir’in yazdıkları üzerinde durmamız gerektiğini düşünüyorum. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinden Feridun Kandemir, 27 Ocak 1943 tarihinde 1. Kafile ile Aşkale’ye gitmiştir. Orada yaptığı röportajlarla, Ankara yönetiminin İstanbul’daki gazetecilerle birlikte kurguladığı bir psikolojik operasyonun parçası olmuştur. 1943 yılının Ağustos ayında Başbakan Saracoğlu ile Varlık Vergisi ve Aşkale kampları konusunu g-

7 Faik kte, “Vur fakat dinle”, *Son Posta*, 26 Mayıs 1951.

rüşen Kandemir, 1960'larda yayımladığı bir tanıkllıkla, bir anlamda, "nedamet getirmekte" veya itiraflarda bulunmaktadır. Kandemir'in tanıklığının okuyucular açısından ilginç olacağını sanıyorum. Bu nedenle Kandemir'in yazdıkları bu derlemeye dahil edilmiştir.

Varlık Vergisi'nin en acımasız yönünün, vergisini ödeyemeyen mükelleflerin Aşkale, Erzurum ve Sivrihisar'da oluşturulan çalışma kamplarına yollanması olduğunu bu yazının başında ifade etmiştim. Yıllar içinde, benim çok sık karşıma çıkan bir soru da şudur: "Peki, sizde Aşkale'ye gidenlerin listesi var mı?" Yakın zamana kadar, cevap olarak "Maalesef yok," diyordum. Fakat 1990'ların başında o yılların gazetelerini kütüphanede okurken, İstanbul basınının attığı "Bugün 69 suiniyet [kötü niyet] sahibi daha Aşkale'ye yollandı" türünden pespaye manşetlerin altında Aşkale'ye yollanan mükelleflerin isimlerinin, mesleklerinin ve vergi borçlarının bulunduğu listeler verildiğini fark etmiştim. Çoğu haberlerde isimler yanlış yazılıyor veya vergi miktarları tam verilmiyordu, fakat üzerinde çalışmaya değerdi.

2008 yılında aynı gazetelere tekrar baktım ve dijital fotoğraf makinesi ile bu haberlerin resimlerini çektim. Daha sonra evde bu haberlerden çıkan isim, meslek ve vergi borcu bilgilerini bilgisayara girdim. Aynı işlemi birkaç gazete-yi kullanarak karşılaştırmalı olarak yaptığım zaman, ortaya 836 kişilik bir liste çıktı. Faik Ökte'nin verdiği bilgilerden çalışma kamplarına 1.400 gayrimüslim mükellefin yollandığını biliyoruz. Mükelleflerin önemli bir kısmının listesi böylece ilk kez ortaya çıkmış bulunuyor. Yakınları Aşkale, Erzurum ve Sivrihisar'a yollanmış insanlar için, bu listelerin kitabın sonunda verilmiş olmasının anlamlı olacağını düşünüyorum.

* * *

Bu kısa sunuş yazısını son dönemde Varlık Vergisi ile ilgili piyasaya çıkmış olan yeni bir kitaptan bahsederek bitirmek istiyorum. Varlık Vergisi uygulamasında yer almış yaşlı bir maliyeci, bu konuda yeni bir kitap yazdı.⁸ Bir anlamda, benim ve bana yakın düşünenlerin görüş, tespit ve yaklaşımlarına itiraz amacıyla yazılmış bir kitaptı bu. Cahit Kayra ve onun arkasına saklananların kurmuş olduğu savunma hattını biraz basitleştirerek özetlersek, Cahit Bey'in itirazlarını şöyle sıralayabiliriz: “Devletin parası yoktu, imkanlarımız sınırlıydı ve savaş içindeydik. Ne yapsaydık yani?” Burada Cahit Kayra'nın kitabının eleştirisine girişmeyi gereksiz buluyorum. Elinizdeki derleme, aslında bu türden “asmayalım da besleyelim mi?” demagojilerine bütünüyle karşı çıkan bir analitik yaklaşımın ürünüdür. Kitabın kendisi, zaten bu tür duygusal savunma reflekslerine gerekli cevabı vermektedir.

Geçtiğimiz aylarda, Varlık Vergisi sırasında İstanbul Defterdarı olan merhum Faik Ökte'nin *Varlık Vergisi Faciası* başlıklı anılarını tekrar okudum. Kitapta, ilk okumalarımda farkına varamadığım ince bir ayrıntıyı keşfettim. Faik Ökte, Varlık Vergisi'ni uygulayan bazı maliyecilerin görevlerinden istifa ettiklerini anlatıyordu. Yine 1951 yılında kendi kitabı piyasaya çıktığında, kitaptan rahatsız olanlar Faik Ökte'ye “Bu vergiyi tatbik edenlerin başında sen de vardın, o zaman neden çekilmedin?” sorusunu sormuşlardı. “Vur, fakat dinle” başlığı altında uzun bir cevap kaleme alan Faik Bey, o yazıda 1943 yılında istifa eden arkadaşlarını tekrar gündeme getirerek şöyle bir özeleştiriye bulunuyordu:

“Kaziyenin [önerinin] doğru tarafı, daha başta bu işten çekilmem [istifa etmem] lâzım geldiğidir. Beni tenkit edenlerin [eleştirenlerin] bu hususta hakkı vardır. Amme hizmetinde [kamu hizmetinde] vazife alan gençlere, tecrübeli

⁸ Cahit Kayra, *Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

bir ağabeyleri sıfatıyla tavsiye ederim: Kariyer, istikbal, çocukluk çocuk, yeniden kaldırıma düşmek endişesiyle inanmadıkları bir dâvâyâ sürüklenmesinler; kitabımda kendilerini bu badireden çekebilmek basiret ve imkânını bulan fanilere [insanlara] işaret ettim. Benim o zaman bu işten çekilmeyişimi bu arkadaşlar kadar olgunlaşmamış, kemâle ermemiş olduğumla izah etmekteyim.”⁹

Verginin tahsilatı sırasında mükelleflere yapılan zulüm, verginin ırkçı ve ayrımcı nitelikleri, o günlerde mesleğine ve kendine saygılı bazı maliyecileri görevlerinden istifaya zorlamıştı. Faik Ökte, kendi deyimi ile “olgunlaşmış ve kemâle ermiş” iki müfettişin hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

“Şubelerde çalışan müfettişler arasında da daimi değişiklikler olmuştur. Mesela, Fatih Şubesinde çalışan *İhsan Arat* mükelleflerin ıstıraplarına, göz yaşlarına birkaç aydan fazla dayanamadı. Bu işten affedilmesini istedi... Bütün varlığı satılan mükelleflerin çalışma kampına gönderilmesine en evvel Müfettiş *Ekrem Türkay* itiraz etti. Dinlemediler. Türkay ayrıldı.”¹⁰

1943 yılında, Milli Şef İnönü rejiminin en karanlık günlerinde, Varlık Vergisi mükelleflerine yapılan zulme şahit olan ve onların acısını içinde hisseden *İhsan Arat* (1899-1986) ve *Ekrem Türkay* (1910-1962), kendilerine saygının sonucu olarak hiç çekinmeden “istifa müessesesini” kullanmışlardır.

Şimdi 2011 yılındayız. Artık Varlık Vergisi’nin nasıl bir felaket olduğu hakkında akademik çalışmalar yapılmış, romanlar yazılmış, hatta bir film çevrilmiş ve birçok televizyon kanalında tartışma programları düzenlenmiştir. Bütün

9 Faik Ökte, *Son Posta*, 26 Mayıs 1951

10 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul: Nebioglu Yayınevi, 1951. s. 147

bunlara rağmen, hâlâ bu ülkede birilerinin “bilirkişi” rolüne soyunarak yaklaşık 69 yıl sonra Varlık Vergisi rezaletini savunabilmeleri çok hazindir. Benim gibi “tarihle yüzleşmekten” yana olan insanların üzerine düşen görev, vicdan sahibi Maliye Müfettişleri olan merhum İhsan Arat ve Ekrem Türkay’ın hâtıraları önünde saygıyla eğilmekten ibarettir. Bu kitabı onlara ithaf ediyorum. Mekânları cennet olsun, nur içinde yatsınlar.

Ayaspaşa, Nisan 2011

Hâtıra

YORGO HACIDİMİTRİADİS

Ermeni ve Müslüman 200 Kişi kadar idik
Her Her bether kuruntuları ile meşgul
görünüyorlardı sañke gayp olmaş olan
Bahtiyarlıklarının cezasına tesir
ediyorlar ve ya kendileri için daha feci
bir hal tasavur ediyorlardı. Merasimin
sadetliği ile beraber azimetti olduğu göze
çarpiyor idi. Saat 7 ye dogru mezar
Heldik güneş batmaga hazırlanıyordu.
Dokular okunmaga baslandı. Bunlardan
sonra Ermeni arkadaşlar okudular.
Saat 8½ da vazifemiz bitim bulmuş
idi ve yerlerimize dönmekte idik
Karanlık her tarafa sarımsı bulunu-
yordu. Arkadaşlar girip yavaş yavaş
ve Keder içinde idiler sañke Karan-
lıkta gayp olmaş olan sadetlerini
arayıp bulmak üzere sıkış hortlan-
lar gibi.

22 Mart 1943

Saat [akşam] altı buçuk raddelerinde [Sirkeci] Demirka-
pı'dan vapurla hareket ettik. [5. Kafilede toplam] 60 mükel-
lef idik. Haydarpaşa'da bir vagona konulduk. Her kompar-
tımanda sekiz kişi idik. Eşyalarımızı dahi beraberimize ver-
diler. Herkesin 3-4 parçası var idi. Kompartımanlar, koridor
dahi dolu. Kımıldayacak yer yoktu. Bu suretle saat yedi-ye-
di buçuk'ta Haydarpaşa'dan hareketle, [üç gün sonra, yani]
25 Mart 1943 Perşembe günü [öğlen] saat on ikide [Aşka-
le] Çiçekli istasyonuna geldik. Yolda yalnız su almamız için
üç-beş arkadaşın istasyona inmesine müsaade ediliyor idi.

25 Mart 1943

Çiçekli istasyonunda bir yol çavuşu Evrenli'de bir hana git-
memiz lazım olduğunu söyledi.¹ Oraya gitmek için bir vası-
ta olmadığından ilerideki bir köye kızak getirmek üzere bir
adam göndermeyi teklif etti. Altı lira verdik, lâkin ve adam
geri geldi ve kızak geldi. Eşyalarımızı istasyona naklettik.

1 Bugünkü ismi Tazegöl köyüdür. Aşkale'ye 25 km mesafede bulunmaktadır.

Genç arkadaşlardan baylar Armenak ve Yani [Yuvanidis]'i şükranla anmak isterim. Ağır eşyalarımı naklederek beni zor mevkiden kurtarmış ve küllî yardımda bulunmuşlardır. İstasyondan “selametle geldiğimize dair” ailelerimize telgraf çektik.

Hava fena kar yağmaya devam ediyor idi, istasyon anbarında bekleyor idik. Halbuki vasıta umutları kalmamakta idi. Geceyi orada geçirmek çok fena olacaktı. Esasen üç gün[dür] uykusuz, rahatsız idik ve ayaklarımız şişmişti. İstasyona 40 dakika mesafede Alaca köyü olduğunu ve orada geceyi geçirmemiz olabilir olduğunu söylediler. Bazı arkadaşlar istasyonda kalıp eşyalarımızı beklemeyi üzerlerine aldılar. Diğerleri de Alaca köyüne gitmeyi karar verdiler. Biz de altı kişi bir kafilé biraz yiyecek ve birer battaniye alarak köye gitmeyi kararlaştırdık. Kar devam ediyor ve soğuk çok idi. 1.750 metro [rakım] yüksekliğinde bulunuyor idik, hava tazyiki fazla idi. Köye vardık. Süleyman Adıyaman Ağa'nın evinde misafir olduk. Kaldığımız oda 30 metre [kare] murabba olup dörtte biri seki halinde ayrılmış toprak üzerinde hasırlarda rahat ettik. Üzerimizde yalnız birer battaniye olarak geceyi geçirdik. Fakat yerimiz çok soğuk değildi. Çünkü beraberimizde yedi büyük, iki ufak cem'an dokuz inek arkadaşlar var idi ve bazen sıcak kalorifer suları ve bazen diğer vasıtalarla havaya sıcaklıklar veriyorlardı (!)

26 Mart 1943

Burada sabah erken, [ama] akşam da erken oluyor. İstanbul ile fark ne kadardır bilmeyorum, ancak saat 5.30'da şafak atmışdı. Biraz kahvaltı yaptıktan sonra yine Çiçekli istasyonuna gitmeye hazırlandık. Hava daha fena, şiddetli kar tipişi devam ediyor idi. Yola çıktık bazı arkadaşlar istasyona gidiyor bazıları oradan dönüyor, bazıları da hamallarla eşyalarını almış gitmemiz lazım olan hana doğru yol almışlar

idi. Kimsenin kimseden haberi yoktu. Sinemada görmüş olduğum bir Sibiryâ manzarası gözlerimin önüne geliyor idi.

Istasyona vardık – bazı arkadaşlar hana gitmişler, bazıları da orada tereddütle beklemekte idiler. Gidilecek han, Evrenli hanları. Çiçekli'den iki saat mesafede ise de bir su [dere] geçmek lazımdı. Su taraf taraf buz tutmuş, ya buzlar üzerinden geçmek ya ayakla suya dalmak icap ediyordu. Lâkin su[yun] bazen yarım metre bazen de bir metre ve daha fazla derinlikde olduğunu söylüyorlardı. Üç arkadaş bir kızak elde ettik. 10 lira ile eşyalarımızın bir kısmını Alaca köyüne ve oradan defa hana 10 lira cem'an 20 liraya mutabık kaldık. Bir iki hamala da diğer eşyalarımızı verip, Bay Avram arkadaşımız kızağı takiben köye ayrıldılar. Ben Bay Armenak'le aynı yolu almak istedik ise de karlar yer yer çok fazla olduğundan ve 50-70 santim kadar gömülmeğe başladığımızdan bin müşkülât ile tren yoluna çıkmağa karar verdik ve çıktık. Kar tipi devam ediyor ve karlar yol izlerini kapatmış bulunuyor idi. Tren yolundan bir patikayı bulup oradan Alaca'ya gitmemiz icap ederdi. Biz de bu patikayı kaybetmiş idik, çünkü tipi bu yolu da kapatmış idi. Patikayı geri bırakmış isek de haberimiz yok idi. Çok zahmetden sonra patikayı bulduk oraya vardık. Tren hattı etrafına rüzgâr yer yer iki metre dahi kar toplamış idi ve çok dikkatli davranmak lazımdı. Oraya indik, artık konuşmıyor idik.

Dalgın dalgın yolumuza gidiyor idik. Ayaklarımın çiğnediği, gözlerimi dolduran ve devamlı yağmakta olan kardan yeni mukadderatım hakkında malumat almak istiyor idim. Acaba benim için bir kefeni mi temsil ediyor idi? İstanbul'da peder ve validemin mezarını ziyaret için elvedaya gettiğimde bir hayal gözlerimin önünden geçmişti. Yuvam emrivaki karşısında bulunduğunda, eşimden ayrılıp çocuklarımı garip bırakmak mecburiyetinde kaldığımda, peder ve validemle beraber ebedi uykuyu yapacağımı çok defa düşün-

müş idim. Lâkin bu ayrılığı hiç tasavvur etmemiş idim. Ne bir çiçek ne yeşil bir yaprak. Dudaklarda tebessüm uyandırabilecek hiç bir şey yoktu.

Nihayet köye yetiştik ve o geceyi de orada kalıp bir gün sonra hana hareket etmeği kararlaştırdık. O mealde hana getmiş olanlardan haber dahi almış olacaktık. Üç arkadaş yine Süleyman Ağa'nın evinde kaldık, bu defa on iki kişi idik.

27 Mart 1943

Sabah saat sekiz buçukta Erzurum'dan İbrahim Onbaşı geldi ve bizi buldu. İstasyondaki arkadaşları arattırdık. Köyde de orada da kimse kalmamış idi. İki kızak hazırladık birisine eşyalarımızı yerleştirdik, diğerine de onbaşı beraber dört kişi bindik ve hareket ettik. 15-20 dakika sonra inmemizi söylediler, suya gelmiş idik. Dün arkadaşlar suyu geçebilmek için tahtalarla köprü yapmışlar. Bizim kızaklar yola devam ettiler biz arkalardan takip ettik. Armenak elimden tuttu ve biraz sonra "Elhamdulillah suyu geçtik," dedi. Hakkaten 15-20 metroluk buz üzerinden selametle geçmiş idik. 70-80 metre daha yürümek icap etti. Karlar gayet fazla, 50-60 santim. Ayaklarımız gömülüyor idi. Kızağımıza oturduk ve yol aldık.

Kimse konuşmuyor idi, herkes hülyası ile meşgul idi. Bir ara güneşin bazı ziyaları bulutları delerek karşımızdaki dağlar üzerlerine şavklarını saçtılar. Gördüğüm manzara beni hayrette bıraktı. Ayaklarımın acısını o dakika için unuttum. Arkadaşlara, "Yahu şu güzelliğe bakınız," dedim. Lâkin kimse beni iştmedi. Az sonra, ben de gözlerim manzarada hülyalara dalmış idim.

Hana yetiştik. Arkadaşlar iki oda işgal etmişler idi. 30-35 metrekarelik odaya 25 kadar kişi yan yana yerleşmişlerdi. Bir oda da biz bulduk. 50 metrekare kadar idi. Ancak üç penceresi var idi ise de camları yok idi. On beş arkadaş bu

odayı aylığını 60 liradan pazarlık ettik. İki pencereyi tahta ve çamurla kapattık. Birisine kâğıt koyduk, hancı cam yapacağını vaad etti. Bu suretle, İstanbul'dan çıkdıktan sonra ilk olarak yataklarımızı serdik yattık. Bay Assa pencere önünde yatabildi. Çivi kesdiğini söylediler. Devam edebilirse, bu çiviler "varlığını" vermesine belki yardım edebilir.

28 Mart 1943

Hava fevkalade güzel. Güneş vücudlerimizi ısıtıyor. Herkes ceketlerle dışarıya dökülmüş idik. Rum arkadaşları topladım, pazar olmak münasebeti ile [birlikte] dua ettik. Bazıları iki saat geride olan Kandilli'ye gidip orada bulunan [Varlık Vergisi] mükelleflerini ziyaret ettiler. Oradan da bizleri görmeğe gelenler oldu.

29 Mart 1943

Hava yine ekşidi, bazen kar düşüyor. Günümüz koğuşları ziyaretle geçiyor. İşe henüz çıkamadık, çünkü kazma-kürekler gelmiş değildir.

30 Mart 1943

Hava müthiş soğuk, fena bir rüzgâr esiyor ki donmak işten değil. Yüz metre mesafede bulunan dereden su almağa çıkmış idim. Koğuşa gelene kadar elimde bulunan maşrapanın suyunun üzeri donmuş idi. Koğuşa geldiğimde dışarıda bir arkadaş eğlenmek için *Tan*, *İkdam*, *Cumhuriyet* diye güya gazetaci gelmiş gibi bağırmağa başladı. Diline nüzul [inme] inmiş bir ihtiyar Rum arkadaş ciddi gazetaci geldi zannı ile koğuştan fırladı çıktı. Diğerleri kakhaha ve istihzaya başladılar. Ben de gülmemei tutamadım. Ancak gülüyorum zan ederken gözlerimden yaşlar akıyor ve ağlıyor olduğumun farkında oldum. Koğuştaki arkadaşlar beş Rum, iki Ermeni, sekiz Musevi'dir.

Az vakit sonra koğuşlarda bir fısıltı başladı. Onbaşıya emir gelmiş yarın saat yedide kendi vesaitimizle Erzurum'a hareket etmemiz lazım. Erzurum altı saatlik yol diyorlar. Eşyalarımız için 15-20 kızığa ihtiyacımız var. Halbuki bu kızakların derhal temini müşkül. Köylülerle temasa geçildi bir gün sonra öküz kızakları hazır olunması kararlaştırıldı. Biz Kandilli veya Çiçekli istasyonlarından 60 kuruşa tren [bileti] alabiliriz isek de buna müsaade edilmedi. Piyade olarak Erzurum'a gitmemiz lazım olduğu söylendi. Emir böyle imiş!

31 Mart

Bu gün kızaklar temin edildi. On beş kişi eşyalarımız için altı kızak, 30 liraya pazarlık ettik. Hava çok güzel, güneş adeta İstanbul'un mayısını andırıyor. Hava o kadar berraktır ki gökyüzünün renki adeta dağların beyazlığı ile karışmış idi. Semâ o kadar yakın görünüyordu ki adeta 300-400 metre kadar üzerimizde gibi idi.

Sefalet günleri

1 Nisan 1943

[Sabah] saat beşte kalkdık. Kızaklar hazırlandı, saat sekize beş kala hareket ettik. Cem'an yirmi kızak eşya, 60 mükellef için yola çıkdı. Hava sisli, 50-60 metrodan ilerisi görünmüyor idi. Soğuk fevkalade çok idi. Karlar üzerinde 18 kilometro yolu dört buçuk-beş saatte yapabildik. Ilıcalar [istasyonuna] biz bazı arkadaşlarla [öğlen] saat 12.30'da geldik. Kızaklar ve bazı arkadaşlar 13.00-13.15'de gelebildiler. Bıyıklarımız kirpiklerimiz buz tutmuş bembeyaz idi. Hatta kaşkolumun ağzıma [gelen] tarafı dahi buz tutmuş idi. Ilıca 1950 metro irtifadadır. Orada içilecek su yok, dere suyu içiliyor. Ilıca'dan Erzurum 16 km. [uzaklıkta] olup, aynı gün yola devam etmemiz gayrı kabildir. Esasen Ilıca'da kar az ol-

duğundan kızakların iş görebilmesi olamayacağından araba tedarikine çalıştık. O geceyi Ilıca'da geçirmek mecburiyetinde idik, lâkin denklerimizi açmak güç mesele idi. İki-üç otelle dağıldık, battaniyelerimizi aldık. Soğuk müthiş idi. Ilıcılılar kış ortasında bu kadar soğuk görmediklerini söylediler. Sıfırdan aşağı 20-25 derece olduğu ihtimali var idi. Kahvede soba yandığı halde camlar buzlu ve dışarılar görünmüyor idi.

2 Nisan

Hava yine sisli. Eşyalarımızı trenle göndermeği düşündük. 17 [kuruş] 100 kilo için verecektik. Müsaade verilmedi! Köyde yalnız iki araba bulduk, 50 lira istediler. Bizim ise altı veya yedi arabaya ihtiyacımız var idi. Çok istişareden sonra hasta ve çok ihtiyarları ve üç-dört genci [geride] bırakarak Erzurum'a gitmemizi ve oradan kamyon gönderip eşyaları almamızı kararlaştırdık. Gençleri eşyaları beklemek ve yükletmek için tahsis ettik. Halbuki son saat yalnız beş kişinin kalmasına müsaade edildi. Bunların biri yatakta hasta, ağzından kan gelmiş [Konstantin] İatru, diğeri 70 yaşında [Bensiyon] Kamhi.² Diğeri 62 yaşında Aram [Deresenyan], ayakları tutmaz bir arkadaş. Diğeri nüzüllü [felçli] Hristo İliadis ve diğeri sıtmadan hasta [İstefanos] Sandukas. Bunları eşya bekçisi olarak bıraktık ve saat 11.00'de yola çıktık.

Bu muamelelerin hal olunabilmesi için bir saat kadar sokakta bekledik ve köylüler [tarafından] seyredildik. Öğleden sonra güneş çıktı, hava nispeten düzeldi. Yolda bir köyde su başında yarım saat kadar istirahat ettik. Yolda Ilıca'ya giden bir kamyonu tesadüf ettik, 50 liraya eşya ve hastalarımızı getirmesini [için] pazarlık ettik. İki arkadaş bindiler eşyaları yüklemek üzere Ilıca'ya gittiler. Biz saat üç buçukta Erzurum Kapusu'na geldiğimizde kamyon da yetişti. Bu

2 500. Yıl Vakfı kurucularından, Sanayici Jak Kamhi'nin amcasıdır.

kamyon bizim için Allah bahşışı idi. Çünkü gece sefil halde kalmış olacaktık. Guruba gittik, sayıldık. Ve oradan Mahalle Başı [semtinde] Cemal Oteli'ne gönderildik. Cemal Oteli bir kahve salonu 80 [metre kare] murabba ve 10 odadan ibaretdir. Bizim kaldığımız oda 11 metrekare olup, beş kişi yatıyoruz. Salonda altıncı katile 68 kişi kaldı. Altımız beton olup, [ancak] hasır koyarak yattık. Musluk, su yok ve yalnız bir apteshanesi var. İsabet, yakın mesafede (150 metre kadar ileride) bol sular vardır.

3 Nisan

Şayan-ı kayıt [kayda değer] bir şey yok, istirahatdayız.

4 Nisan

Pazar olmak münasebeti ile bazı arkadaşlar hamama gittiler. O meyanda emir geldi saat birde iş başına hazır olmamız için ve saat birde ikişer kişilik katile halinde guruba gittik. Gurup binası bizim otelden 20 dakikalık bir yoldur. Pazar olduğundan Erzurum halkı bizi seyre gelmiş ve çokları gülümser ve hakaretli sözlerle alay ediyorlardı. Gurup binasında kazma, kürek ve el arabaları verdiler ve bina yolundaki kar ve sair pislikleri temizlememizi emrettiler. Saat 17.30'a kadar çalışdık. Bina etrafında seyirciler eksik değildi. Çalıştığımız yer arka sokak, geçitle-temizlikle alakası olmayan tam manası ile mezbelelik bir mahal idi. Öyle ki, havanın çok soğuk olmasına rağmen, kazmanın altından teafunlar [pis kokular] hissediliyor idi.

5 Nisan

Saat yedide hareket ederek bir saat kadar mesafede Trabzon-İran transit yolu üzerine gönderildik. Oradaki kar ve buzları temizlemeye başladık. Saat 12.00'den 13.30'a kadar istirahat verdiler. Halbuki oturacak bir taş dahi olmadığından ayak-

da yemek yedik ve 13.30'dan 17.30'a kadar çalıştıktan sonra otelimize döndük.

Erzurum'a geldiğimizde soğuktan, rüzgârdan hepimizin yüzü gözü şişmiş idi. Ben katiyyen tanınmaz bir hale gelmiş idim. Alnım, gözlerim, burnum, dudaklarım, yüzüm şişmiş ve yanmış idi. Fotoğrafım bunu isbat eder. Saat üçe doğru 6. kafe treni geçti. Yolda bazı arkadaşlar onları selamladılar. Bulduğumuz yol tren yolu üzerindedir.

6 Nisan

Yine kar yağıyor. Saat 07.00'de hareket ettik ve gurup sokağını yine temizleme emri aldık. Saat 12.00'de otelimize döndük. 13.30'da işe başladık ve 17.30'da paydos ettik. Tabii gidip geldikçe kazma kürek omuzumuzda teşhir ediliyoruz.

7 Nisan

Kar fırtınası, soğuk müthiş ve karayel rüzgârı, her taraf buz.

Tecennün [çıldırtan] rüzgârları. El-zulum³

Saat 07.00'de hareket ettik. Yine İstanbul Kapusu'ndan transit yoluna gönderildik. Ovaya çıktık, rüzgârdan ilerlemek kabil değildi. Donacağız zannediyorduk, hatta yol çavuşumuz dahi vaziyetin çok feci olduğunu söylüyor idi. Köprü'nün bir tarafına sığındık, iki arkadaş geri dönüp komutana ricaya gittiler ki o gün için çalışmayalım. Gelen cevap menfi [olumsuz] idi. Mecbur olduk, yola devam ettik. Lâkin çalışmak gayri kabil idi. Tohum ıslah istasyonu binaları duvarlarını siper alarak bekledik hava şiddetini kaybetmiyor idi. Saat 12.00'de artık sabır [ve] tehammülümüz [direncimiz] kalmamıştı. Bizi daha iyi kurşuna dizsinler, kurtulalım diyerek artık geri dönmeye karar verdik. Guruba geldik. Komutan saat 14.30 [da] gelip gurup sokağında çalışmamızı tenbih etti ve saat 18.00'e kadar çalıştık.

3 Yazar "Erzurum" isminden yola çıkarak, "el-zulum" terimine telmih yapıyor.

Dönüşde herkes meys [kederli] ve bazıları gözyaşları dökerek yollarına devam ediyorlardı. Gayet şiddetli yeis ve endişe içinde bulunan ailemi düşünüyordum. Uzaklardan onların ağladığını işidiyor gibi oluyordum. Çok defalar “İstanbul’dan gidelim,” diye ailemin teklifine kulak asmadığımdan dolayı kendimi mesul tutuyordum. Elimdeki kazmayı kafama indirip, [kafamı] param parça yapmayı istiyor idim. Kendi kendime de, “istemiyorum” diyordum. Hayır, hayır delirmek istemiyordum.

8 Nisan

Güneş çıkmış idi, lâkin rüzgâr yine fazla idi. Gece 30 santim kadar kar her tarafı kaplamış idi. Yine İstanbul Kapusu yoluna gittik. Arkadaşım Armenak hastalandı geri döndü; akşam 39,8 harareti olduğunu anladım. Sıtma [nöbeti] tutmuş idi. Doktor akşam tedavisine geldi ve üç gün istirahat verdi. Saat 07.00’de hareket ederek 12.00’ye kadar mütemadiyen yolda çalıştık. 12.00’den 13.30’a kadar yemek ve istirahatimiz vardı. Halbuki her taraf kar, oturacak yer yok. Ayakta rüzgârın karşısında bekledik. Saat 17.30’da hareket edip 18.30’da koğuşlarımıza yorgun, ölü halde döndük. Esasen yaşayan ölüler idik. Akşam doktora rahatsız olduğumu söyledim. Bir gün istirahat verdi ve idrarımın tahlile gönderilmesini emretti.

9 Nisan

İşe çıkmadım. İdrarımı topladım kanlı olduğunu gördüm. Tahlil neticesi bir kaç gün sonra anlaşılacak. Ayakta ve istirahatlı olan bazı arkadaşlar otelimizin ittisalında [yakınında] bulunan aşçı dükkânına birer çay almak için gitmiş idik. O arada komutan kontrol için geldi, bizim odalardan dışarı olduğumuzu münasip görmedi ve katiyyen dışarı çıkmamamız için kapuya asker bıraktı. Nerede yıkanacak ve sair ihtiyaçlarımızı nerede görecektik?

Arkadaşlar İstanbul Kapusu yoluna gitmişler. Döndüklerinde yemek yemek ve saire için dışarı çıkmak men edildiğini hayretle karşıladılar. 129 kişi (5. ve 6. kabile) bir binada idik ve suyu olmadığı gibi apteshanesi dahi yalnız bir [tane] idi. Nihayet yalnız beşer kişi [dışarı] çıkmamıza onbaşılar razı oldular.

10 Nisan

Hava güzel, rüzgâr yok. Güneş her tarafı kaplamış. Ben de arkadaşlarla işe çıktım. İstanbul Kapu yolunda kar-buz temizledikten sonra saat 13.00'de paydos yaparak 14.15'te yerimize döndük. Cumartesi olması münasebetiyle öğleden sonra çalışmak yoktu. Komutan koğuşlarımıza geldi. Otelimiz civarından uzaklaşmamak üzere dışarı çıkmamıza müsaade verdi. Bir arkadaşın (Bay Sarfati) şehirden geldiğini gördü. Sarfati asabi bir adam olmasından dolayı, komutanın ona "siz mahkumsunuz" ve saire sözlerine cevaben, "Esasen biz medeni haklardan iskat edildik. Bizi daha eyi kurşuna diziniz..." demesi üzerine kendisini komutanlığa çağırıp yarın pazar günü ceza olarak işe çıkmasını emretmiştir.

11 Nisan

Müthiş bir hadise ve ümit dumanları. Saat 06.00'da kalktım. Yıkanmaktan dönüşümde bir arkadaşın sokağa çıkıp "Çabuk bir araba çağırınız," diye bağırdığını eşitdim. Koşdum. Bay [Salamon Frederik] Sarfati intihar etmek üzere elinin damarını kesmiş ve o arkadaş yetişmiş idi. Kolunu bağladılar kanın akmasını azaltmak için ve kendisini hastaneye götürdüler. İsabet, fenalığın önü alındı. Rum arkadaşları ibadete davet ettik. Bir koğuşda okuduk (Εξάψαλμος ve Παράκλησις).⁴ Çoklarımız mağduriyetimiz için acı acı göz

4 İki ayrı dua başlığı. Okunuş: Eksapsalmos ve Paraklisis.

yaşları dökdük. Dua yaptığımız odada bir hasta ihtiyar var. Yürüyemez olduğundan işe de çıkmaz. Benim meyas halime karşı çağırdı ve şunları söyledi:

Gut verloren = bien perdu
nichts verloren = rien perdu
muth verloren = courage perdu
wenig verloren = peu perdu
hofnung verloren = espoir perdu
*alles verloren = tout perdu.*⁵

Ümit! Başka da bir çaremiz kalmadı. Ya Rabbim bize kuvvet, cesaret ve ümit veriniz. Gözlerim, yüzümün şişliği henüz geçmiş değil. Ne bulursak onu yemek mecburiyetindeyiz. Kendimizi yemekten, soğuktan, pislikten gözetmemiz kabilsiz. Esasen üzerimizde bit de buluyoruz. Bit hastalığı [tifüs] da buralarda işitiliyor. Allah yardımcımız olsun, aile ve çocuklarımıza acısın ve biz biçareleri kurtarsın. Dışarıda hava fenalaşmağa başladı, bazen kar yağıyor ve şiddetli lodos esiyor.

12 Nisan

Gece kar yağmış 30-35 santim kadar, yollara kar toplanmış. Ben bu gün istirahattayım işe gitmedim. Arkadaşlar İstanbul yolunda çalışmış.

13 Nisan

Bu gün de istirahattayım. Beton ve hasır üzerinde yattığımızdan soğuk almışım. Fena öksürüyorum. Altımıza tahta koydurduk ve hasırları tahta üzerine aldık. İdrarım tahliyesinde kandan başka bir şey zuhur etmediğine memnun oldum. Arkadaşlar yine İstanbul Kapusu'na gittiler, ancak mütema-

5 Almanca ve Fransızca yazılmış vecizenin tercümesi: Malın kaybı hiç bir şey, cesaretin kaybı az bir şey, ümidin kaybı ise her şey.

diyen ileri gitmekte olduklarından ancak 19.45'te dönebildiler. 6. kilometreye kadar gidiyorlar.

14 Nisan

Kar yağıyor. Yine istirahattayım. Arkadaşlar İstanbul Kapusu'na gittiler. Hava çok fena olduğundan komutan geri gelmelerini haber etmiş, saat 14.00'de gelebildiler. Kar devamlı düşüyor. Arkadaşım Armenak yataktadır.

15 Nisan

İstirahattayım. Öksürük devam ediyor. Hava iyicedir. Kar ara sıra atıştırıyor. Arkadaşlar bu gün Kars Kapusu'na gittiler. Adam başına 15 metrekare yer temizleme emrini almışlar. Buz ve karları temizleyerek döndüler.

16 Nisan

İstirahatım devam ediyor. Ara sıra kar yağıyor. Arkadaşlar yine Kars Kapusu'na gittiler. "Fazla istirahatçı var," diye dedikodular olması ve komutanlık ve vilayet tarafından şikâyetler olması üzerine doktor yatakda bulunan ve gayet ihtiyarlardan on kişi kadarını vazifeye çıkarıp iş başına gönderdi. Bazıları yollarına devam edemeyip geri döndüler. Yeni muayene neticesi istirahat aldılar.

17 Nisan

İstirahattayım. Öksürük devam ediyor. Arkadaşlar saat 13.00'de döndüler. Çokları temizlik yapıyorlar. Hamama gidenler var.

Sevgililerim Fifi ve Adela⁶

Mademki anneniz bana mektup yazmıyor ben de ona yazmayacağım.

Dün size yine mektup yazıp bir dostla yolladım. Tren iki gün geciktiği için size yeniden yazıyorum. Çiçekliye göndermiş olduğunuz 1.4 tarihli mektubunuzu aldım. Demek iki tane mektubunuz eksik. Annenizi yalnız bırakmayan ve size sık sık ziyarete gelen Katina'ya teşekkür ederim. Saraf-yan evine yazıp bir kamineto (ispirto ocağı) göndermelerini istedi. Buna kesinlikle ihtiyacımız var.

Onlarla anlaşın ve bu işin yapılması için bakın. Beş kiloluk bir koliyle gönderilirse ağırlığın tamamlanması için 5 kg. zeytinyağıyla bisküvi gönderebilirsiniz. Başka hiçbir şey istemiyoruz.

Hazır bisküviniz yoksa gönderme bunun yüzünden ertelenmesin.

K. Stavridis ailesine selamlar ve hediyeleri için teşekkürlerimi iletin. Elektrik lamba parasını ödemişsinizdir. Aklım daima sizinle birlikte. Bir an önce kavuşmamız dileğiyle.

Anneniz dahil hepinizi öperim

(imza)

Yakalandığım gün⁷ 17/3/43

18 Nisan

Pazar. Sabah ve akşam dua ettik. Hava bazen güneş, bazen kar. Kayda şayan bir şey yoktur.

6 Bu mektubun orijinali Yunanca yazılmıştır. Türkçeye Niki Stavridi tarafından tercüme edilmiştir.

7 Bu cümle aslında Türkçe yazılmıştır. Burada "yakalanma" sözünden kasıt, Yorgo Efendi'nin polisler tarafından evden alınıp Sirkeci Tren Garı yanındaki "Demirkapı" denen yerdeki bekleme alanına götürülmesidir – ç.n.

Yorgo Hacidimitriadis, kızları Fifi ve Adela ile, 1928 (Kaynak: Niki Stavridi).

19 Nisan

Öksürük devam ediyor ise de hafifçedir. Ancak dün akşamdan beri sürgü var. Hava don, lâkin çok güzel ve güneşlidir. Saat 10.30'a doğru 7. katile geldi. Yer olmadığından bizim otel önünde sokakda üç-dört saat kadar kaldılar. Öğle yemeklerini ayakta yediler. N.[Nikola] Zamboğlu'nun gayreti ile akşama doğru civarda beş mağaza kiralanarak 7. katile 56 kişi olarak yerleşebildi.

20 Nisan

Musevilerin bayramı olması münasebeti ile onlar vazifeye çıkmadı. Mütemadiyen dualar ettiler. Biz Rumlar dahi saat altıda duamızı ettik. 5. ve 6. Katiledeki arkadaşlarımız işe gittiler. Ben istirahatdayım.

21 Nisan

Hava güzel, güneşli ise de soğuk. Esasen her sabah sular dışarıda don[muş durumda]. 7. katile dahi bu gün vazifeye gönderildi. 14 kişilik bir manga Elektrik santralı binasına gönderilip orada mahpuslarla çalıştırılmış. Diğer arkadaşlar Kars yoluna gittiler. Bir buçuk saat kadar yol gitmek suretiyle bir buçuk metre kadar yükseklikte yolda bulunan kar ve buzları temizliyorlar. Tabii her gün daha ileri gitmek mecburiyeti hasıl oluyor. Bu gün üç katile beraber yeni mangalar yapmak ve ihtiyarları ayrı ve Rum, Ermeni ve Musevileri ayrı mangalar teşkil etmek teşebbüsünde bulundular. Yarın bizim "Büyük Perşembe" olduğundan işe gitmememizi komutanlığa rica ettik isek de ricamız kabul edilmedi.⁸ Ben istirahattayım.

8 Paskalya'dan önceki Perşembe günü İsa'nın çarmıha gerilişi dolayısıyla matem günü sayılıp sabah ve akşam saatleri kilisede ayinler yapılıyor. Bütün bu haftanın günleri Büyük Pazartesi, Büyük Salı vs. olarak adlandırılıyor.

22 Nisan

Hava güzel. Bugün komutanımız olan Mahmut Bey bizi umumi içtimaya davet etti. Kendisi Erzurum'u terk ediyor olduğundan birkaç hitapta bulundu. Onun yerine Süreyya Bey geldi. İçtimamız saat 19.30-20.00'yi buldu. Arkadaşlar da yorgun olduklarından bu akşam kilise duamızı yapmadık.

23 Nisan

Bu gün [bayram münasebeti ile] resmi müesseseler kapalı olduğundan bize de vazife yoktu. Sabah duamızı yaptık. Keza, akşam duamızı yaptık.

23/4/43

Sevgili Adela,

Şimdi kelisamızı [kilisemizi] okurken 16.4.'43 tarihli mektubunu getirdiler. Çok memnun oldum. Avr. Papadopoulos'un evini 9.300 liraya sattıklarını Armenak'ın mektubunda yazıyorlar. İkametkâhları satmıyorlar idi. Şimdi onları da satıyorlar mı? Yümnî Bey'den mektup almadım ben de ona bir şey yazamadım.

Şimdilik başka yazacak bir şeyim yoktur.

Hepinizi öperim.

(imza)

24 Nisan

Hava lodos. Arkadaşlar işe gettiler. Rüzgârdan çok zahmet çekmişler.

25 Nisan

Pazar ve Paskalya. Hava yine dondurucu lodos. Saat sekizde duamızı yaptık. Dokuz buçukta Ermeni arkadaşlarımız dua

yapdılar. Bu dualar esnasında göz yaşları döküldüğü çok oldu. Lâkin hıçkırıklar boğulmağa çalışılıp, işitilmez bir hale geliyordu. Bu gün ki Hristiyanlığın en büyük bir bayramıdır, bizim için çok karanlıktı. Bizimle beraber ailelerimizin dahi acı göz yaşlarını hissediyor, [onların] ümitsiz izdirap feryatları ev duvarları üzerinde parçalanıp yok olduğunu zannediyor idik. Haksızlığa kurban olduğumuz fikri, damla damla ruhumuza nüfuz etmekte idi. Hakk-ı müdafaadan mahrum, medeni haklarımızdan iskat edilmiş [olan] biz felaket ortakları bu gün sabahdan akşama kadar kendi yaralarımızı zehirlemekte idik. Bu felaketin neticesi delilik veya intiharla parçalanmasın diye dua ediyor idik. Bizi muzdarip eden ruhi bozukluklara karşı mukabele etmek istiyor idik. Saat 11.30'da duadan sonra odamda altı kişi toplanmış idik. Ermeniler henüz dualarını bitirmişlerdi. Yaşlı gözlerle gelmişlerdi. Intihara kalkışan Bay Sarfati dahi tebrike gelmişti, ancak o da ağlıyor idi. Konuşmuyor idik, göz yaşı buhranları hepimize sirayet etmiş idi. Biraz sonra biri birimizi teselli etmeğe çalışdık. Victor Hugo'nun bir ibaresini düşünmeğe başladım. "L' aumône du pauvre au pauvre."⁹ Filhakika biz biçâreler birbirimize metanet vermek istiyor idik ve hayallerle kendimizi avutmağa çalışıyor idik. Lâkin ve lâkin kalplerimiz esef ve korku ile ağlıyordu. Ruhumuzun vakit vakit burada hazır olmadığını hissediyor idik. Kim bilir nerelerde geziyor, ne manzaralarla karşılaşılıyor ve ne parçalanmış kalplerin fışkırmış ricaları ile meşgul oluyor idi. Ne endişeler ve ıztıraplar hayalleri gözlerimiz önünden geçiyor idi. Üzüntümüz hakiki "fiev" [humma] halini almış idi.

Yorgi Gelincik namında 6. kafileden bir arkadaş 10 [tane] boyalı yumurta getirdi. Güya, "[Nikola] Zumbulis gönderdi," dedi. Birer tane Armenak ile yedik. [Yorgo] Nikola idis'i gördüm:

9 Fucaradan fukaraya sadaka/merhamet (Fransızcadan çeviri).

“Bilirsiniz ben de Armenak da yumurta yemeyiz. Bizi dü-şündüğünüzden dolayı teşekkür eder isek de müsaade eder-seniz [kalan] sekiz yumurtayı iade edeyim,” dedim. “Yu-murtaları biz göndermedik ancak [Yorgi] Gelincik bir kaç kuruş para almak için size getirmiş ve utandığından arkada-şımız Zamboğlu’nun ismini vermiş,” dedi.

[Yorgi] Gelincik’e bir bahşış verdim ve sekiz yumurtayı iade ettim. [Yorgi Gelincik] 12.000 lira Varlık Vergisi [bor-cu] ile mükellef, arkadaşlarına hizmet etmek ve tabaklarını yıkamak suretile burada bir lokma ekmeğini temin etmeğe çalışıyor idi. Bu kabilden daha az ihtiyaç sahipleri başka da var idi. Bazıları çay kahve ve bazıları yemek yaparak [bizle-re] satıyorlar idi.

Öğleden sonra gençler bazı şarkı ve türkülerle alkol te-siri ile [sarhoş] olarak eğlenmeğe çalıştılar. Akşama doğru [Nikola] Zamboğlu ile beraber ikimiz Albay’a gittik ve ya-rın Paskalya olmak münasebeti ile vazifeye gitmememizi ri-ca ettik. [Nafia Takımları Alay Komutanı] Necati Özhan Bey çok iyi adamdır. Ricamızı kabul etti. Şu halde, yarın istira-hatdayız.

26 Nisan

Hava çok güzel adeta yaz gibi. İşimiz yok. İsim günüm. İs-tanbul’da bahtiyar günlerimden biri. Hısım akrabaların, eş ve dostların tebrik için koşup ziyaretime geldikleri gün! Ne kadar bu manzara uzaklaşıp gözlerimin önünden gidiyor ve saat saat kayıp oluyor. Şimdi ruhuma hakim olan bu günkü acı vaziyetim idi. Yaralı kalbimden kanlar akıyor zannediyor idim. Ailem, çocuklarım şimdi konforlarından mahrum kal-mış, eşyalarından çıplanmış bir ev köşesinde kim bilir ne iz-diraplar içinde bulunduklarını düşünüyor idim. Ya evimizi de elimizden aldıklarında ne olacak olduğunu tasavvur etti-ğimde çılgınca meraklara kapılıyor idim.

Öğleden sonra [Konstantin] latru yine rahatsızlandı. Altan üstten çok kan gelmişti. İsabet, Fen Memuru ve Komutanımız Süreyya Bey koğuşda hazır bulundu ve bir raporla hastayı hastaneye gönderdi. Burada şükran ve minnetdarlıkla bazı arkadaşların isimlerini kayt etmek isterim. Perikli Bellas, Zaharya Katrancı, İsaak İdosoglu ve bhusus Hristo Hristidis oda arkadaşları olan latru'yu mütemadien tedavi ettikleri gibi çok defa geceleri pisliklerini dahi temizlemişler ve her türlü muaveneti [yardımı] yapmışlardır.

27 Nisan

İşe çıktım saat 07.00'de hareket ettik. 08.30'da iş başında idik. Bir ve bazen iki metro kadar yükseklikde olan karları temizleyip yolu bir metro kadar genişlettik. Esasen yolu daha evvel arkadaşlar açmışlar idi. 11.30'dan 13.00'e kadar yemek istirahati yaptıktan sonra [bu] defa işe başladık ve vazifemiz hitamında yerlerimize döndük.

28 Nisan

Yine işe çıktım, dünkü gibi çalıştık.

29/4/43

Sevgililerim Elpis, Fifi ve Adela,

19 (dokuzuncu) ve 23 Nisan (onuncu) iki tane, [yani] cem'an üç [adet] mektuplarınızı aldım ve çok sevindim. Keza 16/17/18 tarihli gazeteleri dün aldım. Bura hayatımdan tafsilat istersiniz. Yemek hususunda biraz zahmet çekiyorum çünkü bilirsiniz her şeyi yiyemem.

Pazar günü bir arkadaşımız [Stelyanos] İstiloğlu Ağa [çarşıdaki] fırına kıymalı patates (Musakka) vermişti. [Maliyete] iştirak ettik, 90 kuruş hissemize [düşeni] verdik. Öğle ve akşam Armenak ile birlikte yedik. Pazartesi fasul-

ya pilakisi ve kayısı kompostosu yedim. Burada Park Otel garsonlarından iki kardeş var. [Her biri] 12,000 liralık mükelleftir. Bunlar burada çay, kahve ve yemek yapıp satarlar ki masraflarını çıkarsınlar diye. Lakin ekseriyetle köfte yaparlar yeyemem, bunlardan aldım fasulya ve kompostayı.

Salı günü işe çıktım sabahtan peynir ve bal kahvaltı yaptım. Öğle peynir ekmek ve elma yedim. Akşam yağ, peynir, bal yedim. (Burada fevkalade güzel bal var vasıta olsa göndereceğim. Henüz İstanbul balını bitirmedim). Dün yine işe çıktım. Öğlen peynir, incir, ceviz yedim. Bizim Lazaros'un bir komşusu var: Hristo Hristidis. Çok iyi bir adam. Onlar akşama bulgur pilavı yapmışlar, sağ olsunlar bana da verdiler. Komposto da aldım bugün öğleye yeyeceğim. Avr. Papadopoulos'un oda arkadaşlarından iki tane yemek yapan var ve onlar her gün yemek yaparlar. Bizden yemek bilen yok. Şimdi [Stelyanos] Istiloğlu Ağa geçdi. Süt almış sütlaç yapacak, beraber yiyeceğiz. Bu gün yemeği temin ettik demektir. Bu gün işe çıkmadım doktoru bekleyorum.

Nerede ve nasıl çalışıyoruz. Saat 7-7.30'da içtima va hareket. Kazma kürek omuzda yola çıkarız. 8.30-9.00'a [kadar] evvelden açılmış ve ancak genişletilmesi icap eden Kars yoluna varırız. Salı gün 1 ve bazen 2 metre boyunda karları açdık yolu genişlettik. Dün de keza [aynı işi yaptık]. Şimdi etrafta kuru karsız yerler çok var. Öğle [vakti] bir - bir buçuk saat oturur, [yemek] yer ve istirahat ederiz. Saat 5'te tatil. İşimizi daha evvel bitirirsek, daha evvel döneriz. İstirahat aldığım günleri odamda geçiririm. Havalar şimdi iyi. Rutubetde odada oturmak [yerine], kabil oldukça vazifeye gitmeği tercih ederim. Yattığımız yer: dört yatak yan yana ve sık [olarak] koyunuz, ayak tarafına yanlamasına da bir yatak serdiğinizde odamızın genişliğini anlarsınız. Ka-

pı içeri tarafa açılır ve 50 cm. bir yer kalır ki, ayakkabılar ve kazma kürekler birbirleri ile yer için dövüşür dururlar. 15-20 [adet] çivilerden [sarkan] eşyalarımız da [durumu] seyyir eder dururlar. Zan ederim epeyce uzun yazdım. Şimdi Y. Nikolaidis'i çağıracağım. Vaadı mucip [söz vermiş olduğu gibi] gelsin yorganımın astarını geçirip diksin diye. Bakalım nasıl becerecek.

Doktor Ananiyadis ailesine mahsus selam ederim. Anesti'nin ameliyat olup ve şimdi iyi olduğuna çok memnun oldum. Bütün geçmiş olsun. Bana göndermiş oldukları bisküvi ve şirupu [şurup] daima [...] ve minnetdarlıkla tatdım, teşekkür ederim. Baylar Scotto ve H. Papadopulos'dan henüz hiç bir mektup almadım. Bay Saliba'ya mektup yazmışdım. Bu gün [bir] defa [daha] yazdım. Ben de ondan mektup bekliyorum.

Koli henüz gelmedi. Aleksandra ve Elli'nin mektuplarını aldım. Teşekkür ve selam.

Hepinizi öperim ve kalbimde sıkarım.

(imza)

29 Nisan

Bu gün ben işe çıkmadım. Doktor da bir haftadan beri gelip ziyaret etmiyor. Başka doktor tayin edilmiş o da gelmiyor. Evvelki de gelmiyor ve bu suretle hastalar da tedaviden mahrum kalıyorlar. Arkadaşlar tabii işe çıktılar.

30 Nisan

İşe çıktık. Dönüşümüzde iki polisin bizim için tahsis edildiğini gördük. İçtimaya çağırıldık: "Çarşıya inmek yasak, dışarı çıkmak yasak, içki içmek, kâğıt oynamak yasak, ahali ile temasa gelmek yasak," dediler. "Bir ihtiyacınız olduğun-

da söylersiniz. Beş-on kişi birden yanınızda bekçi ile müsaade eder, göndeririz,” dediler. “Yemek dahi yalnız bir aşçıdan yeyeceksiniz!” Onu da tayin ettiler. Olduğumuz civarda başka da aşçı olduğu halde yalnız birisinde yiyebileceğimizi söylediler. Yarın 1 Mayıs [Bahar] Bayramı olduğundan işe gitmememizi komutanlıktan rica ettik. Maateessüf ricamız reddedildi.

1 Mayıs

Matem günü. Saat 07.00’de içtimaya davet edildik, bir saat kadar ayakta bekledik. Polis İsmail Bey bizi saymağa başladı. Bütün hareketleri Napoleon tavrı idi. Odalarda yatmakta olan ihtiyar ve hastaları kaldırıp onları da bahçeye getirdi. Şimdi de doktor vazifesi yapmağa başladı. Ayakda duramayacak vaziyetde olanları ayırdı, bazılarının alnına elini koyarak hararetlerini anlamak ve ona göre hastalıklarını tespit etmek isteyor idi. Çoklarını itip, fena muamele yapıyor ve hakaretler yapıyor idi. “Hasta olmayıp doktora gitmek isteyenlerin analarını ağlatacağım. Elimden kurtulamaz!” diye bağırıyor idi. Yirmi kişi kadar hasta ayrıldıktan sonra saat 08.30’da –yâni bir buçuk saat ayakta kaldıktan sonra– kazma kürek omuzda ikişer sıra ile güya asker vaziyetinde işe hareket ettik. Cumartesi olması münasebeti ile saat 13.00’de döndük ve saat 14.30-15.00 raddelerinde odalarımızda bulunduk.

Maetteesüf fena haberle karşılaştık. 6. kafilе felaket arkadaşlarımızdan Vasilaki Konstantinidis vefat etmiş. Esasen kendisi rahatsız olup yatağından cebren [zorla] sabah-tan kaldırılmış idi ve içtima esnasında diğerleri ile beraber hakarete ve tehditlere maruz kalmış idi. Kalp hastalığından muztarip olmakla endişe ve korku neticesi saat 10.30 raddelerinde bir ağrı his ettiğini söylemiş ve az sonra kapının önünde yolda düşmüş ve vefat etmiş. Arkadaşlar yardıma

Vasil Konstantinidis ve eşi (Kaynak: Politis, Atina, Şubat 1993).

koşuşmuşlar lâkin artık emr-i vâki karşısında bulunmuşlar. Biz geldiğimizde ölü yol ortasında üzeri örtülü kalmakta idi. Saat dört aralarında Doktor ve Süreyya Bey geldiler. Ölüyü bir odaya kaldırdılar. Eşyalarını mühürlediler. 38 lira küsur kuruş parası olduğunu tespit edip zabıt tuttular. Mükellefler polis aleyhinde şikâyetlerini söyleyip Müdde-i Umumiliğin [Savcılığın] bu işe el koymasını arzu ettiklerini ilave ettiler. Doktor muayeneden sonra ölünün morga kaldırılmasını emretmesi üzerine on iki genç arkadaş kaldırıp hastaneye götürdüler. Herkes meysus bir halde derin düşkünlükler içinde bulunuyor idi.

2 Mayıs

Pazar sabahı duamızı yaptık. Saat beşte hastaneden ölüyü kaldırabiliriz haberi geldi. Muayene neticesi sekteyi kalpten [kalp krizinden] öldüğü tespit edilmiş. Baylar Dimitri Granidis ve Leon Halkusi ile beraber hastaneye ölüyü almağa gittik. Orada ölüyü kefenlettik ve müdiriyete ölü [cenaze] arabalarını bize kiralamalarını rica ettik. Müdiriyet memnunen ve fahri [parasız olarak] arabayı emrimize âmâde etti. Bir gün evvel arkadaşlar Hr. [Hristo] Hristidis ve Dim. [Dimitri] Granidis'le sâbık Rum Kabristanını bularak orada mezar hazırlatmışdık. Saat altıda hastaneden hareket ettik ve altı buçuk raddelerinde Mahalle Başı'nda bulunuyor idik. Pazar olması münasibeti ile arkadaşların cenaze merasimine iştirak edebilmeleri için cenazenin bu gün defnedilmesini kararlaştırmış idik.

Üçer arkadaş iki sıraya dizilmiş araba ortamızda yavaş yavaş gayet yavaş ilerlemeğe başladık. Kimse konuşmuyor idi. Ermeni ve Musevi 200 kişi kadar idik. Herkes bedbin kurnutuları ile meşgul görünüyorlardı. Sanki kaybolmuş olan bahtiyarlıklarının cenazesini takip ediyorlar veya kendileri için daha feci bir hâl tasavvur ediyorlardı. Merasimin sâdeli-

gi ile beraber azametli olduğu göze çarpıyor idi. Saat yediye doğru mezara geldik. Güneş batmaya hazırlanıyordu. Dualar okunmağa başlandı. Rumlardan sonra Ermeni arkadaşlar okudular. Saat sekiz buçukta vazifemiz hitam bulmuş idi ve yerlerimize dönmekte idik. Karanlık her tarafı sarmış bulunuyordu. Arkadaşlar yine yavaş yavaş ve keder içinde idiler sanki karanlıkta kaybolmuş olan saadetlerini arayıp bulmak üzere çıkmış hortlaklar gibi.

3 Mayıs

Bir matem günü daha. Bu yeni gün de geçmiş günler gibi içtimadan bir saat kadar sonra iş başına gettik. İki su damlasının birbirlerine benzemeleri gibi bu gün de geçmişlere benzeyor idi. [Merhum Vasilaki] Konstantinidis de artık unutulmuş gibiydi. İşten dönüşümüzde hastahanede bulunan 5. kfile arkadaşımız Konstantin İatru'nun vefat ettiğini öğrendik ve cenazesinin yarın yapılmasına karar verdik.

4 Mayıs

Her gün gibi işimize gittik, ancak saat 12.30'da hareket edip saat 14.00'de Mahalle Başı'nda bulunuyor idik. Cenaze arabası 10-20 dakika sonra gelmiş bulunuyordu. Yine iki dişi üçer olup araba ortada olarak hareket ettik. Lâkin bu defa arkadaşları evvelki cenaze merasiminde gibi meyus görmüyor idim. Acaba ölüm fikrine alışmışlar veya metanetleri artmış mı bulunuyordu? Ya [da] her tarafı güneş ziyaları doldurmuş olduğundan her şeyi ve bâhusus kendi vaziyetlerini dahi az karanlık görüyorlardı. Adeta ölüyü henüz gömmeden unutmış gibi idiler. Lâkin biraz sonra şehirden çıkıp oraya vardığımızda “Ἐρηνώ καὶ οὐρόμαί”¹⁰ işitildi ve arkadaşlar fevkelade müteesir olmağa başladılar. Yine elem deryası içine düşmüşler idi. Mezarda Rumlardan sonra Ermeni

10 Cenaze törenlerinde söylenen “ağlayıp dövünüyorum” diye başlayan bir ilahi.

Konstantin Iatru (Kaynak: Politis, Atina, Şubat 1993).

arkadaşlar ve sonra Musevi arkadaşlar [dua] okudular. Bir buçuk saat sonra elemli ıztıraplar içinde ayrıldık. İki felaket arkadaşı şimdi mezar arkadaşı olmuşlardı. Bu defa bazı arkadaşlar dağ çiçeklerinden güzel bir “Σταυρός”¹¹ [Konstantin] Iatru’ya getirmişlerdi.

11 Stavros = haç

5 Mayıs

Ehemmiyetli bir hadise yoktur, ancak yolda bize refakat etmek üzere bu günden itibaren iki jandarma geldi. Polisler bizi onlara teslim eder[ler] ve onlar [da] beraberimizde iş başına gelirler.

6 Mayıs

Tebeddülat [değişiklik] yok. İşe devam edip, gidip geliyoruz.

7 Mayıs

Artık kar temizlemek meselesi kalmadı. Bu gün Kars Kapısı'na gittik ve orada hendekleri temizlemeğe başladık.

8 Mayıs

Öğleye kadar çalıştık. Çarşıya gitmeğe, yerlilerle görüşmeğe konuşmağa müsaade etmiyorlar. Manevi tedenniler [aşağılanmalar] mütemadiyen artmaktadır.

8.5.1943

Sevgili [Eşim] Elpida¹²

Dün nihayet 29/4 tarihli mektubunu aldım ve çok sevindim. Benim için merak etmeyin, çok iyiyim, yarın müsait olursa fotoğraf çektirip size yollayacağım. Tartılmadım ama bana şişmanlamışım gibi geliyor. Geçen güne kadar her gün birbuçuk saat gidiş yarım saat da dönüş için yol yapıp kar temizliyorduk. Bu yürüyüş bana iyi geldiği için doktordan istirahat izni alıp odamda kalmak istemiyordum. Şimdilerde şehre 10-15 dakikalık mesafede hendekler düzeltiyoruz. Bize verdikleri iş çok az, bugün 8 kişiye 8 metre bi-

12 Bu mektubun orijinali Yunanca yazılmıştır. Türkçeye Niki Stavridi tarafından tercüme edilmiştir.

Yorgo Hacıdimitriadis'in eşi Elpida (Kaynak: Niki Stavridi).

le olmayan bir alan verdiler, sıkı bir çalışmayla iş 10 dakika bile sürmüyor. Sonra oturuyoruz, sohbet ediyoruz ya da yazıyoruz, şimdi benim yaptığım gibi. Bizim mangada bulunan bay Avraam Papadopoulos, bugün işe çıktı ama küreği eline tutması bile gerekmedi. Çavuşlarımız iyi insanlardır. Sürekli çalışıyormuş gibi görünmemiz ve çok yorulduğumuzu söylememiz gerekiyor. Bugün Cumartesi günü saat 12 yada 1’de (13:00) paydos yapacağız, şimdiyse saat sabahın 9’u ve işimiz bitmiş durumda. Arkadaşlar birbirine iş bırakmamak için aralarında yarışıyorlar. Yani merak etmeyin. İşin önemli yanı sizi düşündükçe duyduğum endişedir. Ayrılıktan başka bir de başınıza belalar ve zorluklar bıraktım ki bunlarla nasıl başa çıkacağınızı bilemiyorum. Sizin de benim de rahat etmemiz için sizden istediğim her şeyi kaybolmuş sayıp bize en önemli şey olan çocuklarımızın kaldığını saymanızdır. Bay Scotto’da kitaplarda yazılı olan bir şeyim var. Ve senin o senetlerin var. Burada 10 ve 20.000 lirayla vergilendirilip ceplerinde hiçbir şey olmayan insanlar var. Bunlardan birisi bir tabak yemek karşılığında Nikolaidis grubunun bulaşıklarını yıkıyor. 18.000 lirayla mükelleftir (maalesef Rum). Ailesinin ne halde olduğunu tasavvur edebilirim. Umutsuzluk anlarımda daima “Allah’a çok şükür,” demem gerekiyor. Durumumuzu soğuk kanlılıkla karşıladığınızı bilseydim ruhum daha güçlü olacaktı, ama böyle bir şeye beni kim inandırabilir ya da bunu nasıl umabilirim? Karakterini biliyorum ve bu ard arda gelen şanssızlıklar aklımın sürekli sizde olmasına yol açıyor. Ruhuma sakinlik vermek için bu şanssızlıklara önem vermediğine bana yemin et. Allah’ın yardımıyla bütün bunların geçici olacağına inanıyorum. Bulunduğun zor durumu anlıyorum, ciddi bir deneme geçirmektediriz, ama Allah bu-

nu aşmamız için yardım edecek. Şüphesiz yanlışlarım oldu ama şu an yargı yapma anı değil, üstelik bunların hangi koşullar içinde yapıldığını da bilmek gerekir. Annenin mübadele konusundaki bütün iç çekişleri ona ne kazandırdı sanki? Sağlığından oldu. Aynı yanlışı ne sen ne de ben tekrarlayalım. Dikkatimizi çocuklarımıza çevirelim ve onları koruyalım. Bu ağır yük şimdi senin omuzlarında kaldı. Yüreğim bu düşündüklerim ve yazdıklarımın kan ağlıyor ama yine tekrarlıyorum: cesaret ve umuda, çok umuda ihtiyacımız var. Buradaki arkadaşlardan biri bana şunu söyledi:

bien perdu rien perdu (bizim durumumuz bu)
courage perdu peu perdu
espoir perdu tout perdu

Ruh durumum bazı anlarda 2. ile 3. durum arasındadır. Bana 1. durumda olduğumuzu yazıver ve seni izleyeceğim. Yazdıklarım üzücü ama beni anlamamı istiyorum, ruh halimi göz önünde tutmanı ve dayanma gücünü çelikleştirmeye kararlı olduğuna dair bana söz vermeni istiyorum. Çocuklarımız için yaşamamız gerekiyor, onların hâlâ bize ihtiyacı var.

25 Nisan'da yazdığın önceki mektubunu almadım. Aynı şekilde Bay Scotto ve Bay H. Papad[opolos]'un mektuplarını da almadım.

Ferm[eniciler Caddesi'ndeki dükkândaki] kiracı hatırladığım kadar 6 aylık kirasını vermiş durumda. Bunları küçük siyah bir deftere yazıyordum. Yazı masamdaki sol birinci çekmecede kaldı mı yoksa başka bir yere mi koydum bilmiyorum. Avgerinos'tan bütün kâğıtlarımı isteyin ve yanınızda tutun. Size şu ya da bu şekilde yardım eden herkese teşekkür ediyor ve selam gönderiyorum.

Burada bazı arkadaşlar orada haklarında tahkikatlar yapıldığı haberini duymuşlar, birtakım gizli polislerin durumları hakkında bilgi istediklerini vesaire. Sizin duyduğunuz bir şey var mı? Yümnî Bey ne diyor? Ama bu kadar zaman eline para almamış adamcağız ne diyebilir ve ne yapabilir?

[Ortağım] Saliba meselesi ve değirmenler hakkında başkaları da okuyabilsin diye başka bir mektupta yazacağım. Bu arkadaşın karakterini herkesten iyi tanıyorum, bu yüzden ne düşündüğünü ve nereye kadar varacağını görebilmek için ona iltifatlar yapmamız gerekli. Ben her zamanki gibi duruma çok trajik gözûyle bakmak istemiyorum ama bana hiç mektup yazmayışı epey zamandır beni endişelendiriyor. Daha açık seçik bir fikir edinmem için Fifi'ye yazdığım ve size düzenli para veriyor mu yoksa zorluklar mı yaratıyor diye sorduğum mektuba cevap bekliyorum. Size bir miktar para bırakmış olmam gerekirdi, bunda da yanlış yaptığımı anlıyorum. Saliba İlia'dan hoşlanmıyor, bu yüzden onun bizim meselelerimize karışmasını istememişti. Durum böyleyken İlia yardım etmek istediğini veya yardım edebileceğini belli etmesin ki Saliba şikâyet etmek için yeni bir bahane bulmasın. Gerekirse İlia faal bir tavır almadan yardım etsin. Fifi mektubunda sadece sözde (....)den bahsediyor, ancak şimdi böyle bir şey görmüyorum. Mektubumda Fifi'nin 1.750 lira vergisi hakkında sormuştum. Bununla ilgili hiç bir şey yazmıyorsunuz. Beni merakta bırakmayın, aklım sürekli bu konularda takılı kalıyor. Uzun uzun yazın, orada olanları –iyi haberleri de kötü haberleri de– bilmek istiyorum, korkmayın her şeye hazırlıklıyım (Bay Lambridis'in dediği gibi “cansızlarla ilgili her şeye”).

[Aile Dostumuz] Bay Yosifidis'ten mektup aldım. Yaptık-

ları beni ömür boyu ona karşı minnettar kılıyor. Ona nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

Burada havalar ısındı. Sabahları hafif serinlik yapıyor ama daha sonra çok sıcak. Bugün öğleden sonra şilteleri kaldırıp odayı havalandıracağız ve hamama gideceğiz.

[Yeğenim] Lazaros'tan da mektup aldım, ona teşekkür ediyorum. Yorulduğum için ona ayrıca yazmıyorum, selamlarımı söyleyin.

Pazartesi günü burada mükelleflerden 74 kişi daha bekleniyor. Onları nereye yerleştireceklerini bilmiyorum.

Cesaret ve sabır. Hepinizi öper, çabuk kavuşmamızı dilerim.

(imza)

9-10-11 Mayıs

Şayan-ı kayıt bir şey yoktur. Ancak 9 [Mayıs] tarihinde 9. kafilе geldi. Biz her gün gibi işe gidip geliyoruz.

12 Mayıs

Hava yağmurlu olduğundan, içtimadan sonra işe gidilmeyeceği komutan tarafından söylendi. Ancak [birkaç] defa tenbih edildi [ki] kattiyen ve kattiyeten çarşıya çıkılmayacaktır.

Arkadaşlarımızdan ve 5. kafileden Bay [Bensiyon] Kamhi (75 yaşında) 3-5 gün evvel hastalanmış ve hastahaneye kaldırılmış idi. Gelen haberler iyileşmiş olduğunu gösteriyor idi. Öğleden sonra “Kamhi fenalaştı” sözleri ile “öldü” haberi dahi şimşek gibi ortaya dağıldı. “[Bensiyon] Kamhi tifüsden öldü” sözleri ağızdan ağıza fısıldanıyordu. Arkadaşlar kendimizden geçmiş ıztıraplarımıza mağlup olmuş gibi idik. Kalplerimiz kırılmış, büyük bir hayal sukutuna uğramış bir

halde göz kapaklarımız altından birden bire ümitsiz ağlamlar boşanıyordu.

13 Mayıs

Yine sabahtan işe gittik. Saat 15.00'de döndük. [Bensiyon] Kamhi'nin cenaze merasimine iştirak edecektik. Müsevi arkadaşlar bağçede [dua] okudular. Ölü arabası ileride bekliyor idi. Yine iki sıra üçer olduk ve yola çıktık. Ölü için diğer iki mezar yanında bir [mezar] daha hazırlanmıştı. Müsevi arkadaşlar bize fena tesir etmesin diye mezarı başka yere eşmemişlerdi. Şehirden dışarı Müseviler yolda yine [dua] okumağa başladılar. Mezara geldiğimizde Müsevilerin [dua] okuması bitmişti. Bizim Rumlar okudu ve sonra Ermeniler okudu. Şimdi iki Rum ve bir Müsevi felaket arkadaşları mezar arkadaşı olmuşlardı. Sükütî [sessiz] ve dalgın bir hâlde hıçkırıklarımızı boğmağa çalışarak koğuşlarımıza döndük.

14 Mayıs

İşe çıkmadık. Sabah karantinaya konulacağımızı söylediler ve eşyaları ütü [etüv] yapmak için ütü makinesi getirdiler.¹³ Arkadaşları tifo (*fievre typhoide*) için aşıladılar ancak ve yalnız [Bensiyon] Kamhi'nin odasındaki eşyalarını ütünden [etüvden] geçirdiler. Kalmakta olduğu odada 7-8 mükellef daha vardı. Herkes serbest sâbıkı misillu [eskisi gibi] birbirimizle temasta bulunuyor idik. Ancak odanın kapısına (Kamhi'nin odası kapusuna) "Karantina: 12 gün - 13.5.1943" yazılı bir kâğıt yapıştırdılar. Orada kalmakta olan arkadaşlar girip çıkmaya ve diğerleri dahi onların ziyaretine gitmeye serbest idik. Karantinanın tesiri [şuydu:] o arkadaşlar istirahatta kalmakta ve bu suretle işe çıkmamakta idiler.

13 Etüv = elbiselerin tifüs mikrobundan arındırmak için içinden geçirildiği buhar makinesi.

Sevgili Elpida,

25.4.'43 tarihli mektubunu ve 24.4.'43 tarihli Bay Papadopoulos'un mektubunu bayan Rosa kartı ile beraber aldım. Ancak bu mektuplar Rumca yazılmış olduğundan komutan bana vermekle beraber bundan sonra bu gibi Türkçeden maada [başka dilde] yazılmamasını tenbih etti. Bayan Rosa'ya teşekkür ve selamlar ederim. Arif Bey gelmedi, mektup komutanlığa teslim edilmiştir. Bu mektupun bu gibi geç kalması fuzuli beni telaşeye düşürmüştü idi. İsabet ki Saliba hususunda soğuk kanlılığımı muhafaza etmiş bulundum ve o suretle size talimatlar vermiş bulundum. Gelen mektuplardan anladım ki vaziyet İlya ve Lazaros'un yazılarına umumiyetle uygun değildir. Yukarıda iş'arım mektuplardan maada [başka] 3 Nisan tarihli Fifi ve Adela'dan 5 ve 7 Nisan tarihli Fifi'den mektuplar aldım ve çok memnun oldum. Bay Papadopoulos'un 6 Nisan tarihisini dahi aldım. Saliba hususunda evvelki posta ile mufassal yazmış idim. Madem bu işlere Yumni Bey'in bakmasını Saliba dahi istiyor, ikisi nasıl münasip görürlerse [öyle] yapsınlar. Kendilerine selamlarımı söylersiniz. Kendi menfaatları gibi benim menfaatlarımı dahi koruyacaklarına kattien şüphe etmem. Yumni Bey Ankara'ya gitmiş. İnşallah hayırlı haberlerle dönmüştür.

Koliyi dün aldık, çok teşekkür. Şimdilik bir şeyden ihtiyacımız yoktur. Geçen pazartesi 2 mektup Namık'a göndermiş idim. Alıp almadığının acele haberini bekleyorum. Fotoğraf da göndermiş idim. Gazeteleri alıyorum hatta bu hafta 7 Nisan tarihli tane dahi aldım. Bu defa vakıtlıca verilmiş ki vakıtlıca geldi. Konservalarım çok var, ara sıra yiyorum. Burada da istersek alabiliriz. Koli özürsüz geldi, makarnalar da makbule geçecek ümidindeyim.

Bay Saliba'dan 25 lira aldım ve bu gün kendisine mektup yazdım. Burada bize şimdilik ne karavana, ne de ekmek vermiyorlar. 130 lira kadar para harcadım, dostlardan dahi aldım.

Fifi'nin yazdıklarından çok müteesirim başka defa cevap yazarım. Adelaya dahi arkadan yazarım.

Bu günkü postadan mektupunuzu almadım, başkaları 9 Nisan tarihli [mektup] aldılar.

Büyükanneye ve cümle hısım akrabalara selam. Çocukların ve senin gözlerinizden öperim.

(imza)

15 Mayıs

Arkadaşlar bir gün evvel aşılarmış olduklarından, bu gün işe çıkılmadı.

16 Mayıs

Pazar olmak münasibeti ile duamızı yaptık. 9. kafil ile gelen bazı arkadaşlar gayet fukara olduklarından ve ekmek ve karavana verilmediğinden gayet çok fena vaziyette olduklarını söylediler. Bunun üzerine aramızda biraz para toplayıp bu gibilere ekmek temin etmesini kararlaştırdık. Esasen, Musevilerin bir-iki gün evvel kendi fukaraları için para toplamış olduklarını haber aldık. Ermeni arkadaşlar dahi biraz para toplamış olduklarından paranın bilâ istisna ihtiyacı olanlara tevzi edilmesini kararlaştırmışlar. Müsevi arkadaşların kendileri için bu işi görmüş olduklarından Ermeni ve Rumlar beraber olarak para toplamamızı ve muhtaç olan arkadaşlarımızın ihtiyaçlarını temine çalışmamızı kararlaştırdık. Bu suretle icraata geçildi ve üç Rum ile üç Ermeni arkadaş paraları tedarik etmelerine memur edildi.

Çok sevgili Elpida, Fifi ve Adela,

Evvelki mektubumda yazdığım gibi yeni mektupunuzu almadım. İnşallah yarınki posta ile alırım. Yeni yazacak bir şeyim yoktur. Evvelki mektuplarımda mufassal yazmış idim. Haberlerinizi bekleyorum. Burada yiyecek her şey bulup alıyoruz. Hususiyetle Dimitro'nun tavsiye ettiği bakkaldan mal alıyorum. Kendisine yüz gram kahve veriniz, burada aldım. Bay Saliba'dan isteyiniz, hatta ikiyüz [gram] göndeririseniz daha iyi olur. Saliba'ya selam söyleyiniz mektup bekleyorum.

Cümle dost, hısım akrabalara selam eder sizi de öperim

(imza)

(devam)

Pazartesi [günü] için yüz mükellef hareket edecek haberi geldi. Bilmem, [acaba] tanıdıklar var mı?

17 Mayıs

Sâbıkı misullu [eskisi gibi] işe çıktık. Şayan-ı kayıt [kayda değer] bir şey yoktur.

18 Mayıs

Bu gün de aynen geçti.

19 Mayıs

Bayram olduğundan işe çıkmadık. Bir kaç günden [sonra] bizi Deveboynu'na doğru bir hana ve çadırlara kaldırıp şehirden uzaklaştıracaklar sözleri [etrafta] gezmektedir.¹⁴

14 Erzurum'un Pasinler [Hasankale] ilçesinin batısında bulunan 2.400 m. yükseklikteki Deveboynu dağı. Birinci Dünya Savaşı sırasında aynı yerde bulunan müstahkem mevki ve civarında Ermeniler ile Türkler arasında kanlı çatışmalar cereyan etmiştir.

19/5/43

Sevgili Fifi ve Adela,

10 Mayıs tarihli kart ve 14/5/43 tarihli mektuplarınızı beraber aldım ve çok memnun oldum. Bay Haralambo'nun size yapmış ve yapmakta olduğu iyilik ve yardımdan dolayı çok müteesirim. Kendisine teşekkürlerimle beraber, selamlarımı söylersiniz.

Kasanın diğer anahtarı, kasanın içinde diye hatırlıyorum. Bir kâğıtta sarılı idi. Kasada çıkmadı ise başka yerde demektir.

Cümle hısım akrabalara selam eder, sizi de öperim.

(imza)

(devam)

Komşumuz, Bay Vahan'dan hiç bahis etmeyorsunuz. [Durumunu] bildirin ve selam söyleyiniz.

(devam 2)

Bu gece dağlara kar yağdı. Bu gün hava çok soğuk. Bizim aşçı başı her gün yemek yapmağa başladı. İki defa tarhana çorbası, üç defa makarna yaptı. Buradada 3 kilo makarna aldık [kilosu] 150 guruştan, beyaz [renk], iyi. Dün akşam pilav da yaptı, amma bu gün bir kısmını yoğurtlu çorba yapacak. Suyu az olduğundan lapa olmuş.

(Satırdışı not) Annenizden yalnız iki mektup aldım, üç almadım.

20 Mayıs

İçtimadan sonra yola çıktık, halbuki hava fena olduğundan ve yağmur başladığından geri dönmek mecburiyeti hasıl oldu. Dağlara bu gece kar yağmış idi ve soğuk fazla idi.

21 Mayıs

Bu gün arkadaşların tifo için ikinci aşıları yapıldığından işe çıkılmadı.

22 Mayıs

Öğleye kadar çalıştık. Komutan iki-üç arkadaşla Deveboy-nu'na giderek oradaki hanı gördüler. Arkadaşların intibaları [izlenimleri] çok fena. Etrafda çok asker olduğu gibi han da çok pis ve mevkii de çok ceryanlı ve soğuktur.

23 Mayıs

Pazar olmak münasibetiyle 09.00'dan 10.30'a kadar devam eden duamızı yaptık.

24 Mayıs

Her gün gibi işimize gittik. Öğleden sonra hava bozdu. Yağ-mur başladığından, saat 13.30'a doğru yerlerimize döndük. Saat 18.00-19.00 aralarında etraf dağlara haylice kar yağmış ve dağlar beyazlanmıştı. Ortalık çok soğuk.

25 Mayıs

Hava yine fena, soğuk çok. Bazen yağmur yağıyor olduğun-dan işe çıkmadık.

26 Mayıs

Hava iyileşti. İki gün evvel Kars Kapusu'nda çalıştığımız es-nada İstanbul Mebuslarından bir bey, Vali Bey ile Meçhul Asker abidesini ziyarete gelmişlerdi. Ve bu münasebetle me-bus, bazı arkadaşlara hal hatırlarını sual etmiş ve ekmek ve yemek alıp almadıklarını sormuş. Tabii ne ekmek; ne [de başka] bir şey almadığımızın söylenmesi arkadaşların inti-baina göre Vali Bey'in hoşuna gitmemiş. Bu gün bizim artık Kars Kapusu'ndan [da] ileri gönderilmemiz emredilmiştir.

Kars kapusunda 328-329. kilometrede çalışıyorduk. Bu gün ise 335-336. km'ye gönderildik. Saat 7.40'ta hareket edip üç durakla 12.00'de tespit edilen mahale vardık. Yemek yedik istirahat ettik ve saat 14'te hareketle ve gine iki durakla 17.15'de yerlerimize geldik. Yani bu gün, yalnız yürüdük, bir iş görmedik.

10. katile ile Namer isminde bir Müsevi arkadaş geldi. Paris'den son defa gelmiş ve kardeşinin kurbanı olarak buraya gönderilmiştir. Bu adam bakıcı [falcı] olması dolayısıyla bazı arkadaşlar ellerini göstermişler. Tabii para mukabilinde değil arkadaş hatırı için [fala] bakıyor. Bazılarını çok iyi bilmiş ve söylemiş. Ancak bizi alakadar eden mesele hususunda burada söylediklerini kaydetmek isterim: "On güne kadar Erzurum'dan kalkıp başka mahale gönderileceğiz ve birbuçuk nihayet iki aya kadar İstanbul'da bulunacağız."

Şimdiye kadar çalışmış [ve hak etmiş] olduğum istihkakım 15 lira kadarı bulmuştur. Arada sırada hesap yapıp imzalarımızı alıyorlar. Şu halde iki ay zarfında 15 lira Varlık Vergime yatırabilmiş oluyorum. Vergim ise, 60 + 60 + 10 + 8 cem'an 138.000 lira olması münasebeti ile kaç seneler ve seneler çalışmam lazım geldiğini hesap etmek dahi istemeyorum. Çok kuvetli bir [Serge] Voronof gelmesi lazım o da olsa bizde ona verecek para nerede.¹⁵ Allahtan hayırlısı, hükümetin sevk[iy]atını bekleriz.

27 Mayıs

Hava düzeldi. Bazı arkadaşlar Kars Kapusu'nda kaldılar bazıları 330-331. kilometreye bazıları 333. kilometreye gittiler.

15 Serge Voronof (1866-1951) ünlü bir Rus doktor operatördür. 1895 yılında Fransız vatandaşlığına geçip Fransa'da yaşadı. Ününü ilk olarak maymun vücudundan insan vücuduna başarıyla üreme bezleri naklederek yaşlı bir erkeğe yeniden canlılık getirmesine borçludur. Voronof daha sonra hem testis hem yumurtalık nakli operasyonunu yüzlerce erkek ve kadına uygulamıştı.

28 Mayıs

Yine 328. ve 331. kilometreye gittik.

29 Mayıs

Öğleye kadar 328-329 kilometrede kaldık. Öğleden sonra üçüncü tifo aşıları yapıldı.

30 Mayıs

Pazar. Hava yağmurlu ve soğuk adeta kış günü. Saat 09.00'dan 11.00'e kadar ibadetimizi yaptık. Etraftaki dağlara kar yağmış ve beyazlanmıştır.

31 Mayıs

Bu gün hava yine soğuk. 331. kilometreye gittik. Saat 12.00'ye doğru hava karardı. Derhal yola çıktık, lâkin şiddetli rüzgâr ve doluya tutulduk. Dolu o kadar çoktu ki adeta şiddetinden arkadaşları göremeyor idik. Yüzümüze, ellerimize kurşun parçaları gibi düşüyor ve yara yapacak derecede acıtıyor idi. Ayaklarımız su içinde kaldı, kendimiz de haylice ıslandık.

1 Haziran

Hava kapalı. Bazen yağmurlu, bazen [de] dolu düşürüyor. Etraf[taki] dağlara yine kar yağmış. İşe çıkmadık.

2 Haziran

Bu gün de hava fena, işe çıkmadık. Elimi çeşmede yıkarken 10-12 yaşlarında bir çocuk gelerek bana dedi ki “amca siz artık gidiyorsunuz.” Niçin diye sual ettiysem, “şimdi öğle radyosu Vilayet ve Belediyenin kırk temizlik amelesi alacağını söyledi. Artık size ihtiyaç kalmadı” cevabında bulundu. Çocuğun düşünce ve noktayı nazarı hayrettime mucip oldu.

3 Haziran

Bu gün 11. katile ve bunlarla bazı dostlar geldi. Umumi içtima yapıldı, yeni mangalar yapıldı. İşe çıkmadık.

4 Haziran

Bu gün de işe çıkmadık. Hava yağmurlu olmamakla beraber soğuk çoktur.

5 Haziran

İçtima yapıldı. Umum katilelerle yeni mangalara kazma kürek verdiler. Her mangaya dört kazma beş kürek verdiler. 23. Mangadayım: Dört Rum, Beş Ermeni ve Beş Müseviyiz. İşe çıkmadık.

6 Haziran

Pazar olmak munasibetile 11. kafilenin yerleştığı mektep bahçesinde duamızı yaptık.

7 Haziran

İşe çıktık. Hava yağmurlu olduğundan saat 14'te döndük. İsabet olmuş çünkü saat 16.00-17.00 aralarında çok yağmur ve bazen de dolu yağdı. 11. kafileden bir *tiphus* vakası olduğundan bu kafilenin yerleştığı mektebi karantina altına aldılar. Mamafih girip çıkanlar eksik değildir.

Erzurum, 7. 6. '43

Sevgililerim Elpida, Fifi ve Adela

Kostaki'nin geldiğini ve haberlerinizi aldığımı yazmış-tım. Biraz kek, bir kutu lokum, üç limon dahi verdi. Kurdoğlu'na elli lira, Manol hesabına verecekler o da bunları Dimitro Koskinas'a versin. Dimitro'ya selam söyleyin ona göre yazsın. Yarın mektubunuzu beklerim. Kostaki, Miço

Kiriakidis'le beraber yedi kişi bir odada kalıyorlar. Beraber yemek yapıyorlar ve iyidirler.

şimdilik başka yazacak bir şey yoktur. Cümle hısıım akrabalara selam söylersiniz.

Gözlerinizden öperim.

(imza)

8 Haziran

İşe çıkmadık. Ara sıra yağmur yağdı.

9 Haziran

Bu gün de iş yok. Hava çok soğuktur.

10 Haziran

Bu gün işe çıktık. Kayda şayan bir şey yoktur.

11 Haziran

İşe çıkmadık. şimdi[y]e kadar birikmiş olan istihakları dağıttılar. 18 lira benim iş istihakım toplanmış. 1 lira tenzilen 17 lira verdiler. Bu parayı kilisaya [kiliseye] vermeşe karar verdim.

12 Haziran

İşe çıkmadık. Öğleden sonra arkadaşların mezarlarını ziyaret ettik. *Koliva* yapmış idik.¹⁶ Dua yaptık ve mezarlara birer şişe derununda.[içinde] isim ve vefat tarihlerini kayıtlı kâğıt gömdük.

16 Rum Ortodoks mevlütlerinde dağıtılan ve buğdayın esas olarak kullanıldığı bir helva çeşidi.

13 Haziran

Pazar. Duamızı yaptık. Ölen iki Rum arkadaş için “mevlüt” (Μνημόσυνον) okuduk ve koliva dağıttık.

14 Haziran

İşe çıktığımız yoktur. Bugün 12. katile geldi. Bunlardan Andronikos Kamer isminde 5.000 liralık mükellefin gayet fakir olduğunu söylediler. Mercan yokuşunda iki sene evvel terzi imiş. Fakir olduğundan Beşiktaş Kaymakamlığı tarafından tahkikat neticesi kendisine Fukara Karnesi [Yeşil Kart?] verilmiştir. Oğlu Ankara’da askerliğini yapıyor imiş. Kendisi de otomobil kazasına uğramış bir adam olup, başında üç nüfus ailesi var imiş. Yine tahkikat neticesi, asker aile yardımından 15 lira alıyor imiş. Kendisi son derece sefalet içinde bulunuyor. Bu gün yine duamızı yaptık, çünkü yortudur (Αγία Τριάς).¹⁷

15 Haziran

Kayda değer bir şey yok, işe de çıkmıyoruz.

16 Haziran

Bu gün de dünküne benzer. Saatlar ebediyet parçası gibi.

17 Haziran

Gurup Amiri mükellefleri oldukça bir yere toplamak için Mahalle Başı’ndan az yukarıda olan ilkokulun yarı binasını kiraladı. On büyük oda ve bir büyük salası [holü] olup 300-350 kadar şahsın oraya gitmeleri kararlaştırılmış ve o surette emirler verilmiştir. Çünkü 5. kafilenin kâffesi [tamamı] ve 6. kafilenin büyük kısmı Cemal Oteli’nde kalmakta isek de 20-25 mükellef ile 6. 7. 8. 9. ve 10. katilelerin mükellefleri

17 Hristiyan dininde “kutsal üçlü” (Tanrı, İsa ve Kutsal Ruh). Türkçe okunuş: Aya Trias.

kendi paraları ile 40, 50 veya 60 liraya aylığı [olan] ev odalarında ve bazı dükkanlarda sekizer onar kişi kalmaktadırlar.

Yalnız 10. kafileden [olan] fakirler bir ahırda toprak üzerine konulmuş hasırlarda 15-20 kişi yatıyorlar. Arkadaş Anastas Vafiadis'in bana müracaatına rağmen beraber amire gittik ve tifüs hastalığından bahsederek mektebin daha evvel dezenfekte edilmesini rica ettik ve kabul etti. [Erzurum] Nümune Hastahanesi Baş Hekiminin saat 8'de evine gittik bulduk ve bu hususta fikrini sual ettik. Yüzde üç nispetinde kreolin ile veya kükürt yakmakla dezenfekte etmemizi söyledi.

18 Haziran

Arkadaşlarla bir buçuk kilo kreolin aldık. Kükürt kilosu sekiz liraya bulduk, lâkin lüzüm görülmedi. Belediye Hekimine ricamız üzerine bize pülverize makinasını gönderdi. Ve bu suretle 45 kilo su ve kreolinle mektebin oda ve salasını [holünü] güzel dezenfekte yaptık. Bu işe alaka gösterdiğim [ilgi göstermemin sebebi], arkadaşları memnun etmek için olup biz Cemal Oteli'nde kalmakta olduğumuzdan [aslında] yerimizde kalmaktayız. Bir de mektebi güzel yıkayabilmek için doktordan vaad aldık, yarın itfaiye tulumbasını gönderecektir.

19 Haziran

Tulumba geldi, bol su ile her taraf temizlendi. Beş-altı fakir mükellef çalıştılar. Üçer lira ücret verdik, cem'an dezenfekte için 30 buçuk lira sarf edildi.

20 Haziran

Pazar. Duamızı yeni binanın alt katında yaptık. Arkadaşlar dün akşamdan yeni binaya çekilmeye başladılar. Kovuşlar 25-30 kişiliktir. Kalabalık çok. Allah yardımcımız olsun.

Evvelki gün bir köpek beş arkadaşına saldırmış, bunların içinde Bay Avraam Papadopoulos dahi vardır. Köpek öldü ve kuduz olduğu anlaşıldı. 20 gün hastahaneye günde iki defa giderek aşı olmaları icap ediyor.

11. kafileden birisi hastalanmış olduğundan tifüs diye on iki günden beri onların kaldıkları mektep binası karantina-dadır. Mamafih herkes girip çıkmağa devam etmektedir.

Dün hastahanede 8. kafileden bir Ermeni arkadaş dahi vefat etmiş. Hastalığı [yüksek] tansiyon (25) dediler. Bugün cenaze merasimini yaptık. Ermenilerden sonra Rumlar ve sonra Museviler [dua] okudular. Garabet Peştimalcıyan dahi dördüncü mezar arkadaşı olarak diğerlerinin yanına gömüldü.

21 Haziran

Kayda değer bir şey yoktur.

22 Haziran

Dört evde kalmış olan mükellefleri dahi yeni binaya gitmelerine mecbur ettiler. Bu bina Reis Efendi İlkokulu binası olup şimdi orada 300 kadar mükellef toplanmış oluyor. Evden taşınmak üzere iken komiser tarafından acele edilmesi istenmiş yarım saat kadar müsaade vermesini rica etmiş olan Bay Pinhas komiser tarafından dayakla karşılanmış. Şimdi mükellefler dört binaya toplanmış oluyoruz. Cemal Otelinde, Dumlupınar mektebinde, Reis [Veyis] Efendi mektebinde ve Dumlupınar mektebi yanında bir ev [var] ki burada yalnız 12. kafile kalıyor.

23 Haziran

Şimdi her bina[nın] kapısında polisler bekleyip serbest girip çıkmamızı men ediyorlar. 12. kafileden Bay Kori dışarı çıkmak üzere iken polis tarafından şiddetle itilmiş ve yere

düşmüş. Başı yarılmış çok kan akmıştır. Hastahaneye gönderilerek pansuman yaptırıldı.

24 Haziran

Erzurum'dan bizi kaldırmak istiyorlar. Aşkale'ye, Kopdağı'na nereye gönderileceğimizi bilmemekle beraber saat evvel gitmemizi biz de dua ediyoruz. Çünkü burada tazyik [baskı] günden güne fazlalaşmaktadır. Yiyecek almağa dışarıya çıkmak için amirimiz olan Fen Memuru'ndan [izin] vesika aldığımız halde yine çarşıya gitmemiz Vali Vekili tarafından istenmiyor. Ve o suretle polisler tarafından müşkülâtlar karşısında bulunuyoruz. Bu gün "fotoğraf makinamız var mı?" diye sival [sual] ettiler ve eşyalarımıza araştırmalar yaptılar. Kimsede bu gibi bir şey bulunmadı.

25 Haziran

Kayde değer bir şey yoktur. Pazar günü at yarışları var imiş. Hayırına bilet göndermişler, birer ve yarımşar liralık biletlerden alabilecek vaziyetde olanlar aldılar. Çokları yarışlara gitmedi.

26 Haziran

Saat 08.30'da arkadaşlar kuduz aşısı için hastahaneye gettiler. Saat yarımında defa [yine] gitmek üzere yola çıkdılar, yanlarında vesikaları dahi var idi. Ben Avraam Papadopoulos'la beraber kapuya çıkmıştım ve konuşuyor idim. Yanıma koşarak muavinin geldiğini gördük. "Nereye gidiyorsunuz?" dedi ve beni itip iki-üç metre geriye attı. Avraam Papadopoulos, "aşı için gidiyoruz" demeye kalmadı üzerine hücum etti ve üç-dört şamar yüzüne vurmakle beraber üç-dört defa da ayaklarıyla vücuduna arka arkaya tekmeler indirdi. Arkadaşın şapkası düşmüştü ve kendisine laf bile söyletmiyordu. O meyanda kapudan içeri girmiş bulunuyorduk. İç-

rimde ruhum isyan ediyor idi ve kendime malik değildim. “Bir şey yapmadığımız halde ne için ve ne hakla vuruyorsunuz?” diye bağırmağa başladım. “Şimdi sana da vururum,” diye “çok konuşma,” dedi. Ben de “vurunuz” cevabı ile karşısında durdum. Lâkin bir mucize olarak vurmadı. Arkadaşların bir kısmı başımıza toplanmış ve heyecan içinde idiler. Amirimiz Süreyya Bey ise yemeğe gitmiş olduğundan burada bulunmuyordu.

On dakika geçmedi, ilk defa olarak, Vali Vekili yanında Emniyet Amiri, Yarbay ve Komiser ve polislerle bulduğumuz Cemal Oteli’nin bahçesine girdiler. Tabii başına toplandık. “Sizi efendi yerine koyarak muamele yapmak isteyoruz. Halbuki bazılarınız orada şurada geziyor. Ve bazılarınız işle meşgul oluyor ve kahve ve gazinolarda oturuyorsunuz. İki kişi, biri terzi ve diğeri [de] kuyumcu dükkanlarında çalışıyor imiş. Bundan sonra katiyyen dışarı çıkmak yoktur,” dedi.

Aşıya gitmekte olan ve dayak hadisesine şahit olan Bay Molho “Beyefendi bizim aşı için gitmemiz lazım ve elimizde vesika ile gitmemize müsaade etmedikleri gibi, bilakis arkadaşımız dayak dahi yedi,” dedi. “Evet, ben söyledim, dışarı çıkanları ezeceğim ve ezdireceğim hatta daha da ne yapacağımı göreceksiniz, kimseye de laf söylemesine müsaade etmiyorum,” deyip polislerle dönerek “Fen memurunun vesikasını dahi taht-u nazara [dikkate] almayacaksınız,” diye ilave etti. “Beyefendi su almaya, yıkanmaya çıkamaz mıyız?” dedim. “Hayır çıkmayacaksınız. Teneke varil getirteceğim burada işinizi göreceksiniz,” dedi. “Ekmek erzak almamıza müsaade yok mu?” dediler bazı arkadaşlar. “Bir-iki kişiye havale edersiniz, o iktizalarınızı [gerekenleri] alır,” dedi. “Helâ meselesi ne olacak?” denildiğinde, “bunun için düşünürüm” cevabında bulundu ve bıraktı gitti.

Biraz vakit sonra Fen Memuru ve Amirimiz geldiğinde

olan hadiselerden dolayı son derece müteesir oldu. Aşı yapılacakların gitmesine müsaade etmesini istediğimizde, Vali Bey “varsın kudursunlar!” dedi ise de Süreyya Bey derhal hastahaneye gönderdi ve tedavilerine devam etmelerini emretti. Vali Bey diğer arkadaşlardan dahi geçip polislere “Vur-öldür-gebert” emirlerini vermiş “Dava edecek [olan] beni dava etsin,” demiş. Bu suretle arkadaşlar hapsedilmiş ve bir-birimizden ayrılmış bulunuyoruz.

27 Haziran

Pazar. Sabah her kapıya birer süngülü jandarma geldi. Su almamıza, tabii ihtiyaçlarımız için çıkmamıza müsaade ettiler. Duamızı Reis Efendi mektebinde yapıyor olduğumuzdan oraya gitmek için izin istedik. Cemal Bey Oteli’nde bulunan arkadaşlar ikişer toplu halde beraberimizde jandarma olarak gittik. Tumlubunar [Dumlupınar] mektebinde olan arkadaşlar dahi gelmeğe hazırlanmışlar ise de süngülü jandarma önünde gelmeğe razı olmamışlar. Biz duamızı yaptık ve yine yanımızda muhafız bekçi olarak yerimize döndük. Çarşıya kimse çıkamadı. At yarışlarına dahi 20-25 kişi gitmek istemiş ise de jandarma beraberlerinde gelmek istediğinden sarf-ı nazar etmişler. Neticede yalnız 5-8 kişi gitmiş.

28 Haziran

Şimdi her binada polis bekliyor, çarşıya gitmemize müsaade etmiyor. Diğer yerlerde kalmakta olan arkadaşların ziyaretine getmek dahi serbest değil. Kütle halinde polis veya bekçi nazareti altında gidilip geliniyor.

29 Haziran

Vaziyetde bir tebeddülât [değişiklik] yoktur. Bu akşam saat 20.15’de bir yer sarsıntısı oldu. Gece yerli ahalinin bir kısmı dışarlarda, çadırlarda kalmışlar.

30 Haziran

Kayde değer bir şey yok. Bu gün yine dua ettik. Çünkü dün ve bugün yortumuzdur.¹⁸ Bazı arkadaşlar izin alıp duada bulunamadılar.

1 Temmuz

Kayde değer bir şey yoktur.

2 Temmuz

Kayde değer bir şey yoktur.

3 Temmuz

Kayde değer bir şey yoktur.

4 Temmuz

Pazar olduğundan duamızı yaptık. Başkaca kayda değer bir şey yoktur.

5 Temmuz

Günler aynı şekilde gelip geçiyor.

6 Temmuz

Günler aynı şekilde gelip geçiyor.

7 Temmuz

Günler aynı şekilde gelip geçiyor.

8 Temmuz

Todori Teodos namıyla 11. kafileden bir mükellef İstanbul'a çağrıldı. Öğrenildiğine göre, bunun esas ismi Hristo imiş. Oğlu Todori nâmında [ismine kayıtlı] bir zerzavatçı [manav] mağazası var imiş. Oğlu da pasta ve saire yapar imiş.

¹⁸ Yortu, Hristiyanların dînt günleri.

Zerzavatçı mağazasına 9.000 lira Varlık [Vergisi] tarh edilmiş. Oğlu işine devam edip aileyi geçindirebilmesi için babası Todori ismini vererek Erzurum'a sevk edilmiş. Sonradan oğlu yakalanmış. Ve artık babası [Hristo'nun] mahfuzen [polis nezaretinde] İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Bu mükellef parasız olduğundan arkadaşlardan yardım görüyor idi. Navlunu [yol parası] için 25 liraya kadar ihtiyaç vardır. Üzerinde yalnız iki lirası bulundu. Amirimiz Süreyya Bey emri üzerine mükelleflere muracaat edildi ve navlun parası temin edilerek yarınki posta [treni] ile İstanbul'a hareket etmesi kararlaştı. Beraberinde gidecek polis için yüz lira tahsisat verilmiş olduğunu işitdim.

9 Temmuz

Karşımızdaki odada 10 mükellef kalır. Bunların üçü daha ihtiyar. Ve bâhusus Hristo Eliyadis ismindeki [adam] gayet pis, mütemadiyen yer. Yıkanmaz, temizlenmez. Kendisi bitle dolmuş ve arkadaşları Aram Ağa ve İlya'yı dahi bitlendirmiştir. Bir kaç gündür bu hususda büyük münakaşalar olmaktadır. Hristo hamama gönderilmiş lâkin bitler eksilmemiş. Odadan çıkarup koridorda yatırdılar. Her gün kendisine bit muayenesi yapılıyor. Bugün umum oda ve mükellefleri muayene yaptılar. Biz Allaha şükür temiz çıktık.

10 Temmuz

Hristo'nun muayenesinde yine üzerinde 150'den fazla bit bulundu. Yattığı yer koridorda bizim kapunun önüdür.

11 Temmuz

Pazar olduğundan yine duamızı yaptık. Büyük bir kazan getirtirler ve bununla Hristo'nun umum eşyalarını kaynatdılar.

12 Temmuz

Kayde şayan bir şey yoktur.

13 Temmuz

Kayde şayan bir şey yoktur.

14 Temmuz

Kayde şayan bir şey yoktur.

15 Temmuz

Kayde şayan bir şey yoktur.

16-30 Temmuz

Kayde şayan bir şey yoktur.

31 Temmuz

Bu gün Ankara'dan emir geldi. Ağustos [ayının] ilk haftasında [Eskişehir-Sivrihisar] Biçer¹⁹ istasyonu için hareket etmemize dair. Grup Amiri, İstasyon Şefi ile mutabık kalarak önümüzdeki cuma günü hususi bir katarla hareket etmemizi kararlaştırmışlar. O suretle hazırlanmamız ilan edildi.

1 Ağustos

Pazar olduğundan her zamanki gibi duamızı yaptık.

TELGRAF

Erzurum, 4.8.'43

Kalkıyoruz, yeni adresimi bekleyiniz.

19 Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine 39 km. uzaklıkta tren istasyonunun bulunduğu bir köydür.

6 Ağustos Cuma

Saat 5'de kalktık, hazırlandık. Bagajlarımızı bir gün evvel istasyona göndermiş idik, beherine bir lira vererek. Biçer'de teslim almasına iki arkadaşa havale etmiş idik. Yanımızda yalnız yiyecek ve birer battaniye olarak birer çanta almış idik. İstasyonda bazı vagonlara 35, bazılara 40 ve 42 kişi olarak yerleştik, vagonlar yük vagonları idi.

Bizim kaldığımız yerde bize alışmış bir köpek var idi. Mükelleflerden başka yabancı geldiğinde hücüm eder havlamaya başlardı. Bize o kadar sadık idi ki nereye gidersek beraberimize gelirdi. Son defada sekiz yavru yapmış idi. Bir kaç gündür gideceğimizi anlamış oluyor ki meyus halde bulunuyor. Yemiyor ve bazen de ağlıyor idi. Bu gün yavrularını bırakarak bizimle istasyona geldi. Arkadaşlar müteessir olarak dönüp yavrularını getirdiler ve beraber köpeği de aldılar. Saat 9'da tren hareket etti. İki-iki buçuk saat sonra Aşkale'ye geldik oradaki arkadaşları alarak hareket ettik.

7-8-9 Ağustos.

[9 Ağustos] Pazartesi saat 10'a doğru [Eskişehir] Biçer istasyonuna geldik. 35-40 kilometre ileride Karanlıkdere'ye gitmemiz lazım olduğunu öğrendik.²⁰ Ancak vasıta olmadığından o geceyi Biçer'de geçirmemizi kararlaştırdık. Açıkta yatıktık. Çok sıvrisinekin olduğundan tabii istirahat edemedik. Seyahatimiz çok geciktiğinden yiyecek ekmek ve sairemiz kalmamış idi. Biçer'de de bir şey bulamadık. Arkadaşlar geçen tren yolcularından ekmek istemeye başladılar.

10 Ağustos

Kuyudibi ve oradan Karanlık Dere'ye gitmemiz için vasıta temin edilecek zannında iken bu gün Biçer'de bulunan zabıta tarafından öğleye kadar hareket etmiş bulunmamıza [da-

20 Karanlıkdere, Niğde ili, Bor kazası içinde bir belde.

ir] emir aldık. Bagajlarımız henüz boşalmış değildi. Lâkin çanta ve battaniyelerimizi beraber almamız icap ediyordu. Yaya gitmemiz için emir aldık. Eşyalarımızı orada bırakarak bazı arkadaşlarla yola çıktık.

VARLIK VERGİSİ, YENİDEN...

AYHAN AKTAR¹

Giriş

İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu, sadece iktisadi değil; siyasi ve kültürel bakımlardan da önemli bir uygulamadır. Varlık Vergisi uygulaması çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Eğer sıralarsak, kanun teklifinin hazırlanışı; TBMM’de kabulü; kanunun o dönemin gazeteleri tarafından desteklenmesi; kimin ne kadar vergi ödeyeceğini tespit eden komisyonların çalışma biçimleri; en fazla bir ay ile sınırlandırılmış ödeme süresi; bu süre içinde vergi borcunu ödeyemeyenlerin mallarının haczedilerek icra yolu ile satışı ve bütün bunlara rağmen vergi borcunu ödeyemeyen mükelleflere borçlarını “bedenen çalıştırarak ödetmek” amacıyla Erzurum-Aşkale veya Sivrihisar-Eskişehir’deki çalışma kamplarına gönderilmeleri gibi aşamalardan oluşmaktadır. Ayrıca, çalışma kamplarında en az 21 kişi ölmüştür ve ölenlerin tümü gayrimüslimdir.

1 Bu yazıyı önceden okuyan ve bazı eleştiri veya önerilerini esirgemeyen dostlarım Taner Akçam, Mehmet Betil, Ayşe Kadioğlu, Abdülhamit Kırmızı, Cemil Koçak, Umut Özkırımlı ve Meyda Yeğenoğlu’na teşekkürlerimi sunuyorum. Tabii ki mevcut bütün hatalar benimdir – A. A.

Bu aşamalar bir bütünlük içinde ele alındığında, Varlık Vergisi Kanunu, yakın tarihimizde birçok kez karşımıza çıkan “azınlık karşıtı” politikalar zincirinde önemli bir yer tutar.²

Burada, azınlık karşıtı politikalarından kastımız, Osmanlı Devleti’nin son yıllarında İttihat ve Terakki hükümetinin Anadolu Ermenilerine karşı uyguladığı Ermeni Tehciri ve Kıyımı (1915); Anadolu nüfusunun dinî bakımdan homojenleşmesini hedefleyen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (1923-24); Trakya’daki Yahudi nüfusu göçe zorlayan Trakya Yahudi Olayları (1934); ekonominin Türkleşmesini hedefleyen Varlık Vergisi (1942-43); İstanbul’da yoğunlaşmış gayrimüslim nüfusun tehdit ve baskılarla ülkeyi terk etmesini hızlandıran 6-7 Eylül Olayları (1955) ve son olarak Kıbrıs krizi dolayısıyla İstanbul Rumlarının bir bölümünün sınır dışı edilmesini karara bağlayan 17 Mart 1964 tarihli Bakanlar Kurulu kararı gibi örnek olaylar.

Türkleştirme politikaları sonucunda, ülkemizin nüfusu dinî bakımdan homojenleşmiştir. Cumhuriyet yönetiminin yaptırdığı ilk resmî nüfus sayımının verilerine göre, 1927 yılında Türkiye nüfusu içinde gayrimüslimlerin oranı % 2,6 iken (359.882 kişi), bu oran 1965 nüfus sayımına göre % 0,8’e (245.092 kişi) düşmüştür. 1970’ten bugüne kadar yapılan nüfus sayımlarında, maalesef, vatandaşlara hangi dine mensup oldukları ve anadilleri hakkında soru sorulmamıştır. Bu nedenle, günümüzde, ülkemizde yaşayan gayrimüslimlerin tam sayısını bilemiyoruz. Fakat Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinden edindiğimiz bilgilere göre, ülkemizdeki gayrimüslim nüfusun 100.000 kişinin altında olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye nüfusunu 74 milyon olarak kabul ettiğimiz zaman, gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki oranı % 0,13 olarak belirlenmektedir.

2 Bu konuda bkz. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Bu sonuç da Cumhuriyet yönetiminin yaklaşık bir yüzyıl içinde, Osmanlı'dan miras kalan çok dinli, çok kültürlü kozmopolit toplumsal dokunun tasfiye edilmesi konusunda “az zamanda, büyük işler başardığının” en açık ifadesidir.

Varlık Vergisi'ne giden yol: Ekonomik dengelerin bozulması

1 Eylül 1939 günü Nazi ordularının Polonya sınırını geçmesiyle İkinci Dünya Savaşı başlamış ve kısa bir süre sonra ülkemizde seferberlik ilan edilmişti. Milli Şef yönetimi yaklaşık bir milyon kişiyi silah altına almış ve böylece tarımdaki faal nüfusun önemli bir bölümü üretimden çekilmiştir. Ankara hükümeti savaşın başından itibaren “tarafsız” kalmayı seçmiş ve çatışmadan uzak kalmış olmasına rağmen, bütçe-deki milli savunma giderleri sürekli olarak artmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir önceki, 1 Haziran 1938 ile 31 Mayıs 1939 tarihleri arasındaki harcamaları kapsayan 1938 yılı bütçesi 311,1 milyondur. Bu bütçenin içindeki savunma harcamaları ise 104,7 milyon liradır, yani toplam harcamaların % 33,6'sını oluşturmaktadır. Aynı şekilde, Varlık Vergisi'nden bir yıl önceki bütçe de 1 Haziran 1941 ile 31 Mayıs 1942 tarihleri arasındaki harcamaları kapsamaktadır. 1942 yılı bütçesi 581,8 milyon liradır. Bu bütçede savunma harcamaları toplamı ise 334,6 milyondur, yani toplam harcamaların % 57,5'ini oluşturmaktadır.³ Savunma harcamalarındaki artış, ekonomik dengeleri bozmuştur.

Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin silah altına alınması ekonomide, özellikle tarımsal malların üretimi ve

3 Bkz. Ertuğrul Baydar, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*. Ankara, 1978. Kullandığımız sayılar, bu çalışmanın sonundaki Tablo 2'de verilmiş olan bütçe kesin hesaplarından derlenmiştir. Bütçede ayrı bir kalem olarak verilen Jandarma Genel Komutanlığı harcamaları da Milli Savunma harcamalarına ilave edilmiştir.

piyasaya arzı konusunda sıkıntı yaratmıştır. Örneğin, hükümet buğday üretimindeki azalma nedeniyle fırınlarda “tek tip ekmek” çıkarılmasına karar verir. 19 Ocak 1942 tarihinden itibaren, ekmek tüketimini sınırlamak amacıyla büyük kentlerde “Karne Sistemi” uygulanır. Buna göre, 7 yaşına kadar olan çocuklara günde 187,5 gram, 7 yaşından büyüklere 375 gram ekmeğin karne ile dağıtımına başlanır. Bu miktar, 1942 yılının Nisan ayında 175 grama, Mayıs ayında ise İstanbul’da 150 grama kadar düşer.⁴ O dönemde, özellikle büyük kentlerde, beslenme sıkıntıları ortaya çıkmıştır.

18 Ocak 1940’da yürürlüğe giren Milli Korunma Kanunu ile iç ve dış ticaret devlet kontrolüne alınmış, “Toprak Mahsulleri Ofisi”, “Ticaret Ofisi” ve “İaşe Müsteşarlığı” gibi kuruluşlar yardımıyla mal ve hizmetlerin yurt içinde dağıtım ve dolaşımı kontrol edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Milli Korunma Kanunu ile hükümete özel sektörün elindeki mallara el koyma, sanayi işletmelerinin üretim tercihlerini belirleme ve fiyatları merkezden tespit etme yetkileri de veriliyordu.

Avrupa’nın ve Akdeniz’in bir savaş alanı haline gelmesi, teknik bakımdan ithal malların ülkeye girişini zorlaştırmıştır. O dönemde son derece cılız olan Türk ticaret filosunun elindeki şileplerle ülkenin ihtiyacı olan ithal mallarını taşımak mümkün değildir. Yabancı şileplerin de Türk limanlarına mal taşıması için Akdeniz’den geçmesi gerekiyordu. Akdeniz, İngiliz ve Alman donanmalarının savaş alanı halindeydi. Dolayısıyla, yük gemilerinin torpillenme riski yüksekti.

Savaş nedeniyle ithalat azalmış ve özellikle büyük şehirlerde birçok ithal tüketim malı karaborsaya düşmüştür. Durumu sayılarla ifade edersek, 1939 yılında 115,2 milyon dolar olan toplam ithalat, 1941 yılında 57,5 milyon dolara düş-

4 Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi: 1938-1945*. Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996. s. 409.

müştür. Aynı dönemde toplam ihracat ise, 111,5 milyon dolardan 97,7 milyon dolara düşmüştür.⁵ Dış ticaretteki daralma gümrüklerden elde edilen vergi gelirlerinde de düşüşe neden olmuştur. Her ne kadar, 1942 yılı sonundan itibaren savaşın gidişatı ile ilgili olarak ithalat ve ihracat rakamlarında belli bir düzelme yaşanmış olsa bile, özellikle ithal mallarda yaşanan kıtlık ve karaborsanın oluşumu Varlık Vergisi uygulamasına geçişte önemli bir etken olmuştur.

Savaş nedeniyle, Türkiye'nin ithalat ve ihracatı esas olarak demiryolu ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kıta Avrupası Nazi işgali altında olduğu için, Türkiye'nin dış ticaretinde İngiltere'nin rolü azalmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, dış ticaret esas olarak Nazi Almanyası'nın güdümüne girmiştir. Aslında bu durum pek de yeni bir şey değildir. Zaten 1930'lardan itibaren Türkiye ekonomisinin üzerinde Nazi Almanyası'nın ağırlığı hissedilmektedir. 1930'lardaki durumu Cemil Koçak şöyle özetlemektedir:

“Nazi Almanyası Türkiye’de ekonomik hegemonya kurmayı amaçlamış ve tüm girişimleri bu amaca uygun biçimde planlamıştır. Türkiye’nin dış ticaretinde, ihracatında ve ithalatında Almanya’nın payı yaklaşık olarak yarı yarıya olmuştur. Türkiye ekonomik alanda büyük ölçüde Almanya’ya bağımlı hale gelmiştir.”⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren Milli Şef İnönü yönetimi, bütün “denk bütçe = sağlam para” edebiyatının tam tersine davranarak, artan devlet masraflarını para basarak karşılamıştır. Milli Şef rejiminin uyguladığı enflasyonist politikalar sonucunda, 1938 yılında 219,4 milyon lira olan dolaşımdaki para miktarı, 1943 yılında 833,6 milyon lira-

5 A.g.e., s. 369.

6 Cemil Koçak, *Türk - Alman İlişkileri: 1923 - 1939*. TTK Yayınları, Ankara, 1991. s. 249.

ya yükselmiştir. 1938 yılındaki fiyatları 100 kabul edersek, 1938-1943 arasında fiyatlar 590,1'e yükselmiştir.⁷ Enflasyon dalgasından en çok etkilenen kesimlerin kentlerde sabit maaş karşılığında çalışan orta sınıflar ve emekçiler olduğunu düşündüğümüz zaman, Milli Şef yönetiminin iktisat politikalarına karşı halk arasında duyulan tepkinin yüksek olduğunu tahmin edebiliriz.

Halbuki enflasyonist bir ekonomide tüccarın durumu farklıdır. Çünkü fiyat artışlarını elindeki malın fiyatına yansıtma veya malı satıştan kaldırma imkanı vardır. Olağanüstü şartlarda ticaret yapan ve sattığı malı tekrar yerine koyamayacağını bilen her tüccar, malını en yüksek fiyattan elden çıkarmaya çalışır. Bu nedenle, Varlık Vergisi öncesindeki aylarda Ankara yönetiminin ve İstanbul gazetelerinin yakındığı karaborsa ve vurgunculuk olaylarını hükümetin yarattığı enflasyonist ortamın doğal bir sonucu olarak görmek gerekir.

1942 yılı başlarında maliyecilerin çözüm önerileri

1941 yılının sonbahar aylarına gelindiğinde, Maliye Bakanlığı çevreleri enflasyonu kontrol altına almanın ve piyasaya sürülmüş olan karşılıksız parayı geri çekmenin yollarını aramaya başlamışlardır. O güne kadar Kazanç Vergisi mükellefi olan kişilerin vergi oranlarını artırarak enflasyon sarmalından kurtulmanın mümkün olmadığını artık görmeye başlamışlardır. Zaten savaşın başından beri yapılan vergi artışları ile sınırlı sayıda mükelleften toplanabilecek verginin doğal sınırlarına erişilmiştir. Artık yapılması gereken şey, vergi mükelleflerinin sayısını artırmak veya o güne kadar vergilendirilmeyen bazı kesimlerin ve iktisadi faaliyetlerin vergilendirilmesini sağlamaktır.

7 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*. Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, [1951]. s. 30-32.

O günlerde Maliye Müfettişi olarak görev yapan Faik Ökte'nin başkanlığında, İstanbul Defterdarlığı'nda İrat ve Servet Müdürü olan Mehmet İzmen ve Hesap Uzmanı Rasim Saydar'dan oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, 1942 yılının ilk aylarında çalışmaya başlamış ve Temmuz ayı sonuna kadar iki rapor hazırlayarak önerilerini sıralamıştır. Komisyonun önerileri, esas olarak savaş dolayısıyla elde edilen "fevkalade kazançları" vergilendirmek üzere kurgulanmıştır. Zaten Avrupa ülkelerinde de benzer mali tedbirler uygulanmaktadır.⁸

Komisyonun önerileri, esas olarak mükelleflerin sayısını yükseltmek, vergi mükelleflerini mal bildiriminde bulunmaya zorlamak, elde edilen bilanço kârından vergi alındıktan sonra elde kalan sermayeden de vergi almak gibi makul tedbirler üzerinde yoğunlaşmıştı. Ayrıca, o dönemde büyük şehirlerde karaborsacılık yaparak "fevkalade kazanç" elde eden kişilerin, büyük bir olasılıkla eldeki parayı gayrimenkule yatıracakları düşünülerek, 1 Ocak 1939 tarihinden itibaren yapılan gayrimenkul alım ve satışları arasındaki farkın geriye dönük olarak vergilendirilmesi öneriliyordu.

Maliyecilerin bu önerileri, Ankara hükümeti tarafından benimsenmez. Faik Ökte'nin bu konudaki yorumu, o yıllarda Milli Şef rejimini yöneten "devletlü" takımının ne kadar küçük hesaplarla hareket ettiğini göstermektedir. Faik Ökte o günleri şöyle anlatmaktadır:

8 İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya, Yunanistan, Macaristan, Bulgaristan, İsviçre, ABD, Hollanda, Fransa, İngiltere uygulanan iç borçlanma ve ek vergileri o dönemde Maliye Bakanlığı tarafından Ankara'da yayımlanan *Mali Bülten* (Maliye Vekaleti, Mali Tetkik Heyeti tarafından Ankara'da çıkarılır) içinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Mali Bülten'de yayımlanan haberler sayesinde dünyada konulan "fevkalade vergiler" Ankara'daki maliye bürokratları tarafından bilinmektedir. Mali Bülten'deki haberlerin ayrıntılı analizi için bkz. Hüseyin Perviz Pur, *Varlık Vergisi ve Azınlıklar*. Eren Yayıncılık, İstanbul, 2007. s. 327-343.

“Maliye Vekâleti, fevkalâde varidata müteallik [olağanüstü vergilere ilişkin] ikinci raporumuzu benimseyemedi. Gayrimenkulden almayı teklif ettiğimiz *plüs valü* [değer artışı] vergisinin TBMM'den geçmeyeceği gülümsenerek (!) ifade olundu... bu iki raporda yazılı tedbirlerle İkinci Dünya Harbinin geçirtilmesinin mümkün olduğuna hâlâ kaniim [inanıyorum]. Tekliflerimizin beğenilmemesi bizi bideyette müteessir etmedi [ilk başta hüzünlendirmedi] değil. Hatta, ‘Kraldan fazla Kralcı’ hareket ettiğimizi sanarak üzüldük de. Az sonra hükümetin bizim tekliflerimizin yerine TBMM'ye Varlık Vergisi Kanununu sevk ettiğini gördükten sonra, [devlet] erkânın[ın] başında esen kavak yerlerinin farkına varabildik.”⁹

Faik Ökte, gayrimenkulden almayı planladıkları ek verginin “TBMM'den geçmeyeceği gülümsenerek ifade olundu,” derken, milletvekillerinin veya hükümet çevrelerinin de gayrimenkule yatırım yapma konusunda İstanbul basını tarafından “vurguncu” ve “karaborsacı” olarak adlandırılan gayrimüslim tüccardan pek de farklı davranmadığını kibarca anlatmış olmaktadır.

İstanbul basınında “günah keçisi” arayışları

1942 yılı başından itibaren, hükümet çevreleri hızlı fiyat artışlarına çare ararken, olağanüstü savaş kazançlarını vergilendirme fikri gündeme gelir. Savaş şartları nedeniyle elde edilen yüksek kârların vergilendirilmesi İstanbul basınında tartışılmaya başlanır. İstanbul basınının seçkin kâğıtları, yüksek enflasyon ve ithalatın azalması nedeniyle ortaya çıkan karaborsadan özellikle gayrimüslim ticaret erbabının yararlandığını belirterek, bu kesimin elde ettiği spekü-

9 Ökte, *a.g.e.*, s. 44-45.

latif kazançların kurulacak komisyonlar vasıtasıyla vergilendirilmesini isterler.

1942 yılı Mayıs ayında yeni hazırlanan bütçe ile ilgili olarak Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın TBMM'de yaptığı konuşmada, "Sermayenin normal gelirinden ziyade fevkalâde ahval ve şeraitten faydalanarak elde edilen büyük kazançları yalnız normal zamanlara mahsus vergiye tâbi tutmakla iktifa edilmesinin [yetinilmesinin] adalet icaplarıyla telif edilemeyeceğini" söylemesi ve "fevkalade kazançlar hakkında yeni bir kanun teklifinin hazırlandığını" açıklaması İstanbul basınında hemen yankı bulur.¹⁰ Örneğin, *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman bakanın konuşmasından dört gün sonra aşağıdaki yazıyı yayımlar:

"... azınlıklar arasında umumi bir ölçü ile *vatani alaka elbette daha gevşektir*. Bu memleketin iyiliği için yüreği tutuşacak ahlaki seviyede olanlar çok değildir. *Bunlar vergi kaçırmayı açıkgozluk sayıyorlar...* Bu gibiler iyi ahlakta olan memurları da ne yapar eder baştan çıkarmaya çalışırlar, bin türlü dolaplarla aldatırlar. İşte bu gizli münasebet Türk'ler aleyhine ve azlıkların lehine bir imtiyaz yaratır. Aşağı yukarı aynı mevkide olan Türk ve azlık ticarethanelerinin ve fabrikalarının aynı senelere ait kazanç vergileri şöyle bir gözden geçirilsin, derhal görülecektir ki kazanç, muamele ve istihlâk vergileri gibi türlü türlü vergilerde azlıkların ve Levantenlerin tediye nispeti [ödeme oranı] umumi olarak daha aşağıdır.

Bir taraftan fevkalade vatani bir ihtiyaca, diğer taraftan içtimai [toplumsal] adalet esasına dayanan bu çok nazik vergiye ait yükün asıl nimet görenlere yüklenmesi ve asıl vurgunculara el uzatmanın yolunu mutlaka bulmalıyız.

Bunun için *klasik usullerin bir tarafa bırakılmasından* ve

10 25 Mayıs 1942 tarihinde Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın 1942 senesi bütçesi hakkında TBMM'de verdiği izahat için bkz. *Ayın Tarihi*, No. 102, s. 27.

bir takım karine ve kıyaslamalara göre hareket edilmesinden başka çare yoktur.

Bize kalırsa bir defalık olan bu verginin tahakkuk ettirilmesi için başlıca büyük şehirlerde fevkalade heyetler kurulmalı ve banka erkânı, ticaret odaları erkânı, her türlü ticari sahanın temsil kudretine haiz dürüst adamları bu heyetlerde vatanî vazife almalıdır. Bunlar defterler filanlar ile beraber bir takım kıyas ve karinelerle iş görmeli ve asıl vurgunculara vatan borcunu ödetmeye imkan hazırlamalıdır. Zaten asıl vurguncular yüzlerle sayılacak kadar az olduğu için çıkar yollar bulunabilir.”¹¹

Dikkat edilirse yazıda, Ahmet Emin Yalman, “klasik vergilendirme usullerinin bir yana bırakılmasını” öneriyordu. Yalman büyük kentlerde komisyonlar kurulmasını, ekonomiden anlayan kişilerin bu komisyonlarda “vatani görev” üstlenerek “bir takım kıyas ve karinelerle” vurgunculara –yani azınlıklara!– “vatan borcunu” ödetmelerini istiyordu. Daha ileride göreceğimiz gibi, Varlık Vergisi’nin uygulanması da bundan pek farklı değildi.

İstanbul basını içinde Ahmet Emin Yalman gibi düşünenler çoktu. Örneğin, *Tan* gazetesinin sahibi ve başyazarı Zekeriya Sertel, önce “Harp Zengini Kimdir ve Onu Nasıl Bulacağız?” başlıklı yazısında vurgunculuk ve karaborsacılık yaparak zengin olanları hedef gösteriyordu.¹² 10 Haziran 1942 tarihli yazısında ise, Sertel neden bir türlü “fevkalade kazançları” vergilendirecek olan yasanın çıkmadığını sorguluyor ve “[bu] kanunun çıkması gayri meşru servetlere karşı [halk arasında] duyulan kini tatmin edecek, hükümetin mevkiini ve nüfuzunu kuvvetlendirecek, ayrıca devlete bir gelir teminine yarayacak,” diyordu.¹³

11 *Vatan*, 29 Mayıs 1942 (Altını ben çizdim, A. A.).

12 *Tan*, 30 Mayıs 1942.

13 *Tan*, 10 Haziran 1942.

İstanbul basınında çıkan yazıların Ankara'da esen rüzgarlardan bağımsız olarak kaleme alındığını söylemek doğru olmaz. Ne de olsa, ülke tek partili ve otoriter Milli Şef rejimi ile yönetilmektedir. O yıllarda, Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'in sıkıyönetim komutanlıklarına resmî yazı göndererek, yayın organlarını yönlendirmede "talimat-uyarı-kapatma" yöntemini tavsiye ettiği bilinmektedir.¹⁴ Murat Güvenir'in "Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Arşivi"ndeki dosyalardan faydalanarak hazırladığı çalışmasında Milli Şef rejiminin basın üzerindeki denetimi şöyle anlatılmaktadır:

"Tek Parti Rejiminin basını yönlendirmesindeki önemli bir husus, yayın organlarına sadece nelerin *yayınlanmaması* konusunda verilen talimatlar değildir. Buna ilâve olarak, belirli şeylerin *yayınlanması* da, talimatlar yolu ile sağlanmıştır. Bu uygulama ile basın, sadece iktidarların istediklerini yayınlamamanın ötesinde, istediklerini de yayınlama durumuna gelmiştir."¹⁵

Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul basınının her zaman hükümet ile dirsek teması içinde ve hükümetin dümen suyunda hareket ettiğini söyleyebiliriz.¹⁶ Bu tercihlerinden dolayı gazetecilerin bir kısmı TBMM üyesi olmanın sağladığı imtiyazlardan faydalanmışlar, bunun karışı-

14 O. Murat Güvenir, 2. Dünya Savaşında Türk Basını: Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991. s. 81.

15 A.g.e., (Altını ben çizdim, A. A.).

16 Varlık Vergisi sırasında haciz yolu ile satışlar için İstanbul gazetelerine ilan verilmiştir. Böylece İstanbul basını da resmî ilan paralarından gelir elde ederek, Varlık Vergisi'nden doğrudan nemalanmıştır. Faik Ökte durumu şöyle anlatıyor: "Bütün satışları gazetelerde ilân edemiyorduk. İlân masrafı müthişti. İlân dolayısıyla gazetelerle aramızda sinsi bir mücadeledir başladı. Nihayet zımni bir anlaşmaya vardık. Borçlunun kesesinden ödenen bu tevziatın yekunu 299.888 liradır." Bkz. Ökte, a.g.e., s. 47.

lığında Ankara'dan yapılan telkinleri haber veya köşe yazısı biçiminde okuyucuları ile paylaşmışlardır.¹⁷

Varlık Vergisi'nin zihinsel alt yapısını hazırlamaya yönelik yayınlar 1942 yılı yaz aylarında da devam etmiştir. Bu dönemde İstanbul gazetelerinde, gayrimüslimleri genellikle hırsızlık, karaborsacılık, soygunculuk, vurgunculuk ve ihtikar fiilleri ile ilişkilendiren haberler öne çıkarılır.¹⁸

Bu dönemde çıkan mizah dergilerinde azınlık karşıtı karikatürlerde ağırlıklı olarak Yahudi tipleri kullanılıyordu. Laurent Mallet'in analizine göre, 1930'lardan itibaren *Karikatür* dergisinde yayımlanan Yahudi karikatürleri sadece Yahudileri değil, onların şahsında bütün gayrimüslimleri hicvediyordu.¹⁹

Varlık Vergisi'ne giden yolda, İstanbul basını bir yandan karaborsacı, vurguncu ve istifçi temalarını işleyerek gayrimüslim azınlıkları hedef gösterirken, diğer yandan da 1942 yılı içinde temel tüketim malları fiyatlarının çılgınca artmakta olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Örneğin, yaz sonunda *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Her nevi eşya durmadan yükseliyor" başlıklı haber, özellikle maaşla geçi-

17 Güvener'in çalışmasında Milli Şef rejiminin İstanbullu gazetecileri yanına çekmek için bazı gazetecilerin CHP'den milletvekili seçildiği anlatılmaktadır. 1939-1945 yılları arasında toplam 26 gazeteci farklı dönemlerde hem TBMM üyeliği hem de gazetecilik yapmışlardır. Güvener'in listesindeki gazeteci-mebusların bir kısmının isimleri ve çalıştıkları gazeteler şunlardır: Falih Rıfki Atay (*Ulus*), Asım Us (*Vakit*), Hüseyin Cahit Yalçın (*Yeni Sabah*, *Tanin*), Necmettin Sadak (*Akşam*), Sadri Ertem (*Vakit*), Yunus Nadi (*Cumhuriyet*), Ethem İzzet Benice (*Son Telgraf*), İbrahim Alaettin Gövsa (*Akşam*).

18 Bu haber başlıklarından birkaç örnek: "İki Yahudi çocuğu hava kurumu için toplanan rozet paralarının kaldılar", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1942. "Bir Yahudi müteahhit hazineyi binlerce lira zarara soktu", *Tasvir-i Efkar*, 1 Eylül 1942. "İstifçi iki Yahudi yakalandı" *Tasvir-i Efkar*, 9 Eylül 1942.

19 *Karikatür* dergisinde 1936-1948 yılları arasında çıkan Yahudilerle ilgili karikatürlerin içerik analizini ve yayımlanma sıklığını araştırmış olan Mallet'e göre, 1942 yılının Nisan-Eylül aylarında bu dergide yayımlanan karikatürlerin sayısı 1936-48 dönemi içindeki en üst değere ulaşmaktadır. Bkz. Laurent Mallet, "Karikatür Dergisinde Yahudilerle ilgili Karikatürler: 1936-1948," *Toplumsal Tarih*, No. 34, 1996, s. 30.

HALKIN SIRTINDAN GEÇİNERLER:
Vurguncu — Haydi, uzun etme, ikimiz
de yükümüzü testikl..

Karikatür, 8 Ekim 1942.

nen orta sınıflar ve emekçiler bakımından hayatın ne kadar zorlaştığını anlatmaktadır:

“Gerek ithalat eşyası, gerekse gıda maddelerinde fiyat yükseliği devam etmektedir. Bilhassa şimdiye kadar yüksel-

miş olan fiyat seviyesi kafi görülmeyerek faturasız satışların alıp yürüdüğü görülmektedir. Zeytinyağı toptan satışlarda fatura harici kilo başına 15 kuruş alınmaya başlanmıştır. Sâde [tere]yağ fiyatları bir gün içinde kiloda beş kuruş daha yükselmiştir. Nohut fiyatları durmadan yükselmektedir.”²⁰

Bu noktada, İstanbul basını tarafından “yaşanan tüm kötülüklerin sebebi” olarak hedef gösterilen gayrimüslim azınlıkların toplumsal konumunun da farkında olmak gerekiyor. Son dönem Osmanlı yönetiminin aksine, Cumhuriyet yönetiminin 1926 yılında çıkardığı “Memurin Kanunu”nun gayrimüslimlerin devlet memuriyetine girmesini engellemesi sebebiyle, gayrimüslimlerin hayatlarını kazanmak için ticaret yapmaktan veya özel sektörde ücretli olarak çalışmaktan başka çareleri yoktur.²¹

CHP parti örgütünün gayrimüslim tüccara ve ticari faaliyetlere yaklaşımı

Varlık Vergisi’nin uygulandığı dönemde CHP içinde iktisat politikaları ile ilgili bir tartışma var mıydı veya genel olarak CHP üyeleri gayrimüslim azınlıklar hakkında ne düşünüyorlardı? Bu sorulara ayrıntılı olarak cevap vermek zor, fakat dönemin CHP’sinin uyguladığı bir siyasal katılım mekanizması bize, örneğin CHP Beyoğlu ilçesi yönetiminin gayrimüslim tüccar hakkında ne düşündüğünü göstermektedir.

1935 yılında yapılan IV. CHP Büyük Kurultayı’nda alınan kararlar doğrultusunda, 18 Haziran 1936 tarihinde parti-devlet bütünleşmesi olmuştur. Bu bütünleşme sonucun-

20 *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1942.

21 “Memurin Kanunu” hakkında bkz. Ayhan Aktar, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan ‘Türkleştirme’ Politikaları,” *Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları* içinde. İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 118-121.

TOMBUL TEYZE VURGUNCU KARŞISINDA:

Tombul Teyzenin kocası – Nafile bakma karıcığım, onun torbaları seninki gibi Allah vergisi değil!..

Karikatür, 24 Eylül 1942.

da, aslında CHP bir siyasi parti olarak “devlet tarafından yutulmuştur.” Çünkü, o tarihten itibaren illerde valiler; ilçelerde ise kaymakamlar CHP örgütünün başına getirilmişlerdir. Böylece, bir siyasi parti olarak CHP’nin illerdeki örgütünün durumu, herhangi bir bakanlığın taşra teşkilatına benzer bir biçimde yeniden şekillenmiştir.

O yıllarda, CHP içinde parti örgütlerinden gelen talepler veya ocak, bucak, ilçe ve il kongrelerinde partililer tarafından dile getirilen sorunlar, “Dilek Sistemi” adı verilen bir iletişim mekanizması yolu ile genel merkeze bildiriliyordu. Vali ve kaymakam gibi yerel yöneticiler tarafından çözülmemeyen, çözülmesi için merkezî hükümetin kararı veya kanun çıkması gereken durumlarda ise bu dileklerin Ankara’da takip edilmesi ve ilgili bakanlıklara bildirilmesi CHP Genel Sekreteri’nin göreviydi.²²

Kemal Turan’ın 25 Eylül 1942 tarihinde CHP’nin resmî yayın organı olan *Ulus* gazetesinde yayınlanan “Parti Kongreleri ve Dilekler” başlıklı yazısında parti teşkilatının dileklerinin merkeze iletilme süreci şöyle anlatılıyordu:

“Kaza parti kongreleri her yıl, vilâyet parti kongreleri iki yılda bir ve Büyük Kurultay her dört yılda bir toplanır. Kaza parti kongrelerinin dilekleri dört yıl bekletilmeyerek CHP Genel Sekreterliğinde toplanır. Genel Sekreterlik Vekâletlerle, umum müdürlüklerin bu dilekler üzerindeki mütalaalarını alır ve yerlerine bildirir. Böylece her sene devlet ve müesseseler Parti kongrelerindeki dilekler [yoluyla] temas içindedir.”²³

Tek Parti döneminde CHP Genel Merkezi’nin taşranın sorunlarından haberdar olması ancak bu dilekler mekanizması ile mümkün olabiliyordu. 1930’lu ve 1940’lı yıllarda çeşitli illerin ve ilçelerin “Kaza Kongre Dilekleri” kitap olarak yayımlanmış ve bazen de Ankara’daki bakanlıklardan gelen cevaplar da “bilgi için” dilek metninin sonuna eklenmiştir.

CHP İstanbul, Beyoğlu ilçe yönetiminden Ankara’daki Ticaret Vekilliği’ne yollanan bir “dilek” konumuz bakımından

22 CHP teşkilatının işleyişi hakkında bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve CHP*. Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 252-254.

23 *Ayn Tarihi*, No. 106, s. 29.

önemlidir. O dönemde, Beyoğlu ilçesinde gayrimüslim azınlıkların yoğun olarak yaşadıklarını düşündüğümüz zaman, 1943 yılında Varlık Vergisi tahsilatının yapıldığı, vergisini ödeyemeyen mükelleflerin Aşkale'ye yollandığı bir dönemde Beyoğlu'nda bu kararın alınmış ve CHP Beyoğlu ilçe örgütünün “dileği olarak” Ticaret Bakanlığı'na yollanmış olması hayli anlamlıdır.

CHP İstanbul, Beyoğlu İlçe Yönetiminden
Ankara'da Ticaret Vekilliğine: *Dilek no. 39:*

“Parti programımızın beşinci maddesinin B. fıkrasında sayılan **çalışma zümrelerinden (tüccar) olan Türk vatandaşlar diğer zümrelere nazaran çok zayıftırlar. Çünkü [Osmanlı] imparatorluk idaresinin güttüğü yanlış siyasetin tesiriyle asırlardan beri her türlü imkan ve fırsatlardan faydalananak, bereketli yurdumuzun zenginlik kaynaklarını istismar ederek [sömürerek] kuvvetlenen ve kökleşen yabancı unsurların tamamıyla hâkim bulundukları bir sahada çok çetin mücadeleler bahasına tutunmak zorunda bulunuyorlar. Kendilerini hiçbir manevi bağa mukayyet görmeyen ve memleketin millî iktisadiyatına zararlı olan bütün gayretlerini, her ne pahasına olursa olsun yalnız kazanç gayesine hasreden bu unsurların kahredici kudretlerine rağmen bu sahaya atılmış ve güçlkle tutunabilmiş olan Türk tüccarlarının adedi gün geçtikçe artmakta ve bunlar millî piyasadaki rollerini ümit verici bir muvaffakiyetle başarabilecek bir olgunluk devresine girmiş bulunmaktadır.**

Ancak bütün varlıkları ile milletçe memlekete bağlı olan bu yüksek duygulu vatandaşlar, bugünkü vaziyetleriyle hükümetin harp iktisadiyatı icabı olarak aldığı ve alacağı tedbirlerin menfi ruhlu unsurların makûs tedbirleri karşısında, gereği gibi ve derhal tesirli olmasında, üzerleri-

ne düşen rolü ifâ ederek mütesanit [dayanışma içinde] bir kuvvet arz etmektedir.

Büyük ekseriyeti teşkil eden [çoğunluk oluşturan] yabancı unsurların kısmen aralarındaki ırkî tesanüt [ırklar arası dayanışma] gayretleriyle, kısmen de görünür görünmez haricî kuvvetlerin devamlı tahrik ve himayeleriyle kuvvet ve kudretlerini gün geçtikçe artırmakta olmalarına mukabil zayıf bir ekalliyet [azınlık] teşkil eden Türk tüccarları, içinde bulundukları müşkül şartların icap ettirdiği tesanütten mahrum [dayanışmadan yoksun] ve bu yüzden de esasen mahdud [sınırlı] olan kuvvetleri de dağınık halde çoğalmaktadır. Ticari menfaatlerini memleketin umumi iktisadi menfaatleriyle telif ederek [birleştirerek] milli piyasadaki hakiki rollerini devamlı bir muvaffakiyetle başaraabilecek bir itilâ [yükseklik] derecesine yükselmekten başka gayeleri olmayan Türk tüccarların bu bakımdan partimizin daha yakın alâka ve müzaheretine [ilgi ve desteğine] lâayık olduklarına kani bulunmaktayız. Bunun için de:

A) Memleketin en mühim ticari merkezi İstanbul'da hükümetçe kurulmuş olan muhtelif ticaret birliklerine mensup öz Türk tüccarları arasında, Partimizce, çok sıkı bir tesanüt [dayanışma] yaratılması ve bunun idamesine [sürdürülmesine] çalışılması.

B) Bugünkü şartlar içinde Beynelmilel [uluslararası] ticaret sisteminin karşılıklı ve denk hesaplı mal mübadelesi prensibine dayandığı ve alış verişte bulunduğumuz memleketler bizim karşımıza mükemmel ve yekvücut bir teşekkül halinde çıkmakta oldukları cihetle bizim de, aramızda aynı suretle teşkilatlanmamızın temini.

C) Bu teşkilatlanmamızın yalnız manevî sahada bırakılmayarak işbirliği şekline inkılâp ettirilmesi ve böylece, halen dağınık olan maddî ve manevî kuvvetlerin bir araya

getirilmeleriyle çok kudretli milli müesseseler vücade getirilmesi imkanlarının araştırılması... Bunlar hükümet mekanizması dışında münhasıran Partimizin programındaki ruh ve mânaya uygun olarak, kendi muhiti içinde sadece manevî ve irşadkâr [yol gösterici] gayret ve müzahareteriyle [yardımlarıyla] başarabileceği çok hayırlı ve zaruri [gerekli] işlerdendir. Bu suretle vücuda gelecek büyük ve millî ticaret müesseselerinin manevi şahsiyetleri kendi kudret ve kabiliyetlerine göre, sırası geldikçe hükümetin de fiilî müzaheret ve himayesine mazhar olması bu teşebbüsün mutlaka muvaffak olmasını temin edecektir.

Bu dileğin tahakkuku memleketin siyasi varlığı üzerinde olduğu gibi iktisadî hayatı üzerinde de **tam ve mutlak millî hakimiyet** temin edeceği gibi yurt için de olduğu kadar, daha doğru olacağı muhakkak olan harp sonrası ekonomi mücadelesinde de iktisadî bünyemizi kuvvetli bulunduracaktır.”

CHP Genel Sekreterliğinden verilen Cevap: Dilek, Ticaret Vekilliğine yazılmıştır. Takip ve incelenmektedir.²⁴

1943 yılında toplanan Beyoğlu Kaza Kongresi'nin dileğini biraz ayrıntılı bir değerlendirmeye tâbi tuttuğumuz zaman, gayrimüslim tüccar hakkında günümüzün normlarına göre “nefret söylemi” sayılabilecek terim ve tanımlamalarla dolu bir “dilek” karşısında olduğumuz aşikârdır. Beyoğlu'nun “öz Türk tüccarları”nın niyetlerini çeşitli düzeylerde değerlendirebiliriz. İlk olarak, Beyoğlu'nun “öz Türk tüccarları”nın gayrimüslim rakiplerinden (metinde *yabancı unsurlar* olarak geçiyor!) kurtulmak için merkezî otoriteyi,

24 CHP 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri. [Ankara]: C.H.P. Genel Sekreterliği yayınlarından, 1944, s. 233-235. (Altını ben çizdim. A. A.).

yani Ankara'yı devreye sokmak istedikleri açıktır. CHP'nin Beyoğlu ilçe örgütünden gelen en somut talep budur. İkinci olarak, gayrimüslim ticaret erbabının toplumsal dokunun içinde zararlı ve "bizden olmayan" bir unsur olarak algılandığını görüyoruz.

1943 yılı Mart ayı içinde, Varlık Vergisi tahsilatı hızla devam ederken ve Aşkale kafileleri birbiri ardına yola çıkarırken *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlanan röportaj dizisinin başlığı şöyledir: "Beyoğlu şebekesi, Türk müteşebbisi [girişimciyi] nasıl boğar?" Röportajları yapan gazeteci Feridun Kandemir, bu yazı dizisinde Beyoğlu'nun Osmanlı'nın son yıllarından itibaren ticari bakımdan işgal altında olduğunu, gayrimüslimlerin orada sanki bir "kurtarılmış bölge" yaratmış olduklarını anlatmaktadır:

"Cumhuriyetten evvelki Beyoğlu'nu gözlerinizin önüne getiriniz. Bir tanecik olsun süt be süt Türk müessesesine, mağaza ve dükkanına rasgelebilir miydiniz. Ikide birde bizden olmayanların bayramları, yortuları münasebetiyle, baştanbaşa renk renk ecnebi bayraklarıyla bir yabancı memleket sokağına dönen bu caddede, mesela Hacı Bekir gibi yılanmış Türk şöhretleri bile istese de uğraşsa çabalasa da yer bulamazdı, bulundurulmazdı."²⁵

Kandemir bu tespitlerden sonra, meşhur Ayakkabıcı İsmail Kemal ile yapmış olduğu söyleşiyi yayımlamaktadır. İsmail Kemal Bey, Beyoğlu'nda dükkan açmak için çektiği zorlukları ve azınlık mensubu ayakkabıcıların kendi işçilerini ayartarak İsmail Kemal'in işini baltalamak için gösterdikleri çabaları anlatmaktadır.

Yazı dizisinin ikinci gününde Beyoğlu'nda ilk Türk kadın şapka atölyesini açarak, azınlık şapkacılarla kıyasıya rekabet eden İffet Hanım'ın hikayesi anlatılıyor:

25 *Tasvir-i Efkâr*, 8 Mart 1943.

“Şapkacı Bayan İffet anlatıyor: Beyoğlu’ndaki on büyük şapka salonu arasında *hâlis muhlis Türk* olan yalnız benimkidir. Burayı açtığım günden beri işimden, zevkimden memnun kalarak ... bağılıklarını muhafaza etmiş bayan [müşterilerim] var. Fakat, buna mukabil, bir tek, evet bir tanecik bile *bizden olmayanın* benden bu güne kadar yanlışlıkla bile olsa bir şapka aldığını hatırlamıyorum.”²⁶

Şapkacı İffet Hanım’ın anlattıklarında ise, basit bir reket hikayesinden daha öte, sanki gayrimüslim kesimden gelen örgütlü çabanın varlığı iddiası dile getirilmektedir. Gayrimüslimlerin [bizden olmayanlar!] müşteri olarak örgütlü bir biçimde “öz Türk” dükkan sahiplerini neredeyse boykot ettikleri anlatılmaktadır. Aynen CHP Beyoğlu İlçe Kongresi’nde alınmış olan kararın “dilek olarak” Ankara’ya bildirilmesinde olduğu gibi, Kandemir’in yazı dizisinde de azınlıkların varlığını tehdit olarak algılayan ve yabancı düşmanlığı (*xenophobia*) ile sıvanmış bir milliyetçilik somut olarak görülmektedir.

Ankara’da kabine değişikliği: Başbakan Şükrü Saracoğlu

7 Temmuz 1942 günü Başbakan Dr. Refik Saydam’ın ani ölümü sonucunda yerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu atanır. Başbakan Saracoğlu 5 Ağustos 1942 günü TBMM’de okuduğu hükümet programında gittikçe artan fiyatlardan ve alınacak iktisadi tedbirlerden bahsederek sözlerini şöyle tamamlar:

“Arkadaşlar biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal [en az] o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan

26 *Tasvir-i Efkâr*, 9 Mart 1943. (Altını ben çizdim. A. A.).

Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız ... İktisadî ve siyasî sahalarda Devletçilik, fertçilik ve kooperatifçiliğe bırakılan sahalarda o kadar genişler ki bunlar arasında bir menfaat çarpışması asla olmayacak ve ilerde de olmaması için de daima dikkatli ve hesaplı yürüyeceğiz. Bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı. Demokratlık Türk tarihinin derinliklerinden yuvarlanıp gelen büyük bir hakikattir. Biz halkçı idik, halkçıyız ve daima da halkçı kalacağız. Tek partili bir devlet kurmuş olmamız başlıca bu büyük hakikate dayanıyor. Biz ne sarayın, ne sermayenin, ne de sınıfların saltanatını istiyoruz. İstedığımız sadece Türk milletinin hakimiyetidir.”²⁷

Başbakan Saracoğlu'nun bu konuşmasını sadece “Türkçü hissiyatın yükselmesi” veya “gayrimüslim kesime karşı bir tehdit” olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Burada altının çizilmesi gereken nokta, korporatist devlet anlayışının bu konuşmada güçlü olarak ifade edilmiş olmasıdır. Özellikle, “bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı” ve “biz ne sarayın, ne sermayenin, ne de sınıfların saltanatını istiyoruz” türünde çıkışlar dönemin korporatist ruhunu tam olarak yansıtan meydan okumalardır.

Taha Parla'nın korporatizm analizi, CHP yöneticilerinin dönemin toplumsal ve ekonomik sorunlarına bakışlarını anlamak için yararlı bir yaklaşımdır.²⁸ Parla'ya göre, “Korporatizm, özel mülkiyet ve girişimin önceliği ilkesine dayanan kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir toplumu varsayan bir düşünce sistemi ve bir dizi kuruma işaret eder. Korporatizm, tanımı gereği, anti-sosyalist ve anti-Marksist'tir.

27 Saracoğlu'nun konuşmasının tam metni için bkz, *Ayın Tarihi*, No. 105, Ağustos 1942, s. 31-32.

28 Bu yaklaşımın Liah Greenfeld'in milliyetçilik tipolojisi ile birlikte değerlendirildiği bir yaklaşım için bkz. Ayhan Aktar, “Economic Nationalism in Turkey: The Formative Years, 1912 - 1925,” *Boğaziçi Journal, Review of Social and Administrative Studies*, cilt 10, no. 1-2, 1996, s. 263-290.

Aynı zamanda, felsefesi, siyaset ve iktisat anlayışı bakımından anti-liberaldir; ancak anti-kapitalist değildir.”²⁹ Bu bağlamda, CHP yöneticilerinin ticareti ve özel girişimciliği eleştiren çıkışları içinde bir tür “Kemalist sol” veya “sosyalizm” renkleri arama gayreti boşunadır. Çünkü Taha Parla’nın formülasyonuna göre,

“Bir toplum ve ekonomi modeli olarak korporatizm, toplumu, birbirine karşılıklı olarak bağımlı ve işlevsel olarak birbirini tamamlayan parçalardan oluşan, *organik ve kendi içinde uyumlu bir bütün* olarak görür. Temel birimler, toplumun molekülleri de, meslek grupları ve bunların örgütleri, yani korporasyonlardır. Liberal toplum modelinin *Birey*’i temel birim ya da birinci kategori olarak kabul etmesine karşılık korporatizm, bir yandan *bireyciliği toplumu atomize eden* [zararlı] *bir eğilim saymakta*, dolayısıyla toplumsal organizmanın dengesini ve yaşama imkânını yıkıcı bir etki yaptığını ileri sürmektedir. Öbür yandan da Marksist toplum modelindeki *Toplumsal Sınıf* kategorisine karşı çıkmakta; sınıfların varlığının ya da en azından mücadele ve savaşlarının, belli bir toplumsal sistemin korunup sürdürülmesine zarar verdiğini iddia etmektedir.”³⁰

Hem modern anlamda ‘birey’e, hem de toplumsal sınıflara karşı çıkan CHP ideolojisi savaş yıllarında artan enflasyonla birlikte tüccar kesimini hedef tahtasının merkezine oturtmuştur. Tek Parti yönetiminin uygulamış olduğu savaş masraflarını para basarak karşılama politikası sonucunda artan enflasyon, sanki tüccar kesiminin kendi başına yarattığı bir sorun gibi algılanmıştır. Bu bağlamda, fiyat artışları bilinçli olarak, bir tür “Gizli Örgüt Faaliyeti” veya “ülkenin birlik

29 Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*. İletişim Yayınları, İstanbul, 1989. s. 53.

30 A.g.e., s. 54 (Altını ben çizdim. A. A.).

beraberliğini bozma çabası” olarak görülmüştür. Örneğin, Ticaret Vekili Nazmi Topçuoğlu’nun konuşmasında, ticareti toplumu zayıflatan ve kamunun çıkarını zedeleyen bir faaliyet olarak görmesi ve tüccar kesimini tehdit etmesi dönemin korporatist ruhunun dışı vurulmasından ibarettir:

“Tâcirin [tüccarın] cemiyet içinde ve iktisâdî hayatta bir fonksiyonu olduğuna kâni bulunmaktayız... [Fakat] Yakın zaman şartları içinde münhasıran [tamamen] şahsî ve ferdi kazanç hırsına dayanan bir ticâret sistemine cevaz [izin] veremeyiz. Tâcir, [bireysel] menfaatlerini, umûmî menfaatin dışında ve onun aleyhinde görmekte devam ederse, mevcûdiyetinin sebebini inkâr etmiş olur... Önümüzdeki tecrübe günleri bu ümidimizi boşa çıkardığı takdirde, icâb eden tedbirleri almakta tereddüt etmeyeceğimizden [herkes] emin olmalıdır.”³¹

Ticaret Bakanı’nın bu tip konuşmalar yaptığı bir ortamda, İstanbul basınının da benzer tehditleri dile getireceğini tahmin edebiliriz. Dönemin gazeteleri, sürekli olarak tüccar kesimini bozguncu, karaborsacı, muhtekir ve spekülatör olarak adlandıran köşe yazıları ile doludur.

Yaklaşan felaket:

Varlık Vergisi Kanunu’nun hazırlanması

Saracoğlu hükümetinin göreve başladığı günlerde Maliye Müfettişi Faik Ökte, Karadeniz Bölgesi’nde denetim işleri ile uğraşıyordu. 26 Ağustos 1942 tarihinde merkezden aldığı bir telgraf ile acilen İstanbul’a dönmesi emredilmişti. İstanbul Defterdarı olan Şevket Adalan, o günlerde Ankara’ya Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı’na atanmıştı. Şevket Adalan’dan boşalan İstanbul Defterdarlığı görevine Ma-

31 *Ayın Tarihi*, No. 81, s. 13.

liye Mufettişı Faik Ökte vekâleten getirilmişti. Faik Bey, 12 Eylül 1942 günü göreve başlar. Anılarında, Defterdarlık'taki ilk gününü şöyle anlatmaktadır:

“O akşam geç vakit odama gelen M[ehmet] İzmen bana on beş gün evvel vekâletten gelen bir yazı gösterdi. Yazıda harp ve ihtikar dolayısıyla kazanılan fevkalâde kazançların kanunlarımızın vergilendirememekte olduğu, bu sebeple bilhassa ekalliyetlerin [azınlıkların] büyük servetler iktisap ettikleri [edindikleri] belirtildikten sonra, piyasada acele tetkikat [araştırma] yaptırılarak kimlerin bu şekilde fevkalâde kazanç temin ettiğinin tespiti, *ekalliyetlerin* [azınlıkların] *ayrı bir cetvelde gösterilmesi* belirtilmekteydi. Bu emir üzerine İrat ve Servet Müdürlüğü şubelerden gizli malûmat [bilgi] istemiş, bir kaçından istediği malumatı almıştı... [Mehmet] İzmen'e servet ve kazançlara ait rakamların nasıl tespit edildiğini sordum. Gülererek, 'sadece tahminde bulunmuşlar' dedi.

Hakikaten rakamların mesnedi, ipe sapa gelir tarafı yoktu. Benim dikkatimi çeken nokta, Vekâletin yazısındaki *tefrik* [ayırım] idi. O güne kadar *bu yolda bir ikiliğe şahit olmamıştım*...

İstanbul'dan ayrılmakta olan [eski Defterdar] Şevket Adalan'ı garda bir kenara çekip bu mevzuda kendisinden izahat istedim: Fakat 'bir şey bilmiyorum. İhsai mahiyette [istatistik ile ilgili] olacak' deyip kesti. *İnanmamıştım; hayatımda ilk defa bastığım yerin ayağımın altından kaydığını o gün hissettim.*”³²

Vergi mükelleflerinin “Müslüman” ve “Gayrimüslim” olarak ayrıma tâbi tutulması, aslında Varlık Vergisi uygulamasının ayrımcı ve faşizan niteliklerini ilk günden ortaya koymaktadır. Yaklaşık 1.500 memurun çalıştığı İstan-

32 Ökte, a.g.e., s. 47. (Altını ben çizdim. A. A.).

bul Defterdarlığı'nın başına geçen Faik Ökte ilk günlerde konu ile ilgilenecek vakit bulamaz. Fakat, Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan, kısa bir süre sonra Faik Ökte'yi Ankara'dan telefonla arar ve listelerin en geç bir haftaya kadar Ankara'ya yollanması gerektiğini bildirir. Konu üzerinde çalışmaya başlayan Ökte, İstanbul'un çeşitli vergi dairelerinden gelen bilgiler doğrultusunda, fevkalade kazanç temin ettikleri düşünülen mükellefleri dinî ve etnik kökenlerine göre ayırıştırarak liste haline getirir. Ökte'nin anılarında vergi mükelleflerinin gruplandırılması şöyle anlatılıyor:

“[Mehmet] İzmen'in teklifi üzerine cetveller *M* ve *G* diye ikiye ayrıldı. *M* Müslüman grubu, *G* gayrimüslim ekalliyetleri temsil ediyordu. Bilâhare bu harflere dönmeler için *D*, ecnebler için *E* harfleri katılacaktır. Cetvellerin hazırlanmasında millî bankaların istihbarat servislerinden faydalanmamı Ankara terviç etmedi [uygun görmedi]. Piyasada tanıdığım ve itimat ettiğim birkaç tüccar ve esnafın malûmatına müracaat ederek aldığım rakamlarla şubelerin verdiği rakamları mukayese ettim. Arada dağlar kadar fark vardı.”³³

Görüldüğü gibi, Varlık Vergisi'ne giden yolun önce propagandası yapılmış, sonra teknik hazırlıkları başlatılmıştır. Artık kanun zihinlerde hazırdır, iş sadece kağıda dökülmesine ve TBMM'de oylanmasına kalmıştır. Faik Ökte'ye göre, kanunun maddelerini Başbakan Saracoğlu, Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya not ettirir. Bu notları da Maliye Bakanlığı Müsteşarı Esat Tekeli kanun maddeleri haline getirmiştir.³⁴

33 Ökte, *a.g.e.*, s. 48.

34 *A.g.e.*, s. 50.

Gayrimüslimlerin Saracoğlu'na teklifi ve ecnebilerin durumu

Milli Şef iktidarının özellikle gayrimüslimleri vergilendirmeyi hedefleyen bir kanun hazırladığı İstanbul'da duyulur. Gayrimüslimlerin cemaat temsilcilerinden oluşan bir grup, Ankara'ya Başbakan Saracoğlu'nu ziyarete giderler. Ziyaretin sebebi, Saracoğlu'nun başbakan olarak atanmasını kutlamaktır. Azınlık temsilcileri, Varlık Vergisi Kanunu'nun hazırlıklarından haberdar olduklarını belirterek, Başbakan'a bir öneri getirirler:

Azınlık temsilcileri – “Efendim, siz ne kadar vergi toplamayı düşünüyorsunuz? ... 300 milyon mu toplamak istiyorsunuz, [yoksa] 200 milyon mu toplamak istiyorsunuz? Siz bunu bize bırakın, biz bunu [kendi aramızda] toplayalım [ve] hükümetimize verelim!”

Başbakan Saracoğlu – “Biz bu teklifi nasıl kabul ederiz? Biz [çağdaş bir] devletiz!”³⁵

Saracoğlu, böylece “Osmanlı millet sistemi” döneminde olduğu gibi gayrimüslim azınlıkların kendi aralarında vergilerini toplayıp merkezî yönetime teslim ettikleri günleri hatırlatan bu öneriyi reddeder. Aynı günlerde, Türkiye'de yaşayan yabancıların yüksek oranda vergilendirilmesi durumunda, diplomatların hükümete karşı protesto notaları vereceğini hatırlatan bir Dışişleri mensubuna, Başbakan Saracoğlu şu cevabı verir: “Arkadaş, Ben Osmanlı Devletinin Sadrâzamı değilim. Bana böyle bir teklifte bulunamazlar.”³⁶

35 1943-1945 yılları arasında Başbakan Saracoğlu'nun Özel Kalem Müdürlüğü görevinde bulunmuş, Emekli Büyükelçi Fuat Bayramoğlu ile 17 Nisan 1992 günü yapılan mülakat: Merhum Fuat Bayramoğlu'nun yorumuna göre, eğer Saracoğlu azınlık temsilcilerinin bu teklifini kabul etseydi, baştan bu verginin sadece azınlıklardan tahsil edileceğini zımnen itiraf etmiş olacaktı.

36 Ökte, a.g.e., s. 52.

Tek Partili yıllarda CHP yöneticilerinin yaygın olarak dile getirdikleri temalardan biri de kendilerinin Osmanlı geleneginden bir kopuşu temsil ettikleri iddiasıdır. Saracoğlu bu iki çıkışında da kendisinin Osmanlı dünyasının ideolojik kalıplarından ve yönetim anlayışından farklılığını vurgulamaya çalışmaktadır.

Birinci olayda, hem azınlıkların hem de onları yüzyıllardır yönetmiş Osmanlı seçkinlerinin alışık olduğu bir uygulamaya, yani gayrimüslimlerin vergilerini kendi aralarında toplayarak yönetime teslim etmeleri alışkanlığına karşı çıkmaktadır. Burada Saracoğlu, modern bir milli devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi vatandaşlarını vergilendirecek mekanizmalara sahip olduğunu iddia etmektedir. İkinci olayda ise, Osmanlı'nın son yüzyılında çok sık rastlanan ve Büyük Avrupa Devletleri [Düvel-i Muazzama] elçilerinin ülkenin iç işlerine karışmalarına olanak sağlayan kapitülasyonlar rejimine ve yabancı baskısının yoğun olarak hissedildiği günlere gönderme yapılmaktadır.

İngiliz ve Amerikan arşivleri, Varlık Vergisi hakkında yabancı diplomatların hazırladığı notalar ve bilgi notları ile doludur.³⁷ Yabancı arşivlerde bulunan bu belgeler sayesinde, bugün bu verginin ne kadar adaletsiz olduğunu bir kez daha görebiliyoruz. Ayrıca, Saracoğlu yabancı diplomatlardan gelen baskılara aynen bir Tanzimat paşası gibi boyun eğmiş, yabancı devletlerin vatandaşlarına salınan vergiler indirilmiş, yabancılardan kimse Aşkale'ye yollanmamış, maliyeciler yabancılardan evlerine ve işyerlerine haciz ve satış işlemleri için gidemez olmuşlardır.

Varlık Vergisi'ni uygulayan İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin şu satırları, Saracoğlu'nun bütün böbürlenmelerine

37 Bu diplomatik yazışmaların bir kısmının derlendiği bir kaynak için bkz. Rifat N. Bali, *The "Varlık Vergisi" Affair: A Study on its Legacy. Selected Documents*. Isis Press, İstanbul, 2005.

rağmen, Türk kamu bürokrasisinin yabancı elçilikler karşısında nasıl boyun eğdiğini çok güzel anlatmaktadır:

“Varlık Vergisinin en affedilmeyen tarafı, ecnebi vergileri üzerine bize cebren [zorla] yaptırılan tâdillerdir [değişikliklerdir]... Sefaretler, aramızdaki muahedelere [antlaşmalara] göre, tebaalarına [kendi vatandaşlarına] M[üslüman] grubu mükelleflere tatbik edilen ölçülerin üstünde vergi tarh edemeyeceğimizi iddia ederken haklı idiler. Haksızlık verginin bünyesinde idi... Ecnebi vergileri üzerinde yapılan demarşlar, alınan kararlar, kararların beğenilmeyip yeniden tetkike tâbi tutulması, muad-
del [değişmiş, azaltılmış] vergilerin de ödenilmemesi, bizim icraya gidemeyişimiz, kapitülasyonlar devrinin kararlık günlerini hatırlatan hacalet [utanç] tabloları ile doludur. Ben kendi hesabıma bu mevzuda devletin vekâr ve haysiyetine [onur ve itibarına] vurulan bu darbe dolayısıyla, başta Başbakan [Saracoğlu] olmak üzere, hepimizin toptan Yüce Divan’a sevk edilmeyişimize hâlâ hayret ederim.”³⁸

İstanbul Defterdarı Faik Ökte anılarında yabancıların diplomatik direniş sonrasında azaltılan vergilerinin listesini vermekte ve yapılan vergi indirimlerinden kalkınarak o günlerde Türkiye’nin savaştan taraflardan hangisine daha yakın olduğu hakkında yorum yapmaktadır:

“Almanların 4.241.000 liralık vergileri 3.241.000 [liraya] indirildiği halde, İngilizlerin 6.447.000 liralık vergileri 2.828.000 [liraya] indirilmiştir. Bu hâl, o devirde kendimizi müttefiklere yakın hissettiğimizdendir. Vergi miktarı, mükellef adedi ne olursa olsun, *Amerikalılar Varlık Vergisi vermemişlerdir*. Sovyet tebaasının kendi rızalarıyla ödedik-

38 Ökte, a.g.e., s. 213.

leri vergi kısmı muaddel [azaltılmış] vergi addedilmiş, haklarında takibat [icra ve satış işlemi] yapılmamıştır.”³⁹

Ökte’ye göre, Nazi Almanyası vatandaşı olan mükelleflerin vergisinde sadece % 23’lük indirim yapılırken, İngiliz vatandaşlarının ödeyecekleri vergide % 56’lık bir indirim yapılması ve ilginç bir biçimde Amerikalılardan hiç vergi alınmamış olması Saracoğlu hükümetinin uluslararası politika tercihlerini yansıtmaktadır.

Ancak Saracoğlu hükümetinin uyguladığı bazı istisnalar da vardır. Faik Ökte, diplomatların baskısı sonunda yabancılardan ancak Müslümanlar kadar vergi alınabildiğini, salınan yüksek vergilerde indirim yapıldığını anlatırken şunu da ilave etmektedir: “Yalnız Mihver tebaası olan *Yahudiler* bu hükümden istisna edilmişti.”⁴⁰ Kısaca “Mihver Devletleri” olarak adlandırılan Nazi Almanyası, Faşist İtalya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan vatandaşı olan Yahudi kökenliler aynen yerli gayrimüslimler gibi yüksek oranda vergilendirilmiştir. Anlaşılan, Mihver Devletleri vatandaşı olan Yahudilerin hesabının kendisinden sorulmayacağını bilen Saracoğlu hükümeti, onlara karşı ayrımcılık uygulamaktan çekinmemiştir.

Varlık Vergisi Kanunu TBMM’de kabul ediliyor

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları dolayısıyla 29 Ekim 1942 günü Ankara Hipodromu’nda konuşma yapan Milli Şef İnönü şunları söyler: “Milletin her şeyini ordusuna vermesi ve vatan selâmeti için her sıkıntıya katlanmak kabiliyetinde olması, büyük belaya karşı başlıca teminatımızdır. Doğru yoldan sapan soysuzların, ne kadar marifetli ve hileli olurlarsa

39 A.g.e., s. 125-126. (Altını ben çizdim. A. A.).

40 A.g.e., s. 81. Ökte’nin metninde de “Yahudiler”in altı çizilmiştir.

olsunlar, eninde sonunda her halde yakalanacaklarına şüphe etmeyiniz.”⁴¹ Artık Ankara’da hava sertleşmektedir. İki gün sonra, 1 Kasım 1942 günü toplanan TBMM’nin resmî açılışını yapan Milli Şef İnönü benzer bir tonda konuşmasını sürdürür:

“Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batıkçı çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metai yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar, ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır.”⁴²

11 Kasım 1942 sabahı toplanan TBMM’de Başbakan Saracoğlu ekonomik durumu ayrıntılı olarak anlatan uzun bir konuşmada, dokuz ayrı başlık altında ele aldığı ekonomik tedbirler paketini açıklamaktadır. Bu başlıklardan ilki memurlara ve eşlerine birer kat elbiselik kumaş ve ayakkabı dağıtılması, sonuncusu ise Varlık Vergisi Kanunu’nun ayrıntılı olarak tanıtılmasıdır. Başbakan Saracoğlu Varlık Vergisi’nin amacını TBMM’de şöyle açıklar:

“Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki [dolaşımdaki] paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikinden, Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk buğzunun [düşmanlığının] silinmesi, vergileri ödemek için bizzarure [ister istemez] satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal [yumuşama] husule getirmesi gibi tâli [ikincil] faydaların tahassül etmesi [ortaya çıkması] de imkân haricinde addedilemez.”⁴³

41 *Ayin Tarihi*, No. 107, Ekim 1942. s. 11.

42 *Ayin Tarihi*, No. 108, Kasım 1942. s. 23.

43 *Ayin Tarihi*, No. 108, Kasım 1942. s. 41.

Göründüğü kadarıyla, Başbakan Saracoğlu'nun niyeti piyasadaki enflasyonist baskıyı azaltmaktır. Halbuki, 10 Kasım 1943 günü basına kapalı olarak yapılan CHP grup toplantısında, Başbakan Şükrü Saracoğlu aynı kanunu CHP grubuna şöyle sunar:

“Bu kanun aynı zamanda bir ihtilal kanunudur! Bize iktisadi istiklalimizi kazandıracak bir fırsat karşısındayız: piyasamıza hakim olan gayri Türk unsurları bu sayede bertaraf ederek Türk piyasasını Türk tüccarlarının ve Türklerin eline vereceğiz. İstanbul'daki gayrimenkullerin Türklere intikali ni yine bu sayede temin edeceğiz. Gayrimenkullere tarh edilecek [kesilecek] vergilerin ancak dörtte biri Türklere tahmil edilecektir [Türklere yüklenecektir]. Valiliklere bu yolda hususi talimatlar verilecektir. Bu talimatlar hazırlanmıştır. Çiftçiden alınacak para hiçbir zaman varlığının % 5'ini tecavüz etmeyeceği [aşmayacağı] gibi işine halel getirmeden vereceği para olacaktır... Türkler için vergi nispeti gayri Türklerin verecekleri verginin ancak dörtte biri olacaktır. [Varlık Vergisi] Kanunun[un] ihtilal kokan tarafı budur. Ve bu gayri Türklerin iktisadi tefevvuklarını [ekonomik üstünlüklerini] nihayete [sona] erdirmeyi temin edecek bir kanun olacaktır.”⁴⁴

Görüldüğü gibi, basına kapalı olan bu toplantıda Başbakan Saracoğlu esas niyetini ortaya koymuştur.⁴⁵ Sadece niyetini ortaya koymuş olmakla kalmayıp, gayrimüslim azınlıkların sahip olduğu gayrimenkullerin Müslüman-Türk kesimin eline geçmesi için gerekli hazırlıkları da yapmış oldu-

44 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye*. cilt. 1, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001. s. 594. (Altını ben çizdim).

45 Ankara'dan dönemin İstanbul Valisi Lütü Kırdar'a verilmiş olan talimatların çoğunun sözlü talimat olduğunu düşünüyoruz. Ancak diğer illere yollanmış olan yazılı emirlerin Emniyet Genel Müdürlüğü veya MIT arşivleri eğer bir gün araştırmacıların kullanımına açılırsa ortaya çıkacağını tahmin ediyoruz.

ğu anlaşılmaktadır.⁴⁶

CHP grubunda tasarı görüşülür ve milletvekilleri arasından bir “Muvakkat Encümen” seçilir. Encümenin, gerekirse gece de çalışarak ertesi güne kadar kanun tasarısını son haline getirmesine karar verilir. Encümene seçilen dönemin Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu gece 04.30’a kadar süren toplantıdaki tartışmaları ayrıntılı olarak günlüğüne kaydetmiştir.⁴⁷ Varlık Vergisi Kanunu tasarısı, 11 Kasım 1942 günü TBMM’nin öğleden sonra yaptığı oturumda pek tartışılmadan kabul edilir. Ertesi gün de *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girer.⁴⁸

Varlık Vergisi Kanunu’nun 7. maddesi, “servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tespit etmek üzere her vilâyet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiye memurunun reisliği altında en büyük mal memurundan ve Ticaret Odaları ile Belediyelerce kendi âzaları arasından seçilecek ikişer âzadan müteşekkil bir ve icabına göre müteaddit komisyon” kurulacağını hükme bağlamıştır. Aynı kanunun 11. maddesi de, “komisyon kararları nihaî ve kat’i mahiyette olup bunlara karşı idarî ve adlî kaza mercilerinde dâva açamaz,” diyerek komisyonların tespit ettiği vergi miktarının değişmezliğini hükme bağlamıştır.

Varlık Vergisi Kanunu’nun TBMM’de kabul edildiğinin ertesi günü, İstanbul basınında kanunun metni yayınlanır. Faik Ökte erkenden Defterdarlık’a gittiği zaman, kendisinin Mülkiye Mektebi’nden hocası ve İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi’nde maliye profesörü olan İbrahim Fazıl Pelin

46 Varlık Vergisi ile ilgili olarak yapılan gayrimenkul satışları hakkında, 28 Aralık 1942 ile 30 Haziran 1943 tarihleri arasında Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Adalar Tapu Sicil Müdürlükleri arşivinde yaptığımız çalışmanın sonuçları ile ilgili olarak bkz. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000. s. 200-206.

47 Barutçu, a.g.e., s. 594-597.

48 Kanunun tam metni için: 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu, *Resmi Gazete*, No. 5255, 12 Kasım 1942. Ayrıca, bkz. *Düster - Üçüncü Tertip* Cilt 24, s. 9.

telefonla arar. Aralarında geçen konuşmayı Faik Ökte anılarında şöyle anlatıyor:

“– Faik oğlum, bu sabah gazetede Varlık Vergisinin metni çıktı.

– Evet, hocam.

– Tabii gazeteciler işi kavramamış, metni eksik yazmışlar...

– Hayır, benim okuduğum gazetelerin hepsinde metin tamamdır...

– Nasıl tamam? İtiraza, temyize müteallik [üst mahkemeye başvurmaya ilişkin] bir hüküm yok! Verginin nispeti [oranı] malûm [belli] değil...

– İşte bu da öyle bir vergi, hocam!

– Oğlum, siz toptan deli mi oldunuz?”⁴⁹

İstanbul'da ödenecek Varlık Vergisi'nin tespiti

Sanıldığıının tersine, Varlık Vergisi Kanunu metninde “gayrimüslim azınlıklar daha fazla vergi ödeyecektir,” gibilerden bir madde yoktur. Fakat kanun, vergi kimin ne kadar vergi ödeyeceğinin tespiti işini her ilde kurulacak olan komisyonlara bırakmıştır. İşte bu komisyonlarda alınan kararlar sonucunda gayrimüslim azınlıklara karşı “ayrımcılık” uygulanır. Maliye Profesörü İbrahim Fazıl Pelin'i şaşırtan özellikler (verginin oranı belli değil, üst mahkemeye itiraz yok vs.) aslında Varlık Vergisi'nin “ayrımcı” niteliğini garantiye almak için icat edilmiş mekanizmalardır.

Kanun yayımlandıktan hemen sonra, İstanbul ili dahilinde üç ayrı komisyon kurulur. Tabii ki bu komisyonların kimin ne kadar vergi ödeyeceğine karar verebilmesi için kendilerine teknik bilgi sağlayacak maliyecilere ihtiyaç vardır.

49 Ökte, a.g.e., s. 64.

Faik Ökte anılarında kimin ne kadar vergi ödeyeceği hakkında tespit ve öneri işlerinin Defterdarlık bünyesi içinde estimatör, teknik büro, mütehasıs ve ilgili komisyonlar tarafından yapıldığını belirtmektedir. Gayrimüslim mükelleflerin ne kadar vergi ödeyeceklerinin ön hazırlığı başında Defterdar Faik Ökte'nin bulunduğu maliye müfettişleri grubu tarafından yapılmıştır. Faik Ökte'nin anılarında bu grup “estimatörler” olarak geçmektedir. Daha sonra bu grup tarafından hazırlanan listeler, mükelleflerin vereceği vergi miktarını belirleyecek olan son komisyona teklif edilmiştir.

Estimatörlerin çalışma yerleri Defterdarlık binasıdır. Ayrıca estimatör maliye müfettişleri, tahakkuk sürecinde İstanbul'un çeşitli semtlerindeki vergi dairelerinde görev yapmışlar ve bu dairelerde çalışan memur ve şefler, esas olarak, o günlerde uygulanan Kazanç Vergisi Kanunu'na göre 1. sınıf tüccarların listelerini, bu kişilerin bir önceki yılda ödedikleri kazanç vergisi miktarını maliye müfettişlerinin dikkatine sunmuşlardır.⁵⁰ Böylece, vergi dairelerinden gelen cetveller, Defterdarlıkta “Gayrimüslim” ve “Müslüman” olarak ikiye ayrılmış ve kimin ne kadar vergi ödeyeceği bu temel ayrım içinde belirlenmeye çalışılmıştır.

Estimatör grubunun kişilerin serveti hakkında bilgi toplamak için milli bankaların (İş Bankası, Ziraat Bankası, Emlak Bankası vb.) istihbarat servislerinden yararlanmaları yasaktır.⁵¹ Bu aşamada estimatörlere Vali Lütfi Kırdar kanalıyla o dönemin Milli Emniyet'inden (MIT); İstanbul'daki parti müfettişi Suat Hayri Ürgüplü kanalıyla da CHP'den bilgi

50 2395 Sayılı Kazanç Vergisi Kanunu için bkz, *Düstur - Üçüncü Tertip*, cilt 15. s. 234-284. Bu kanunda “kazanç” terimini “gelir” olarak düşünmemek ve bu kanunu bir tür “Gelir Vergisi Kanunu” olarak yorumlamamak gerekmektedir. Burada kazanç terimi daha çok teknik anlamda “rant” veya kanun metninde olduğu gibi “irat” anlamında kullanılmıştır.

51 Faik Ökte, anılarında listelerin “hazırlanmasında milli bankaların istihbarat servislerinden faydalanmamı Ankara terviç etmedi [uygun görmedi]” demektedir. Bkz. Ökte, *a.g.e.*, s. 48.

ulaşmıştır. Ökte anılarında bu bilgilerin son derece abartılı olduğunu anlatır ve şöyle devam eder:

“Milli Emniyetin rakamları Vali, Partinin [CHP’nin] rakamları Parti Müfettişi kanalı ile bana intikal etmekte idi. Partiden gelen rakamlarda Ürgüplü’nün müfrit [aşırı] idealist markası vardı ... Düşünüyordum ki bu hatanın günahı Ürgüplü’ye ait değildir: bize pişüvalık [önderlik] eden devlet adamlarına aittir. Sözüm ona, doğru yolu göstereceğini diye bizimle işbirliği yapanların hepsi bizi doğruya, itidale çekeceklerine, çeşitli fikirlerden mülhem olarak, bizi, vergiyi ifrata [aşırılığa], felakete sürüklemişlerdir ... Bize yol gösterenler de bizi çıkmaza sürükledi ve tahakkukun bittiği gün hepsi ellerini yıkayıp işin içinden sıyrılacak, bu garip cenazenin kaldırılmasını bizim zayıf omuzlarımıza bırakacaklardı!”⁵²

Zor şartlarda çalışan estimatörler vergi dairesi şubelerindeki memurlarla konuşuyor, kendilerini belli etmeden vergilendirecekleri insanların dükkanlarının önünden geçiyor, son derece tutarsız olan kazanç vergisi beyannameleri tetkik olunuyor, fakat son karar, Ökte’nin deyimiyle, “estimatörlerin dayandığı biricik zengin hazine [olan] kendi karihaları [hayal güçleri]” tarafından belirleniyordu. Faik Ökte anılarında, estimatörler arasında şu tür konuşmaların yaygın olduğunu belirtiyor:

- “– ... ne kadarlıktır?
- 500,000.-
- Milyonluk.
- Ne biliyorsun?
- Sen ne biliyorsun?
- Ortalama bir rakama git...”⁵³

52 Ökte, a.g.e., s. 74.

53 A.g.e., s. 75.

Yukarıda özetlediğimiz gibi, resmî kaynaklardan alınan abartılı bilgilerin, fiilen mevcut olmayan ticari istihbaratın, vergi kaçırmaya son derece açık kazanç vergisi beyannamelerinin ve nihayet estimatörlerin geniş hayal dünyasının mahsulü olan geçici Varlık Vergisi miktarları onaylanmak üzere komisyonlara sevk edilmiştir.

“Fevkalâde Sınıf Mükellef” olarak bilinenlerin ödeyecekleri Varlık Vergisi miktarı, ilk olarak CHP adına bu işi takip etmekte olan Parti Müfettişi Suat Hayri Ürgüplü’nün makamında çalışan bir alt-komisyonunda ele alınıyordu. Bu alt-komisyon toplantılarına Vali Dr. Lütü Kırdar, Defterdar Faik Ökte, Maliye Teftiş Heyeti Başkanı Şevket Adalan katılıyordu. Estimâtörlerden gelen listeleri inceleyen Ürgüplü’nün artırmak istediği vergi miktarını, Vali Kırdar ödenebilir ve makul oranlarda tutmaya gayret ediyordu. Bu tartışmalarda Faik Ökte estimâtörleri ve dolayısıyla maliye bürokrasisinin saptadığı rakamları savunurken, Şevket Adalan da arayı bulmaya çalışıyordu.

Son kararın alındığı esas komisyonlar ise, Varlık Vergisi Kanunu’nun 7. maddesinin kurulmasını emrettiği komisyonlardı. İstanbul’daki Varlık Vergisi uygulamasında “Fevkalâde Sınıf Mükellef” ve “Beyannameli Mükellef” kategorisinde bulunan kişilerin ödeyecekleri vergi miktarı 1 numaralı komisyon tarafından kesinleştirilmiştir. Bu komisyonun üyeleri şunlardı: Vali Dr. Lütü Kırdar, Defterdar Faik Ökte, Ticaret Odası’ndan Mithat Nemli ve Nuri Dağdelen, Belediye Meclisi üyelerinden Bican Bağcıoğlu, Tevfik Amca ve Ferit Hamal. Defterdar Ökte’nin anılarında komisyonun çalışma biçimi şöyle anlatılıyor:

“Komisyondaki azanın [üyelerin] hemen hepsi koyu partili idi. İçlerinden Mithat Nemli ile Nuri Dağdelen’in büyük mükellefler hakkında müspet bir fikri vardı. Bu iki aza bi-

ze gerçekten faydalı oluyorlardı. Ekseriya onların gözüne bakıyorduk. Bican [Bağcıoğlu], T[evfik] Amca, [Ferit] Hamal, daha ziyade müfrittiler [aşırılık yanlısıydılar]. Estimatörlerin rakamlarını daha ziyade yükseltiyorlardı. Muhtelif mükelleflerin varlığı hakkında fikir beyan ederken ‘Milyon, Milyon’ diyen F. Hamal’a Kırdar’ın kızarak ‘Ferit Bey, Ferit Bey, insaf edin, insaf! Bu heriflerin hepsi mi milyoner? İçlerinde 900 bin liralık kimse yok mu?’ diye bağırdığını şimdi dahi duyuyorum”⁵⁴

Ökte anılarında, İstanbul’u vergilendirmek için kurulan diğer iki komisyondaki çalışmaların gürültüsüz geçtiğini, fakat 1 Numaralı Komisyon’da “çok münakaşalar olduğunu ve rakamların hayli değiştirildiğini” vurguluyor.

1 Numaralı Komisyon üyelerinden Nemlizâde Mithat Bey Galatasaray Lisesi ve Marsilya Ticaret Mektebi mezunuydu. 1926-1930 yılları arasında İstanbul Ticaret Odası Reisliği yapmıştı. O dönemde Mithat Nemli’nin İstanbul Ticaret Odası’nın gayrimüslim tüccarların egemenliğinden kurtarılmasında etkin olarak çalıştığını biliyoruz.⁵⁵ Mithat Nemli Bey, 1923 yılında yapılan I. İzmir İktisat Kongresi’ne ağırlığını koymuş olan “Milli Türk Ticaret Birliği”nin de üyesiydi.⁵⁶ Bu birliğin yan yana getirmiş olduğu “milli” Tüccarların öncülüğünde başlamış olan İstanbul Ticaret Odası’nın “Türkleştirilmesi” yani gayrimüslim tüccarlardan arındırılması hareketi birkaç yıl içinde tamamlanmış ve sonunda Mithat Nemli, İstanbul Ticaret Odası başkanlığına getiril-

54 A.g.e., s. 95.

55 İlhan Tekeli ve Selim İlkin “1923 yılında İstanbul’un İktisâdî Durumu ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyonu Raporu,” *Tarih Boyunca İstanbul Semineri - Bildiriler*. İÜ Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1989. s. 289.

56 Milli Türk Ticaret Birliği’nin kuruluş hikayesi ve faaliyetleri için bkz. Ahmet Hamdi Başar’ın *Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi – Gazi bana çok kızmış*. cilt 1. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007. s. 153-195.

miştir.⁵⁷ Nuri Dağdelen'in ise, Cumhuriyet döneminde Ankara-Sivas demiryolu gibi büyük devlet ihalelerini alan ilk yerli müteahhitlerden olduğunu biliyoruz.

"Fevkalâde Sınıf Mükellef" olarak bilinen en zengin mükelleflerin ödeyecekleri vergi miktarını kesinleştiren 1 Numaralı Komisyon'a Bican Bağcıoğlu, Tefvik Amca ve Ferit Hamal'in atanmış olmaları hiç de tesadüf sayılamazdı. Üçü de siyasi hayata İttihat ve Terakki saflarında başlamışlardı. Tefvik Amca ve Bican Bağcıoğlu hakkında çok fazla bilgimiz yok, fakat Ferit Hamal'in İttihat ve Terakki'nin azınlık karşıtı politikalarını hayata geçiren sivil kanadının seçkin temsilcilerinden biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ferit Hamal: Teşkilât-ı Mahsusa'dan

1. numaralı komisyona

Mahmut Ferit Hamal (1877-1951) İstanbul doğumludur. TBMM Albümü'nde verilen kısa biyografik bilgiye göre, Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra adalet teşkilatı içinde çeşitli ceza mahkemelerinde üye ve katip olarak çalışmış, İstanbul Müdde-i Umûmî Muavinliği de (İstanbul Savcı Yardımcılığı) yapmıştır.⁵⁸

Ferit Hamal'in 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'ye katıldığını tahmin ediyoruz. *Haftalık Şûrayı Ümmet*'in haberine göre, İttihat ve Terakki'nin 1908 devriminden önce sadece 83 olan şube sayısı yaklaşık bir yıl içinde 360'a, üye sayısı ise 2.250'den 850.000'e yükselmiştir.⁵⁹ Her-

57 "Milli Türk Ticaret Birliği"nin İstanbul Ticaret Odası'nın nasıl "Türkleşeceği" konusundaki ayrıntılı raporu için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi: 1923 - İzmir*. SBF yayını, Ankara, 1971. s. 94-100.

58 Ferit Hamal'in kısa biyografisi için bkz. *TBMM Albümü*. 1. Cilt: 1920-1950. TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Yayınları No. 1, Ankara, 2010. s. 400.

59 *Haftalık Şûrayı Ümmet*, no. 203 [23 Ocak 1909]. Alıntılayan Şükrü Hanoğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton University Press, Princeton, 2008. s. 160.

halde, Temmuz 1908 devrimi ile Osmanlı toplumunda oluşan büyük siyasal hareketlenme dalgası Ferit Bey'i de etkilemiş olmalı ki, İttihat ve Terakki'ye katılma kararı almıştır.

Ferit Hamal'ın, İttihatçıların ünlü laşe Nâzırı Kara Kemal'in yakın çalışma arkadaşı olduğunu biliyoruz.⁶⁰ Kendisi Kara Kemal'in Müslüman girişimcileri örgütlemek için kurmuş olduğu esnaf örgütlerinden biri olan "Hamal Esnafı Cemiyeti"nin yöneticilerindendi.⁶¹ Tanık Zafer Tunaya, Kara Kemal grubunun Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetlerini şöyle anlatıyor:

"Kara Kemal grubuna göre, ... önce esnaf cemiyetleri kurularak özellikle küçük esnaf örgütlendirilecektir. Bunlarla Fırka (ya da Cemiyet) arasında organik bağlar kurulacaktır. Bu teşkilatlandırma işlemi hamallara kadar yayılacak ve bu işle *Hamal Ferit Bey* görevlendirilecektir. Asıl önemlisi bu kuruluşlar içine *Hristiyanlar alınmayacaktır ve dışlanacaktır*. Böylece fırka içinde sermayeci olmayan ve tamamen Türklerden menfaat grupları oluşturulmuş olacaktır. Bu gruplar yoluyla ekonomik hayatın büyük bir kesimi kontrol altına alınmıştır."⁶²

60 Kara Kemal, 1926 yılında Atatürk'e karşı hazırlanan İzmir Suikasti'ne karıştığı iddiasıyla polis tarafından aranırken intihar etmek zorunda kalmıştır. İstiklal Mahkemeleri tarafından sonuçlandırılan İzmir Suikasti Davası, Kemalistlerin siyaseten kendilerine alternatif olabilecek İttihat-Terakki şeflerini temizledikleri bir siyasi süreçtir. İdam edilenler arasında Dr. Nazım, Yenibağçeli Nail, Maliye Nazırı Cavid ve İsmail Canbolat gibi, İttihat-Terakki'nin önemli şahsiyetleri bulunuyordu. Bu konuda bkz. Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982. s. 329-391.

61 Hamal Esnafı Cemiyeti'nin 1911 yılında kurulduğunu ve 1.828 üyesi olduğunu biliyoruz. Bkz. Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995. s. 186.

62 Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*. Cilt III. İttihat ve Terakki. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989. s. 336. (Altını ben çizdim. A. A.). İttihatçıların kurdukları "milli" şirketler yolu ile ekonomiyi kontrol etme ve zenginleşme yöntemleri hakkında bkz. Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914-1918*. İstanbul: Homer Kitapevi, 2003. s. 127-150.

Daha sonra Ferit Hamal'ın İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul Emirgan Kâtib-i Mes'ulu (Parti Sekreteri) olarak seçildiğini görüyoruz. İttihat ve Terakki'nin 1913 Kongresi'nde kabul edilen parti tüzüğünün 38. maddesine göre, İstanbul'un her "Belediye Dairesinde" bir parti örgütü vardır. Dolayısıyla, İttihat ve Terakki'nin İstanbul parti örgütünde birden fazla Kâtib-i Mes'ul bulunmaktadır.⁶³

1914 yılı Ağustos ayında Almanya'nın Rusya'ya savaş açmasıyla birlikte İttihat ve Terakki'nin tüm İstanbul Kâtib-i Mes'ulleri geniş yetkilerle ve gizli olarak Rus sınırına doğru hareket ederler. Bu grup içinde Hamal Ferit, Hasan Basri, Memduh Şevket [Esendal], Etem ve Küçük Hasan vardır.⁶⁴ Bu heyetin dışında, aralarında Dr. Bahaeddin Şakir, Reşit Bey, Ruşenî Bey, Ömer Naci'nin de olduğu diğer bir grup da Erzurum'a hareket eder.

İttihatçıların eli silahlı fedailerinden Yenibahçeli Nail de bu sırada Trabzon'a gelmiş ve Trabzon'da İttihat ve Terakki Kâtib-i Mes'ulü olarak atanmıştır. Dr. Bahaeddin Şakir Erzurum'da kalırken, Kara Kemal birinci gruptakileri Trabzon'a çağırır. Yenibahçeli Nail, Trabzonlu Rıza ile birlikte bölgede Teşkilât-ı Mahsusa'yı örgütlemeye başlarlar. Bu arada Rize'de "Eli Sopalı Mutasarrıf" olarak tanınan Cemâl Azmi Bey de Trabzon'a vali olarak atanır ve yemin ederek Teşkilât-ı Mahsusa'ya üye olur.

Hamal Ferit, bu dönemde Teşkilât-ı Mahsusa'nın Erzurum, Bayburt, Trabzon ve Artvin'deki kuruluş çalışmalarına katılır. Aynı günlerde, kısa bir dönem Artvin Borçka'ya kaymakam olarak tayin edilir. Daha sonra, görevden alınır ve İttihatçı fedailerden Yakup Cemil'in komutanı olduğu 2.000

63 Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952*. İstanbul, 1952. s. 222. Emirgan'daki örgüt aynı zamanda Yeniköy ve Büyükdere'yi de kapsıyordu.

64 Varlık Vergisi sırasında Mahmut Şevket Esendal (1884-1952) CHP Genel Sekreteri olarak görev yapıyordu.

kişilik müfrezeyle katılır. Ruslarla çete savaşına giren bu birlikler kısa zamanda düzenli Rus ordusu tarafından bozguna uğrattılırlar.⁶⁵ Eski mahkûmlardan kurulu çeteler daha sonra Ermeni kıyımında kullanılacaktır.⁶⁶

İttihat ve Terakki, Trabzon Kâtib-i Mes'ulü Yenibahçeli Nail ile Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi'nin bölgede yaptığı katliamlar daha sonra 1918'de Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda gündeme gelir.⁶⁷ 1919 yılında İstanbul'da kurulan Sıkıyönetim Mahkemesi'nde (Divan-i Harb-i Örfî) Trabzon'daki Ermeni kıyımının suçluları yargılanır. Vali Cemâl Azmi ve Yenibahçeli Nail suçlu bulunarak giyaplarında idama mahkum olurlar.⁶⁸

Hamal Ferit'i 1915 yılı yaz aylarında İttihat ve Terakki'nin Konya Murahhas-ı Mes'ulü (Partinin Siyasi Temsilcisi) olarak görüyoruz. Eski İttihatçılardan Galib Vardar, anılarında İttihat ve Terakki içinde Kâtib-i Mes'ul (Parti Sekreteri) ile Murahhas-ı Mes'ul arasındaki farkı şöyle anlatmaktadır:

-
- 65 Hamal Ferit ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın Doğu Cephesindeki çetecilik faaliyetleri için bkz. Arif Cemil Denker, *Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa*. Arma Yayınları, İstanbul, t.y.
- 66 Taner Akçam, *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*. Metropolitan Books, New York, 2006. s. 136.
- 67 Dönemin Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey, 11 Aralık 1918 günü Osmanlı Meclisi'nde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Ordu kazasında bir Kaymakam vardı. Ermenileri kayığa doldurarak Samsun'a göndermek bahanesi ile denize döktürdü. Vali Cemâl Azmi'nin de aynı muameleyi yaptığını işittim. Oraya kadar gidemedim. Ordu kazasından dönmeye mecbur oldum. Bura gelir gelmez meşhudatımı [şahit olduklarımı] Dahiliye Nâzırına söyledim. O vakit müfettiş gönderdiler ve Kaymakamı azl ettiler. Tahtı muhakemeye aldılar. Fakat Vali hakkında bir şey yaptırımadım. Belki üç sene uğraştım, fakat olmadı." *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*. Devre 3, İçtima senesi 5, cilt 1. TBMM Basımevi, Ankara, 1992. s. 300. Aynı olayı Trabzon'daki Amerikan Konsolosu Oscar S. Heizer de teyid etmektedir, bkz. *US Official Records on the Armenian Genocide, 1915-1917*. Derleyen Ara Sarafian, Reading: Taderon Press, 2004. s. 687-688.
- 68 *Tehcir ve Taktik - Divan-ı Harb-i Örfî Zabıtları: İttihad ve Terakki'nin Yargılanması*. Der. Vahakn N. Dadrian ve Taner Akçam. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008. s. 167 ve karar için 705-710. Savaş sonunda diğer İttihatçı liderlerle birlikte Almanya'ya kaçan Cemâl Azmi, 1921'de Berlin'de Dr. Bahaeddin Şakir ile birlikte Ermeni militanlar tarafından öldürülmüştür.

“[İttihat ve Terakki örgütü içinde] ilk kademe vilâyetlerin teşkilâtını temsil eden ve vilâyet teşkilâtını idare eden - Kâ-tib-i Mes’ullerdi ki bugünkü ifade ile [partilerin] vilâyet il idare kurulu başkanlıklarına tekabül eden mevkilerdi. İkinci kademe -vilâyet merkezlerinde bir nevi siyasi valilikler mahiyetinde ihdas edilmiş olan- Murahhas-ı Mes’ullerdi ki, bunlar bulundukları mahallin hükümet teşkilâtını ve devlet memurlarını murakabe [denetleme] ile vazifeli idiler.”⁶⁹

Dolayısıyla Hamal Ferit’in işi, Konya’daki bürokratların “İttihat ve Terakki hükümetinin siyasi çizgisinde görev yapmalarını sağlamak” olarak tanımlanabilir. Ermenilerin Suriye çöllerine sürülmeleri hükümetin politikası olduğuna göre, bunun Konya’da hayata geçmesi için gereken siyasi ve fiili baskıları kurmak Hamal Ferit’in işi olmaktadır. Kısacası, Hamal Ferit Konya’da bir tür “siyasi komiser” olarak görev yapmaktadır.

1 Temmuz 1915 tarihinde Konya’ya vali olarak atanan Mehmet Celal Bey, Ermenilerin tehcirine karşı çıkar.⁷⁰ 1918’de *Vakit* gazetesinde yayımlanan anılarında Konya Valisi Celal Bey, Ermeni tehciri hakkında düşündüklerini şöyle anlatmaktadır:

“Ermeniler hakkında yapılan muamelenin her nokta-i nazar-dan [açıdan] vatan-ı mukaddesin menafi-i alîyesine münafi [kutsal vatanın yüksek çıkarlarına karşı] olduğunu mütemadiyen [sürekli olarak] telgraf ve tahriratla [mektupla] Babıali’ye yazmakta idim. Bunlar meyanında mensup olduğum nezaretin nazırına [Dahiliye Nazırı Talat Paşa’ya] yazdığım mahremane ve hususi bir tahriratta [gizli ve özel bir yazı-

69 Galip Vardar, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1960. s. 61.

70 Konya Valisi Celal Bey ve Ermeni tehcirine direnen diğer bürokratlarla ilgili olarak Dr. Abdulhamit Kırmızı ile birlikte yaptığımız çalışma 2011 içinde yayımlanacaktır.

da]: 'Ermeni kavmi nüfus-ı memleketin ehemmiyetli bir kısmıdır. Servet-i umumiyenin belki rub'u derecesi [dörtte biri] Ermeniler elindedir ve memleketin kuvve-i teşebbüsiyesinin nısfına [girişimci gücünün yarıya] yakın miktarına bunlar sahiptir. Mahvlarına [yok olmalarına] çalışmak memleket için asırlarca telâfisi mümkün olmayacak derecede büyük bir zarardır. Bütün dünyadaki düşmanlarımız toplanıp aylarca düşünseler bize bundan büyük bir fenalık edemezler' demiştim. İşaratımın [uyarılarımın] hiç biri nazar-ı dikkate alınmadı. Konya'da iki gün kaldıktan sonra İstanbul'a geldim."⁷¹

Bu arada, tehcirin hızlandırılması için sürekli İstanbul'dan Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa'dan telgraflar gelmektedir. Vali Celal Bey'in Ermeni meselesini Talat Paşa ile konuşmak amacıyla İstanbul'a gitmesi Konya'da bir hareketlilik yaratmıştır. Celal Bey'in yokluğundan yararlanan Konya Murahhası Hamal Ferit ve arkadaşları, 21 Ağustos 1915 tarihinde Konya'dan 3.000 Ermeni vatandaşı yürüyerek Pozantı üzerinden Adana'ya doğru sürmek isterler. Hamal Ferit'e Konya'daki İttihatçılar ve bazı bürokratlar yardım etmektedir.⁷²

71 Esbak Dahiliye Nazırı ve Haleb Valisi Celâl Bey, "Ermeni Vakâyii ve Esbâb-ı ve Tesîrâtı - 2", *Vakit*, 12 Aralık 1918.

72 Konya tehciri hakkında bkz. Raymond Kévorkian, *Le Génocide des Arméniens*. Odile Jacob, Paris, 2006. s. 712-713. Kévorkian, Konya Ermenilerinin tehcirinde Hamal Ferit'e yardım eden Konya'daki İttihatçıların tek tek isimlerini vermektedir: "İttihat ve Terakki Kulübü Başkanı Müftüzâde Kâmil Bey, Milli Müdafaa Cemiyeti Başkanı Haydarbeyzâde Şükrü Bey, Köseahmetzâde Mustafa Bey, Akanzâde Abdullah Efendi, Hacıkazâde Hacı Mehmet Efendi, Dr. Rıfki, Hamalzâde Ahmet, Mumcuzâde Ali, Şükrüzâde Mehmet ve Konya'da Amele Taburlarında işçi olarak çalışan gayrimüslimlerin ölümünden sorumlu olan Dr. Servet Bey. Konya'daki memurlardan tehcir işlerine destek verenler şunlardır: Edip Efendi, Belediye Mektupçusu (Sekreter) Rıfat Efendi, Tapu Müdürü Mehmed Efendi, Reji Müdürü İsmail Hakkı, Askerlik Şubesi Reisi Ali Vasfi, Polis Komiseri Saadeddin ve tehcir işlerini yürüten Hasan Basri. Ayrıca eşraf içinde de tehcirden nemalananlar da vardır: Hacıkazâde Hacı Bekir Efendi, Mollavelizâde Ömer Efendi, Kâtipzâde Tefvik Efendi, Rüştübeyzâde Mustafa Efendi, Alaaddin Aga, Mustafa Ağazâde Bedrettin Efendi, Hacıkazâde Deli Ahmed Efendi".

Ağustos ayının ilk günlerinden itibaren, ülkenin batısındaki kentlerden tehcir edilen Ermeniler de trenle Konya'ya yollanmaktadır. İstasyon civarında 10-15.000 civarında Ermeni toplanmıştır. Konya'dan da Pozantı, Tarsus, Adana ve Halep üzerinden Suriye çöllerine yürüyerek gitmeleri beklenmektedir. 23 Ağustos'ta Vali Celal Bey İstanbul'dan geri döner ve tehciri durdurur. Celal Bey, anılarında o günleri şöyle anlatmaktadır:

“Konya'ya avdet etmek [dönmek] üzere [İstanbul'dan] trene bindim. Vilâyetin ilk istasyonu olan [Konya] Akşehir'e muvâsalatımda [ulaştığımda] kasabadaki Ermenilerin evlerinden çıkarılarak sevk edilmek üzere istasyonda cem edilmiş [toparlanmış] olduklarını gördüm. İlgin ve diğer istasyonlarda da aynı hâli müşâhede ettim [gözlemledim]. Bu biçarelerin cümlesini [tümünü] evlerine gönderdim... Merkez-i vilâyete vürûdumda [vardığımda] Konya Ermenilerinin de bu suretle istasyona ittirilmiş olduğunu ve bundan başka İzmit, Eskişehir ve [Afyon] Karahisar'dan gelen binlerce halkın açıkta ve bezden, yorgandan, keçeden yapılmış çadıra müşâbih [benzer] örtüler altında ve yürekler paralayacak derecede mahrûmiyyet ve sefâlet içinde mukadderât-ı müstakbelelerine intizâr etmekte [kaderlerini beklemekte] olduklarını gördüm. Diğer yerlerden [Bursa, Adapazarı, İzmit] gönderilenler hakkında doğrudan doğruya bir şey yapamazdım. Yalnız Konyalıları evlerine iade ettim ve diğerlerine Muhâcirin Tahsisâtı'ndan yevmiye [günlük para] verdirmeğe başladım.”⁷³

Aynı günlerde, Konya'daki Amerikan Hastanesi'nde çalışan misyoner Dr. William S. Dodd da Ermenilere yardım etmek istemektedir. İstanbul'daki Amerikan diplomatlarını devreye sokarak Konya'daki Protestan Ermenilerin Suriye

çöllerine sürülmesini engellemiştir.⁷⁴ Dr. William S. Dodd, 8 Eylül 1915 tarihinde ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya yazdığı mektupta Vali Celal Bey için şu yorumu yapmaktadır:

“Vali [Celal Bey] iyi bir adam, fakat pek gücü yok. İttihatçılar ve Selanik Kliği işleri yönetiyor. Polis Müdürü [tehcir] işlerinin başında gibi görünüyor. Vali, İstanbul'dan Konya'da tehcir olmayacağı sözünü alarak buraya döndüğünü söyledi. [Aslında] Konya'ya hareketi de İstanbul'da sürekli geciktirildi, [hesapta] o dönene kadar Konya'da tehciri bitirmek vardı. Olanları duyduğunda Vali [Celal Bey] çok kızdı, yakında istifa eder herhalde. Bunu size, Valinin çok yakını olan ve hatta birlikte seyahat ettikleri birinden duyduğumu söylemeliyim.”⁷⁵

Konya Valisi Celal Bey ile Dahiliye Nazırı Talat Paşa arasındaki gerilim giderek artmaktadır. 3 Eylül 1915 günü Dâhiliye Nezâreti'nden Konya Valiliği'ne yollanan telgrafta “Aşâir ve Muhâcirin Müdürü Şükrü [Kaya] Bey'in Ermeni muhâcirlerin sevkîyatını tanzim için Konya'ya yollanmış” olduğu bildirilir.⁷⁶ Anlaşılan Talat Paşa yardımcısını Kon-

74 İstanbul'daki Osmanlı istihbaratı Dr. Dodd'dan Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya yollanan 8 Ağustos 1915 tarihli telgrafı ele geçirmiştir. Telgrafta şunlar yazılıdır: “Dünkü telgrafımı aldınız mı? Umum Protestanların muhaceretten muaf olduğunu bildirmiştiniz. Şimdiyse ancak Konya nüfusunda mukayyed [kayıtlı] Protestanları bırakıp diğer şehirlerden gelmiş ve senerlerden beri burada mukim olanları yarın sabah gönderiyorlar. Serian bu hâli men ettirmeniz mercûdur. [İmza:] Dad [Dr. Dodd].” Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.EUM 2. Şb 10/41, 12 Şevval 1333 [23 Ağustos 1915].

75 Konya'da Dr. William S. Dodd tarafından İstanbul'daki ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya yazılan 8 Eylül 1915 tarihli mektup, *US Official Records on the Armenian Genocide: 1915-1917*. Der. Ara Sarafian. Gomitas Institute, Londra, 2004. s. 254

76 BOA, DH. ŞFR, 55-A/41, 21 Ağustos 1331 [3 Eylül 1918]. Osmanlı Dahiliye Nezareti içinde bulunan “Aşâir ve Muhâcirin [Aşiretler ve Göçmenler] Umum Müdüriyeti Ermeni tehcirinin tüm lojistiğinin kurgulandığı bir bürokratik kuruluştur. 1915 yılında bu kuruluşun başına geçen Şükrü [Kaya] Bey

ya'ya yollayarak duruma el koymak gereğini duymuştur. Vali Celal Bey o günleri şöyle anlatıyor:

“Haydarpaşa’dan gelen trenler her gün binlerce Ermeni getiriyor, Konya istasyonuna yığıyordu. Bunların daha ileri sevkî için mütemadiyyen İstanbul’dan emir tebliğ ediliyordu. Ve ben vagon verilmedikçe sevkîyatın mümkün olamayacağını söyleyerek itizâr ediyordum [özür diliyordum]. Şu hâl haftalarca devam etti ve bu müddet zarfında ancak bir iki kafilî Ermeni [Konya] Ereğli’ye kadar sevk edilebildi. Tecîl-i sevkîyât için [sevkîyatın ertelenmesi konusunda] vesâit-i muhtelifî [çeşitli yollarla] ile resmî ve gayri resmî makamlardan hergün tazyîk edilmekte [baskı görmekte] idik. Muhâcirin ve Aşâir Mûdür-i Umûmiyyesini [yani Şükrü Bey’i] bu işleri yoluna koymak için memûr etmişlerdi ve bize mumâileyhin [adı geçen şahsın] tebliğâtını nezâretin emri gibi telakki etmemizi bildirmişlerdi. Ben fikrimi hiçbir vakit saklamadım. Bu teşebbûsü memleket için muzır [zararlı] addettiğimden iştirâk edemeyeceğimi [katılamayacağımı] İstanbul’da ve Konya’da herkese söyledim.”⁷⁷

Nihayet beklenen olur, Konya Valisi Celal Bey 9 Ekim 1915 tarihinde görevden alınır. Celal Bey hemen İstanbul’a hareket eder ve bir süre sonra memuriyetten de istifa eder. İstanbul’a hareket ettiği günün akşamı, Konya’daki Ermenilerin sevkine memûr olanlardan iki kişinin istasyondaki Ermenilere, “Babanız gitti, siz de gideceksiniz,” dediklerini haber alır. Gerçekten, 14 Ekim 1915 tarihinde Talat Paşa’nın

(1883-1959) Dahiliye Nazırı Talat Paşa’nın sağ kolu olarak görev yapmıştır. 1918’de görevinden istifa eden Şükrü Bey Ermeni tehciri ile ilgili olarak Malta’ya yollanmıştır. Daha sonra Türkiye’ye dönen Şükrü Kaya 1923-1938 yılları arasında TBMM’de milletvekilliği ve İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Şükrü Kaya hakkında bkz. Vartkes Yaghiyan, *Malta Belgeleri*. Belge yayınları, İstanbul, 2007, s. 123-125.

77 Vakıf, 12 Aralık 1918.

Karahisar-ı Sâhib [Afyonkarahisar] Mutasarrıflığı'na yolladığı telgrafta “Konya istasyonundaki [bekleyen] Ermenilerin kısmı azamı [çoğunluğu] sevk edildiği anlaşıldığından” cümlesi dikkati çekmektedir.⁷⁸ İstasyonda bekleyen Ermeniler, Hamal Ferit ve arkadaşları tarafından bir hafta içinde çöle sürülmüşlerdir. Celal Bey'in aksine, yeni atanan Vali Sâmih Rifat Bey de merkezden gelen emirleri hiç itiraz etmeden uygulamıştır.⁷⁹

1919 yılında İstanbul'da kurulan Sıkıyönetim Mahkemesi'nde (Divân-i Harb-i Örfî) Konya'daki Ermeni kıyımının suçluları yargılanır. “Kâtib-i Mes'uller Davası”nın 21 Haziran 1919 günü okunan kararnamesinde aşağıda isimleri geçen kişiler yargılanmaktadır:

“... Konya İttihâd ve Terakki Kâtib-i Mes'ulü [Parti Sekreteri] Murahhas [Partinin Siyasi Temsilcisi] Vekili Abdülkâdir ve Konya Vâli-yi esbakı [eski valisi] Sâmih Rifat ve Konya Polis Müdür-i esbakı [eski polis müdürü] Saadeddin ve Konya İttihâd ve Terakki Murahhas-ı sâbıkı [Partinin Siyasi Temsilcisi] Hamallar Kâhyâsı Ferit ve Akşehir Cihânbeyli Nâhiyesi Müdürü Fehmi ve Akşehir Belediye Reisi Müftüzâde Kâmil ve Akşehir Komiser Muâvin-i esbakı [eski yardımcısı] Isparta Hapishânesinde mevkuf [tutuklu olan] Hasan Basri...”⁸⁰

Yargılananlar içinde Vali Sâmih Rifat, Polis Müdürü Sadettin, Ziraat Müdürü Todoraki, Nahiye Müdürü Fehmi, Belediye Reisi Müftüzâde Kâmil, Komiser Yardımcısı Hasan Basri'ye yöneltilen suçlamalar “bazı kişilerin [Ermenilerin]

78 BOA, DH.ŞFR, 57/8 Dahiliye Nazırı Talat Paşa'dan Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıflığı'na, 1 Teşrin-i Evvel 1331 [14 Ekim 1915]. Bu telgraf Vali Celal Bey'in görevden alınmasından sadece altı gün sonra çekilmiştir.

79 Sâmih Rifat Bey (1875-1932) edebiyatçı kimliği olan bir yöneticidir. Konya'dan sonra Trabzon valiliği ve Dahiliye Nezareti müsteşarlığı yapmıştır. 1923-1932 yılları arasında Biga ve Çanakkale mebusu olarak TBMM'de bulunmuştur. Merhum şair Oktay Rifat'ın babasıdır.

80 *Tehcir ve Taktik – Divan-ı Harb-i Örfî Zabıtları*. s. 606.

tehcir sırasında eşyalarını, mülklerini ve paralarını alarak ve gasp ve kötü muamele sonucunda ölüme sebebiyet vermek” olarak belirlenmiştir.⁸¹

Bu kişilerle suç ortağı durumunda olan Hamal Ferit, Bekirağa Bölüğü olarak bilinen askerî hapishanede tutuklu bulunmaktadır.⁸² İngiliz işgal kuvvetleri, 28 Mayıs 1919 tarihinde, ellerindeki listede 2703 numaralı sanık olarak bulunan Hamal Ferit dahil 78 kişiyi *Princess Ena* isimli gemi ile Malta’ya gönderir. Hamal Ferit’in suçu Ermeni kıyımına katılmaktır. Bu nedenle, 21 Haziran 1919 günü okunan kararnamede Divan-i Harb-i Örfi Hakimi Hamal Ferit’in dosyasını, İngilizler tarafından yargılanacağını düşünerek, diğer sanıklardan ayırmak zorunda kalır.

1 Mayıs 1921 tarihine kadar Malta’da tutuklu olarak kalan Hamal Ferit’in serbest bırakıldıktan sonra İtalya’dan gemi ile İstanbul’a döndüğünü öğreniyoruz.⁸³ Fakat daha sonra Hamal Ferit’in Ankara’ya geçip geçmediği hakkında bir bilğimiz yoktur. Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra siyasi hayatını CHP’de sürdüren Ferit Bey, soyadı kanunu ile “Hamal” soyadını almış, alt düzeyde İttihatçılar ile Kemalistler arasındaki kadro devamlılığının bir örneğini vermiştir. Ferit Hamal, 1939 yılında yapılan CHP Büyük Kurultayı’na İstanbul delegesi olarak katılmıştır.⁸⁴

Bu noktada şahsi düzeydeki kadro devamlılığının da ötesinde, “azınlık karşıtı” politikaların sadece biçim değiştirerek devamlılığından da söz etmek gerekiyor. Aksi takdirde, Ferit Hamal’ın Varlık Vergisi uygulaması sırasında kurulan 1 Numaralı Komisyon’a atanmasını açıklamak zorlaşır.

81 A.g.e., s. 608.

82 Bekirağa Bölüğü, bugün İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin bulunduğu binadır.

83 Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985. s. 109 ve 369.

84 *CHP Büyük Kurultay Azalarının İsimleri*, Ulusal Matbaa, Ankara, 25 Mayıs 1939. s. 12.

Ferit Hamal, 1943 yılında (Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2010).

Ferit Hamal, Varlık Vergisi'nin tahsilatı sırasında yaptığı yararlı çalışmalardan ötürü, Mart 1943 seçimlerinde CHP İstanbul milletvekilliğine getirilmiştir. İstanbul basını, seçilenleri halka tanıtmak amacıyla seçilen milletvekilleri hakkında biyografik bilgi vermiştir. Ferit Hamal ile ilgili olarak yayımlanan kısa tanıtım yazısı şöyledir:

“Hukuk mezunudur. Adliye memuriyetlerinde bulunduktan sonra siyasi hayata atılmış ve bir aralık İstanbul Hamallar Loncası’na murakıplık [denetçilik] etmiştir. Bu vazifesi dolayısıyla aldığı lākabı hor görececek yerde soyadı diye kabul etmek zarafetini göstermiştir. Malta’da senelerce çile çekmiştir. Dönüşte Halk Partisine girmiş ve İstanbul’da Esnaf Cemiyetlerinin murakıplığında vazife görmüş, Umumi Meclis’e de [İstanbul İl Genel Meclisi] aza olmuştur. İstanbul’un umumî surette sevilen bir simasıdır.”⁸⁵

Aynı şekilde, o günlerde Kayseri milletvekili olan Suat Hayri Ürgüplü de Varlık Vergisi konusunda hizmetlerinden ötürü olsa gerek Gümrük ve Tekel bakanlığına getirilmiştir. Varlık Vergisi Kanunu’nu kaleme alan Maliye Bakanlığı Müsteşarı, Esat Tekeli Urfa’dan, Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan da İzmir’den milletvekili seçtirilmiştir. Böylece, Varlık Vergisi uygulamasının “beyin takımı” sayılabilecek kişiler, CHP yönetimi tarafından ödüllendirilmiş olmaktadır.

Varlık Vergisi miktarlarının kesinleşmesi ve listelerin asılması

Mükelleflerin ödeyeceği Varlık Vergisi miktarının belirlenmesi son derece keyfî yöntemlerle yapılmıştır. Bir yandan, kimin ne kadar varlığı olduğu konusunda maliyecilerin elinde olan bilgilerin son derece sınırlı olması, diğer yandan ise verginin ayrımcı niteliği dolayısıyla bazı azınlık gruplarına Müslüman/Türk mükelleflerin ödeyeceğinin on misli fazla vergi salındığı gerçeği, dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte’nin anılarından da izlenebilir.⁸⁶

85 Vatan, 3 Mart 1943.

86 Ayrıca, Varlık Vergisi ile ilgili ilk çalışmamızda İstanbul’daki Varlık Vergisi’nin nasıl tahakkuk ettirildiği konusunda geniş bir bölüm bulunmaktadır.

Tek Parti yönetiminin kendi vatandaşları hakkında bilgi toplamak konusunda son derece yetersiz olması ile ilgili en anlamlı mülakatlardan biri de merhum Maliye Müfettişi Bâ-
rık Uluğ'un anlattıklarıdır:

“Varlık Vergisi uygulaması sırasında evvela ben gayrimenkullere konulacak verginin araştırılmasında çalıştım. Gayrimenkuller tapu kayıtlarında gayet dağınıktı. Buradan bir şey çıkarmanın imkanı yoktu. Onun için mahalli yerleri gezmek suretiyle çalıştık. [Yani] şu bina kimin? Şu sokakta kaç tane bina var. Ehemmiyetine göre [baktık]. [Mesela] üç katlı sefer taşı gibi bir bina var, bitişik nizamda. Bu tür binaları atladık! Ama bir bahçe içinde, dört dönüm [veya] altı dönüm [bir ev var]. Veyahut otuz dönümlük bir bahçe içerisinde bir ev var, işte onları kaydettik. İşyerlerinden de umumiyetle hanları kaydettik.

Ben Karaköy'den Bebek'e kadar, Bebek'ten sonra Emirgan'a kadar ve Emirgan'dan da bu güzergahta Beykoz'un karşısına kadar bütün Rumeli sahilini gezdim. Yol yoktu ve yürüyerek gezdim. Emirgan'a geldik, bu arada, yanıma kıdemli bir Belediye Müfettişi verdiler ... Tabii bu semtleri ben de bilemiyorum. Onunla birlikte yürüyerek gezdik. ‘Şu yalı kimin? Sahibi ne iş yapar?’ diye tespitler yapmak suretiyle gezdik. Sonra bütün bunları birleştirdik. Hep not aldık. Sonra listeler haline getirdik ... Bina kıymetleri ortaya çıktı, sahipleri de! Böylece gayrimenkul üzerinden Varlık Vergisi tarh edecek komisyona havale ettik.

Aslında biz gerçek değerlerden ziyade, kişilerin hari-
cen itibarlarını değerlendiriyorduk! Bizim memlekette din,
iman ve paranın kimde olduğu belli olmaz ki! [Varlık Ver-
gisi uygulaması sırasında] ancak adamın itibarına göre ver-
gi tarh ediliyordu. [Mesela] bir adamın Osmanlı Bankasın-

Bkz. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları*. İletişim Yayın-
ları, İstanbul, 2000. s. 153-185.

Zengin – Şikâyet etme, bak, ben de yüklendim!..

Karikatür, 19 Aralık 1942.

da kredisi var. [Aynı şekilde] İş Bankasında da kredisi var. Kendisi hakkında söylenen 'Eli açık bir adamdır, cömerttir' gibi sözler, veya 'fakir halka yardım eder' gibi bir takım unsurlar devreye giriyordu. Mesela birisi hakkında 'fakir fukaraya yardım eder' denildiği zaman adamın varlığını böyle anlıyorduk ... Bunun dışında elimizde hiç bilgi yoktu. Envanter de yoktu."⁸⁷

87 Maliye Müfettişi Sayın Barık Ulug ile 16 Temmuz 1993 tarihinde yapılan mülakat.

Bu mülakatta görüldüğü gibi, dönemin maliye bürokrasisi sadece “zenginliğini gözler önüne seren” ve “itibar sahibi” mükellefleri son derece ilkel yöntemlerle vergilendirebilmiştir. Servetini saklayan, cimri olan veya mütevazı hayat yaşayan mükellefler bu süreçten kârlı çıkmışlardır.

Bilgi yokluğunun yanı sıra lüks tüketime açık bir hayat tarzı benimsemiş olan mükelleflerin de canı yanar. Varlık Vergisi’ni salan zihniyetin en acımasız biçimde vergilendirdiği işletmeler, bireysel zenginliğin gösterişçi tüketime dönüşmesine izin vererek toplumda Kemalistler açısından arzu edilen türdeşliğin bozulmasına katkı yapan işyerleridir. Bu bakımdan, Varlık Vergisi bireysel mükellefler düzeyinde azınlık karşıtı bir uygulama olduğu kadar; aynı zamanda zenginliğin tüketim yolu ile dışa vurulmasına izin veren iktisadi faaliyet alanlarına ve meslek gruplarına ağır darbeler indiren bir uygulamadır. Ünlü sinema işletmecisi Cemil Filmer, anılarında ekonomik durumuna olumsuz olarak tesir olaylardan bahsederken sözü Varlık Vergisi’ne getirir:

“[Bana] Üçüncü büyük darbe ise Varlık Vergisidir. Bana sırf Abdullah Efendi Lokantasından yemek yediğim için 125.000 lira vergi yazdılar. Ne yaptım sa mani olamadım, çaresiz sineye çekip ödedik.”⁸⁸

Yukarıda açıkladığımız mantık çerçevesinde, Beyoğlu’nda Lale, Elhamra ve Kadıköy’de Süreyya Sineması gibi o dönemin en lüks sinemalarını işleten bir girişimcinin Abdullah Efendi Lokantası’nda yemek yemesi birilerinin gözüne çarpmıştır. Ama daha da önemlisi, Cemil Filmer’in işlettiği sinemalara gelen seyircilerin niteliğidir. Filmer, anılarında o günlerin sinema seyircisi şöyle anlatılıyor: “O yıllarda sine-

⁸⁸ Beyoğlu’ndaki Abdullah Efendi Lokantası, 1960’ların ortalarına kadar İstanbul’un en şık lokantalarından biriydi. Cemil Filmer, *Hatıralar: Türk Sinemasında 65 Yıl*, 1984, İstanbul, s. 162.

malar kaliteli olduğu gibi seyirci de kaliteli idi. Arabalardan inen bayanların sırtlarındaki vizon kürkleri parlıyordu”⁸⁹ İhtişamın, şıklığın ve lüks tüketimin böylesine sergilendiği mekanların sahibi bir de İstanbul’un en lüks lokantasından yemek yerse, Varlık Vergisi’ni salan zihniyet tarafından bu şekilde cezalandırılmasında şaşılacak bir şey yoktur.

Yukarıda Ferit Hamal örneğinden yola çıkarak, İttihatçılar ile Kemalistler arasında şahıslar düzeyindeki kadro devamlılığından bahsetmiştik. Yine İttihatçılar ile Kemalistler arasındaki “azınlık karşıtı” politikaların devamlılığını gündeme getirmiştik.

Konumuza geri dönersek, Varlık Vergisi uygulamasında politik kaygılarla aşırı vergilenen kişiler de vardır.

Faik Ökte’nin anılarında, 1 Numaralı Komisyon’daki eski İttihatçıların siyasi hınçlarından kaynaklanan eski bir hesabın gündeme geldiğini ve İttihatçıların bir Ermeni mükellefin vergisini dört misli arttırdıklarını görüyoruz:

“Taşnakların başıdır mülahazasıyla, [komisyondaki] eski İttihatçılar Kadıköylü Asador [Güdükyan]’ın vergisini dört misline, tam 400.000 liraya çıkardılar.”⁹⁰

Asador Güdükyan’ın Ermeni milliyetçilerinin siyasi örgütü olan Taşnak Partisi ile ilişkisi olup olmadığını bilmiyoruz. Ama olsa bile, bir vergi mükellefinin siyasi bağlantılarından ötürü cezalandırılması, Başbakan Saracoğlu’nun bahsettiği “çağdaş devletin” yapabileceği bir şey değildir.

Faik Bey’in başında olduğu maliyeci estimatörlerin hesabına göre, Kadıköy’de tuhafiyecilik yapan Asador Güdükyan’ın vergisi estimatörler tarafından ilk önce 100.000 lira olarak belirlenmiştir. Kuşkusuz, Güdükyan gayrimüslim olduğu için 100.000 liralık vergi de aslında şişirilmiş bir ver-

89 A.g.e.

90 Ökte, a.g.e., s. 99.

gidir. Bu yetmezmiş gibi, 1 Numaralı Komisyon'da Güdük-
yan'ın vergisi son derece keyfi bir Şekilde, adeta 1915'ten
kalma bir hesabı temizlemek amacıyla 400.000 liraya çıka-
rılmıştır. Tabii ki Asador Güdükyan 400.000 lirayı 15 gün
içinde deyemeyince 12 Şubat 1943 tarihinde, 2. Kafile ile
AŞkale'ye yollanmıştır. Halbuki Güdükyan, AŞkale'ye gide-
ne kadar 54.417 lira ödeme yapmıştır. Kendisine tahakkuk
ettirilen vergi 400.000 lira olduğu için, $400.000 - 54.417 =$
345.583 lira Varlık Vergisi borcu bulunmaktadır.

Asador Güdükyan AŞkale'ye yollandıktan sonra, sahip ol-
duğu gayrimenkullere haciz işlemi uygulanmış ve tümü sa-
tıŐa çıkarılmıştır. *Tasvir-i Efkâr*'da yayımlanan ilanlara g-
re Güdükyan'ın gayrimenkullerinin dökümü Tablo 1'de ve-
rilmiştir.

Dikkat edilirse, mezat yoluyla satışa sunulacak olan gay-
rimenkullerin haciz bedellerinin toplamı 87.140 liradır. G-
dkyan'ın gayrimenkul zengini bir tüccar olduğu açıktır.
Ortalama 2.500 liraya iki katlı ahşap ev satın alınan bir de-
virde bu kadar kapsamlı bir emlak portföyüne sahip olmak
zenginlik göstergesidir.

Eğer 1 Numaralı Komisyon'daki Ferit Hamal gibi İttihat-
ılar "Taşnakların başıdır!" diye Asador Güdükyan'ın vergi-
sini 100.000 liradan 400.000 liraya ykseltmemiş olsalardı,
belki birkaç parça gayrimenkul satışı ile Güdükyan'ın tüm
borcunu kapatması mümkün olacaktı. Bu noktada, Asador
Güdükyan'ın AŞkale'ye gitmeden önce zaten vergi borcunun
54.417 lirasını demiŐ olduğunu da hatırlamak gerekiyor.
Yukarıdaki listedeki gayrimenkullerin satıŐından ne gelir el-
de edildiğini bilemiyoruz. Ama aŐıkar olan bir Şey var ki, es-
ki İttihatçılar 1915'ten kalma hesabı temizlemek amacıyla
hareket ederek Tuhafiyeci Asador Güdükyan'ın ticari haya-
tını sona erdirmişlerdir.

TABLO 1
Asador Gdkan'ın Müzayede ile Satışa Çıkan Gayrimenkullerinin Listesi

<i>İlçesi</i>	<i>Mahallesi</i>	<i>Sokak</i>	<i>Niteliği</i>	<i>Haciz değeri (TL)</i>	<i>İlan tarihi</i>	<i>İlanın çıktığı gazete</i>
Beyoğlu	Asmalı Mescit	Küçük Mezarlık No. 28	Dükkan	1.800	17 Mayıs 1943	<i>Tasvir-i Efkâr</i>
Beyoğlu	Asmalı Mescit	Küçük Mezarlık No. 30	Ev	5.400	17 Mayıs 1943	<i>Tasvir-i Efkâr</i>
Galata	Sultan Beyazıt	Arapoğlu No. 10	Kargir mağaza	4.950	17 Mayıs 1943	<i>Tasvir-i Efkâr</i>
Kadıköy	Osmanağa	Söğütlü Çeşme No. 140, 140-1, 142-144	2 mağaza, 2 dükkan, odalar	17.150	9 Haziran 1943	<i>Tasvir-i Efkâr</i>
Kadıköy	Sahra-i Cedit	Y. Boya No. 15, 17, 19, 21	3 ev, 1 kahvehane	4.980	24 Haziran 1943	<i>Tasvir-i Efkâr</i>
Kadıköy	Osmanağa	Söğütlü Çeşme No. 58	Ahşap dükkan	2.400	19 Eylül 1943	<i>Tasvir-i Efkâr</i>
Kadıköy	Osmanağa	Söğütlü Çeşme No. 58-1	Ahşap dükkan ve oda	3.360	19 Eylül 1943	<i>Tasvir-i Efkâr</i>
Kadıköy	Osmanağa	Söğütlü Çeşme No. 62	Dükkan	2.400	19 Eylül 1943	<i>Tasvir-i Efkâr</i>
Kadıköy	Zühtü Paşa	Fenerbahçe, Kalamış'ta arsalar	16 parsel toplam 16.168 m2	44.700	10 Mayıs 1943	<i>Tasvir-i Efkâr</i>
Haciz değeri toplamı				87.140		
Kaynak: Ali Sait Çetinoğlu ⁹¹						

91 Ali Sait Çetinoğlu, *Varlık Vergisi, 1942-1944. Ekonomik ve Kültürel Jenosid*, Belge Yayınları, İstanbul, 2009. Sait Çetinoğlu gazetelerde verilen satış ilanlarını bilgisayara girerek Varlık Vergisi sürecinde satılan gayrimenkuller için bir tür veri tabanı oluşturmuştur. Oluşturduğu veri tabanından faydalanma- ma izin verdiği için kendisine müteşekkirim.

Listeler asılıyor ve kıyamet kopuyor!

Komisyonların tahakkuk işlemini tamamlamasından sonra ödenecek vergi miktarlarının yazıldığı listeler, 18 Aralık 1942 günü ilan edilir. Listelerin asıldığı hafta İstanbul iş çevrelerinde çok sık anlatılan bir hikaye Varlık Vergisi'nin bütün mantığını ortaya koymaktadır. Hikaye şöyledir:

“Varlık Vergisi listeleri asıldıktan sonra Salamon kahveye girmiş ve oturanlara sormaya başlamış:

- Mişon, sen ne verdin?
- 10 bin 550 lira 20 kuruş!
- İyi paradır, iyi paradır.
- Kırkor, sen ne verdin?
- 20 bin 915 lira 30 kuruş!
- İyi paradır, iyi paradır.
- Yanni, sen ne verdin?
- 29 bin 715 lira 40 kuruş!
- İyi paradır, iyi paradır.
- Ahmet Bey, sen ne verdin?
- 50 lira 10 kuruş!

Salamon ellerini havaya kaldırmış:

– Ey büyük Atatürk, sen ne güzel söylemişsin *Ne Mutlu Türküm Diyene* diye!”⁹²

Faik Ökte, kimin ne kadar Varlık Vergisi ödeyeceğini belirleyen listeler 18 Aralık 1942 tarihinde vergi dairelerinin ilan tahtalarına asıldıktan ortaya çıkan durumu şöyle anlatıyor:

“Yan yana iki dükkânda çalışan, aynı kirayı veren, aynı istidatta [yeteneğe sahip] olan Müslim ve gayri Müslim iki vatandaşa tarh ettiğimiz vergilerin arasındaki ölçüsüz fark,

92 Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlu*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1991, s. 448.

verginin ilanı günü foyamızı meydana vurmuştu. Tebaalanın himayesi emrinde sefarethanelerin Hariciyemize tevdi ettikleri [verdikleri] yüzlerce notalarda ise Türk ve Ecnebiden cetveller halinde misaller verilerek mukayeseler yapılmıştır.”⁹³

Faik Ökte'nin de ifade ettiği gibi, çok kısa zamanda verginin “azınlık karşıtı” özellikleri ortaya çıkmıştır. Elimizde Faik Ökte'nin kitabından derlediğimiz sayılardan oluşan iki tablo var.

TABLO 2
Varlık Vergisi Tahakkuk ve Tahsilat

	<i>İstanbul</i>	<i>Türkiye</i>
A. Toplam Mükellef sayısı	62.575 % 54	114.368 % 100
B. Tahakkuk eden Varlık Vergisi (TL)	317.275.642 % 68	465.384.820 % 100
C. Tahsil edilen Varlık Vergisi (TL)	221.307.508 % 70	314.920.940 % 100
D. Tahsilatın Tahakkuka Oranı (C/B)	% 69,7	% 74,3
Kaynak: Faik Ökte, [1951] / Esat Tekeli ⁹⁴		

Tablo 2’de İstanbul ve Türkiye’deki Varlık Vergisi mükelleflerinin dağılımı verilmektedir. Görüldüğü gibi toplam mükelleflerin % 54’ü İstanbul’da olmasına rağmen, tahakkukta bu oran % 68’e, tahsilatta ise % 70’e yükselmektedir. Bu nedenle, Varlık Vergisi’nin İstanbul’da yarattığı tahribat her yerden daha fazla olmuştur. Bu listelerdeki rakamlar toplandığında, 1942-43 yılı toplam bütçe gelirlerinin yaklaşık üçte birinin, yani yaklaşık 315 milyon liranın iki hafta içinde veya gecikme faizi ödeyerek en geç 30 gün içinde toplanması ge-

93 Ökte, a.g.e., s. 15.

94 Esat Tekeli, “Varlık Vergisinin Tasfiyesi,” *Ulus*, 16 Mart 1944. Esat Tekeli, Varlık Vergisi uygulaması sırasında Maliye Bakanlığı Müsteşarı olarak görev yapıyordu.

YENİ AŞKALE LİSTESİ ÇIKTI:

- Neden bayılmış?..
- Listede varmış da ondan!...

Karikatür, 25 Şubat 1943.

YENİ MEBUS LİSTESİ ÇIKTI:

- Neden bayılmış?..
- Listede yokmuş da ondan!...

rekmetedir. Görüldüğü gibi, Varlık Vergisi uygulamasında İstanbul şehri özel bir muameleye tâbi tutulmuştur.

Tablo 3 dikkatli bir biçimde incelendiğinde, Gayrimüslim (G) mükelleflerin toplam mükellefler içindeki oranının % 87 olduğu görülecektir. Müslüman (M) mükellefler ise toplam mükelleflerin ancak % 7'sini oluşturmaktadır. Geri kalan % 6'lık grup ise karışıktır, ama ağırlıklı olarak gayrimüslim (G) ve ecnebi (E) mükelleflerden oluştuğu tahmin edilebilir

TABLO 3
İstanbul Tahakkukunda Gruplar

<i>Ödedikleri vergi kategorilerine göre mükellefler</i>	<i>Dini köken</i>	<i>Mükellef sayısı</i>	<i>%</i>	<i>Tahakkuk edilen varlık vergi TL</i>	<i>%</i>	<i>Tahakkuk eden ort. vergi TL</i>
1. Fevkâlade mükellefler / Müslüman	M	460	% 1	17.294.549.-	% 5	37.597.-
2. Fevkâlade mükellefler / Gayrimüslim	G	2.563	% 4	189.969.980.-	% 54	74.120.-
3. Beyannameli mükellefler / Müslüman	M	924	% 1	3.128.310.-	% 1	3.386.-
4. Beyannameli mükellefler / Gayrimüslim	G	1.259	% 2	10.364.466.-	% 3	8.232.-
5. İrat üzerinden Kazanç Vergisi ödeyen esnaf, tüccar vs.	M	2.589	% 4	4.055.100.-	% 1	1.566.-
6. İrat üzerinden Kazanç Vergisi ödeyen esnaf, tüccar vs.	G	24.151	% 39	72.811.850.-	% 21	3.015.-
7. Gündelik brüt kazanç sahibi seyyar/ evde çalışanlar	G	15.413	% 25	9.629.450.-	% 3	624.-
8. Hizmet erbabı / İşçi - memur / Gayrimüslim	G	10.991	% 18	6.880.500	% 2	626.-
9. Anonim şirketler	G-M-E	159	-	7.490.910	% 2	47.113.-
10. Büyük çiftçiler	M	222	-	1.122.450.-	-	5.056.-
11. Müteahhitler	G-M	376	% 1	6.546.372.-	% 2	17.410.-
12. Emlak Sahipleri	G-M	2.258	% 4	16.525.045.-	% 5	7.318.-
13. İstanbul şehir sınırları dışındaki kazalar toplamı (Çatalca, Kartal, Silivri, Şile, Yalova)	G-M	1.210	% 2	3.664.437.-	% 1	3.028.-
Toplam		62.575	100	349.483.419.-	100	

Kaynak: Faik Ökte⁹⁵

95 Tablo 2'deki sayılarla bu tablodaki sayılar arasında bazı küçük farklar ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi Tablo 2'deki dökümün listelerin asıldığı 18 Aralık 1942 günü ortaya çıkan tahakkuk durumunu yansıtmasıdır. Listelerin asılmasından sonra itirazlar olmuş ve bunun sonucu olarak küçük farklar ortaya çıkmıştır. Vergi miktarlarında yapılan indirimler ve artışlar Faik Ökte'nin kitabının sonunda ayrıntılı olarak verilmektedir.

Varlık Vergisi konusunda sık tekrarlanan bir yanlış da, bu verginin sadece zenginlerden toplandığı iddiasıdır. Bu iddia, sadece Müslüman/Türk unsur açısından doğrudur. Müslüman kesim içinde zenginlerden de vergi alınmıştır, fakat Tablo 3'ün son sütunundaki ortalamalar dikkate alındığında (M) grubunun ortalamaları her zaman (G) grubunun ortalamalarından daha düşüktür. Örneğin, “Fevkalâde mükellefler”in durumuna bakalım: Müslüman kökenli sadece 460 mükellef bulunmakta ve bu mükellefler ortalama 37.597 lira vergi ödemektedirler. Aynı vergi kategorisindeki gayrimüslim mükellef sayısı 2.563 kişidir, bunların da ödediği ortalama vergi 74.120 liradır. G grubunun ödediği vergi, neredeyse M grubunun ödediği verginin iki katıdır. Tablo: 3'deki bütün vergi kategorilerinde gayrimüslimlerin ortalama vergilerinin Müslümanlardan daha yüksek olması da zaten Varlık Vergisi'nin “azınlık karşıtı” niteliğini göstermektedir.

Tablo 3 başka bir adaletsizliği de gözler önüne sermektedir. Dikkat edilirse, 7. ve 8. grupları oluşturan “Gündelik brüt kazanç sahibi seyyar/evde çalışanlar” ile “Hizmet Erbabı / İşçi-Memur” kesiminden sadece gayrimüslimlerden Varlık Vergisi alınmıştır. 7. ve 8. gruplardaki mükelleflerin toplamı 26.404 kişiyi bulmaktadır. Tablo: 3'e göre, İstanbul'daki tüm Varlık Vergisi mükelleflerinin toplamı 62.575 kişi olduğuna göre, bunların % 42'si olan ve belli bir işyeri olmadan, “seyyar” olarak çalışan şoför, mavnacı, küçük komisyoncu, tellal, kabzımal gibi küçük esnaf ile özel sektörde maaşlı olarak çalışan tezgahdar, katip, sekreter ve müstahdem gibi hizmetlilerden oluşmaktadır. Tablo: 3'e göre, bu iki grup ortalama 620 lira civarında vergi ödemek zorundadır. Bu gariban kesime vurulan darbe, Varlık Vergisi'nin sadece zenginleri değil, aynı zamanda gayrimüslim kesim içindeki garibanları da hedef aldığını göstermektedir.

Yorgo Hacıdimitriadis, 14 Haziran 1943 tarihinde Aşkale-Erzurum günlüğüne şunları yazmıştır:

“Andronikos Kamer isminde 5.000 liralık mükellefin gayet fakir olduğunu söylediler. Mercan yokuşunda iki sene evvel terzi imiş. Fakir olduğundan Beşiktaş Kaymakamlığı tarafından tahkikat neticesi [araştırma sonucunda] kendisine Fukara Karnesi [Yeşil Kart ?] verilmiştir. Oğlu, Ankara’da askerliğini yapıyor imiş. Kendisi de otomobil kazasına uğramış bir adam olup, başında üç nüfus ailesi var imiş. Yine tahkikat neticesi, asker aile yardımından 15 lira alıyor imiş. Kendisi son derece sefalet içinde bulunuyor.”

Bu mükellefin 5.000 lira Varlık Vergisi ödemekle yükümlü olması, tabii ki onu zengin yapmaz. Sadece bu vergiyi salan zihniyetin tamamen hayal ürünü olan bazı kriterlerle insanları vergilendirerek nasıl mağdur ettiğini gösterir. “Hizmetli” grubundan olup 1943 yılında Varlık Vergisi ödeyen merhume Bayan Fortune Behar’ın anlattıkları bu kesimde verginin nasıl bir etki yarattığını gözler önüne sermektedir:

“1942 yılında Varlık Vergisi çıktığında, ben 27 yaşındaydım. O sırada bir ithalat şirketinde daktilo/sekreter olarak çalışıyordum. Nişanlımla evlenmek üzereydik. Benden de 500 lira Varlık Vergisi istediler. Aslında benim 500 liram vardı, ama o para *drahoma* [çeyiz] parası olarak biriktirdiğim bir paraydı. Çok korktum, çaresiz ödedim. Bu yüzden evliliğimiz iki sene gecikti, ancak 1944 yılında evlenebildik. Bunu hiç unutmuyorum!”⁹⁶

Varlık Vergisi hakkındaki değerlendirmelerde, bu verginin genellikle ticari elitlerle ilgili bir mesele olduğu, sıradan insanların, çalışanların ve emekçilerin bu vergi ile ilgisi olmadığı iddia edilir. Sanki Varlık Vergisi sadece bir “elit-

96 Merhume Fortune Behar ile 31 Aralık 1996 tarihinde yapılan mülakat.

ler arası çatışmanın” alanıdır. Tabii ki “mâdun olanın”, yani toplumsal yaşamda ezilen ve sesi kısılanların başlarından nelerin geçtiğini bilmek daha zordur, ama imkansız da değildir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’de gündelik yaşam üzerine yapılan bir akademik çalışmada karşımıza şu tür yorumlar çıkabiliyor:

“... siyasi ve ticari elitlere odaklanan siyasi tarih perspektifine sahip erken Cumhuriyet tarihçiliği, köylülerin yaşadıkları güçlükleri, sıkıntıları, sorunları genelde ihmal etmiştir... Siyasi elitlerin ve ticari elitlerin sorunları, örneğin Varlık Vergisi yoğun bir ilgi odağı olurken, askeri seferberliğin, MKK’nın [Milli Korunma Kanununun], tarım politikalarının, yüzde 25 uygulamasının ve TMV’nin [Toprak Mahsulleri Vergisinin] köylülere yaptığı olumsuz etkiler, Türkiye tarihçiliğinde layık olduğu ilgiyi görememiştir. Onların yaşam deneyimleri ve sesleri tarihsel anlatının dışında tutulmuştur.”⁹⁷

Tabii ki günümüzde “Varlık Vergisi’nin yoğun bir ilgi odağı” olması, diğer konuların önemsiz sayılmasını gerektirmez. Murat Metinsoy’un esas olarak, “madalyonun öbür yüzü” olarak nitelediği “küçük köylülerin, işçi sınıfının, küçük memurların, fakir kesimlerin, fakir kadının ve çocuğun savaşın getirdiği koşullardan ve devlet politikalarından nasıl etkilendiği” konusunda yoğunlaştığı anlaşıyor.⁹⁸ Böyle bir duyarlılık geliştirmiş bir tarihçinin, Varlık Vergisi’ni sadece “ticari elitlerin sorunu” olarak algılamasını ve İstanbul’daki toplam Varlık Vergisi mükelleflerinin % 42’sini oluşturan 26.404 kişilik bir gayrimüslim emekçi ve küçük üretici grubuna karşı yapılan zulmü ve ayrımcılığı görmezden gelmesi-

97 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam*. Homer Kitabevi, İstanbul, 2007. s. 132-133. (Altını ben çizdim).

98 A.g.e., s. 22.

ni veya onların “seslerine sağır” kalabilmesini, kendi başına son derece anlamlı buluyorum!⁹⁹

Konumuza geri dönersek, o güne kadar bir tür “sermaye vergisi” olarak düşünülen Varlık Vergisi’nin emekçilere ve kendi başına çalışanlara uygulanması emri, maliyeciler açısından bardağı taşıran son damla olur. Bu uygulama, zaten savaş enflasyonu altında ezilmiş olan bu kitleye karşı büyük bir haksızlıktır. Faik Ökte anılarında durumu şöyle anlatıyor:

“Eşya fiyatlarının her gün biraz daha yükseldiği, hizmet erbabının her gün biraz daha sefalete gömülmeye başladığı bu günlerde, hizmet erbabından Varlık Vergisi istenemedi. Bunun için [Şevket] Adalan’ın getirdiği habere inanmamış, şaka yapıyor sanmıştık. Hakikatte işin şakaya tahammülü yoktu. Adalan hizmet erbabından alınacak vergiye ait nisbet cetvelini hamilen geliyordu. Merkez bize bir kısım hizmet erbabının vergiden istisnası salâhiyetini de veriyordu. Uzun uzun düşündükten sonra [Şevket] Adalan’la *M[üslüman] grubu müstahdemlerin toptan istisnasına karar verdik. Zararın neresinden dönülse kârdı. Teklifimizi merkez derhal kabul etti; zamana ve zemine uygundu. Bu suretle yalnız G[ayrimüslim] hizmet erbabı ve seyyarlarına vergi tarh edecektik.*”¹⁰⁰

Ankara’nın maliyecileri “kapsayıcı olmaya zorlama” manevrası tam tersine işlemiş ve istenen sonucu vermiştir. İşin sonunda, Varlık Vergisi uygulaması gayet kapsamlı bir şekilde garibanları da ezen “azınlık karşıtı bir politika” haline dönüşmüştür. “İstisna” maddesine izin veren Ankara yöne-

99 Türkiye’de eli yüzü düzgün “sosyal tarih” yazabilmek için, öncelikle entelektüel bakımdan “CHP Halkevleri-Köycülük Kolu” zihniyeti ile hesaplaşmak ve o düzeyi aşmak gereklidir diye düşünüyorum.

100 Ökte, a.g.e., s. 80. (Altını ben çizdim).

timinin, bu istisna maddesinin Maliye Müfettişleri tarafından “M[ sl man]” grubu için kullanılacağını önceden tahmin ettiğini bile düşünebiliriz.

Maliye bürokrasisinin elindeki veriler açısından olaya baktığında “Seyyar” ve “Hizmetli” mükelleflerin sayısı hakkında sağlıklı bilgi yoktur. Sadece Kazanç Vergisi Kanunu’na göre beyanname veren işletmeler çalıştırdıkları personelin isimlerini maliye şubelerine bildirmektedir. Dolayısıyla, bu kesimin de vergilendirmesi de son derece keyfi olarak yapılmıştır.

Aşkale ve Erzurum’da çalışma mükellefiyeti

11 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanunu’nun 12. maddesinde borçlarını ödemeyen mükelleflerin vergi borçlarını çalışarak ödemelerini karara bağlanmıştı:

“... bir ay zarfında borçlarını ödemeyen mükellefler borçlarını tamamen ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde bedeni kabiliyetlerine göre, askeri mahiyeti haiz olmayan umumi hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılırlar. Ancak (...) kadınlar ve elli beş yaşını mütecaviz erkekler (...)  alışma mükellefiyetine tâbi tutulmayabilirler. Bu fıkra hükmüne göre çalıştırılanlara verilecek ücretin yarısı borçlarına mahsup olunur.”

Kanunun bu maddesine göre, vergisini ödemeyenlerin “kamu hizmeti” yaparak topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirmeleri isteniyordu. Vergisini  deyemeyenlerin Erzurum-Aşkale’ye yollanmasının yasal dayanağı kanunun 12. maddesinde açıkça dile getiriliyordu.

18 Aralık 1942’den sonra, Varlık Vergisi tahsilatı başlayınca “ alışma mükellefiyeti”nin nasıl yerine getirileceği, yani kimlerin hangi sıra içinde Erzurum-Aşkale’ye yollana-

çağı ile ilgili yönetmelik, Bakanlar Kurulu'nun 7 Ocak 1943 tarihinde yapılan toplantısında kabul edildi. Varlık Vergisi'nin ödenmesi için kanuni sürenin dolmasından önce, 12 Ocak 1943 tarihinde yayımlanan yönetmelik ile "Çalışma Mükellefiyeti"nin esasları belirlenmiştir.¹⁰¹ Resmi Gazete'de yayımlanan yönetmeliğe göre, ilk olarak,

1. Varlık Vergisi borcuna mukabil hiç ödemede bulunmamış olanlar;

2. Daha sonra, vergisini kısmen ödemiş olmakla beraber haczi kabil mallarını kaçırmış olanlar;

3. Menkul malını kaçırmadığı ve borcunu ödemek hususunda iyi niyet göstermiş olanlar; sırasıyla çalışma mahallerine sevk edileceklerdir.¹⁰²

Yönetmelik aslında, mükellefleri ödeme konusunda iyi niyet göstermeye zorlamakta ve direnenlerin sayısını azaltmaya çalışmaktadır.

Bu yönetmeliğin kabul edildiği 7 Ocak 1943 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Varlık Vergisi tahsilatının nasıl yapılacağına ilişkin esaslar da tespit edilmiştir.¹⁰³ Başta Cumhurbaşkanı İnönü olmak üzere bütün bakanların imzaladığı ve illerde maliye şube müdürlüklerine yollanan bu "gizli" kararnameye göre, ilk on beş gün içinde vergi borcunu tamamen ödeyen mükelleflere bankalar ve diğer kurumlar tarafından "kolaylık gösterilmesi yerinde olur," denilmektedir. Burada "kolaylık" terimi ile anlatılmaya çalışılan şudur: bu mükellefler vergilerini ödedikten sonra eğer işlerini sürdürmek için banka kredisi veya benzeri kurumsal desteklere ihtiyaç duyarlar ise, kendilerine karşı ayrımcılık yapılmadan destek verilmesi tavsiye edilmektedir.

101 "4305 numaralı Varlık Vergisi Kanununun çalışma mecburiyetine dair hükümleri ihtiva eden 12. ve 13. maddelerinin tatbik sureti hakkında Talimatname" Resmi Gazete, no. 5302, 12 Ocak 1943.

102 Ökte, a.g.e., s. 225-227.

103 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara. 030 18 01-100.100.17 sayılı belge.

Gizli kararnamenin ikinci maddesinde ise, ikinci on beş gün içinde mükelleflerin evlerine ve işyerlerine haciz için gidilmemesi ve tam tersine ödeme süresinin sonuna kadar beklenmesi maliye teşkilatına tavsiye edilmektedir.

Üçüncü madde ise, artık ödeme süresinin bittiği ve tahsilatın başladığı günün üzerinden bir ay geçtikten sonra Varlık Vergisi'nin "Tahsil-i Emvâl Kanunu" (Kamu Alacaklarının Tahsili Kanunu) emirlerine göre tahsilata başlanmasını emretmektedir. Gizli kararnameye göre, vergi borcunun yarısını ödeyen ve malını kaçırma ihtimali olan kimselere karşı hemen takibata geçilmeli ve evlerine veya işyerlerine haciz memurları yollanmalıdır. Ama malını kaçırma niyeti olmayan, fakat para toplamak için bir miktar süre isteyen vergi mükelleflerine ise esneklik gösterilmesi tavsiye edilmektedir. Fakat, borcunun yarısını bile ödemeyenlerin mallarını satma işine girişirken, işe borcu en fazla mükelleflerden başlanması tavsiye edilmektedir.

Bu gizli kararnameye göre hareket eden İstanbul Defterdarı Faik Ökte anılarında o günlerde mükelleflerle yaptığı temasları ve Erzurum-Aşkale'ye gideceklerin nasıl belirlendiğini şöyle anlatmaktadır:

"Verginin ilanından bir ay sonra ilk kafilenin sevkini kararlaştırdık. Merkez [Ankara], Aşkale'yi çalışma yeri olarak tayin etti. Yine bize [Ankara'dan] verilen direktife göre, ilk kafiye 50.000 liradan yukarı vergisi olan Gayrimüslimlerden borcunun yüzde 30'unu vermeyenler arasından seçilecekti. Şubelerden bu mükelleflerin teslimat miktarını istedik. Gelen cetveller feci idi. Bu grubun yüzde 90'ının [Aşkale'ye] sevki icap ediyordu. [Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanı Şevket] Adalan'la evvelâ mükelleflerle temas etmeyi ve alacağımız neticeye göre hareket etmeyi kararlaştırdık. Bu mükelleflere şubeler vasıtasıyla tebligat yaptır-

dık. Bilahare, “Faik Bey’in müşterileri” adını alan bu mükelleflerle temasım böyle başlar. [Avukat] Şekip Adut, Gad Franko gibi bir kısım mükellefler sarahaten [açıkça] verginin varlıklarının üzerinde olduğunu, bu sebepten tediyeatta bulunmayı düşünmediklerini söylediler... Bir kısım mükellefler daha müsait konuştu; kimi apartmanını, kimi malını satmak üzere olduğunu, kendilerine on günden bir aya kadar zaman verilirse borçlarını tesviye edeceklerini [ödeyeceklerini] söylediler.”¹⁰⁴

Faik Ökte’nin “tediyatta bulunmayı düşünmediklerini” söyleyen mükellefleri ilk katile ile 27 Ocak 1943 günü trenle Aşkale’ye yolladığını biliyoruz. İlk katilede, Varlık Vergisi’ne karşı açıkça tavır alan avukat Şekip Adut ve hukukçu Gad Franko bulunmaktadır. Bu iki Musevi avukat kendilerine tahakkuk edilen adaletsiz vergiyi ödemek için hiçbir çaba içine girmemişler ve vergiyi dost ahabap meclislerinde konuşarak protesto etmişlerdir.

Başbakan Saracoğlu, hukukçu Gad Franko’nun öğrencisi olmuştu. Franko’nun Varlık Vergisi’ne karşı yaptığı pasif direnişi arkadaşı Nail Moralı anılarında şöyle anlatıyor:

“Gad Franko, Saracoğlu’nun onayladığı Varlık Vergisi ortaya çıkınca, bu teşebbüse karşı çıkıp sağda solda söylenmeye başladı. Bunu duyan Başbakan’ın Gad’a çok içerlediğini öğrenince dilini tutmasını, başına dert açacağını, ben ve diğer dostlar çok söyledik. Söz geçiremedik. Ona onaylanan vergi çok yüklü oldu. [Karaköy, Bankalar Caddesinde Gad Franko’nun sahibi olduğu Bahtiyar] Han satıldı.”¹⁰⁵

Gad Franko ve Şekip Adut’a aynı miktarda, 375.000 lira gibi çok yüksek vergi konulmuştur. Gad Franko sadece

104 Ökte, a.g.e., s. 149. (Altını ben çizdim).

105 Nail Moralı, *Mütarekede İzmir: Önceleri ve Sonraları*. İstanbul, 1976. s. 83-84.

Gad Franko ve oğlu Marsel Franko.

1.000 lira; Avukat Şekip Adut ise 4.000 lira ödemişlerdir. İşin ilginç tarafı, 1880 doğumlu olan Gad Franko o tarihte 63 yaşındadır. Şekip Adut'un da aynı yaşlarda olduğunu tahmin ediyoruz. Yani iki "protestocu avukat" da 55 yaşının üzerindedir ve daha birkaç ay önce çıkmış olan Varlık Vergisi Kanunu'na göre Aşkale'ye yollanmaları mümkün değildir.

İki Musevi avukatı cezalandırmak amacıyla Bakanlar Kurulu özel olarak toplanır ve yeni bir karar alır. 20 Ocak 1943 günü Cumhurbaşkanı İnönü başkanlığında toplanan bakanlar kurulu "55 yaşını mütecaviz [aşmış] bulunan mükellefler hakkında ... çalışma mecburiyetinin tatbiki"ni karara bağlar.¹⁰⁶ Bu idari değişiklik sonucunda, Gad Franko'nun Aşkale'ye yollanması mümkün olmuş ve Karaköy'deki iş hanı daha sonra mezat yolu ile satılmıştır.

İstanbul'daki 1 Numaralı Komisyon üyesi olan eski İtti-

¹⁰⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara. 030 18 01-101.10.19 sayılı belge. Bu belgeyi kullanmama izin veren Rıfat Bali'ye müteşekkirim.

Sevkedilmek üzere dün gece toplanma yerine götürülenlerden
Avukat Gad Franko

Avukat Şekip Adut

Tasvir- Efkâr, 22 Ocak 1943.

hatçılar aynen Başbakan Saracoğlu gibi Gad Franko ve Şekip Adut'un Varlık Vergisi'ni etrafta açıkça protesto ettiklerini duymuş olmalıdırlar. Eski İttihatçılar Faik Ökte'yi ziyaret ederler. Sözü, Ökte'ye bırakalım:

"Sevk günü [27 Ocak 1943] eski İttihatçılardan bir kaç bana müracaatla kafileden Şekip Adut ve benzeri birkaç kişinin sağ-salim dönüp dönmeyeceğini sordular. Bunun verginin randımanı üzerindeki tesirine dikkatimi çektiler. Kendilerine bu bahiste zaten ileri gitmiş olduğumuzu söyledim."¹⁰⁷

Anlaşılan bu iki protestocu avukatın Aşkale'ye yollanıyor olmaları, evlerine haciz memurlarının gitmesi ve tüm mal varlıklarının haraç mezat satılacak olması eski İttihatçıları tatmin etmez. Onlara göre, birkaç kişinin Aşkale'de "başına

107 Ökte, a.g.e., s. 152. (Altını ben çizdim).

bir şeyler gelmesi” iyidir ve “verginin randımanı” üzerinde olumlu tesirler yapacağı açıktır!

Eski İttihatçıların bu ahlaksız teklifi üzerine düşündüğümüz zaman, o günlerde 1915’in üzerinden çok geçmediğini hatırlıyoruz. Varlık Vergisi mükelleflerinden çoğu 1915’te olup bitenlerin farkındadır. Aşkale’ye gidenin, geri gelmediği bir terör ortamı tabii ki tahsilatı hızlandıracaktır. Nitekim, bu tip dedikodular etrafta yayılmış olmalı ki, o günlerde Aşkale’ye yollanması gündemde olan bir mükellef Faik Ökte’nin makamına gelir ve kaçacağını söyler. Faik Bey’in cevabı şöyledir:

- “– Hiç tavsiye etmem.
- Bizi yolda temizleteceğinizden korkarım!
- Kat’iyyen varit [geçerli] değildir.
- Sana inanmıyorum!
- Zamanla inanırsın!”

İki gün sonra, bu mükellef Defterdarlık’a gelip Ökte’ye teslim olur ve çok korktuğunu söyler. Faik Ökte, İstanbul Emniyet Müdürü’nü telefonla arayarak ona iyi davranılmasını rica eder. Mükellef, ilk katile ile Aşkale’ye gönderilir.¹⁰⁸ Merhum Faik Ökte’nin basiret sahibi bir insan olması, muhakkak ki bazı Aşkale yolcularının hayatını kurtarmıştır.

Avukat Şekip Adut da Gad Franko ile birlikte Aşkale’ye yollanmış ve ev eşyaları mezat yolu ile satılmıştır. Avukat Şekip Adut’un evindeki satışın tüm detayları gazetelerde yayınlanmış ve direnişin nasıl cezalandırıldığı gazetelerde en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır.¹⁰⁹ İttihatçıların tavsiye

108 Ökte, a.g.e., s. 151.

109 13 Nisan 1943 tarihinde İstanbul Cumhuriyet Savcılığı, İstanbul Barosu yönetimine resmî yazı yazarak Avukat Gad Franko’nun Varlık Vergisi nedeniyle “hükümetin manevi şahsiyeti aleyhinde tecavüzkar mahiyette sözler sarfettiğini” iddia eder ve disiplin soruşturması açılmasını ister. Baro yönetimi bu konuda uzun süren araştırmalar yaptıktan sonra 30 Mart 1944 tarihinde Gad Fran-

ettikleri yöntemle olmasa bile, İstanbul basını bu satış hikâyelerini yayınlayarak borçlarını ödemek istemeyen diğer mükelleflere “gözdağı” veriyor, böylece tahsilat sürecine bir anlamda aktif olarak katılıyordu. Şekip Adut’un evinde yapılan satış ile ilgili haberin verilmiş biçimi çok hazindir:

“Apartmanda satış saat 10.30’da başlamıştı ... Apartman dardı. Odalar küçüktü. Koridordan gelip geçmek güçtü. Nohut oda, bakla sofa içinde en azından 100-150 kişi toplanmıştı. Hiç kimse önündeki kadının veya adamın arkasından ilerisini göremiyor, tellalın sesi gayya kuyusundan çıkar gibi derinden ve görünmez bir yerden geliyordu. Çamurlu ayakkaplarla kuştüyü koltukların, kanepelerin, maroken sandalyelerin, lâke masaların üzerine çıkıp birbirlerinin omuzlarından aşarak satılan eşyayı görmeye çalışanların hepsi de kelepir mal alma sevdasına düşmüş insanlardı ... Satılığa çıkarılan mallar arasında topyekûn bir yemek odası, bir yatak odası, iki oturma salonu, bir kütüphane ve istirahat odası ve bu odalardaki eşyanın kâffesi [tümü] vardı. Aile albümleri elden ele dolaşıyor, resimler inceden inceye gözden geçiriliyor, kıymetli ve stil eşya ayrı ayrı tetkik olunuyor, antikalar, biblolar, yağlı boya tablolar hayran hayran seyrediliyordu.”¹¹⁰

Burada Tahsil-i Emvâl Kanunu hakkında çok kısa bilgi vermek istiyorum. Varlık Vergisi Kanunu’nun belki de en acımasız uygulaması, vergi mükelleflerinin borçlarını ödemedikleri zaman, yakın aile fertlerinin sahip oldukları malları satarak mükelleflerin borcunu kapatma hak ve yetkisini devlete vermiş olmasıydı. Varlık Vergisi Kanunu’nun 14. maddesi şöyleydi:

ko aleyhine disiplin soruşturması açılmasına gerek olmadığına karar verir. Bkz. Rıfat N. Bali, *Devlet’in Yahudileri ve “Öteki” Yahudi*. İstanbul, 2004. s. 144.

110 Gazeteci Sait Kesler’in haberi. *Tan*, 5 Şubat 1943.

*Tahsilat sürecinde ev mezatı başlamadan önce alıcılar
(Kaynak: Milliyet arşivi).*

“[Mükelleflerin] ikametgahlarında, gerek kendilerine ve gerek karı veya kocalarına veya kendileriyle birlikte oturan usul ve fûruu [bir kimsenin anne-babası ve çocukları] ile kardeşlerine ait dükkan, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerde veya bunlara benzer yerlerde bulunan bütûn menkul mallarla tapuda veya vergide bunlardan her biri namına kayıtlı olan gayri menkul mallar bu kanun mucibince alınacak vergi ve zamların kanuni teminatı olup bu malların satılmasında Tahsili Emval Kanunu hükümleri tatbik olunur.”¹¹¹

Vergi mükellefinin birlikte oturduğu yakın akrabalarının malının mükellefin borcuna teminat gösterilerek satışına gidilmesi, ancak totaliter-faşist rejimlerde söz konusu olabildi. Varlık Vergisi Kanunu’nun metninin kesinleşmesi için milletvekilleri arasından oluşturulan “Muvakkat Encümen” üyesi Faik Ahmet Barutçu günlüğünde bu maddenin kapsamının bir parça daraltılarak -sadece dayı/amca malları metinden çıkarılarak!- kanunlaştığını anlatmaktadır. Bu utanç verici tartışmayı, dönemin CHP Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu anılarında şöyle özetlemektedir:

“Bu 14. madde konuşulurken reis şunu söyledi: Kardeş malını da çıkarmak doğru olur. Çünkü bu hukuk esasları ile zıt düşüyor.

Dayanamadım ve latife [şaka] yollu:

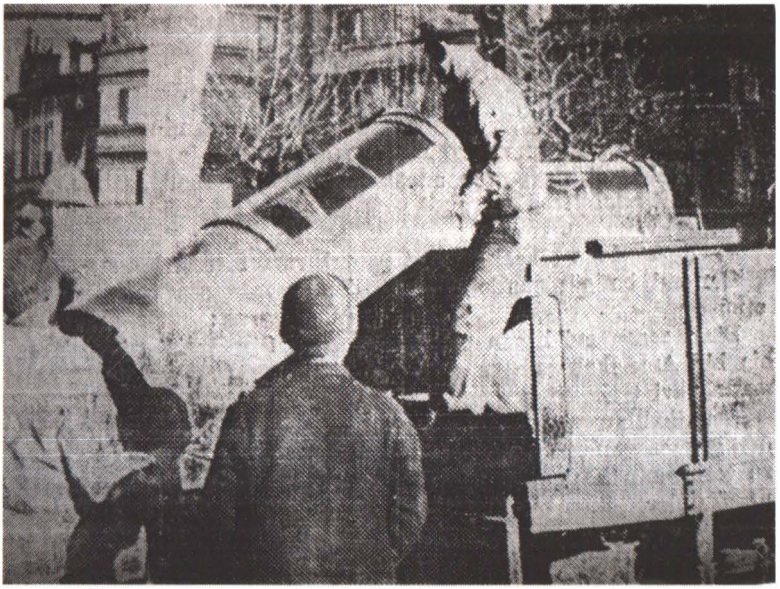
– İlahi reisim! Bu kanunun hangi hükümleri hukuk prensipleri ile kabil-i telif [uyuşuyor] ki, dedim.

[Başbakan] Saracoğlu, kahkaha ile:

– Maliye Vekili, dinliyor musun? Bak senin kanunun için ne diyorlar, dedi. Ve her yandan yükselen kahkahalar arasında bu maddenin ve kanunun görüşülmesi sona erdi.”¹¹²

111 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu, *Düstur - Üçüncü Tertip*. s. 12.

112 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*. s. 596.

*Evlerden kıymetli eşyalar toplanıyor ve mezat salonlarına götürülüyor
(Kaynak: Vakit, 28 Ocak 1943).*

Tahsilat sürecinin ilk başlarında, doğallıkla maliye bürokrasisi mükelleflerin öncelikle kendi sahip oldukları malların icra ile satışına gitmiştir. Fakat 1943 yılının yaz aylarına geldiği zaman, tahsilatı hızlandırmak amacıyla mükelleflerin eşleri, anne ve babalarına ait gayrimenkullerin de satışına başlanmıştır.

O günlerde, İstanbul Defterdarlığı'ndan gazetelere verilen resmî ilanlarda bu tip mezat duyurularına çok rastlanmaktadır. Örneğin, 17 haziran 1943 günü *Tasvir-i Efkar*'da çıkan ve İstanbul Defterdarlığı'ndan verilen ilanda Simentof Alyanak'ın vergi borcunun karısı Rebeka'nın malının satılması yolu ile ödetilmeye çalışıldığını göstermektedir:

“Yenicami [Maliye] Şubesine borçlu Simentof Alyanak ve Moşe Alyanak'ın, Varlık Vergisi Kanunu mucibince, Si-

mentofun karısı Rebeka'nın mutasarrıfı [sahibi] olduğu yukarıda yazılı gayrimenkulün 1.7.1943 perşembe günü saat 14'de birinci müzayedesı, 12.7.1943 pazartesi günü saat 15'de kat'i ihalesi yapılacağından taliplerin pey akçelerini yatırarak ...”

Yukarıdaki ilandan anlaşılacağı gibi Varlık Vergisi sırasında mal kaçırmak veya kaçarak vergiden kurtulmak mümkün değildir. Esas mükellef bulunamadığı zaman eşinin, annesinin, babasının veya kardeşlerinin malları mezat yolu ile satılarak vergi borcu tahsil edilmektedir.

Tahsilat sürecinde mükelleflere karşı izlenen acımasız muamele maliye müfettişlerinin de moralini bozmuştur. Özellikle, icra memurlarının evlere gidip mükelleflerin şahsi eşyalarını haraç mezat satışa çıkarması ve insanların evlerinden dışarı atılmaları vergiyi uygulayanlar arasında gerilimlerin çıkmasına neden olmuştur. Faik Ökte anılarında icra sürecinde yaşananları şöyle özetliyor:

“Bu faslın muhtevasını teşkil eden vukuatı bütün hatları ve renkleriyle kağıda aksettirmek için dâhi bir yazara ihtiyaç vardır. Ancak bu çapta bir kalem, yıllardır, gözü yaş görmeyen erkeklerin hıçkırıklarını, evsiz yurtsuz kalan kadın ve çocukların feryatlarını aksettirebilir. Ancak o kalem uzun seneler boyunca damla damla biriken servetlerin bir kasırga darbesiyle savrulduğunu, varını yoğunluğunu vergiye yatırdıktan sonra çocuklarını sokakta bırakıp dağarcığını omuzlayan, Aşkale'nin yolunu tutan bahtsızların bakışlarındaki ıstırabı belirtebilir.”¹¹³

Varlık Vergisi'ni uygulayan maliyecilerin birkaçı görevlerinden ayrılmayı tercih etmişlerdir. Tahsilat sürecinde yaşanan akıl dışı uygulamalar, verginin ırkçı, ayrımcı özellikleri

113 Ökte, a.g.e., s. 143.

mesleğini seven ve işine saygı duyan maliyecileri çileden çıkarmaya yetmiştir. Faik Ökte, anılarında görevi bırakan iki maliyecinin hikayesini anlatmaktadır:

“Şubelerde çalışan müfettişler arasında da daimi değişiklikler olmuştur. Mesela, Fatih Şubesinde çalışan *İhsan Arat* mükelleflerin ıstıraplarına, göz yaşlarına birkaç aydan fazla dayanamadı. Bu işten affedilmesini istedi... Bütün varlığı satılan mükelleflerin çalışma kampına gönderilmesine en evvel Müfettiş *Ekrem Türkay* itiraz etti. Dinlemediler. Türkay ayrıldı.”¹¹⁴

1943 yılında olup bitenleri izlediğimiz zaman, Varlık Vergisi uygulamalarına karşı Müslüman/Türk kesimden bir itiraz gelmediğini görüyoruz. Hükümet tarafından yönlendirildiği çok belli olan İstanbul basını ise, azınlıkları neredeyse düşman ilan etmektedir.¹¹⁵ Aydınlar, üniversite hocaları ve siyasal seçkinler suskundur. Bu durumu, bir yere kadar Milli Şef rejiminin baskıcı niteliği, siyasal muhalefetin olmaması ve ülkenin içinde bulunduğu savaş şartları ile açıklayabiliriz.

Varlık Vergisi uygulamalarına karşı çıkmak bir yana, bazılarının Kapalıçarşı’daki Sandal Bedesteni’nde veya o günlerde mezat salonu haline çevrilmiş Mahmut Paşa Hamamı, Kadıköy Muvakkithâne Caddesi No: 3’teki bina, Taksim-Elmadağ’daki Tenis, Eskrim ve Dağcılık Kulübü salonlarında azınlıkların haraç mezat satılan mallarını ucuza kapatmak için yarış içinde olduğunu da söyleyebiliriz. Kitleler arasında “yağmadan mal kapmayı marifet sayan” bu anlayış, herhalde Başbakan Saracoğlu ve çevresindekilerin güvendikleri bir özellik olmalıdır.

114 A.g.e., s. 147.

115 Basında çıkan ırkçı yazılarla ilgili olarak bkz. İlksen Dinçtürk, “Varlık Vergisi Yıllarında Türkiye Basınında İrkçi ve Milliyetçi Söylemler,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, 2004. s. 117-161.

Varlık Vergisi uygulamalarına itiraz edenlerin yine maliyeciler arasından çıkması ilginçtir. Bir zamanlar, İhsan Arat ve Ekrem Türkay gibi maliyecilerin yaşamış olduğunu ve onların birer profesyonel olarak Varlık Vergisi sırasında işlerini bırakmış olduklarını bilmek insanın yüreğini bir nebze ferahlatmaktadır.

Aşkale tehdidini canlı tutmak

Varlık Vergisi tahsilatının en önemli araçlarından biri de, özellikle fevkalade mükellefler için “Aşkale’ye gitme” tehdidinin sürekli gündemde tutulmasıydı. “Aşkale’ye gitme” tehdidi iki aşamada uygulanıyordu. İlk olarak Aşkale’ye yollanacak kişiler listesine konulma tehdidi önemliydi. İkinci aşamada ise, Aşkale’deki çalışma şartlarının basında yer alması ile Aşkale’ye gitmemek için mükellefleri “her şeye razı etmek” amacı güdülüyordu. Şimdi bunları sıra ile ele alacağız.

Varlık Vergisi’nin ödeme süresinin 21 Ocak 1943 tarihinde dolmasından sonra sıra Aşkale’ye gönderilecek mükelleflerin toparlanmasına başlandı. Bu süreç şöyle işlemektedir: Önce İstanbul Defterdarlığı Aşkale’ye yollanması gereken mükelleflerin listesini Vilayet makamına teslim etmekte, ondan sonra da İstanbul Valisi, polis marifeti ile mükellefleri evden toplatarak o günlerde Sirkeci tren istasyonunun tam yanında bulunan ve Demirkapı olarak bilinen ambarda sevkîyat gününe kadar bekletmektedir.

Aşkale’ye yollanacakların Anadolu yakasında Haydarpaşa garından kalkan “Erzurum Katarına bağlı Üçüncü Sınıf vagonlarda” nakledildiklerini düşündüğümüz zaman, o günlerin İstanbul basınının deyimi ile “suinîyet [kötü niyet] sahibi” mükelleflerin neden Avrupa yönüne giden trenlerin hareket ettiği istasyon olan Sirkeci’de bekletildiklerini anlamak zorlaşır. Aslında işin doğrusu, bunların Anadolu ya-

kasında bekletilmeleridir. Zaten 27 Ocak 1943 akşamı hareket eden birinci Aşkale kafilesindeki ilk mükellefler, 23 Ocak günü evlerinden alınarak İstanbul'un Anadolu yakasında, Moda'da bulunan Moda Palas ve Apergis pansiyonlarına yerleştirilmişler ve bu pansiyonda beş gün bekletildikten sonra Aşkale'ye yollanmışlardır.¹¹⁶ Bekleme sürecinde bazı mükellefler borçlarını ödeyerek Aşkale'ye gitmekten kurtulmuşlardır.

Bu arada bazı gazetelerde “neden bunlara bu kadar iyi davranılıyor?” başlıklı eleştirel yazılar da çıkmıştır.¹¹⁷ Sözde kamuoyu tepkisini ciddiye alan yönetim, Anadolu yakasındaki Moda'daki görece konforlu pansiyonlarda bekletme uygulamasından vazgeçmiş ve borçluları Sirkeci-Demirkapı'da eskiden ambar olarak kullanılan binaya nakleterek orada sevkîyat gününe kadar bekletmeyi tercih etmişlerdir.

Aşkale için 38 kişilik 2. Kfile'nin yola çıktığı günden bir gün önce yani 11 Şubat 1943 günü, İngiliz Elçiliği'nden Albay Binns, vergi mükelleflerinden İngiliz elçiliğinin avukatı Yeşhua Eskenazi'yi ziyaret etmek üzere Sirkeci-Demirka-

116 Bkz. Ferdi Ömer'in o günlerde Moda'da kalanlarla ilgili röportajı *Son Posta*, 25 Ocak 1943.

117 “Neden bunlara bu kadar iyi davranılıyor?” başlıklı yazı *Tasvir-i Efkar*, 24 Ocak 1943. Üç gün sonra aynı konuda yayımlanan diğer bir başyazıda önceki itirazın mantığı şöyle açıklanıyor: “Birkaç gün evvel Varlık vergisini ödemiş olan suiniyet erbabına karşı Moda Palas ve Apergis pansiyonunda temin edilen rahatla gösterilen aşırı nezaketten şikayet etmiştik. Bazılarının bir saat için mühim miktardaki paraları tedarik ederek sevkten kurtulduklarını da müşahade ettikten sonra bu gibi suiniyet erbabına karşı daha fazla nazik davranmamızın manasız olduğunu bir kere daha hatırladık. Vatan müdafasına çağrılan erlerimizi nasıl pansiyonlarda, otellerde içtima ettirmiyor, onları nasıl birinci mevkilerde sevk etmiyorsak, memleketin imarı için mecburi bir hizmete çağırdığımız Varlık Vergisi mükelleflerini de aynı şekilde cami avlularında çadırli karargahlarda ve mevkii olmayan vagonlarda sevk etmeliyiz. Suiniyet erbabının nimette hotbehot temin ettikleri müsavatsızlığı, hiç olmazsa külfette müsavat şeklinde ödemeleri doğru olur.” *Tasvir-i Efkar*, 27 Ocak 1943.

pı'ya gider ve izlenimlerini rapor haline getirerek İngiliz Elçisi Sir H. Knatchbull-Hugessen'e ulaştırır.¹¹⁸ Albay Binns'in raporu, Sirkeci-Demirkapı'daki koşulları anlatması açısından önemlidir:

"Yaklaşık on gündür Demirkapı'da göz altında tutulan ve bu akşam Aşkale'ye önceden yollanmış olan 32 kişiye iltihak edecek olan tüccar, avukat ve diğer meslek guruplarına dahil yaklaşık 40 kişinin bulunduğu ambarı ziyaret ettim. Kapısında polislerin nöbet tuttuğu bu oda yaklaşık 13,5 metre boyunda ve 7,5 metre enindeydi. Ambarın duvarlarında yerden yaklaşık iki metre yükseklikte ve 2 metre derinliğinde duvar boyunca devam eden bir platform [balcon] bulunuyordu. Mükellefler evden getirmiş oldukları battaniye vs. ile (yatak şiltesi hiç yoktu!) bu platform boyunca ve platformun altında kendilerine yatacak yer yapmışlardı. Odada, sobanın dışında, tek parça bile mobilya yoktu. [Aşkale'ye gidecek mükelleflerle] vedalaşmak ve onlara birkaç parça yiyecek/giyecek paketleri vermek için ziyarete gelmiş olan kadın ve çocuklar erkeklerle birlikte ağlayıp, sızlıyorlardı. İnsanın asabını bozan, perişan bir manzaraydı ... Avukatımız Bay [Yeşhua] Eskenazi ile görüştüm, kendisi yaklaşık 55 yaşında. Göz altına alındığında cebinde 11 lira olduğunu, fakat 10 lirasına polisin el koyduğunu ve cebinde bir lira ile kaldığını söyledi."¹¹⁹

Sirkeci'de Aşkale'ye yollanmak üzere borçluların kötü koşullarda bekletilmesinin tek amacı, tahsilatın hızlandırılma-

118 Avukat Yeşhua Eskenazi'nin Varlık Vergisi borcu 225.000 TL'dir. Borcunun sadece 12.205 lirasını ödeyebilmiştir.

119 PRO (Public Records Office), FO 371, Ankara'daki İngiliz Elçisi Sir Knatchbull-Hugessen'den Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e yollanan 5 Mart 1943 tarihli ve R2416/7/44 sayılı yazıya ekli olarak sunulan Albay Binns'in raporu. Albay Binns'in raporu tarihsizdir, ama büyük bir olasılıkla ikinci kafilenin yola çıktığı 12 Şubat 1943 günü yazılmıştır.

sını sağlamaktır. Çünkü borçlunun polis marifeti ile evinden alınıp Sirkeci'ye götürülmesinden sonra, merkezî otorite işin ciddileştiğini mükelleflere göstermiş olmaktadır.

Bekleme yerinin o yıllarda gözden uzak bir sayfiye semti sayılabilecek Moda'dan, daha göz altında olan Sirkeci'ye alınmış olması da anlamlıdır. Çünkü Sirkeci semti o dönemde İstanbul'un merkezî iş alanının tam ortasındadır. Borçlu olan mükellefin arkadaşları, büyük bir olasılıkla Sirkeci'ye yürüyerek 10 ile 15 dakika uzaklıkta dükkan veya işyeri sahibidirler. Öğlen tatilinde kendisini ziyaret edebilirler. Dolayısıyla borçlu mükelleflerin Sirkeci-Demirkapı'daki ambara konmaları sadece kendilerine korku verilerek saklı tutulan son paraların da tahsil edilmesi için değil; aynı zamanda daha o kampa konmamış diğer borçlulara "ibret dersi" vererek genelde tahsilatı hızlandırmak için yapılmaktadır.

İstanbul basını gerek Sirkeci'ye toplanma ve gerekse de Aşkale'ye sevkîyatlarda mükelleflerin isimlerini, vergi borçlarını ve o güne kadar ödedikleri miktarı ayrıntılı olarak vermektedir.¹²⁰ Fakat Haziran 1943'den sonra gazetelerde daha az haber çıkmakta veya mükelleflerin isimleri değil sadece yollanan mükelleflerin sayısı verilmektedir. Dolayısıyla, yaz aylarında gazetelerde haklarında hiç haber çıkmadan yollanmış olan kabileler de bulunabilir. Gazetelerde çıkan bu haberlerden faydalanarak hazırlanan 836 kişilik Aşkale, Erzurum, Sivrihisar listeleri kitabın sonunda verilmiştir. Aynı şekilde, İstanbul ve İzmir'den yola çıkan kabilelerin, gazetelerde verilen haberlere göre sevk tarihleri şöyledir:

120 "Dün yeniden 26 suiniyet erbabı Demirkapı kampına sevk olundu." *Tasvir-i Efkar*, 23 Şubat 1943. Ayrıca, bkz, "Kötü niyetli Varlık Vergisi mükelleflerinden 69 kişi daha Aşkale'ye sevk edildi." *Tasvir-i Efkar*, 3 Nisan 1943.

TABLO 4
Aşkale, Erzurum ve Sivrihisar'a Yollanan Kafileler

<i>Kafile no.</i>	<i>Kafilelerin hareket tarihi</i>	<i>Gittiği yer</i>
1. Kafile - Haydarpaşa'dan	27 Ocak 1943	Aşkale
2. Kafile - Haydarpaşa'dan	12 Şubat 1943	Aşkale
3. Kafile - Haydarpaşa'dan	26 Şubat 1943	Aşkale
4. Kafile - Haydarpaşa'dan	12 Mart 1943	Aşkale
5. Kafile - Haydarpaşa'dan	22 Mart 1943	Erzurum
6. Kafile - Haydarpaşa'dan	2 Nisan 1943	Erzurum
7. Kafile - Haydarpaşa'dan	16 Nisan 1943	Erzurum
8. Kafile - Haydarpaşa'dan	30 Nisan 1943	Erzurum
9. Kafile - Haydarpaşa'dan	17 Mayıs 1943	Erzurum
10. Kafile - Haydarpaşa'dan	25 Haziran 1943	Erzurum
11. Kafile - Haydarpaşa'dan	30 Haziran 1943	Erzurum
1. Kafile - İzmir'den	25 Ağustos 1943	Sivrihisar
2. Kafile - İzmir'den	3 Eylül 1943	Sivrihisar
3. Kafile - İzmir'den	9 Eylül 1943	Sivrihisar
12. Kafile - Haydarpaşa'dan	25 Eylül 1943	Sivrihisar
4. Kafile - İzmir'den	30 Eylül 1943	Sivrihisar

Bu listenin İstanbul basınından faydalanarak çıkarıldığını belirtmiştik. Yaz aylarında özellikle İstanbul'daki toplam mükelleflerin % 42'sini oluşturan ve belli bir işyeri olmadan, "seyyar" olarak çalışan şoför, mavnacı, komisyoncu, tellal, kabzımal gibi küçük esnaf ile özel sektörde maaşlı olarak çalışan tezgahhtar, katip, sekreter ve müstahdem gibi 'hizmetli'lerden oluşan kafilelerin Erzurum'a yollandığını Yorgo Hacıdimitriadis'in günlüğünden takip edebiliyoruz. İstanbul basınının bu kafilelerden hiç bahsetmemesi kendi başına ilginç bir konudur.

Aşkale tehdidi ve işbirlikçi İstanbul basını

Varlık Vergisi'ni ödeme süresi dolduktan sonra, Aşkale'ye yollanacak mükelleflerin polis marifeti ile toparlanması ve haciz sonucu satış yolu ile tahsilatın başlaması sürecinde basının katkısı daha net olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Hacizler ve satışlarla ilgili haberler bütün ayrıntıları ile İstanbul

basınında yer almaktadır.¹²¹ Bazı gazeteler (örneğin *Tasvir-i Efkâr* ve *Tan*) müzayede salonlarında satılacak eşyaların listesini “okurlarına hizmet olarak” yayımlıyorlardı.¹²²

Aşkale’ye gidenlerle ilgili haberler gazetelerin birinci sayfalarından verilmiştir. Faik Ökte’nin verdiği sayılara göre, Aşkale-Erzurum-Sivrihisar’daki çalışma kamplarına gönderilenlerin veya daha önce toplanma kamplarında bekletilen mükelleflerin sayısı şu şekilde tablo haline getirebilir:

Tablo 5
Gözültına Alınanlar, Çalışma Kamplarına Gönderilenler

Şehirler ve toplanma yerleri	Gözültına alınıp, toplanma kamplarına konulan mükelleflerin sayısı	Toplanma kamplarında borçlarını ödeyip kurtulan mükelleflerin sayısı	Çalışma kamplarına gönderilen mükelleflerin sayısı (Aşkale, Erzurum, Sivrihisar)
İstanbul (Sirkeci)	1.869	640	1.229
İzmir (Kemer-Tepecik)	88	7	81
Bursa ve Edirne	100	10	90
Toplam	2.057	657	1.400

Kaynak: Ökte

27 Ocak 1943 akşamı Haydarpaşa garından hareket eden ilk Aşkale kafilesinde sadece bir tek gazeteci vardır: *Tasvir-i Efkâr* gazetesinden Feridun Kandemir. Gazetenin sahibi Ziyad Ebüzziya, Feridun Kandemir’i Aşkale yolculuğu sırasında ve çalışma kampında özel röportajlar yapmak üzere tre-

121 Örneğin hacizlerin başlaması üzerine tahsilatın artışı 22 Ocak 1943 günkü *Tan* gazetesinde şöyle duyuruluyordu: “Haciz yolu ile tazyikin derhal tesiri görülmeye başlamıştı. [Aşkale’ye] Sevkiyat başlayınca artık tereddüde mahal kalmayacak, devlet kararlarının şakaya gelmediğini anlamamak isteyenler, bu sefer yanıldıklarını anlayacaklardır.”

122 “Bugün de birçok han, apartıman ve depolarda haczedilmiş eşya satışı yapılacaktır. Avukat Şekip Adut’un Taksim Palas’taki ev eşyası, Simon Kayseriliyan’ın Acara Sokak Ada Hanındaki dairesinde muhtelif ev eşyaları satılacaktır.” *Tan*, 2 Şubat 1943.

ne bindirmiştir.¹²³ Yıllar sonra Kandemir'in yazı dizisi tekrar okunduğu zaman, röportajların amacının Aşkale'nin ne kadar korkunç bir yer olduğunu İstanbul'da kalanlara göstermek olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, *Tasvir-i Efkâr*'ın Varlık Vergisi'nin tahsilatına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Bir hafta süren Aşkale röportajlarında, sıfırın altında 15 derecelik soğuk, yokluklar, hiç İstanbul dışına çıkmamış kentli gayrimüslim azınlıkların 1.720 metre yükseklikte bulunan Pınakapan köyündeki hayata uymakta çektikleri sıkıntılar ballandırılarak anlatılmıştır. Ayrıca, mükelleflerin Trabzon-İran karayolunda kar temizlerken çekilmiş fotoğrafları yayınlanmıştır. Feridun Kandemir, röportajında mükelleflerin ilk çalışma gününü şöyle anlatmaktadır:

“Mükellefler omuzlarında kazma ve küreklerle yola düzül-
düler. İstikamet bütün ufku gökyüzüne asılmış gibi kapla-
yan bembeyaz ve yumuşak olduğu hissini veren karlarla ör-
tülü Kop dağıdır. Aylardan beri kuş uçmaz, kervan geçmez
yollarda fötr şapkalı, kasketli, golf pantolonlu, skoç dese-
niyle örülmüş atkılı ve şapkalı, kulaklarını soğuktan koru-
mak için kulaklıklılı, yarı bellerine kadar karda ilerleyen ga-
rip kıyafetli 32 kişinin teşkil ettiği kafiye yavaş yavaş yükse-
liyor. Postabaşı en önde. Birkaç silahlı er muhafazayı temin
için bulunuyor. Rüzgarın tesiriyle sertleşen karların mey-
dana getirdiği kayalardan aşılırken ayaklarının kaymasıyla
yüzlerce metre aşağıya yuvarlanma tehlikesine maruz bulu-
nan mükellefler birbirlerine tutunuyorlar.”¹²⁴

Dikkat edilirse, bu haberin verilişindeki üslup soğuk ha-
va ve zorlu çalışma şartlarını anlatarak İstanbul'da vergisini

123 5 Haziran 1992 tarihinde merhum Ziyad Ebüzziya ile İstanbul-Kadıköy'deki evinde yapılan mülakat.

124 Feridun Kandemir'in röportajı. *Tasvir-i Efkâr*, 2 Şubat 1943. Kandemir'in röportajları kitabın sonunda verilmektedir.

Tasvir- Efkâr, 11 Şubat 1943.

vermemek için direnenlerin gözünü korkutmak amaçlıdır. Diğer yandan da mükelleflerin son derece “şehirli” kıyafetleri ve sert kış şartları karşısındaki acemilikleri vurgulanarak onlarla alay edilmektedir.

27 Ocak 1943 günü İstanbul’dan trenle hareket eden ilk kfile 30 Ocak Cumartesi sabahı Aşkale tren istasyonuna ulaşmıştır. Daha sonra mükellefler kamyonla Pırnakapan köyüne nakledilmiştir. Ertesi gün, yani 31 Ocak, aslında hafta sonu tatili olan pazar günüdür. Normal olarak, mükelleflerin pazar günü çalıştırılmaması gerekir, ama o sabah saat 07.30’da çalışmaya başlarlar.

1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile CHP’nin tek parti yönetimindeki birçok uygula-

ma kamuoyunda tartışılmaya başlanır. 1952 yılında *Hizmet* gazetesine Aşkale macerasının ilk gününü anlatan bir mükellef şunları söylüyordu:

“Ertesi gün pazar olmasına rağmen bizi işe çıkarmakta ısrar ediyorlardı. Bu yüzden bazı münakaşalar oldu. Fakat neticede işe çıkarıldık. Hepimize tahtadan birer kürek verdiler ve Kop dağı istikametinde Tahta Köprü denilen bir mıntıkaya götürdüler... Oraya varınca Pazar günü işe çıkarılmamızın sebebini anladık. Meğerse avukat Gad Franko ve avukat Şekip Adut’un kar kürerken resimlerinin çekilmesi içiniş. Nitekim resimler çekildikten sonra geri döndük. Artık her gün sabah saat 8’den 12’ye ve öğlenden sonra da saat 14’ten 17’ye kadar çalışıyorduk. Yaptığımız iş ise Trabzon-İran transit [kara]yolunu temizlemektir. Haftanın bir iki gününde hiç öğle üstü tatil yapmadan çalışıyorduk.”¹²⁵

Tasvir-i Efkâr gazetesinde bu haberler ve fotoğraflar yayımlanırken gazetenin sahibi Ziyad Ebüzziya’yı Ankara’dan Başbakan Şükrü Saracoğlu telefonla arar ve yayının durdurulmasını ister.¹²⁶ Başbakan Saracoğlu, Kandemir’in röportajlarının Türkiye’nin dışarıdaki imajını zedelediğini düşünmektedir. Yayın durdurulur ve Feridun Kandemir acilen İstanbul’a çağrılır.

İstanbul’a dönen Kandemir’e Başbakan Saracoğlu’nun kendisine çok kızgın olduğu söylenir. Daha sonra hükümet çevrelerinden kimse Kandemir ile görüşmek istemez. Bir gazeteci olarak hükümet çevreleri ile arasını düzeltmek isteyen Kandemir, 1943 yılı Ağustos ayında İzmir Fuarı’nın açılışına katılan Başbakan Saracoğlu ile görüşme ve bu konuyu konuşma fırsatı bulur. Kandemir bu görüşmenin içeriği-

125 Rıfat N. Bali, “1952 yılı: *Hizmet* Gazetesinin Varlık Vergisi ile ilgili yayını,” *Toplumsal Tarih*, no. 173, Mayıs 2008, s. 32.

126 Ziyad Ebüzziya ile mülakat.

Şekip Adut, Teğmen Ali, Gad Franko (Kaynak: Tasvir- Efkâr, 11 Şubat 1943).

ni ilk olarak 1962 yılında *Yakın Tarihimiz* isimli bir derleme içinde yayınlamıştır.¹²⁷

Başbakan Saracoğlu, Kandemir'e Aşkale'den yazdığı haberlerin yurt dışında tepki toplayacağını akıl etmemesini eleştirir ve “[Dış] âlem ne der, hiç düşünmedin mi?” diye serzenişte bulunur. Kandemir cevap olarak “Memleket menfaatleri doğruyu yazmamı gerektiriyordu,” diyerek Aşkale'den yaptığı yayınların kendi iç mantığını şöyle anlatır:

“O günlerde yalnız İstanbul'da sevke tâbi 50.000'den fazla Aşkale yolcusu vardı. Bunların büyük bir kısmının: ‘Adam sen de, varsınlar sürsünler, ömrümün sonuna kadar orada bırakacak değiller ya... Bir müddet sonra kurtulunca gelir, yine parama kavuşurum’ diye Aşkale’de yan gelip oturacaklarını zannederek borçlarını ödemekte taallül [kaçınma] gösterdiklerini duymayanımız yoktu. Böylelerini, orada sâfâ sürülmediğini aksine en ağır mahrumiyetler içinde

127 Bu röportaj da bu kitapta yayımlanmaktadır.

*Leon Saban, Arşak Çuhacıyan ve Ruban Alaluf kar kürekten
(Tasvir- Efkâr, 11 Şubat 1943).*

çalışıldığını anlatıp korkutmak suretiyle borçlarını ödeme-
ye teşvik etmek, memleketin menfaatinden başka bir gaye-
ye mâtuf olabilir mi?"¹²⁸

Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, İstanbul basını vergi tah-
silatı sürecinde mükellefleri korkutmaya yönelik psikolojik
operasyonun parçası olmuştur. Fakat bütün bu anlatılanlar,
özellikle birinci kafilenin Erzurum-Aşkale'ye yollandığı 27
Ocak ile ikinci kafilenin yola çıktığı 13 Şubat 1943 tarihle-
ri arasında etkili olmuştur. Daha sonra hiçbir gazeteci Erzu-
rum-Aşkale'ye gitmemiş ve Başbakan Saracoğlu'nun emri ile
mükelleflerin Aşkale'deki hayatı hakkında İstanbul basının-
da haber çıkması yasaklanmıştır.

Aşkale ve Erzurum'da hayat

Merhum Yorgo Hacidimitriadis'in Aşkale-Erzurum günlüğü
bizim için çok değerlidir. Çünkü Hacidimitriadis'in günlü-

128 Feridun Kandemir, "Varlık Vergisi ve Saracoğlu", *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, s. 182.

günü okuyana kadar Varlık Vergisi mükelleflerinin 30 Ocak ile 6 Ağustos 1943 tarihleri arasında Erzurum-Aşkale'de hangi şartlar altında yaşadıkları ve her gün ne iş yaptıkları hakkında pek bilgimiz yoktu.

Bu kitapta anıları yayımlanan un tüccarı, Niğdeli Yorgo Hacıdimitriadis'in işyeri Galata, Fermenteciler Caddesi, 113 numarada bulunuyordu.¹²⁹ Diğer dükkanı ise, Eminönü, Tuğcular Sokak 12 numarada bulunuyordu.¹³⁰ Eşi Elpida Hanım'ın mülkiyetinde olan Kadıköy'deki evi ise icra yolu ile içindeki eşyalarla birlikte satılmıştır.¹³¹ Hacıdimitriadis'in kendi ifadesine göre, toplam Varlık Vergisi borcu 138.000 liradır. Aşkale'ye yollanmadan önce bu miktarın ne kadarını ödediğine dair elimizde bir bilgi yoktur.

Yorgo Hacıdimitriadis (1883-1968), İstanbul'dan kalkan 5. Kafile ile 22 Mart 1943 günü Haydarpaşa tren istasyonundan yola çıkmış ve 25 Mart günü öğlen saatlerinde Aşkale'ye ulaşmıştır. Kafileye, Aşkale'de trenden indikten sonra sırf mükelleflerin hayatını zorlaştırmak amacıyla, Aşkale'ye 25 kilometre uzaklıkta bulunan Evrenli köyüne (yeni ismi Tazegül köyü) gitmeleri emredilmiştir. Bu köye gidebilmek için kızaklar kiralanmış, kar kalınlığının 60 cm olduğu bir coğrafyada buz tutmuş dereler geçilerek dondurucu soğuk altında seyahat edilmiştir. Daha sonra Erzurum'a gitme emri çıkmıştır. Hacıdimitriadis, 30 Mart günü günlüğüne şunları yazmıştır:

129 Hacıdimitriadis'in Galata'daki dükkanı 504 lira muhammen bedel ile müzayedeye konulmuş ve satılmıştır. Satış ilanı 26 Temmuz 1943 tarihli *Tasvir-i Ef-kâr* gazetesinde yayımlanmıştır.

130 Bu dükkan da 360 lira muhammen bedel ile müzayedeye konulmuş ve mezat yolu ile satılmıştır. Satış ilanı 24 Haziran 1943 tarihli *Tasvir-i Ef-kâr* gazetesinde yayımlanmıştır.

131 Kadıköy, Cafer Ağa Mahallesi, Hacı Sükrü Sokak'ta bulunan 18 - 20 numaralı ev 4,440 lira muhammen bedel ile müzayedeye konulmuş ve satılmıştır. Satış ilanı 31 Temmuz 1943 tarihli *Tasvir-i Ef-kâr* gazetesinde yayımlanmıştır.

“Onbaşıya emir gelmiş yarın saat yedide kendi vesaitimizle Erzurum’a hareket etmemiz lazım. Erzurum altı saatlik yol diyorlar. Eşyalarımız için 15 - 20 kızağa ihtiyacımız var. Halbuki bu kızakların derhal temini müşkül. Köylülerle temasa geçildi bir gün sonra öküz kızakları hazır olunması kararlaştırıldı. Biz Kandilli veya Çiçekli istasyonlarından 60 kuruşa tren [bileti] alabiliriz isek de buna müsaade edilmedi. Piyade olarak [yürüyerek] Erzurum’a gitmemiz lazım olduğu söylendi. Emir böyle imiş!”

Yorgo Hacıdimitriadis, aynı yolu 6 Ağustos 1943 tarihinde –bu sefer Erzurum’dan Aşkale yönüne olmak üzere– trenle sadece iki buçuk saatte kat etmiştir. İki buçuk saatlik tren yolculuğunu yaklaşık iki günde yapılmasını isteyen yöneticilerin niyeti bellidir. Mükellefleri sert tabiat şartları altında canlarından bezdirerek onların ceplerindeki son kuruşu harcatmak ve kenarda saklamış oldukları düşünülen paralarını açığa çıkartmaktır. Son derece olumsuz şartlarda ve sürekli para harcayarak Erzurum’a ancak iki günde ulaşabilen mükellefler şehirde kötü bir otele yerleşirler.

Varlık Vergisi borçlarını çalışarak ödemek durumunda olan mükellefler için önceden hazırlanmış bir iş planı yoktur. Nafia Bakanlığı, Şose ve Köprüler Reisi Muammer Çavuşoğlu’na bağlı olan yerel düzeydeki memurlar bu insanlara iş yaratmak zorundadır.¹³² Bu işler Erzurum sokaklarındaki çöplerin temizlenmesi veya Trabzon-İran karayolundaki karların temizlenmesi de olabilir. Haziran ayının başın-

132 “Varlık Vergisi mükelleflerinin çalıştırılması işinde mesai saatleri haricinde... vazife ifasına devam eden ... Muammer Çavuşoğlu’na ... ayda 200 lira [ek] ücret verilmesi” Bakanlar Kurulu’nun 9 Ağustos 1943 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır. Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01, 102.58.12. sayılı belge. Muammer Çavuşoğlu (1903-1972) daha sonra DP’den iki dönem milletvekili seçilmiş, Ulaştırma ve Bayındırlık bakanlıkları yapmıştır. 1960 darbesinden sonra Yassıada’da yargılanmış ve hapis yatmıştır. Gazeteci Nazlı Ilıcak’ın babasıdır.

dan itibaren hava şartları düzelmiş ve yapacak iş kalmamıştır. Haziran ayında Yorgo Hacıdimetriadi'sin günlüğünde işe çıkılmayan günler oldukça fazladır.

Erzurum'daki çalışma şartları belki çok ağır değildir, ama İstanbul'dan gelen bu insanlar bedenene çalışmaya alışık değildirler. Ayrıca kalınan yerlerin kötülüğü ve şehirde pislik temizlerken Erzurum halkı tarafından aşağılanıyor olmak mükellefleri derinden yaralamaktadır.

Sadece bir gün dinlendikten sonra tekrar 4 Nisan 1943, Pazar günü çalışmaya başlayan Hacıdimetriadi's Erzurum'daki ilk çalışma gününü şöyle anlatıyor:

“Pazar olmak münasibeti ile bazı arkadaşlar hamama gittiler. O meyande [esnada] emir geldi saat birde iş başına hazır olmamız için ve saat birde ikişer kişilik kafile halinde guruba gittik. Gurup binası bizim otelden 20 dakikalık bir yoldur. Pazar olduğundan Erzurum halkı bizim seyre gelmiş ve çokları gülümser ve hakaretli sözlerle alay ediyorlardı. Gurup binasında kazma, kürek ve el arabaları verdiler ve bina yolundaki kar ve sair pislikleri temizlememizi emrettiler. Saat 17.30'a kadar çalışdık. Bina etrafında seyirciler eksik değildi. Çalıştığımız yer arka sokak, geçitle - temizlikle alakası olmayan tam manası ile mezberelik bir mahal idi. Öyle ki, havanın çok soğuk olmasına rağmen, kazmanın altından teafunlar [pis kokular] hissediliyor idi.”

Yorgo Hacıdimetriadi's ve arkadaşlarının da aynen Aşkale'dekiler gibi pazar günü çalıştırılmalarının sebebi, o gün tatil yapmakta olan Erzurum ahalisi tarafından seyredilmelerini ve kendileri ile alay edilmesini sağlamaktır. Kuşkusuz, mükelleflere pislik temizletmek ve halkın onlarla alay etmesini teşvik etmek mükelleflerin psikolojik direncini kırmak amacıyla düşünülmüş son derece aşağılayıcı bir yöntemdir. Herhalde, bu yöntemler kullanılarak mükelleflerin İstan-

bul'da kenarda saklamış oldukları parayı ortaya çıkaracakları ve vergiyi ödeyip çalışma mükellefiyetinden kurtulmayı seçecekleri düşünülmektedir. Bütün bu tür psikolojik baskı ve yapılan zulmün dışında zaten hava çok soğuktur ve Erzurum'da kötü şartlara dayanamayan yaşlı mükelleflerin dördü hastalanıp ölür.

Özellikle ilk kafilelerle önce Aşkale'ye ve sonra da Erzurum'a gönderilmiş olan mükellefler zor şartlara alışık değildirler. Borçlu olarak İstanbul'dan uzaklaşmış olmak, geride kalanları merak etmek yüzünden hayli gergin bir durumda olduklarını tahmin edebiliriz. Yorgo Hacıdimitriadis'in günlüğündeki üç günün hikayesi çok hazindir:

"10 Nisan

Hava güzel, rüzgâr yok. Güneş her tarafı kaplamış. Ben de arkadaşlarla işe çıktım. İstanbul Kapu yolunda kar ve buz temizledikten sonra saat 13.00'de paydos yaparak 14.15'de yerimize döndük. Cumartesi olması münasebetiyle öğleden sonra çalışmak yoktu. Komutan koğuşlarımıza geldi. Otelimiz civarından [fazla] uzaklaşmamak üzere dışarı çıkmamıza musaade verdi. Bir arkadaşın (Bay Sarfati) şehirden geldiğini gördü. [Salamon Frederik] Sarfati asabi bir adam olmasından dolayı, komutanın ona 'siz mahkumsunuz' ve saire sözlerine cevaben, 'Esasen biz medeni haklardan iskat edildik. Bizi daha eyi kurşuna diziniz ...' demesi üzerine kendisini komutanlığa çağırıp yarın pazar günü ceza olarak işe çıkmasını emretmiştir.¹³³

11 Nisan

Saat 06.00'da kalktım. Yıkanmaktan dönüşümde bir arkadaşın sokağa çıkıp 'çabuk bir araba çağırınız' diye bağırdı-

133 Salamon Frederik Sarfati'ye 60.000 TL Varlık Vergisi tahakkuk ettirilmiştir. Yasal süresi içinde verginin ancak 7.500 lirasını ödeyebilen Sarfati'nin Maliye'ye 52.500 TL borcu kalmıştır. Salamon Frederik Sarfati 22 Mart 1943 günü, 5. Kafile ile birlikte Aşkale ve Erzurum'a yollanmıştır.

ğını iştirdim. Koşdum. Bay [Salamon Frederik] Sarfati intihar etmek üzere elinin damarını kesmiş ve o arkadaş yetişmiş idi. Kolunu bağladılar kanın akmasını azaltmak için ve kendisini hastaneye götürdüler. İsabet, fenalığın önü alındı. Rum arkadaşları ibadete davet ettik. Bir koğuşda *Eksap-salmos* ve *Paraklisis* [dualarını] okuduk. Çoklarımız mağduriyetimiz için acı acı göz yaşları dökdük.”

Yaşlı mükelleflere çalışma şartları ve psikolojik baskılar çok ağır gelmektedir. Bazıları Aşkaleli köylülerle anlaşarak kendi yerlerine genç köylüleri çalışmaya yollarlar. Tabii ki bu hizmetin karşılığında onlara günlük ödeme yaparlar. Bu köylülerden biri olan Aşkaleli Baba Yusuf’un yazar Kemal Yalçın’a anlattıkları Varlık Vergisi mükelleflerinin Aşkale’de hangi koşullarda yaşadıkları konusunda fikir vermektedir:

“Ben o zamanlar 17-18 yaşlarındaydım. Bu adamlar yaşlı insanlardı. Kahvelerde, evlerde, otellerde kalıyorlardı. O zamanlar Aşkale küçük bir kasabaydı. 300 insanı yatırıp kaldıracak hali yoktu. Ahırları, kahveleri yatakhane yaptılar. Tezek, mezek yakıyorlardı... Halleri çok perişandı. Buranın havasına dayanamadılar. Çok soğuktu. Devamlı çalıştırıldılar... Başlarında çavuşlar olurdu. Her sabah sıraya geçirirler, iş dağıtımı yaparlardı.

Bunlar hep Kop dağında, Kop geçidinde kar temizleme işinde çalıştılar... Kar temizleyemeyenler, çalışamayacak durumda olanlar, bize para verirlerdi. Onların yerine biz çalışırdık. Ben de çalıştım. Bu adamların çok ekmeğini yedim... Yaz bunları! Bilsin millet!

Yerine çalıştığım yaşlı bir Ermeniydi. İstanbul’dan gelmişti. İnsaniyetli bir adamdı... ‘Biz ne zaman kurtulacağız? Ölmeden dönebilecek miyiz?’ diye hep ağlardı! Çocuklarını, torunlarını özlerdi. Beni evlâdı gibi severdi.

Adamlar çok eziyet çektiler! Perişan oldular! Aşkale’nin

AŞKALE'DE VARLIK VERGİSİ MÜKELLEFLERİ ÇALIŞIYORLAR:
Mühendis – Aferin Bohoraçi, taşları güzel tanzim etmişsin.
Bohor – Elbette paşa, İstanbul'da istifçiydim!..

Karikatür, 28 Ocak 1943.

soğuşuna alışamadılar... O adamlar şehir insanlarıydı... Hayatlarında çarık nedir ... görmemişlerdi. Düşün bir kere! İskarpın ayakkabı ile gelmişlerdi. Ayakkabıyla Aşkale'nin, Kop Dağı'nın karına buzuna dayanılır mı? Ayakları dondu. Kiminin parmaklarını kestiler... Dondu! Hastalandı, kırıldı gitti sapasağlam insanlar.

Ekmeğini yediğim yaşlı da dayanamadı. Dert buldu. Bir sabah işini almaya vardığımda, 'Geberdi, gitti!' dediler.

Üzüldüm. O beni, ben onu sevmiştim. İyi bir insandı. Bunca zaman geçti. Ne zaman kaldıkları yerden geçsem; gözümün önüne gelir. Kederlenirim.”¹³⁴

1943 yılı Şubat ve Eylül ayları arasında haciz ve satışlar devam eder. Bu dönemde toplam 1.400 kişi çalışma kamplarına yollanmış ve 21 kişi de çalışma yerlerinde ölmüştür.¹³⁵ Çalışma mükellefiyeti sadece gayrimüslimlere uygulanmış olduğu için, Erzurum-Aşkale ve Eskişehir-Sivrihisar’da ölenlerin tümü gayrimüslimdir.

İlk bir aylık süre içindeki olumsuzluklar daha sonraki günlerde azalır. Bir atasözünde ifade edildiği gibi, “Osmanlı’nın yasağı üç gün sürer!” Erzurum ve Aşkale’de de havalar ısındıktan sonra işler tavsamaya başlar. Ayrıca mükellefler bedenlen çalışmaya da biraz alışmışlardır. Yorgo Hacıdimitriadis gibi Erzurum’da olanlar şehri öğrenip kendilerini orada rahat ettirecek sosyal ilişkileri kurarlar. Pazar günleri kahveye, lokantalara, at yarışına gitmek veya boş zamanlarında şehir içinde serbestçe gezinmek mümkün olur. Hatta mükelleflerden birkaçı Erzurum içindeki kuyumcu ve terzi dükkanlarında kendilerine iş bulurlar. Erzurum’a yeni kabileler geldikçe çok fakir olup vergisini ödeyemeyen bazı mükellefler de yemek pişirerek, çay kahve satarak geçimlerini sağlamaktadır.

Yorgo Hacıdimitriadis ailesine yazmış olduğu 29 Nisan 1943 tarihli mektupta Erzurum’da bir yemek düzeninin kurulmuş olduğunu şöyle anlatmaktadır:

“Pazar günü bir arkadaşımız [Stelyanos] İstiloğlu Ağa [çarşıdaki] fırına kıymalı patates (Musakka) vermişti. [Maliye-

134 Kemal Yalçın, *Seninle Güler Yüreğim*. Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2006. s. 102-103

135 Çalışma kamplarında ölenler hakkında elimizde olan tek rakam Faik Ökte’nin anılarında verdiği sayılardır. Ökte’nin kitabının 157. sayfasında yaptığı kesin hesapta, toplam 760.291 lira ödenmemiş borçla 21 kişinin öldüğünü ifade etmektedir. Fakat Sivrihisar-Gökbel’deki şartları öğrendikçe ölü sayısının daha yüksek olabileceğini düşünmekteyiz.

te] iştirak ettik, 90 kuruş hissemize [düşeni] verdik. Öğle ve akşam Armenak ile birlikte yedik. Pazartesi fasulya pilakisi ve kayısı kompostosu yedim. Burada Park Otel garsonlarından iki kardeş var. [Her biri] 12.000 liralık mükelleftir. Bunlar burada çay, kahve ve yemek yapıp satarlar ki masraflarını çıkarsınlar diye...”¹³⁶

Ne de olsa ilk beş kabile ile Erzurum-Aşkale’ye gelenler daha zengin olan Varlık Vergisi mükellefleridir. Daha sonraki kabilelerle gelenler, ağırlıklı olarak İstanbul’daki Varlık Vergisi mükelleflerinin % 42’sini oluşturan “seyyar” ve “hizmetli” takımından olan gariban ve fakir insanlardır. Yukarıda, Yorgo Hacıdimitriadis ve arkadaşlarına yemek pişiren Park Otel’in garsonları da “hizmetli” kesiminden olmalıdır. Onların da paraları yoktur, geride bırakmış oldukları aileleri de son derece kötü şartlarda yaşamaktadırlar.

Erzurum - Aşkale’deki tüm mükelleflerin en temel sıkıntısı geride bırakmış oldukları ailelerinin yaşadıkları zorluklardır. Özellikle, dinî günlerde kendi aralarında dua ettikleri zaman hem kendi durumlarına, hem de ailelerinin çektiklerine üzülmektedirler. Yorgo Hacıdimitriadis, 1943 yılının Paskalya’sını Erzurum’da geçirmiştir. Günlükte 25 Nisan 1943 gününün anlatımı çok dokunaklıdır:

“Pazar ve Paskalya. Hava yine dondurucu lodos. Saat sekizde duamızı yaptık. Dokuz buçukta Ermeni arkadaşlarımız dua yaptılar. Bu dualar esnasında göz yaşları döküldüğü çok oldu. Lâkin hıçkırıklar boğulmağa çalışılıp, işitilmez bir hale geliyordu. Bu gün ki Hristiyanlığın en büyük bir bayramıdır, bizim için çok karanlıktı. Bizimle beraber ailelerimizin dahi acı göz yaşlarını hissediyor, [onların] ümitsiz izdirap feryatları ev duvarları üzerinde parça-

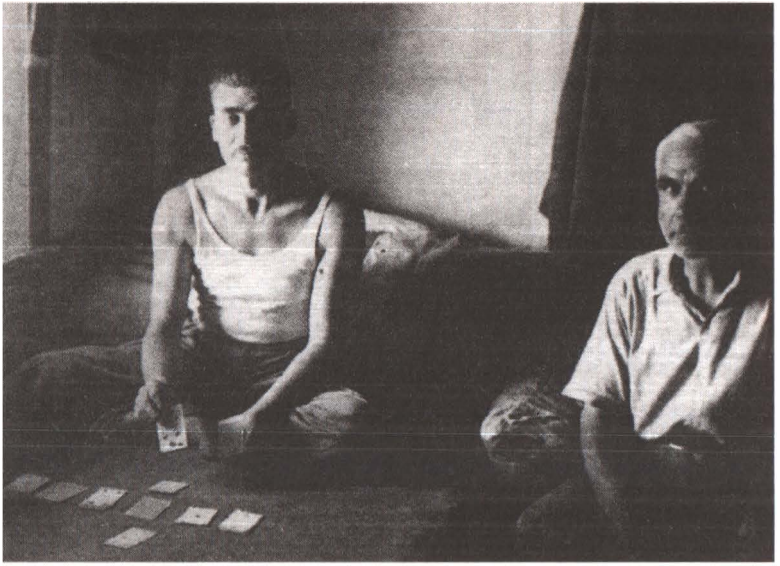
136 Yorgo Hacıdimitriadis’in eşi Elpida, kızları Fifi ve Adela’ya yazmış olduğu 29 Nisan 1943 tarihli mektuptan.

lanıp yok olduğunu zannediyor idik. Haksızlığa kurban olduğumuz fikri, damla damla ruhumuza nüfuz etmekte idi. Hakk-ı müdafaadan mahrum, medeni haklarımızdan iskat edilmiş [olan] biz felaket ortakları bu gün sabahdan akşama kadar kendi yaralarımızı zehirlemekte idik. Bu felaketin neticesi delilik veya intiharla parçalanmasın diye dua ediyor idik... Saat 11.30'da duadan sonra odamda altı kişi toplanmış idik. Ermeniler henüz dualarını bitirmişlerdi. Yaşlı gözlerle gelmişlerdi. Intihara kalkışan Bay [Salamon Frederik] Sarfati dahi tebrike gelmişti, ancak o da ağlıyor idi. Konuşmuyor idik, göz yaşı buhranları hepimize sirayet etmiş idi. Biraz sonra biri birimizi teselli etmeğe çalıştık.”

Yorgo Hacıdimitriadis, İstanbul'a yazdığı mektuplarda her zaman ailesine umut vermeye çalışır. Geride kalanların moralini yüksek tutmak ister. Eşi Elpida Hanım'a yazdığı mektupta Erzurum'daki günlük hayatını özetleyip ve biraz şişmanladığını belirttikten sonra şunları yazar:

“Yani [beni] merak etmeyin. İşin önemli yanı, sizi düşündükçe duyduğum endişedir. Ayrılıktan başka bir de başınıza belâlar ve zorluklar bıraktım ki bunlarla nasıl başa çıkacağınızı bilemiyorum. Sizin de [ve] benim de rahat etmemiz için, sizden istediğim [tek şey] her şeyi kaybolmuş sayıp bizim [için] en önemli şey olan çocuklarımızın [elimizde] kaldığını [var]saymanızdır... Burada 10,000 ve 20,000 lirayla vergilendirilip ceplerinde bir kuruş olmayan insanlar var. Bunlardan birisi bir tabak yemek karşılığında Nikolaidis grubunun bulaşıklarını yıkıyor... Ailesinin ne durumda olduğunu tasavvur edebilirim. Umutsuzluk anlarımda daima ‘Allaha çok şükür’ demem gerekiyor.”¹³⁷

137 Yorgo Hacıdimitriadis'in eşi Elpida'ya yazmış olduğu 8 Mayıs 1943 tarihli mektuptan.

Mihran Yarman can sıkıntısından fal bakıyor (Kaynak: Arsen Yarman).

Erzurum'da ilk iki ay geçtikten ve havalar ısındıktan sonra çalışma şartlarında yumuşamalar olduğunu yukarıda belirtmiştik. Aynı yumuşama Aşkale'de köylerde kalan mükellefler arasında da hissedilmektedir. Hele köyde kalan mükellefler açısından vakit artık hiç geçmez olmuştur.

Otuz sekiz yaşındaki tuhafiyeci Leon Bahar da 120.000 lira Varlık Vergisi borcunu ödeyemediği için Aşkale'ye yollanmıştır. Geride karısı Jenny ve kızları Tamar ve Suzan'ı bırakmıştır. Aşkale'den eşi Jenny'ye yazdığı 19 Mart 1943 tarihli Fransızca mektupta "Burada asker hayatı yaşıyoruz. Ne bir eksik, ne bir fazla..." diyerek durumu özetlemektedir. Havalar ısındıktan sonra, 8 Mayıs tarihinde Leon Bahar'ın eşine yazdığı mektupta Aşkale'deki günlük hayat şöyle özetlenmektedir:

"Bizim canımızı sıkan, ruhumuzu zorlayan şey artık çalışma koşulları değil. Tamamıyla önemsiz olmasa da, karlar eridiğinden bu yana çalışmanın yükü epeyce hafifledi.

Günlerimiz o korkunç monotonluk içinde akıp gidiyor. Biz oyalayan tek şey postanın gelmesi, en büyük heyecanımız bu. ‘Değişik ne yiyebiliriz?’ sorusuna yanıt aramak bir de... Aslında mônümüz oldukça kısıtlı, hatta seçim yapmak için yorulmamıza gerek yok bile diyebilirim. Yumurta, konserve, fasulye, patates ve pilav... Bazen de bir parça et. Mektup ve gazete okumak, ufak tefek yarası, rahatsızlığı olanları oyalamak, hasta olanlarla ilgilenmek günlük işler listemizin tamamını oluşturuyor. Bulduğumuz köy (Pırnakapan) çevrenin en fakir, en ücra köşelerinden biri. Çok yüksekte olduğu için sert iklimi hepimizin solугunu kesiyor. Tüm bu olumsuzlukları unutturan tek şey, duru ve yumuşak su. Midemizde sertlik bırakmıyor, yediklerimizi kolay sindirmemizi sağlıyor.”¹³⁸

Pırnakapan köyünde kalanlar, kendilerini sanki Anadolu yaylasında unutulmuş gibi hissetmektedirler. Köylülerin evlerinde ayrı oda kiralayan mükellefler tam bir sürgün hayatı yaşarlar. 10 Haziran 1943 tarihli mektubunda Leon Bahar, kiraladıkları odada iki kişi kaldıklarını anlatmaktadır. Yorgo Hacıdimitriadis’in günlüğünde gözlemlediğimiz Erzurum’daki çalışma koşullarının yumuşamasını, Leon Bahar’ın Aşkale’den yazdığı mektuplarda da izleyebiliriz. 5 Temmuz tarihli mektubunda Leon Bahar şöyle diyor:

“Neredeyse hiç kontrol edilmiyoruz. Aşkale-Sivas tren hatında soru soran tek bir polis var. Açık göz olmaya gör, kaçman zor değil! Üç aydır yoklama bile yapılmıyor. Ama yine de kimsenin kaçmaya niyeti de cesareti de yok.”¹³⁹

Leon Bahar’ın da temel meselesi geride bırakmış olduğu eşi ve kızlarının durumudur. Leon Bahar’ın Nişantaşı’ndaki

138 Nurten Yalçın, “Aşkale’den Mektup Var,” *Popüler Tarih*, Sayı 7, Aralık 2000. (Mektup, Fransızca yazılmıştır. Çeviren: Nurten Yalçın).

139 Yalçın, *a.g.e.*

İstanbullu Rumların 'Aşkale Hatırası' (Kaynak: Politis, Atina, Şubat 1993).

dokuz odalı evi satılmış ve ailesi o dönemde köy olarak kabul edilen Bebek'te iki odalı bir ev kiralamak zorunda kalmışlardır. Nişantaşı'ndaki evin bütün eşyaları -soba dahil!- satılmıştır. Yaşlı bir kayınvalide ve iki kızı ile birlikte ayakta kalmaya çalışan genç ve güzel bir kadının çektiği sıkıntılar Aşkale-Pırnakapan köyündeki eşi Leon'un uykularını kaçırmaktadır. Eşi Jenny'ye yazmış olduğu mektuplarda bir yandan yaşanan adaletsizliğe isyan etmekte ama aynı zamanda aynen Yorgo Hacıdimitriadis gibi Tanrı'ya şükretmektedir:

"Bekleyiş sürerken ben her şeye iyi tarafından bakmaya çalışıyor ve bana işkence gibi gelen bu ayrılığa dayanmak için bütün gücümle direniyorum. Yine de Tanrı'ya bir teşekkür borcumuz var. Hayatta ve sağlıklıyız. Tek acımız başkaları tarafından dayatılan bu ayrılık... Avrupa'da yaşanan acıları, trajedileri düşünsene... Kendi durumumuza şükretmek ve teselli bulmamız için bu örnekleri gözümüzün önüne getirmemiz lazım. Yeter ki sağlıklı olalım.. Bu zor günler geçecek ve biz yine her zamanki gibi birbirimizi çok seveceğiz... Bir iki ay daha sabır."¹⁴⁰

Aşkale'de bulunanların en önemli sorunlarından birinin de geride kalanlar olduğunu yukarıda belirtmiştik. Onlar Erzurum-Aşkale'ye yollanmıştır, fakat çoğunun mallarına haciz konmuştur ve İstanbul'da satışlar devam etmektedir. Örneğin, 1. Kafile ile Aşkale'ye yollanan ipekçi/ibrişimci Arşak Çuhacıyan'ın borcu 394.200 liradır. Arkadaşı Bedros Cümbüşyan da aynı şekilde, 4. Kafile ile Aşkale'ye yollanmıştır, onun borcu ise 58.800 liradır.

Bu iki arkadaşın İstanbul ile yaptıkları yazışmaları okuduğumuz zaman, müzayede ile satılacak olan gayrimenkulleri-

140 Leon Bahar'ın eşi Jenny'ye yazdığı 24 Haziran 1943 tarihli mektuptan. Yalçın, a.g.e.

nin iyi fiyata gitmesi için yoğun bir çaba içinde olduklarını görüyoruz. Örneğin, Arşak ve Bedros'un İstanbul'daki işlerini takip eden arkadaşları Stepan'ın ikisine birden yazdığı 2 Nisan 1943 tarihli mektup şöyledir:

“Bu hafta Bedros'un ev eşyaları satıldı ve 2.100 lira tuttu. Ayrıca dükkanda[ki] kasa 900 liraya satıldı. Böylece 3.000 lira borca yatırılmış oldu. Evden bir halı ve Singer dikiş makinası[nı] ayrı[ca] [Kapalıçarşı'da Sandal] Bedestende [mezatta] satılmak için götürdüler. Apartmanı (Bedros'un) bıraktık ve bir Madame Karayan kiraladı... Arşak'ın apartmanları için, birer birer satma[yı] düşündük. [Ama] müşteri bulamadık. İkisine birden de 400.000 lira veren olmadı. Her halde iyi bir fiyat bulursak satmak niyetindeyiz. Ne de olsa, sizin son bir kararınızı isteyeceğiz. Biliyorsunuz ki Nisan 15'e kadar müsaademiz var. Eğer müşteri gösterebilirsek, [Defterdarlıktan] biraz daha kolaylık [gösterecekler ve ek süre] verecekler. Bu hususta Mikael ve Muradyan alakadar oluyorlar, merak etmeyin. Biz hepimiz iyiyiz ve daima sizden haber bekleriz. Bebek de çok iyidir ve büyüyor.”¹⁴¹

Erzurum-Aşkale'de bulunan mükelleflerin çoğu, sürekli olarak İstanbul'a dönecekleri günün hayali ile yaşamaktadır. O günü hayal etmektedir. İçinde bulundukları sürgün şartları nedeniyle melankolik bir ruh hâli içine girenler de çoktur. Örneğin, 1. Kafile ile Aşkale'ye giden Ermeni kökenli sanayici Mihran Yarman Aşkale'de şiir yazmaya başlamıştır.¹⁴² Mihran Bey'in “Aşkaleli” olarak imzaladığı “Hasret” isimli şiirinin ilk ve son dörtlükleri şöyledir:

141 Bu mektupları yayınlamama izin verdiği için Sibel Asna'ya müteşekkirim.

142 Tokathı Yarmayan ailesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülay Dinçel, “Yarmayanlar: Üç Kuşak Sanayici Bir Ermeni Ailesi,” *Toplumsal Tarih*, No. 69, Eylül 1999, s. 22-33.

*Mihran Yarman (arka sırada atletli), Aşkale'de arkadaşları ile
(Kaynak: Arsen Yarman).*

İstanbul'dan ayrılalı altı ay...
Kaç ay geçince tamam olacak?
O güne erişmek nasip olursa
Hayatım, serâpa bayram olacak

Muhakkak gelecek bu işin demi
Olacak İstanbul bir zevk âlemi
O zaman doğacak ruhum güneşi
Bizlerin hayatı cennet olacak¹⁴³

Aynı şekilde, Keresteci Parseh Gevrekyan da arkadaşı tiyatrocusu Vasfi Rıza Zobu'ya bulunduğu şehir ile hafiften dalga geçerek, "Erzurum City"den yazdığı 29 Haziran 1943 tarihli mektubunda "seversin diye divan şiirinden bir iki şey topladım, boş zamanlarımda. Sana gönderiyorum, umarım memnun kalırsın... Eyi rahatım. Hepinizi hasretle selamlar, seni de gözlerinden öperim," diyerek bitirmektedir. Mektu-

143 Babasının şiirini yayımlamama izin verdiği için Arsen Yarman'a müteşekkirim.

bun ekinde Veysî, Fuzûlî, Nâbi ve Koca Râgıp Paşa'dan beyitler ve dörtlükler vardır.¹⁴⁴

Erzurum-Aşkale'de mükelleflerin çalışma ve yaşam şartlarında gözlemlenen rahatlama anlaşılan Ankara'dakilerin de kulağına gitmiş olmalıdır. Yorgo Hacıdimitriadis'in günlüğünden anladığımız kadarı ile, yönetim 17 Haziran tarihinden itibaren Erzurum'da şehrin farklı noktalarında yaşayan tüm mükellefleri aynı bina içinde toplamak için çaba göstermektedir. Mahalle Başı semtinde Reis Efendi İlkokulu ve Dumlupınar Mektebi binaları kiralanmış ve sınıflar tifüs hastalığına karşı dezenfekte edilmiştir.

20 Haziran tarihinde 300 mükellef Reis Efendi İlkokulu'na yerleşmiştir. Erzurum Valiliği'nden gelen baskılar sonucunda, Fen Memuru ve Kısım Amiri Süreyya Bey binanın kapısına polis koyarak mükelleflerin şehir içinde dolaşmalarını engellemiştir. 26 Haziran tarihinde ise mükelleflerden biri muhafızlardan dayak yer ve baskılar daha da artar.

Erzurum Valisi Nuri Atay, 26 Haziran 1943 tarihli yazıyla gelişmeleri Ankara'ya bildirir. Erzurum Valiliği'nden gelen yazı, İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a ulaşır. O da 2 Temmuz 1943 tarihinde Başbakanlık'a ve Nafia Vekaleti'ne şu resmî yazıyı yazar:

“Başvekalet Yüksek makamına,
Erzurum Valiliği'nden alınan ve Vekâletlerine de yazıldığı anlaşılan 26 Haziran 1943 tarih ve 1012/142 sayılı yazıda; Vilâyet merkezinde Varlık Vergisi mükelleflerinden iki mektebe yerleştirilmiş 560 kişi mevcut olup bunların çalıştırılmadıklarından ve içlerinden işlerini [geçimlerini] temin maksadı ile dışarı çıkanların mahalle aralarına dağılarak, kadınlara sarkıntılık ettiklerinden, birkaç polis memuru-

144 Parseh Gevrekyan'ın mektubunu benimle paylaşan Arsen Yarman'a teşekkür ediyorum.

ru ile inzibat altına alınmışlarsa da, bu vaziyetin devamına imkân olmadığından bahisle, bu duruma nihayet verilmesi için 150 çadıra ihtiyaç olup, şimdilik acilen 70 çadırın gönderilmesi istenilmektedir.

Malûmu devletleri üzere, Varlık Vergisi mükelleflerinin şehir içinde ikamet ettirilmeyerek, şehir dışında tesis edilecek kamplarda çalıştırılmaları esastır. Bunların şehir içinde bulunmaları, yalnız şehrin asayiş noktasından değil, orada askerî garnizon bulunması itibarı ile emniyet bakımından da mahzurludur. Bu adamların şehirde polis kuvveti ile daimî nezaret ve murakabe [denetim] altında bulundurulmaları da imkânsızdır.

Yukarıdaki sebeplere binaen, vilâyetçe istenilen çadırların bir an evvel temin ve irsali [yollanması] ile mezkûr mükelleflerin şehir haricindeki iş kamplarına gönderilmelerine emir ve müsaade buyurulmasını saygılarımla rica ederim. Bilgi için Yüksek Başvekalete, gereği için Nafia Vekaletine arz edilmiştir.”¹⁴⁵

Bu yazının yazılmasından yaklaşık bir ay sonra 6 Ağustos 1943 günü Erzurum ve Aşkale'deki mükellefler topluca Eskişehir-Sivrihisar'a yollanırlar.¹⁴⁶

Sivrihisar cehenneminde hayat

Leon Bahar'ın eşine yazdığı mektuplardan da Sivrihisar'a gidiş kararının mükellefleri sevindirdiğini anlıyoruz. Muhte-

145 Dahiliye Vekili Hilmi Uran tarafından yazılan 2 Temmuz 1943 tarih ve 6. Şube / Dosya 41541-4-2 ve 30816 sayılı resmi yazı. Bkz. Cemil Koçak, “Varlık Vergisi Üzerine Birkaç Belge: Varlık Vergisine tepkiler,” *Toplumsal Tarih*, Sayı, 122, Şubat 2004. s. 24.

146 Mükelleflerin Eskişehir-Sivrihisar'da gördükleri zulüm ve baskılar için, NARA [Amerikan Milli Arşivleri], RG 226, Records of the Research and Analysis Branch, OSS (Regular Series) 1941-1945, document no. 65.628. Belgelyi yayımlayan Rifat N. Bali, *The “Varlık Vergisi” Affair*. s. 311-320.

melen Sivrihisar'a doğru yola çıkarken, Leon Bahar şunları yazmıştır:

“Üç gün önce resmi bir emir geldi. Bütün mükelleflerin konvoy halinde Eskişehir-Sivrihisar istikametine doğru yer değiştirmesi emrediliyor... İstanbul'dan Eskişehir'e 10 saatlik demiryolu mesafesi var. Eskişehir'den Sivrihisar'a ise otobüsle üç saatlik yol var. Demek ki sevgililerimize bir hayli yaklaşacağız böylece... (..)Yol yaptık, Kop Dağı'nın karlarını süpürdük. Haydut, mahkum muamelesi gördük. Eğer şimdi bizi yeniden bir yerlere sürmek, işkenceyi yeni bir yerde sürdürmek istiyorsa, onu da yapsın... Kana-yan gönüllerimize bütün bu haksızlıkları kazıyacağız. Liberal ve Cumhuriyetçi bir ülkede yaşamak istiyoruz, buna karşın ırkçı ve Nazi yönetimlerinin en acı uygulamalarına maruz kaldık. Ben şahsen bu haberle ilgili bir öngörude bulunmaktan kaçınıyorum. Bizi ayıran mesafenin 1500 kilometre azalmış olmasına seviniyorum yalnızca. İstanbul'la burası 1900 kilometre. Oysa Sivrihisar'la İstanbul arasındaki mesafe sadece 400 kilometre. Nihai buluşma için önemli bir mesafe kat edeceğiz yani.”¹⁴⁷

Yorgo Hacıdimitriadis'in günlüğünden, 6 Ağustos 1943 günü Erzurum'dan hareket eden mükelleflerin 9 Ağustos günü Eskişehir-Biçer istasyonuna geldiklerini ve o geceyi açıkta uyuyarak geçirdiklerini anlıyoruz. Üç gündür yolda olan mükelleflerin hiç yiyecekleri kalmamıştır. İstasyonda mola veren trenlerde bulunan yolculardan ekmek dilenerek ayakta durmaya çalışmaktadırlar. Yorgo Hacıdimitriadis'in günlüğünden, ertesi gün eşyalarını Biçer istasyonunda bırakarak Kuyudibi ve oradan Karanlık Dere'ye köylerine yürüyerek gittiklerini öğreniyoruz.

147 Leon Bahar'dan eşi Jenny'ye 8 Ağustos 1943 tarihli mektup, bkz. Nurten Yalçın, “Aşkale'den Mektup Var,” *Popüler Tarih*, Sayı 7, Aralık 2000.

Ağustos ayının ilk haftasından aralık ayının ilk haftasına kadar Sivrihisar'da yaklaşık dört ay süre ile son derece güç şartlar altında, açık arazide yazın 40 derece sıcak altında, kışın ise dondurucu soğukta, üzeri delik çadırlarda yaşayan mükelleflerin günde 8 saat Ankara-İstanbul karayolunun altyapı inşaatında çalıştıklarını biliyoruz. Yine Leon Bahar'ın mektuplarından Sivrihisar'da üç değişik kamp bulunduğunu öğreniyoruz:

“Yaşlılar, A Kampı olarak adlandırılan başka bir kampta kalıyorlar, bizimkine 50 dakika mesafede. Biz B Kampında kalıyoruz. Bir de C kampı var. Üç kampta toplam 1.200 mükellef kalıyor... Hepimiz çadır altında yaşıyoruz. Hava-lar soğumaya başladı. Sivrihisar'ın soğuşuna da alışacağız bu gidişle...”¹⁴⁸

Sivrihisar'daki kamplarda kalan bir İstanbullu Rum'un kızkardeşi Mari'ye yazdığı Türkçe mektup, Mr. Franco tarafından İngilize'ye çevrilmiş ve New York'taki YIVO Arşivlerinde muhafaza edilmektedir.

10 Eylül 1943 tarihinde aşağıdaki mektubu yazan Büyü-kadalı Koço, mektupları kontrol eden kamp yöneticilerini aldatmak amacıyla, imzasında soyadı olarak Sivrihisar'da çektiklerini özetleyen Yunanca bir cümle yazmıştır:

“Sevgili Kardeşim Mari,
Bugün Anna ve Yorgo'dan mektup aldım. Bu güne kadar senden sadece bir mektup aldım. Sana 2 Eylül tarihinde mektup yazmıştım. Mari, Anna ve Yorgo'ya da yazmış olduğum gibi bana acilen bir koli yolla. Burada yiyecek bir şey yok. Sevgili Mari, bana biraz reçel, 2-3 kilo peynir, birkaç kutu konserve tuzlu sardalye, dolma, kurabiye, bir şişe Nestlé süt, eğer bulabilirsen biraz zeytin ve evde yapılmış

148 Leon Bahar'dan eşi Jenny'ye 2 Kasım 1943 tarihli mektup, a.g.e.

hamur işleri veya börek yolla. Açım! Sonra bana biraz kinin, aspirin, kolonya ve biraz ilaç yolla. Her ay benim adıma 25 lira yollayabilirsin. Sevgili Mari, Canbazoglu öldü ve şimdi dört kişi daha öldü. Çok kötü durumdayız. Ne doktor var; ne de ilaç. Bizi Allaha havale ettiler. Eğer bana ilaçları ve yiyecekleri bir aracı ile veya Kapıcı Osman ile yollarsan çok iyi yaparsın. Çünkü burada koliler 10-15 gün gecikiyor. Eğer biri Sivrihisar'a kadar kadar gelirse çok iyi olur. Eğer bu mümkün olmaz ise posta ile yolla. Ah Mari, Allah bizi ne zaman bu cehennemden kurtaracak? Sevgili Mari, bizim için İstanbul'da ne diyorlar? Bizi ne zaman kurtaracaklar? Hz. Meryem [Panagia] bizi neden kurtarmıyor? Anna, Ankara'dan buraya gelmek için izin alacak. Yorgo'ya da onunla birlikte gelmesini söyle, ama her şeyden evvel ilaçları ve yiyecekleri unutma. Yorgo konsolosluğa gitti mi? Ona ne söylemişler? Sen, sevgili Mari, benim için her gün dua et, çünkü çok kötü durumdayım. Daha fazla dayanamıyorum. Çok zayıfladım ve kuvvetsizim. Eğer ölürsem, beni burada bırakma. [Cenazemi] Büyükkada'ya naklet, bu benim vasiyetimdir. Benim için annemi, Sofiya'yı, çocukları, Yako'yu, teyzemi, Yorgo'yu, Vasso'yu kucakla ve onlara benim için dua etmelerini söyle. Ah Mari, eziyet çekiyorum. Eleni'ye git, bak bakalım o ne diyecek. Benim için özel olarak dua et...

Allah bize acısın ve bizi kurtarsın... Sofiya'ya ve Vasso'ya [Büyükkada'daki] Aya Yorgi [tepesindeki kiliseye] gidip benim için dua etmelerini söyle. Seni hasretle kucaklıyorum. Benim için her gece dua et ve uzun mektuplar yaz."

Kardeşin Koço *Mastrianun poli mas Etipun* [bize çok zulüm ediyorlar ve dövüyorlar].¹⁴⁹

149 YIVO, Institute for Jewish Research, Records Group 347, AJC Records, Serie FAD-1 Box 121. Belgeyi yayımlayan Rifat N. Bali, *The Varlık Vergisi Affair*, s. 220. (Tercüme benimdir. AA).

Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesinden tam iki yıl sonra İstanbul'da Ahmet Muhip Dranas'ın başyazarı olduğu, DP yanlısı *Hizmet* gazetesi yayın hayatına başlar. Faik Ökte'nin de anıları 1951 yılında yayımlandıktan sonra *Hizmet* gazetesi Varlık Vergisi ile ilgili CHP'yi eleştiren yayınlar yapar. O sırada bazı mükellefler gazete binasına gelerek yaşadıkları kötü günleri anlatırlar:

“Sivrihisar'ın Gökbel denilen mıntıkasında çalıştırılacağımızı öğrendik. Kamyon şoförü adam başına 10 lira istiyordu. Bu yüzden gece bir hayli münakaşa oldu. Sonradan öğrendik ki burada işleyen kamyonlar Albaynmış!

Ertesi sabah 8-10 tane onbaşı ve çavuş geldi. Başlarında bir de teğmen vardı. Saat 12 de yola çıkacağımızı söylediler. Saat 12 de kimse yerinden kıpırdamadı. Bu hali gören çavuşlar hemen kasatura, dipçik ve kırbaçla mükelleflere vurmağa başladılar. Bir cehennem hayatı başladı ve 20 saat süren yolu bize yaya yürüttüler. Yalnız ihtiyaçları ve eşyaları 70-80 liraya tutulabilen arabalara koymaklığımıza müsaade ettiler. Ağustosun yakıcı sıcaklığı altında yapılan bu yolculuğu tasavvur edebilirsiniz.

Gökbel'e geldiğimizde çadırli bir kampla karşılaştık. Burada bir Albay'ın komutası altında kaya kırıyor, toprak atıyor ve yol açıyorduk. İçecek su bulabilmek için en azdan yarım saat yol yürümek icap ediyordu. İçimizde 54 tane raporlu hasta vardı. Biz kazma küre[k]lerle iş başına gittiğimiz zaman bu 54 kişiyi çadırda oturtmazlar güneşe çıkarırlardı. Bu yüzden 30-33 kadarını oraya gömdük.¹⁵⁰ Verilen ekmek yenilemeyecek kadar kötü idi. Sonradan karışımının Albay tarafından ayarlandığını öğrendik.

150 Yukarıda, Faik Ökte'nin verdiği sayılara göre çalışma kamplarında ölenlerin sayısının 21 olduğunu belirtmiştik. Fakat burada verilen sayılar Ökte'nin verdiği sayıların üzerindedir.

Misafirimiz derin derin içini çektikten sonra:

– Buradaki hayat çok fena geçti. Hem çok sıcak bir mevsime gelmişti. Hem de burası Türkiye'nin en sıcak yeriydi. Yurdun en soğuk yerinden en sıcak yerine vaziyeti tasavvur edin! Köylünün getirdiği öteberiyi çavuşlar, onbaşılar alır ve iki misli fiyatla bize satarlardı. Ailelerimize yazdığımız mektuplar ve gelen cevaplar daima sansürden geçerdi. Gönderilen koliler de zamanında bizlere verilmezdi. Yağmurlu havalarda halimiz çok feci idi... Çadırlar elek gibi olduğundan yağmur iliklerimize kadar işliyordu.

İçimizde akşamcılar ve dertlerini unutmak için işi içkiye vuranlar vardı. Çavuşlar gizliden ve yüksek fiyata rakı satıyorlardı. Hasılı bir vergi de orada veriyorduk.”¹⁵¹

26 Ağustos 1943 günü İstanbul'dan yola çıkan son kafilelerden birinde bulunan ismini bilmediğimiz bir Varlık Vergisi mükellefi Sivrihisar, Biçer köyü, Gökbel mezrasındaki kampta yaşadıklarını yazıya dökmüştür; bu metin de Amerikan Milli Arşivlerinde istihbarat (OSS) belgeleri içinde bulunmaktadır. Bu belgede, 10 Ağustos 1943 tarihinde Erzurum-Aşkale'den Sivrihisar'a nakledilen mükelleflerin içinde yaşadıkları kampın koşulları ve yapılan zulüm ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Yorgo Hacıdimitriadis'in günlüğünde intihara teşebbüs ettiği anlatılan [Salamon Frederik] Sarfati'nin Sivrihisar'da tekrar intihara teşebbüs ettiği bu belgeden anlaşılmaktadır:

“Kamp bir albayın komutasındaydı. Bu albay mükellefleri (!) içten içe moralini bozmaktan şeytani bir zevk alan bir sadistti. En sevdiği işlerden biri, mahkumları toplayıp uzun nutuklar atmaktı. Bir keresinde, ‘Hepiniz sui niyet sahibi ve

151 *Hizmet*, 9 Temmuz 1952 tarihli nüshasından alıntılan, Rifat N. Bali, “1952 yılı: *Hizmet* Gazetesinin Varlık Vergisi ile ilgili yayını,” *Toplumsal Tarih*, No. 173, Mayıs 2008, s. 32-33.

vatan hainisiniz. Eğer biri bana emir verirse [hiç tereddüt etmeden, aynen 1938'de] Dersim'deki Kürtlere yaptığım gibi hepinizin gırtlığını keserdim' demişti. Albayın bu uzun nutukların birinden sonra [Salamon Frederik] Sarfati isimli mahkum çadırına gidip bileklerini jiletle keserek intihara teşebbüs etti. Arkadaşlarından biri onu gördü ve hayatı kurtarıldı. [Bileklerini kesmeden önce] Sarfati geride karısını ve üç çocuğunu emanet etmiş olduğu kardeşine hitaben yazılmış bir mektup bırakmıştır. Mektupta, 'Sağ olarak eve dönebilecek miyiz hiç bilmiyorum, ama ölüm her an üzerimizde geziniyor. Sana yalvarıyorum, n'olur çocuklarımla ilgilen ve onları özgür bir ülkeye götür! Burada, asla bir köleden daha fazla bir şey olamayacağız, [diyordu].

Bir başka seferinde, Albay her zaman olduğu gibi bize nutuk attıktan sonra, sözlerini şöyle bağladı: 'Ne şikayet ediyorsunuz? Bizim köylümüze bakın! Hasatta elde ettikleri ürünün dörtte üçünü [vergi olarak] vermek zorundalar ve hiç sızlanmıyorlar.' Genç bir Ermeni yerinden kalkmadan şunları söyledi: 'Keşke bize de sizin köylüler gibi davranılmış olsaydı. Ürünün dörtte üçünü veriyorlar ama tarlaları, hayvanları ve evleri kendilerinde kalıyor ve kendi keyiflerine göre çalışmaya devam ediyorlar. Bize gelince, bizi tamamen yok ettiniz. Bizlerden işimizi, evlerimizi, paramızı aldınız. Karlarımız ve çocuklarımız fakr-ü zaruret içinde yaşıyorlar ve burada bizlere mahkum gibi davranıyorsunuz. Dünyanın hiçbir yerinde, mahkumlara davranılmadığı kadar kötü bir şekilde davranıyorsunuz. Mahkumlara barınak ve yiyecek verilir. Bizlere yemek vermediğiniz gibi, bize yollanmış olan çok az yiyecek maddesine de el koyarak bizim açlıktan ölmemizi istiyorsunuz.' O günden sonra Albay'ın nutukları kesildi."¹⁵²

152 Rıfat N. Bali, *The Varlık Vergisi Affair*. s. 313-314. (Tercüme benimdir. AA)

Bu tanıklıklardan da anlaşılabilceği gibi, Sivrihisar-Gökbel'deki çalışma koşulları Aşkale-Erzurum'dan çok daha kötüdür. Burada yaklaşık dört ay kalan mükellefler 1943 yılı Aralık ayının ilk haftasında, İstanbul'a dönmüşlerdir.¹⁵³

Son şans: TBMM'ye dilekçe yazmak

Varlık Vergisi Kanunu'nda mükelleflerin kendilerine tahakkuk ettirilen vergiye itiraz ve üst mahkemeye müracaat yollarının kapalı olduğunu yukarıda belirtmiştik. Açık olan tek itiraz yolu, 1924 Anayasası'nın 82. maddesinde vatandaşlara tanınmış bir hak olan "TBMM'ye tek başına veya toplu halde şikayette" bulunma hakkıdır.¹⁵⁴ Faik Ökte'nin belirttiğine göre, Varlık Vergisi ile ilgili olarak TBMM'ye 13.348 adet dilekçe verilmiştir.¹⁵⁵ Bu dilekçeleri kaleme alanların isimleri "TBMM Evrak Kalemi, Arzuhal Defterleri" içinde bulunmaktadır. Maalesef, dilekçelerin kendileri Maliye Bakanlığı'na yollanmış olduğu için TBMM Arşivi'nde yoktur. Eğer bir gün bu dilekçelerin kendilerine ulaşmak mümkün olursa, Varlık Vergisi mükelleflerinin kendi ağızlarından acı hikayelerini öğrenmek mümkün olabilecektir.¹⁵⁶

153 Konu ile ilgili Dâhiliye, Mâliye ve Nâfia vekâletlerine iletilen ve bizzat Başbakan Saracoğlu'nun 3 Aralık 1943 tarihinde imzaladığı yazı şöyledir: "Varlık Vergisi borçlarını kânunun tâyin ettiği müddet içinde ödemediklerinden dolayı çalışma mükellefiyetine tâbi tutulmuş olan vatandaşların, âile ve iş muhitlerinde çalışarak, bakiye borçlarını ödeyebilmek imkânlarını bulabilmeleleri için âileleri nezdine iâdeleri tensip olunmuştur." Bkz. Cemil Koçak, "Varlık Vergisi Üzerine Birkaç Belge: Varlık Vergisine tepkiler," *Toplumsal Tarih*, Sayı, 122, Şubat 2004, s. 24.

154 1924 Anayasası'nın 82. maddesi şöyledir: "Türkler gerek kendileri, gerek kamu ile ilgili olarak kanunlara ve tüzüklere aykırı gördükleri hallerde yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine tek başlarına veya toplu olarak haber verebilir ve şikayette bulunabilirler. Haber veya şikayeti alan makam kişi ile ilgili başvuruların sonucunu dilekçiye yazılı olarak bildirmek ödevindedir."

155 Ökte, a.g.e., s. 110.

156 Tek Parti döneminde dilekçeler üzerine yapılmış bir çalışma için, bkz. Yiğit Akın, "Reconsidering State, Party, and Society in Early Republican Tur-

Üst makamlara yollanan dilekçelere örnek olarak, Tuha-
fiyeci Leon Bahar'ın İstanbul Valiliği'ne 26 Aralık 1942 tari-
hinde yollamış olduğu dilekçeyi sunuyoruz:

“38 yaşındayım. Ankaralı ve iki çocuk babasıyım. 1941 se-
nesinde askere alınarak 15 aylık hizmetten sonra 4 ay ev-
vel terhisli geldim. Askere giderken mevcut mallarımı tasfi-
ye ettirdim 20 senelik mütemadi gayreti müteakkip [sürek-
li çalışma sonucunda] mal ve alacakta olmak üzere otuz bin
lira kadar bir sermaye sahibi olabildim. Hiçbir gayrimenku-
lüm yoktur. Para ve servetten evvel Vatanın selametini dü-
şünen ve Türklüğün yapıcılığına inanmış bir ferdim. Bu saf
duygularıyla beraber sermayem miktarı dahi Devletin iti-
mat edebileceği yüzlerce vatandaş ve Milli Bankalarca ma-
lumdur [bilinmektedir]. Bu durumda piyasadaki kargaşalı-
ğa muhakkak olarak set çekeceğini bildiğim varlık vergisini
müsterihane [gönül rahatlığı ile] beklerken ne şekilde tah-
min edildiğini anlayamadığım 120 bin lira gibi dehşetli bir
rakamla karşılaştım. Namuslu bir vatandaş sıfatı ile bütün
varlığım canımla beraber Devletin emrine amadedir. Büt-
tün hüsnüniyetime [iyi niyetime] rağmen bu rakam istik-
baldeki varlığımın karşılığı olarak bir efsane halinde olsun,
henüz hayalimde bile tecessüm etmemiştir. Vücudumdaki
kan verginin kıymetine tekabül ederse, fedâ olsun. Yeter ki
bu güne kadar lekesiz yaşamışken arkama vatan vergisin-
den kaçmış hain damgası vurulmasın. Bu durumun düzel-
tilerek hakiki varlığımın göre bir verginin tarhını büyükle-
rimden derin tâzim ve saygılarımla rica ederim.”¹⁵⁷

key: Politics of Petitioning,” *International Journal of Middle East Studies*, cilt
39, 2007. s. 435-457. Ayrıca, Varlık Vergisi hakkında Başbakanlık Cumhuri-
yet Arşivi'nde bulunan üç dilekçeyi de Cemil Koçak yayımlamıştır, bkz. Ko-
çak, a.g.e.

157 Çiçek Pazarı, Saka Çeşme Sok. No. 7'de Tuhafevci ve Yeni Cami Maliye Şu-
besinde 1502 sayılı mükellef, Leon Bahar. Bkz. Nurten Yalçın, a.g.e.

Yukarıdaki dilekçenin sahibi Leon Bahar, 120.000 liralık vergi borcunun sadece 3.300 lirasını ödeyebilmiş ve 12 Şubat 1943 günü 2. Kafile ile Aşkale'ye gönderilmiştir.¹⁵⁸

Faik Ökte, kitabında verilen dilekçelerin her birinin ayrı ayrı değerlendirildiğini iddia etmektedir. Fakat, TBMM'nin "Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveli" içinde Varlık Vergisi mükelleflerinin dilekçelerine topluca cevap verildiği görülmektedir. Örneğin, 16 Temmuz 1943 günü ve 601 sıra sayılı Dilekçe Encümeni kararında 3.284 kişinin dilekçesi toplu olarak karara bağlanmıştır:

Tuhafiyeci Leon Bahar
(Kaynak: www.turkavenue.com).

"Varlık vergisinden dolayı şikayet eden ad ve sanları aşağıda yazılan kimselerin şikayet arzuhalleri ve vâki havale üzerine bu arzuhallere karşı cevap veren Maliye Vekâletinin 4 Haziran 1943 tarih ve 22111-56/24903 sayılı tezkeresi encümende okundu. Varlık Vergisi kanununa tevfikân teşekkül eden ve verginin miktarını tâyin ve takdirde mutlak bir salâhiyeti haiz bulunan komisyonlarca yapılan takdirin yanlışlığına mütedair olup kanunen vârid olmayan bu şikayetlerin reddine karar verildi."¹⁵⁹

158 Leon Bahar, 1943 sonunda İstanbul'a döndükten sonra ancak beş yıl yaşadı. 1948 yılında, 43 yaşında iken Aşkale'de başlayan bağırsak ülseri nedeniyle vefat etti. Bu konuda bkz. www.turkavenue.com/gundem/turkiye/675-varlik-vergisi-utanci-.html

159 Bu belgelere ulaşmamı sağlayan TBMM Araştırma Merkezi Müdürü Doç. Dr. Ahmet Yıldız'a müteşekkirim.

Faik Ökte, TBMM Dilekçe Encümeni'nin 1947 yılına kadar bu konuda çalışmalarını sürdürdüğünü ifade etmektedir. İlginçtir, 1944'den sonra Dilekçe Encümeni bazı mükelleflerin vergisinin iade edilmesine karar vermiştir. Örneğin, 3 Mayıs 1946 tarihinde 2437 numaralı kararla tümü Müslüman/Türk kesiminden 78 büyük çiftçiden alınmış olan varlık vergisinin iadesine karar verilmiştir:

“4305 sayılı kanuna göre adlarına salınan Varlık Vergisine şikayet edenlerden adları ve oturdukları yerler aşağıda yazılı 75 ödevlinin [vergi mükellefinin] şikayet dilekçeleri ve Maliye Bakanlığının 29 Nisan 1946 tarih ve Vasıtalı Vergiler Genel Müdürlüğü 22111-56/7762 sayılı tezkeresi ve Bakanlığın mümessili Şükrü Birgili hazır olduğu halde Komisyonunda incelendi.

4305 sayılı kanun hükümleri dairesinde Büyük Çiftçi olmalarında ve varlıklarının takdirinde isabet olmadığı anlaşılan bu ödevlilerin [mükelleflerin] ödedikleri vergilerin kendilerine iadesi lüzumuna karar verildi.”

Görüldüğü gibi, Dilekçe Encümeni 1943 yılında verdiği kararda “komisyonlarca yapılan takdirin yanlışlığına müte-dair [ilgili] olup kanunen vârid [geçerli] olmayan bu şikayetlerin reddine” karar verirken, 1946 yılında “Büyük Çiftçi olmalarında ve varlıklarının takdirinde isabet olmadığı anlaşılan bu ödevlilerin [mükelleflerin] ödedikleri vergilerin kendilerine iadesi lüzumuna” karar vermiştir. Kısacası, 1943 yılı Haziran ayında çoğunlukla gayrimüslimlerin vergisinin “yanlış takdir edilmiş olması geçerli bir şikayet değil iken” 1946 yılı Mayıs ayında aynı iddiayı dile getiren büyük çiftçilerin vergisi iade edilmiştir.

Bu durumu, belki de, 1945'den itibaren Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçmesi ve 21 Temmuz 1946 seçimlerinden önce CHP hükümetinin kırsal alanda sözü dinlenen

büyük çiftçilere “seçim hediyesi” vermesi ile açıklamak gerekmektedir.

Varlık Vergisi’nin tasfiye sürecine girmesi

1943 yılı yaz aylarında *New York Times* gazetesi yazarlarından Cyrus L. Sulzberger Türkiye’yi ziyaret eder. Ülkesine döndükten sonra yazdığı yazılarda, Türkiye’nin ticaret hayatında önemli yer tutan gayrimüslim azınlıkların Varlık Vergisi ile piyasadan silinmeye çalışıldığını belirtir.¹⁶⁰ Sulzberger’in yazılarında İstanbul basınından alıntılar yapılarak, basının bu konudaki “hissiyatı” ve hükümete verdiği destek dile getirilmişti. Sulzberger’in yazılarıyla, 1943 yılında cep-helerde kaydettikleri başarılarla İkinci Dünya Savaşı’nı kazınacakları belli olmuş olan Amerikalıların en etkili gazetesinde, ilk kez, Varlık Vergisi uygulamaları hakkında ayrıntılı yayın yapılyordu.

Cyrus L. Sulzberger’in yazı dizisinin *New York Times* gibi ciddi bir gazetede yayımlanmasından sadece dört gün sonra, 17 Eylül 1943 günü acilen toplanan TBMM, mükelleflerin tahsil edilememiş olan borçlarını silmeye Maliye Bakanını yetkili kılar! Anlaşılan, Türk siyasal seçkinlerinin en temel korkusu olan “dış dünya ne der?” meselesi devreye girmiştir.

Bu gelişmelerden sonra Varlık Vergisi fiilen tasfiye sürecine girmiştir. 1943 yılı Aralık ayının ilk haftasında Sivrihisar’da serbest bırakılan mükellefler İstanbul’a geri dönerler. Verginin hukuken tasfiyesinde son adım, 15 Mart 1944 tarihinde çıkan bir kanunla gerçekleşir. Devlet, o güne kadar tahsil edilememiş tüm Varlık Vergisi alacaklarından vazgeçer.

160 Cyrus L. Sulzberger’in yazıları *New York Times* gazetesinde 9, 10, 11 ve 17 Eylül 1943 tarihlerinde yayımlanmıştır. Yeniden yayımlanmış hali için bkz. Rifat N. Bali, *The Varlık Vergisi Affair*. s. 343 – 354.

Varlık Vergisi'nin sonuçları

1. Gayrimüslim azınlıklar vergiyi ödeyebilmek için evlerini/işyerlerini satmak zorunda kalmışlar ve çoğunun iş hayatı sona ermiştir. Ökte'nin verdiği sayılara göre, çalışma kamplarında 21 kişi ölmüştür. Fakat bu sayının Sivrihisar'da ölenleri kapsayıp kapsamadığını bilemiyoruz. 1950'den sonra DP iktidarı yıllarında toplanan Varlık Vergisi'nin geri ödenmesi için bazı çabalar olmuştur, fakat bu konuda ciddi bir adım atılmamıştır.

2. Varlık Vergisi sonucunda piyasadan biçilen gayrimüslim tüccarın yerini Müslüman/Türk girişimcilerin alması için Türkiye'de demokrasinin kurulmasını, dünya ekonomisinin genişleme dönemine girmesini ve hatta 1970'leri beklemek gerekmiştir. Saracoğlu ve arkadaşlarının beklediği, Müslüman/Türk girişimcilerin birden piyasaya hakim olmaları şeklindeki bir dönüşüm gerçekleşmemiştir.

3. 1960'lardan itibaren varlığını bir ölçüde "Türkleştirme" politikalarına borçlu olan ve Ankara yönetiminin nihayet "tam anlamıyla güvенеbileceği" Müslüman Türklere oluşan yeni bir işadamları grubu yaratılmıştır.

4. Varlık Vergisi'nden sonra, gayrimüslim azınlıkların Kemalist rejimle bütünleşmeleri sekteye uğramıştır. O güne kadar varlığı hissedilen azınlık karşıtı politikaların (devlet memuriyetine alınmama vs.) bir gün muhakkak değişeceğine inanan kişilerin, artık Varlık Vergisi'nden sonra tüm inançları yıkılmıştır. Örneğin, İshak Alaton'un babası Hayim Alaton'a 80.000 lira Varlık Vergisi tahakkuk ettirilmiştir. Verginin sadece 16.000 lirasını ödeyebilen Hayim Bey Sirkeci Demirkapı'daki toplama yerinde uzun süre bekletildikten sonra Aşkale'ye yollanır. Oradan yıkılmış bir insan olarak geri döner. O günlerde 15 yaşında olan oğlu İshak o günleri şöyle anlatmaktadır:

“[Babamın Yahudi] cemaatinde yeri vardı, toplumda yeri vardı. CHP’de isim yapıyordu. O zamanki heyecanla ekalliyetlerden de [azınlıklardan] Parlamentoda temsilci bulunsun [diye bir] merakı vardı. Bir millet yaratma heyecanı vardı... CHP Şişli Halkevinde akşamları meccanen [parasız] Fransızca öğretmenliği yapıyordu. Gündüz de ticaretle uğraşıyordu... İthalat yapıyor, İngiltere’den iplik getiriyordu. Anadolu’nun dokuma tezgâhlarına hammadde olarak pamuk ipliği satıyordu.

[Aşkale’den] Şişli’ye, Afıtap Sokaktaki eve döndü. Ben o ânı hatırlıyorum. Akşamüstü. Evden içeriye beyaz saçlı, pejmürde bir adam giriyor. Felaket bir şey, tanımıyorum... Konuşmaya başladığı zaman tanıyorum. Çünkü sesi değişmemiş. Görünüşü değişmiş... Çökmüş; siyah saçlı gitti, beyaz saçlı döndü.

Aşkale’den dönünce sıfırlanmış olduğunu görüyor. Çünkü eşyası olmayan bir apartmana dönüyor. Bir miktar eşyayı sonra aldık. [Mezatta bizim evden mal satın] alanlardan tekrar satın aldık. Annemin bir kemanı vardı. Kemanına çok önem veriyordu. Müzehher Hanım diye, Türk bir hanım komşumuz vardı. Ona teslim etmişti. Bu fırtına geçtikten sonra geri aldık. Belki, üç-beş süs eşyasını da geri aldık.

Beni asıl rahatsız eden yönü şu: Bir felaket gelmiş [başına] 41 yaşında, [ama] 70’e kadar vaktin var. Yeniden başla. Başlayamadı! Çünkü hazmedemedi, anlayamadı, affedemedi. İhanet kelimesini [ilk] ben ondan duydum. ‘Devlet bana ihanet etti, ben ne yapabilirim’ dedi.”¹⁶¹

5. Varlık Vergisi fırtınası dindikten ve savaş bittikten sonra, Kemalist rejimden ümidini kesmiş olan azınlıkların çoğu Türkiye’den göç etmiştir. Örneğin, 1948 - 50 yılları arasında yaklaşık 30.000 Türk Yahudi’si İsrail’e yerleşmiş-

161 “Hayim’in oğlu İshak,” *Cumhuriyet - Dergi*, Sayı 617, 18 Ocak 1998. s. 11. (Altını ben çizdim A. A.).

tir.¹⁶² İsrail'e göç edenlerin çoğu fakir, işçi ve zanaatkar olan kesimdendir. Amerikalı siyaset bilimci Walter Weiker, İsrail'de araştırma yapmış ve Türkiye'den gelen Yahudilere "Niçin İsrail'e göç ettiniz?" sorusu sormuştur. Bu soruya cevap verenlerin önemli bir kısmı "Kalmak için bir neden yoktu," demiştir.¹⁶³ Varlık Vergisi uygulamasının azınlıklar arasında yarattığı "güvensizlik" havası bireysel düzeyde göç kararını etkilemiştir. Başka bir ülkeye göç etmek gibi kişisel düzeyde son derece radikal bir kararın alınmasında en önemli etkenlerden biri "rejime güvensizlik" olmuştur.

* * *

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanmış olan Varlık Vergisi basit bir vergi kanunu değildir. Temelleri Osmanlı devletinin son yıllarında ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki iktidarında (1913-1918) atılmış, Ermeni Tehciri ile başlayan *Türkleştirme politikaları* zincirinin önemli bir halkasıdır.

Tabii ki Varlık Vergisi uygulaması ile Ermeni tehciri/kıyımı aynı şey olmadığının altını çizmek gerekmektedir. Fakat, sonuçları itibarıyla ilginç benzerlikler de vardır: Tehcir sırasında Ermeniler fiilen yola çıkarılarak, çöllere sürülmüş ve bir kısmı da yollarda katledilmişlerdir. Geride kalan mallarına da yerel eşraf ve bürokrasi el koymuştur. Dolayısıyla insanlar, köklerinden zorla kopararak çöllere sürüklenmişlerdir. Varlık Vergisi uygulamasında ise, gayrimüslimlerin mal varlıkları ellerinden alındığı ve Cumhuriyet rejimine güvenleri kaybolduğu için o topraklardan kendi rızaları ile ayrılmaktan başka çareleri kalmamıştır. İşin sonunda, uygulanan iki farklı *Türkleştirme politikası* da gayrimüslim azınlık-

162 1935 Nüfus Sayımı'na göre, Türkiye'de 78.730 Yahudi bulunmakta iken, 1955 yılında bu sayı 45.995'e düşmüştür.

163 Walter F. Weiker, *The Unseen Israelis: The Jews from Turkey in Israel*. University Press of America, New York, 1988. s. 22-23.

ların Türkiye’den göç ettirilmesi ile sonuçlanmıştır. Birincisinde zor ve şiddet kullanarak göç ettirme vardır. İkincisinde ise, gayrimüslimlere ayrımcı bir vergi uygulanarak önce gayrimüslimlerin mülklerini elden çıkarmaları sağlanmış, sonra da rejime güvenlerini kaybetmiş olan bu insanlar yurt dışına göç etmeye karar vermişlerdir. Dolayısıyla, iki politika da *sadece* sonuçları itibarıyla birbirine benzemektedir.

Burada “1945’te göç etmeyenlere ne oldu?” sorusu haklı ve meşru bir sorudur. 1950’li yılların başına geldiğimizde bütün gayrimüslimlerin göç etmediklerini biliyoruz. Ama sonraki yıllarda Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak, “iyi saatte olsunlar” takımının sahneye koyduğu 6-7 Eylül 1955 olaylarını ve 1960 darbesinden sonra kısa bir süre Başbakanlık yapan İsmet İnönü’nün 1964 yılında aldığı “İstanbul Rumlarını sınır dışı etme” kararını düşündüğümüz zaman, Varlık Vergisi uygulamasının uzun bir Türkleştirme politikaları zincirinin *sadece* bir halkasını oluşturduğunu görebiliriz.

Ankara hükümetleri için Kıbrıs meselesi, *sadece* adada yaşayan Kıbrıslı Türklerin can güvenliğini ve demokratik haklarını “korumak” için değil; İstanbul’da 1955 nüfus sayımının verilerine göre sayıları 52,000 civarında olan İstanbul Rumlarından da “kurtulmak” için önemlidir. Eğer Kıbrıs sorununun yarattığı gerginlikler ve vakıflar mevzuatına dayanarak Rum cemaatine yapılan haksızlıklar olmasaydı, bugün İstanbul Rumlarının sayısı acaba 2.500 kişiye iner miydi?

Sonuç olarak, Türkleştirme politikaları sayesinde Osmanlı’dan miras kalan çok dinli, çok kültürlü kozmopolit toplumsal dokunun tasfiye edilmesi mümkün olmuştur.

* * *

Yazıyı, İstanbul Defterdarı Faik Ökte’nin *Varlık Vergisi Faciası* isimli kitabından aldığım bir bölüm ile bitirmek istiyorum.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi TBMM, 17 Eylül 1943 günü bir yasa çıkararak “mükelleflerin bir kısmının tahsil edilememiş olan borçlarını silmeye Maliye Bakanını yetkili” kılmıştır. Dolayısıyla, Varlık Vergisi ile ilgili Maliye teşkilatının yapacağı bir şey kalmamış tahsilat, haciz ve mezatlar yavaşlamıştır. 1943 yılının sonbahar ve kış aylarında, Defterdar Faik Bey kafa dinlemek amaçlı olarak her pazar günü Anadolu yakasında çulluk avına çıkmaktadır. Sözü, merhum Faik Ökte’ye bırakıyorum:

“Ben [Varlık Vergisi nedeniyle] düzeni bozulan sinirlerimi düzeltmek için Pazar günleri muntazaman ... çulluk avlıyordum. Bir Pazar akşamı geç vakit Pendik’ten trenle Haydarpaşa’ya döndüm. Oradan vapura binecektim. Iskelenin önü biraz terhis edilen askerlerle, biraz 1. Dünya Savaşında gördüğümüz [tipten] muhacirlere benzeyen garip insanlarla doluydu. Durumu derhal kavradım; bunlar benim dostlardı; [Sivrihisar’dakil] kamptan dönüyorlardı. Omzumdaki tüfeğim, av elbisem, köpeklerim tanınmama mani oldu. Iskelenin yanındaki büfeye girdim. Vapur daha gelmemişti. Büfenin sahibi dosttu; bakıp güldü. Karşı karşıya çay içiyorduk. Büfenin telefonu durmadan işliyordu. Arkam telefona dönük olduğundan beni göremiyorlardı. Fakat tezgah-tan bir şeyler içmek isteyen biriyle ister istemez göz göze geldik; mütekabilen [karşılıklı olarak] gülümsedik...

Vapurun kalkacağı sırada iskele memurunun odasından geçerek vapurda memurun kamerasına geçecektim. İskeleyi geçerken vapurun üst güvertesini dolduran bir kalabalığın bana doğru eğilerek hep bir ağızdan ‘Yaşasın Cumhuriyet’ diye bağırıldığını duydum...

Bu uğultu, ne zamandır cefa çeken bedbaht bir kitlenin alabileceği en büyük intikamdı...”¹⁶⁴

164 Ökte, a.g.e., s. 159.

FAİK ÖKTE'NİN ÇİLESİ

AYHAN AKTAR

Mehmet Faik Ökte, 1900 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Zengin bir tüccar olan babası Hacı Abdülhamid Niyazi Bey, Diyarbakır'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularındandır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Diyarbakır Şubesi'ni kuran Ziya Gökalp ile Niyazi Bey siyasi bakımdan hiç anlaşılamazlar. Hacı Abdülhamid Niyazi Bey, Türkçülük ideolojisine karşıdır ve Osmanlılık idealini savunmaktadır.¹ Canip Yıldırım'ın anlattıklarına göre, Abdülhamid Niyazi Bey savaş yıllarını Diyarbakır dışında, İngiltere, Fransa, Mısır ve Suriye'de sürgünde geçirir. Mütareke döneminde İttihatçılar ile muhalifleri arasındaki siyasi husumet azalmış olmalı ki, Hacı Niyazi Bey'i 1919 yılında Yunan ordusunun İzmir'in işgali üzerine Diyarbakır'da kurulan "Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"nin kurucuları arasında görüyoruz.²

- 1 Orhan Miroğlu (yay. haz.), *Canip Yıldırım'la Söyleşi: Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2005. s. 30-36. Dedesinin Abdülhamid Niyazi Bey olduğunu söyleyen Canip Yıldırım'ın anlattıklarına bakılırsa kendisinin bir şekilde Faik Ökte ile akraba olması gerekiyor.
- 2 Mustafa Â. Tütenk, "1919 Mayıs'ında Diyarbakır'da Kurulan Milli Cemiyet ve Toplantıları," *Kara-Amid*, Cilt 2, 1957. s. 327'den alıntılanan Uğur Ü. Üngör,

Faik Ökte, ilkokulu Burhan-ı Terakki Okulu'nda okumuştur. Diyarbakır Sultanisi'nde öğrenci iken 18/19 Ağustos 1914 tarihinde şehirde çıkan yangında ailesinin bütün mal varlığı yok olmuştur. Bu yangında 80 dükkan, 30 fırın, üç han ve 14 marangozhane kül olmuştur.³ Faik Ökte, açılan sınavı kazanarak, o dönemde İstanbul'da olan Mekteb-i Mülkiye'ye girmiş ve okulu "parasız yatılı" olarak okumuştur. 1925 yılında Mülkiye'den mezun olmuştur. 1940'larda Ankara'daki görevi esnasında Ankara Hukuk Fakültesi'nin fark derslerini de tamamlayarak avukatlık yapma hakkını kazanmıştır.⁴

Memuriyete Kocaeli'nde "Maiyet Memuru" olarak başlamıştır. 25 Ekim 1926 tarihinde Maliye Teftiş Kurulu'na "Müfettiş Muavini" olarak girmiş, 1930-31 yıllarında Fransa'da staj yapmıştır. 12 Eylül 1942 tarihinde "Maliye Başmüfettişi iken İstanbul Defterdarlığı işlerini tedvire [yönetmeye] memur" edilir. O dönemde Varlık Vergisi'ni uygulayan ekibin başında bulunur. Daha sonra, 3 Mayıs 1944'te İstanbul Defterdarlığı'na asaleten atanır. Aynı yıl, Ekim 1945'te Ankara'da Maliye Teftiş Kurulu Başkanlığı'na getirilir. O yıllarda Vergi Reformu'nu hazırlayan ekip içinde yer alır.⁵

Bu dönemde yurt dışındaki konsoloslukların teftişi gibi ancak üst düzey maliyecilere verilen görevlerde de bulunmuştur. 1947 yılında Roma Başkonsolosluğu'nda görev yapan diplomat Semih Günver, Müfettiş Faik Ökte'nin arkadaşı Emin Kalafat ile birlikte Roma ve Napoli konsolosluklarının hesaplarını kontrol etmesini eğlenceli bir dille anlatmaktadır.⁶

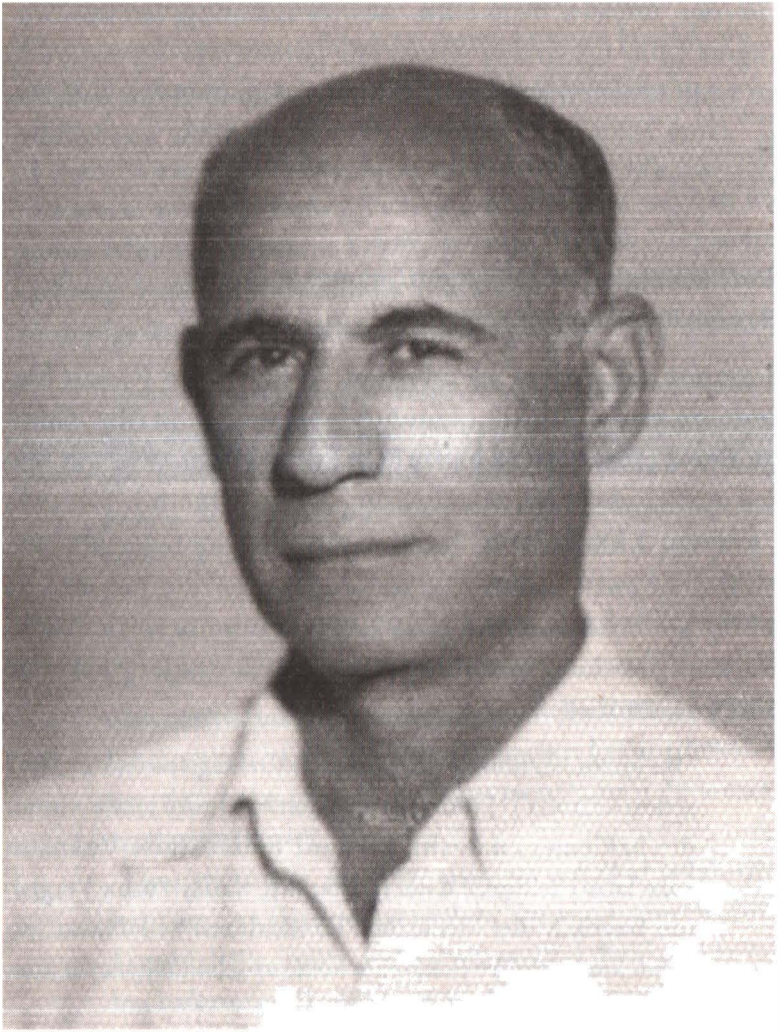
"A Reign of Terror": CUP Rule in Diyarbakir Province, 1913-1923". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, University of Amsterdam, Haziran 2005. s. 103.

3 Raymond Kévorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History*. I. B. Tauris, Londra, 2011. s. 356.

4 Faik Ökte'nin oğlu Aydın Ökte ile mülakat, 15 Nisan 2011.

5 Cahit Kayra, 1938 Kuşağı: *Olaylar, İnsanlar, Anılar*. İstanbul: Cem Yayınları, 1995. s. 140.

6 Semih Günver, *Bir Kiraz Ağacı Olsaydım*. Ankara: Bilgi Yayınları, 1986. s. 180-181.

Defterdar Faik Ökte (Kaynak: Aydın Ökte).

DP'nin Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın sevdiği ve saygı duyduğu kişilerden biri de Faik Ökte'dir. 1951 yılı Nisan ayında Bakan Polatkan, Faik Ökte'ye nerede çalışmak istediğini sorar. Faik Bey de "Cihangir'deki evine en yakın yer olan Milli Reasürans Şirketi'nde çalışmak istediğini" ifa-

de eder. Böylece, Faik Ökte “Maliye Bakanlığı Kontrolörü” olarak Milli Reasürans Şirketi’nde görevlendirilir. Faik Ökte, Milli Reasürans Şirketi’nde Maliye Bakanlığı’nın temsilcisi olarak çalışır ve 13 Temmuz 1967 tarihinde yaş haddinden emekli olur.⁷

Varlık Vergisi’nin hikâyesini yazmak:

Arı kovanına çomak sokmak!

İstanbul Defterdarı Faik Ökte’nin *Varlık Vergisi Faciası* başlıklı anı kitabı dikkatli okunduğunda, kitabın yazılış mantığı ortaya çıkar. Her ne kadar Faik Bey’in kitabı 1951 yılı Mayıs ayında yayımlanmış olmasına rağmen, metnin sonunda “Ankara, 5 Ocak 1948” tarihi vardır.⁸ Bu noktada sorulması gereken soru şudur: Acaba neden, Faik Ökte yaklaşık üç küsur yıldır hazır olan kitabın yayımlanmasını ertelemiştir? Yazar, bu soruya kitabın girişine koyduğu notta cevap vermeye çalışmıştır:

“Bu kitabı İstanbul Defterdarı iken yazmağa başlamış, 1947 senesi başında [?] bitirmiştım; fakat basılması için bir müddet beklemeyi muvafık [uygun] bulmuştım. Vukuatın [olayların] eskimesi daha iyi olacaktı. Şimdi Varlık Vergisi’nin Büyük Millet Meclisinde konuşulması ve bilhassa vergi hakkında Maliye Bakanının konuşuş şekli dolayısıyla kitabı bastırmaya karar verdim.”⁹

7 Mehmet Faik Ökte’nin kariyeri hakkında bilgi için bkz. T.C. Maliye Teftiş Kurulu, (yay. haz. Tuğrul Bilen Ünal). Ajans Türk Matbaacılık, Ankara, 1972. s. 226. Ayrıca, Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, cilt 2, San Matbaası, Ankara, 1997. s. 426-429.

8 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, [1951]. s. 213.

9 A.g.e., s. 11 (Altını ben çizdim. A. A.). Metnin sonunda 5 Ocak 1948 tarihi bulunmasına rağmen Faik Ökte yazdığı sunuş yazısında kitabı “1947 başında bitirdiğini” yazmaktadır. Biz 1948 tarihinin daha doğru olduğunu düşünüyoruz.

Burada Demokrat Parti'nin (DP) Maliye Bakanı ve Faik Ökte'nin eski arkadaşı Maliye Müfettişi kökenli Halil Ayan'ın TBMM'de yaptığı konuşmaya göz atmak gerekiyor.¹⁰

DP'nin 14 Mayıs 1950 günü seçimleri kazanıp CHP'nin 25 yıllık Tek Parti iktidarını sona erdirmesinden yaklaşık üç hafta sonra, 3 Temmuz 1950 günü TBMM'de Seyhan Bağmsız Milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun "Varlık Vergisi'nin tarihinde yapılan yolsuzluklar hakkında" verdiği sözlü soru önergesine, Maliye Bakanı Halil Ayan şu cevabı vermişti:

"Sayın Sinan Tekelioğlu Varlık Vergisi ve tatbikatı hakkındaki sualiyle hakikaten acı bir mevzu dokunmuş bulunuyor. Biliyorsunuz ki, Varlık Vergisi 1942 yılında servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere tesis edilmişti. Mükellefiyet, kanun hükümlerine göre mükellefiyet mevzuuna giren şahısların ödeyecekleri vergi miktarının tâyini, teşekkül tarzları kanunda gösterilen hususi komisyonların takdirine bırakılmakta ve bu komisyon kararlarının nihai ve kat'i mahiyette olmaları kabul edilerek bu kararlara karşı idarî ve adli kaza mercilerinde dâva açmak tanınmamakta idi.

İşte arkadaşlar, bir vergi tasavvur ediniz ki tatbik edenlerin arzu ve takdirlerine bağlıdır; bir vergi tasavvur ediniz ki mükellefin külfeti [ödeyeceği miktar] dedikodu ve rakinbin hasetinden [kıskançlıktan] doğan ihbar yollarıyla tâyin ve tespit edilmektedir.

Devlet Maliyesi mefhumu ile hiçbir alakası olmayan böyle bir verginin tatbikatında husule gelmiş olan haksızlık, nispetsizlik ve tezâtların azametini [büyüklüğünü] tasavvur etmek kolaydır. Eğer bugün, bu hicabâver [utanç veri-

10 Halil Hilmi Ayan'ın kariyeri hakkında bilgi için bkz. T.C. Maliye Teftiş Kurulu, s. 237.

ci] neticeleri huzurunuz getirip dökmekten içtinap ederssem [çekinirsem] herhalde beni mazur görürsünüz.”¹¹

Ertesi gün, *Milliyet* gazetesinde, Ali Naci Karacan'ın “Varlık Vergisi devletin itibarını bozan, yüzbinlerce vatandaş[ın] hakkının kaybına sebep olan bir kanun faciası teşkil ettiğine göre, hükümet ne yapıp yapıp hatâyı tamir yoluna gitmelidir” şeklinde bir köşe yazısı kaleme aldığını görüyoruz.¹²

Şimdi meseleye Faik Ökte tarafından bakmaya çalışalım. Faik Bey şöyle düşünmüş olabilir: Eğer DP'nin Maliye Bakanı, Varlık Vergisi gibi bir rezaleti acımasızca eleştirebiliyor ise, artık Türkiye demokratik bir rejimle yönetilmektedir! Sanıyorum bu tür bir “iyi niyetli yaklaşım”, Faik Ökte'nin kitabı yayımlanmasında belirleyici olmuştur.

1945 yılı Ekim ayında Faik Ökte, Maliye Bakanlığı Tefiş Kurulu Başkanı olarak Ankara'da göreve başlar. Eşi ve iki oğlu ile Saracoğlu Mahallesi'nde, üst düzey devlet memurlarına tahsis edilen lojmanlardan birine taşınırlar. Faik Bey bu tarihten sonra kendisini siyasetin içinde bulur. Yakın arkadaşları olan Nedim Ökmen, Emin Kalafat, Sıtkı Yırcalı, Halil Ayan ve Mazhar Şener sürekli Faik Bey'in evinde toplanmakta ve kuruluş halinde olan DP'nin iktisat programını tartışmaktadırlar.¹³

Varlık Vergisi Faciası kitabını dikkatli okuduğumuz zaman, sadece vergi ile ilgili başka hiçbir yerde bulunmayan detayları öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda Tek Parti dö-

11 *Milliyet*, 4 Temmuz 1950.

12 Ali Naci Karacan'ın “Varlık Vergisi hatası tamir edilmelidir” başlıklı yazısı, *Milliyet*, 5 Temmuz 1950.

13 Bu gruptakilerin tümü maliye müfettişidir. Emin Kalafat, 1950'de DP'den milletvekili seçilmiş ve Gümrük ve Tekel Bakanlığı yapmıştır. Nedim Ökmen, DP'den milletvekili seçilmiş ve Tarım Bakanlığı yapmıştır. Sıtkı Yırcalı, yine 1950'de DP'den milletvekili seçilmiş ve Meclis Başkan Vekilliği ve bakanlık yapmıştır. Mazhar Şener, DP'den milletvekili seçilmiştir. Bu bilgileri veren Aydın Ökte'ye müteşekkirim.

neminin CHP ideolojisinin ayrıntılı bir eleştirisini de bulabiliriz. Ökte'nin kitabında Tek Parti dönemi yönetim anlayışı ve CHP'nin iktisat politikaları, devletçilik anlayışı sert bir biçimde eleştirilmektedir.

1945 yılı Ekim ayında Ankara'ya taşınan Faik Ökte'nin ve yukarıda isimlerini saydığımız arkadaş grubunun CHP hakkındaki bütün eleştirel görüşleri sanki bu metne yansımış gibidir. DP'nin 7 Ocak 1946'da resmen kurulduğunu düşündüğümüz zaman, Faik Bey'in kitabında 1945-1950 arasındaki çok partili rejime geçiş tartışmalarını, kısacası zamanın ruhunu bulabiliriz.

Faik Bey için ikinci bir ihtimal böyle bir kitabı hiç yazmamak olabilirdi. Ama Varlık Vergisi macerasını uygulamanın başındaki en yetkili insan olarak yaşamış ve kendisini bu işe sürükleyen devlet adamları tarafından yalnız bırakılmış bir devlet memurudur. Açık sözlü ve namuslu bir insandır. Faik Bey, neden anılarını yazdığını şöyle anlatmaktadır:

“Varlık Vergisi Cumhuriyet malî tarihinin yüz kızartan bir sahifesidir. Bu verginin tatbikinde benimle beraber çalışan arkadaşlarımin çoğu ondan nefret ederler ve bu ceninin gömülmesini isterler. Ben bu fikirde değilim. Bu faciada siyaset adamlarının, memurların, mükelleflerin karşılıklı rolleri, hataları, ıstırapları vardır; onları olduğu gibi belirtmek, bu faciayı bütün çıplaklığı ile meydana çıkarmak ve bu suretle benzeri yeni yeni faciaların tekrarlanmasına mani olmaya çalışmak, hepimize düşen bir vazifedir.”¹⁴

Faik Ökte'nin bu satırlarını okuyanlar, 1950'de eski rejimi sandığa gömen DP iktidarının eski rejimin kurumlarını, siyaset anlayışını, baskıcı politikalarını ve ideolojisini tasfiye yolunda adımlar attığını ve yukarıda alıntılıdığımız paragrafın bir bakıma “eski rejimin kötülükleri ile yüzleşme ve onu

14 Ökte, a.g.e., s. 13.

aşma" anlamı taşıdığını düşünebilirler. Yukarıdaki paragraf Maliye Bakanı Halil Ayan'ın konuşması ile yan yana okunduğunda, sanki 1951 yılında ülkemizde ciddi bir "bahar temizliği" süreci içine girilmiş olduğunu sanabilirler. Fakat, bu görüntü yanıltıcıdır. Türkiye'de yaşanan süreç çok farklıdır.

Dünyada "demokrasiye geçiş" aşamalarını izleyenler, geçiş sürecinin bazı temel özelliklerini hatırlayacaklardır. Demokratikleşmenin "olmazsa olmaz" bir boyutu, tek partili diktatörlük rejimlerinin veya askeri yönetimlerin çöküşü esnasında eski dönemin ciddi bir siyasal, ideolojik eleştiri süzgecinden ve yeniden yapılanma aşamasından geçmesidir.

Latin Amerika'daki askerî rejimlerin yıkılmasından sonra cuntacı generaller veya işkenceciler yargılanmış ve bir kısmı hapse atılmıştır. Diğer yandan, 1989'u takip eden dönemde, eski "Demir Perde Rejimleri" çöktükten sonra, doğu Avrupa ülkelerinde yeni Anayasa ve esas teşkilat hukukunu oluşturan yasalar (Seçim Kanunu, Siyasal Partiler Kanunu, Meclis İç Tüzüğü, Basın Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu, Dernekler Kanunu vs.) yeniden yapılmış ve bu rejimler bir "demokratik kuruluş" aşamasından geçmişlerdir. Böylece, eski Doğu Bloku ülkelerinde temel hak ve özgürlükler belli güvencelere bağlanmıştır.

Türkiye'de hem 1945'te verilen "çok partili hayata geçiş" kararı sonrasında hem de 1950'den sonraki DP iktidarında ise yapılan değişiklikler, makyaj yenilemekten ibarettir. Ülkemizde çok partili siyasi hayata geçiş, esas olarak dünya politikasındaki yeni kümelenmeler sonucunda çaresiz kalan Ankara'daki Kemalist seçkinlerin, kendilerini Batı demokrasilerinin yanına atabilmek ve "Sovyet korkusuna" karşı kendilerini garantiye alabilmek için uyguladıkları bir siyasi operasyondur.

Kuruluş yıllarından itibaren "tek partili" olarak tasarlanan ve hukuki, ideolojik ve ekonomik yapısı ona göre şekil-

lenen yeni cumhuriyet, bir kostüm değişikliği yaparak, aslında eski yapısını sürdürmek istemiştir. CHP'nin bağrından çıkmış olan DP kadroları da ancak bu temel yapıya dokunmamak şartı ile iktidara ortak olabilmışlerdir. "Tek Partili Cumhuriyet"ten çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde eski rejimin temel yasaları veya esas teşkilat hukuku aynı kalmıştır. İdeolojisi kutsanmıştır. Bütün bunlara ilaveten, Tek Parti döneminin zihniyet dünyası ve temel ekonomik tercihleri (Komuta ekonomisi, Devletçilik, KİT'ler vs.) çok partili sisteme aynen devredilmiştir. Bu bağlamda, 1950-1960 yılları arasında hükümette olan DP, ekonomiye müdahale ve siyasal baskı rejimi uygulama konusunda Tek Parti yıllarının CHP'sinden hiç de geri kalmamıştır.

Belki de, çok partili hayata geçişin en ilginç boyutu, anlı şanlı "Milli şef" İnönü'nün CHP'nin başına geçerek "ana muhalefet partisi lideri" olarak siyasi hayatını sürdürmesi olmuştur. Eski diktatörün yeni rejimde böyle kilit bir rol üstlendiği bir geçiş süreci, ne Latin Amerika'da ne de eski Sovyetik rejimlerden sonra kurulan yeni demokrasilerde görülebilir. 1950 seçimlerinde ezici bir çoğunlukla iktidara gelen DP kadroları, sürekli baskı altında tutulmuşlardır. 1950'den yakın zamanlara kadar, vesayet rejimi güçlendirilmiş ve her on yılda bir gelen askerî darbelerle bu sistem "ölümsüz" kılınmaya çalışılmıştır.

Varlık Vergisi Faciası kitabına bu çerçeveden baktığımız zaman, kitabın yayımlanmasından sonra Faik Ökte'nin ne kadar ciddi bir yalnızlık ve kuşatılmışlık duygusu içine girmiş olduğunu tahmin edebiliriz. Faik Ökte, "bir faciayı bütün çıplaklığı ile meydana çıkarmak ve bu suretle benzeri yeni yeni faciaların tekrarlanmasına mani olmaya" çalışmakta, kısaca "eski rejimle yüzleşmek ve onu aşmak" istemektedir. Ne yazık ki çevresindeki siyasilerin böyle bir niyeti yoktur!

Böyle bir yüzleşme misyonu ile yola çıkan Faik Ökte, “bu kitabı neden kendisinin yazdığını” şöyle anlatmaktadır:

“Bu kitabı yazmaya cür’et edişimin sebebi, bu mevzuu yazmaya ehil tek insan oluşumdur... bu kanunu çıkartmayı zamanın Başbakanı düşünmüş, Meclisi ve Maliye’yi arkasından sürüklemiştir. Meclisin karma komisyonu kanunu bir celsede çıkarmıştır. Burada kanunu Başbakan Ş. Saracoğlu müdafaa etmiş, Maliye Bakanı [Fuat] Ağralı susmuştur... vergi tarhiyyatında mahremiyet, sır, bahis mevzuu olamaz. Bunlar bütün vatandaşların gözü önünde yapılan şeylerdir. Benim bu kitapta aydınlattığım noktalar, bu işlerin nasıl ve kimler tarafından idare edildiğini, saplandığımız batağa hangi yollardan gittiğimizi göstermekten ibarettir. Bence vakıanın [olayların] ibretle seyredilecek tarafı da budur.”¹⁵

Varlık Vergisi’nin çamuruna bulaşan Faik Ökte, onurlu bir bürokrat olarak kendisine “Şimdi değilse, ne zaman? Ben değilsem, kim?” sorularını sormuş ve vicdanının sesini dinleyerek harekete geçmiş ve bu kitabı yazmıştır. Hatta kendine göre tedbirli davranarak, kitabın yayımlanması için uygun zamanı beklemiştir. 1950 yılında Maliye Bakanı Halil Ayan’ın Varlık Vergisi hakkında Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmayı duyduktan sonra, kitabı yayınevine teslim etmeye karar vermiştir.¹⁶

“Vatana hıyanet” ve “rüşvet” suçlamaları

Kitap yayımlandıktan sonra kıyamet kopar. Kitabın bazı bölümleri daha 1951 yılı Mart ayında *Son Saat* gazetesinde tef-

15 A.g.e., s. 14-15.

16 Kitabı yayınlayan Nebioğlu Yayınevi’nin sahibi Osman Nebioğlu, aynı dönemde DP’nin ağır toplarından Samet Ağaoğlu’nun kitaplarını da yayımlamıştır. Osman Nebioğlu’nun DP’ye yakın bir yayıncı olduğunu söyleyebiliriz.

rika edildiği zaman, bazı gazeteciler Faik Ökte'nin yaptığıının doğru olmadığı konusunda yorumlarda bulunmuşlardır.¹⁷

Kitap piyasaya çıktıktan sonra eleştirilerin dozu yükselmiş ve bu kitabın yayını ile “tüm toplumu bulandırmak isteyen bir manevra ile karşı karşıya olunduğu” iddiaları yükselmeye başlamış ve hatta Faik Ökte hakkında bazı işgüzar gazeteciler savcılarını göreve davet etmişlerdir. Örneğin, *Milliyet* gazetesinde kitabın çıkışı şu şekilde haber yapılmıştır:

“Eski Maliye Müfettişi ve İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin ‘Varlık Vergisi Faciası’ isimli kitabı etrafında yapılan neşriyat, umumi efkâr [kamuoyu] üzerinde biraz hayret biraz da teessür [üzüntü] yaratmıştır. Umumî kanaate göre, Faik Ökte havayı bulandırmak ve yeni bir buhran [kriz] yaratmak maksadı ile bu kitabı neşretmiştir.”¹⁸

Varlık Vergisi uygulaması sırasında Maliye Bakanlığı Müsteşarı olan Esat Tekeli de “kitabın yabancı ülkelerde yerleşik eski Türk vatandaşları [?] tarafından Türkiye aleyhine kullanılacağını ve onlara yeni bir saldırı fırsatı ve imkanı vereceğini, ayrıca kitabın yabancı dillere çevrilmesi ihtimali olduğuna göre de bundan iftihar vesilesinin çıkarılamayacağını” ifade etmiştir.¹⁹

Faik Ökte bütün bu eleştirilere *Son Posta* gazetesinde “Vur fakat dinle” başlığı altında 26 Mayıs 1951 tarihinde yayımla-

17 Rifat N. Bali, “Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar,” *Tarih ve Toplum*, No. 165, Eylül 1997, s. 49.

18 *Milliyet*, 20 Mayıs 1951.

19 Burada herhalde diaspora Ermenileri kastedilmektedir. “Esat Tekeli'nin Cevabı,” *Ulus*, 24 Mayıs 1951'den özetleyen Bali, a.g.e., s. 50 (Altını ben çizdim. A. A.).

Esat Tekeli'nin “kitabın yabancı dillere çevrilmesi ihtimali” dediği şey ancak 36 yıl sonra gerçekleşmiştir. İlk olarak Faik Ökte'nin kitabı İngilizce'ye tercüme edilmiştir: Faik Ökte, *Tragedy of the Turkish Capital Tax*. Çev. Geoffrey Cox. Londra: Croom Helm, 1987. Sonra, Faik Bey'in kitabı Liana Mustakidou tarafından Yunanca'ya da tercüme edilmiştir. Atina'da Irodotos Yayınevi tarafından 1998 yılında yayınlanmıştır.

dığı bir mektupla cevap verir. Ökte, Varlık Vergisi'nin unutulmadığını fakat sadece yaraların kabuk bağladığını belirtir. Bir daha bu işlerin olmaması için bu konuların değişmesini ve kimsenin bu gibi önemli olayların üstünü örtmemesi gerektiğini hatırlatır.

Ökte, kitabın ortaya çıkması ile devlet sırlarının ortaya döküldüğü iddiasının pek geçerli olmadığını çünkü vergilendirmede saydamlık boyutu olduğunu, mükelleflere tahakkuk ettirilen vergilerin vergi dairelerinde listeler halinde asılarak ilan edildiğini anlatır. Ayrıca, ülkemizde temel fobilerden biri olan “ecnebler ne der?” meselesinin ciddiye alınamayacağını çünkü Ankara’da devlet arşivlerinin yabancı ülkelerin diplomatları tarafından verilen bu mesele ile ilgili diplomatik notalarla dolu olduğunu ifade eder. Böylece Faik Ökte geçmişle yüzleşmenin gereğini bir kez daha vurgulamış olmaktadır.²⁰

Kamuoyunda kitap ile ilgili tartışmalar Ökte’nin cevabi mektupları ile de bitmez, konu TBMM gündemine taşınır. Varlık Vergisi ile ilgili olarak 1950 yılında ilk soruyu sormuş olan Seyhan Bağımsız Milletvekili Sinan Tekelioğlu bu kez saf değiştirir ve Faik Ökte’yi suçlar. 1951 yılında TBMM’deki tartışmalarda, Sinan Tekelioğlu bir sözlü soru önergesi verir. Faik Ökte’nin eşinin satın aldığı evin önceden kime ait olduğunu sorar. Bu soruya dönemin Maliye Bakanı Hasan Polatkan cevap verir. Bakan Polatkan, Faik Bey’in eşi Münnevver Ökte’nin 11.000 liraya ev satın aldığını söyler. Ayrıca, Sinan Tekelioğlu, Varlık Vergisi sırasında İstanbul’da satılmış bazı gayrimenkullerin kimler tarafından satın alındığını da tartışmaya açar.²¹ Tekelioğlu bu sorusuyla Faik Ök-

20 Faik Ökte, “Vur fakat dinle”, *Son Posta*, 26 Mayıs 1951.

21 *Milliyet*, 28 Haziran 1951. Varlık Vergisi uygulamasında gayrimüslimlerin sattığı gayrimenkullerin kimler tarafından satın alındığı konusunda, bkz. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve “Türkleştirme” Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000. s. 215-244.

te'nin kendisine ucuza mal kapattığını veya bazı zenginlere Varlık Vergisi sırasında satılan gayrimenkulleri ucuza aldirttığı iddiasını yaygınlaştırmak istemektedir.

Bu noktada, Faik Ökte'nin kişiliği ile ilgili olarak maliyeciler arasındaki bir söylentiye dile getirmek istiyorum. Bu konu, Faik Ökte'nin Varlık Vergisi uygulaması sırasında mükelleflerden birinin evini ucuz fiyata satın aldığı iddiasıdır. 1940'ların ikinci yarısında ülkemizde yaşanan siyasal kutuplaşma sürecinde İnönü ve CHP yanlısı olan maliyeciler, Faik Ökte'nin samimi hislerle giriştiği Varlık Vergisi'yle yüzleşme çabasının etkisini sıfıra indirmek için Faik Bey'in rüşvet aldığı söylentisini yaymışlardır.

Faik Ökte'nin eşi Münevver Hanım'ın aile birikimlerini kullanarak Leo isimli İstanbullu bir Rum'dan 11.000 liraya Cihangir'de ev satın alması bu çerçevede gündeme gelmekte ve Faik Ökte'nin neden kitap yazdığını açıklama konusunda esas belirleyici olarak sunulmaktadır.

Varlık Vergisi uygulaması sırasında görev yapan Maliye Müfettişi Cahit Kayra'nın anılarında rüşvet iddiası şöyle dile getirilmektedir:

“[Faik Ökte'nin] başka bir dramı vardı. Varlık Vergisi sırasında, üstün ve keskin zekasından umulmayacak bir yanlışlık yapmış ve *yüksek vergili bir Ermeni'nin satılan evini almıştı*. Demokratlar, Cumhuriyet Halk Partisi'ni kötülemek için Varlık Vergisi kozunu kullanmaktaydılar. Faik Ökte, çok güç ve tehlikeli bir durumda kalacağını düşünerek *hem Demokratlara yaranmak, hem de kendisini savunmak için* 'Varlık Vergisi Faciası' kitabını yazdı ve CHP dönemini suçladı. Bizler, hepimiz çok üzüldük. Faik Ökte'nin korktuğu başına gelmedi; ama işinden ayrıldı. Milli Reassürans Şirketi'nde önce Yönetim Kurulu Üyesi, sonra mürakıbbı olarak yaşamını sürdürmek üzere İstanbul'a nakletti ve orada, Ma-

liye Bakanlığı'nın bir zamanlar en parlak elemanı, zaman içinde, *daha başka skandallara da karışarak söndü gitti.*"²²

Rüşvet iddiası maliyeciler tarafından ileri sürüldüğüne göre ve maliye müfettişlerinin herhangi bir devlet dairesine gidip istedikleri evrakı dosyalardan çıkartma yetkisine sahip olduklarını düşündüğümüz zaman, kitabın piyasaya çıktığı 1951 yılında neden bu iddiayı belgeleriyle ortaya koyarak gündeme getirmedikleri de açıklanması gereken bir meseledir. O günlerde Varlık Vergisi ile ilgili her evrak, herhalde vergi dairelerinde muhafaza ediliyordu. CHP yandaşı maliyeciler açısından somut belgelere ulaşamıyor olmak, pek mümkün değildi. Yukarıdaki alıntıda, yine Faik Ökte ile ilgili olarak Cahit Kayra tarafından dile getirilen "daha başka skandallar" meselesini daha ileride tartışacağız.

Anlaşıldığı kadarıyla, dönemin siyasi kutuplaşmaları içinde CHP'nin bir anlamda "ipliğini pazara çıkaran" bir bürokrate karşı "çamur at, izi kalsın" yöntemi uygulanmıştır. Faik Bey'in sağlığında etrafta gezinen rüşvet dedikodularının Ökte ailesini çok üzmüş olduğunu biliyoruz.²³ İlginçtir, Faik Ökte hayatta iken bu iddialar yazılı olarak dile getirilmemiştir. Eğer rüşvet iddiaları Faik Bey'in sağlığında isim ve belgeleri ile dile getirilmiş olsaydı, herhalde Faik Ökte gereken cevabı verirdi diye düşünüyoruz.

Bütün bunların dışında, 1942 yılında ev için ödenen 11.000 lira bir Maliye Başmüfettişi için çok yüksek bir meblağ sayılmazdı. Yaz aylarında, Anadolu'da çıktıkları teftiş turnelerinde çok yüksek ek ödenek alan maliyecilerin birkaç yıl içinde 11.000 lirayı biriktirmeleri zor değildi. Onlar devletin çok iyi maaş ödediği seçkin bürokratlardı. Ev satın almak için, Faik Ökte'nin rüşvet almaya ihtiyacı olduğunu

22 Cahit Kayra, *a.g.e.*, s. 141 (Altını ben çizdim. A. A.).

23 Faik Ökte'nin oğlu Aydın Ökte ile mülakat, 15 Nisan 2011.

sanmıyorum. Ökte'nin de normal maaşının yarısını ve Anadolu'daki teftiş turneleri sırasında elde etmiş olduğu bütün ek ödenekleri de kendisinden hayli genç olan eşi Münevver Hanım'a teslim ettiğini biliyoruz.²⁴ Maliye Bakanı Polatkan'ın da Meclis kürsüsünden ifade ettiği gibi, söz konusu olan ev de zaten Münevver Ökte tarafından satın alınmıştır.

Yukarıdaki rüşvet iddialarını dillendiren Cahit Kayra'nın daha yeni okulu bitirmiş bir "çömez" olarak göreve başladığı 1938 yılında bile araba almayı planlamakta olduğunu ve kendisinden biraz kıdemli genç maliyecilerin de zaten araba almış olduklarını kendisinden öğreniyoruz:

"O tarihte elime geçen para ... net 240 liraydı... İzmir'de yiyecek, yatacak ve çeşitli harcamalardan sonra bana 50-60 lira kalıyordu. Her genç insan gibi ben de bir araba sahibi olmak istiyordum. O tarihte bir Opel Olympia, 990 liraya satılıyordu. Anadolu'ya turneye çıktığım zaman daha çok [para] biriktirmeyi ve dönüşte bir araba almayı tasarlıyordum. Bizden önceki genç müfettişlerden yalnız Vefik Pirinçcioğlu'nun arabası vardı."²⁵

Eğer Cahit Kayra daha "müfettiş yardımcısı" olarak görev yeni başladığı günlerde Opel Olympia hayalleri kurabiliyor ise, yılların "maliye başmüfettişi" olan Faik Ökte'nin şahsi birikimleri ile 11.000 liraya ev almasını tuhaf karşılamamak lazımdır. Ayrıca, Cahit Kayra'nın anılarında, Faik Ökte'nin yardımcısı (çömezi) olarak 1939 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Niğde ve Konya'da yaptığı turneyi anlattığı bölümü okuduğumuz zaman, Cahit Kayra'nın Faik Bey ile yıldızının pek barışık olmadığını görüyoruz.²⁶

Tekrar 1951 yılında TBMM'de Varlık Vergisi ile ilgili ya-

24 A.g.e.

25 Kayra, a.g.e., s. 89.

26 A.g.e., s. 94-96.

pılan tartışmalara dönersek, artık “CHP’nin ağır topları” sayılabilecek Suat Hayri Ürgüplü ve eski Başbakan Saracoğlu’nun da devreye girdiğini görüyoruz. Aynı oturumda Varlık Vergisi’ni 1942 sonbaharında İstanbul’da CHP adına takip eden Suat Hayri Ürgüplü de söz alır. “Varlık Vergisinin tatbiki sırasında İstanbul’da parti başkanı olarak vazife gördüğünü, vergi işleriyle alakadar bulunmadığını, ancak eski Defterdar Faik Ökte’nin son zamanlarda yazmış olduğu bir kitapta devlet sırlarını ortaya vurmasının iyi bir hareket sayılamayacağını” ifade eder.²⁷

Tabii ki, söz sırası Varlık Vergisi’nin mimarı sayılan eski Başbakan Şükrü Saracoğlu’na gelir. Saracoğlu, vergiyi şöyle savunur:

“Eser benimdir, o kadar benimdir ki, bugün aynı mevkii-de aynı malî şartlarla karşılaşsam, bu kanunun tecrübele-rinden edindiğimiz dersleri göz önünde tutarak bir yenisini yapmakta tereddüt etmem.”²⁸

Saracoğlu’nun bu çıkışı 1951 yılında vergiyi savunmak isteyen veya “eski defterleri karıştırmayın” edası ile işlerin üstünü örtmek isteyenlerin elini güçlendirmiştir. Örneğin, gazeteci Mehmet Faruk Gürtunca, Saracoğlu’nun verdiği cevabın “mert ve hayalî (?) adamların” verebileceği bir cevap olduğunu söylemiş ve “millî izzet-i nefisten zerre kadar nasibi olmayanların bu sözlerden utanmaları gerektiğini” yazmış-

27 *Milliyet*, 28 Haziran 1951. Faik Ökte’nin anılarında Suat Hayri Ürgüplü ile ilgili bölüm şöyledir: “Partiden gelen rakamlarda Ürgüplü’nün müfrit [aşırı] idealist markası vardı ... Düşünüyordum ki bu hatanın günahı Ürgüplü’ye ait değildir: bize pişüvalık [önderlik] eden devlet adamlarına aittir. Sözüm ona, doğru yolu göstereceğini diye bizimle işbirliği yapanların hepsi bizi doğruya, itidale çekeceklerine, çeşitli fikirlerden mülhem olarak, bizi, vergiyi ifrata [aşırılığa], felakete sürüklemişlerdir ... Bize yol gösterenler de bizi çıkmaza sürükledi ve tahakkukun bittiği gün hepsi ellerini yıkayıp işin içinden sıynlacak, bu garip cenazenin kaldırılmasını bizim zayıf omuzlarımıza bırakacaklardı!” Ökte, *a.g.e.*, s. 74.

28 *Son Saat*, 22 Mayıs 1951’den alıntılanan Rıfat N. Bali, *a.g.e.*, s. 51.

tır.²⁹ Arkasında belli bir destek olduğunu hisseden eski Başbakan Saracoğlu, 2000'li yıllarda da Varlık Vergisi'ni savunmaya çalışanların çok sık tekrarladığı bir temayı tekrar devreye sokar:

“Varlık Vergisi benim beğendiğim işlerimden biridir. O zaman içinde bulunduğumuz şartlar, yâni seferber edilen ordunun masraflarını karşılamak, darlık içinde düşen hazineneyi takviye etmek icap ediyordu. Bunun için iki yol vardı. Birisi fakir köylünün boş ambarına yeniden el uzatmak, aşar vergisini yeniden diriltmek, diğeri de bu vatanın nimetlerinden istifade etmiş olan zenginlerimizin varlıklarına müracaat etmek. Biz ikinciye tercih ettik. O zaman iktisadî, malî ihtiyaçlara cevap vereceğini ümit ettiğimiz tedbirleri ihtiva eden Varlık Vergisi Kanunu'nu meclisten geçirdik. Bu kanun kendisine bağlanan ümitleri tahakkuk ettirdi ve Hazine'ye bugünkü kıymetten 600-700 milyon lira temin etti ve içinde bulunduğumuz para darlığını da bertaraf etti. Bu kanun iyi bir kanundur. İhtiyaçlara cevap vermiştir. Yalnız tatbikat esnasında bazı soysuzların bir takım suistimaller yapmış olması bu kanunun kıymetini düşürmez. Türkiye'deki varlığın büyük bir kısmı İstanbul'da toplanır. İstanbul'da toplanan bu varlığın yine mühim bir kısmı yabancı ve azınlıkların elindedir. Bu bakıma varlıktan vergi alındığına göre, daha çok para alınmıştır. Kısaca şunu söyleyeyim ki Varlık Vergisi Kanunu ile malî ve iktisadî bir buhranla karşı karşıya olan memlekete hizmet ettiğime kaniim. Bu kanuna hiç kimse sahip çıkmıyormuş! Öyle ise Varlık Vergisi Kanunu'na Saracoğlu sahip çıkıyor ve diyor ki: Varlık Vergisi Kanunu'nu bu memlekete getiren benim. Bunun sevabı da günahı da benim boynuma olsun.”³⁰

29 Hergün, 22 Mayıs 1951'den özetleyen Rifat N. Bali, a.g.e., s. 51.

30 Son Telgraf, 23 Mayıs 1951'den alıntılan Rifat N. Bali, a.g.e., s. 51-52.

Saracoğlu'nun bu çıkışı Varlık Vergisi'ni bugün dahi savunan ve kendine "solcu süsü veren" ulusalcı kesimin klasik sayılabilecek savunma hattıdır. İlginçtir, Varlık Vergisi'nin üzerinden yaklaşık 70 yıl geçmesine rağmen hâlâ aynı şeyler tekrarlanmaktadır.

Saracoğlu'nun bu çıkışından sonra, 1943 yılı Ocak ayında *Tasvir-i Efkâr*'da çalışırken röportaj yapmak üzere Aşkale'ye gönderilen gazeteci Feridun Kandemir, *Son Saat* gazetesinde Saracoğlu'na uzun bir cevap yayımlar.

Kandemir cevabında, devletin vatandaşlarını vergilendirmek için "daha medeni ve makul" yollar bulabileceğini, halbuki Varlık Vergisi tahsilatının "zorbalık ve zulüm" ile yapıldığını ve bunun affedilmez olduğunu hatırlatır:

"Devletin en buhranlı zamanında bile, üç yüz milyon lira-yı –hattâ daha çok fazlasını– piyasadan çekmek için, vatandaş insan sayarak, kesesini millet hazinesine boşalttırmamanın birçok mâkul ve medenî yolları, çareleri imkânları varken –ve bunlar size gösterilmiş, tavsiye edilmişken– hepsini bırakarak zulüm ve işkence tarikini [yolunu] seçişinizi, şimdi aradan bu kadar zaman geçtikten sonra, hiç olmazsa "itiraf-ı zünup [günah çıkarma]" erkekliğini gösterip unutturmanız, affettirmeniz lâzım gelirken, ne cesaretle, ne cüretle o suçunuzun üstüne tüy dikmeğe kalkıyorsunuz?"³¹

Verginin diğer hatalarını da gözler önüne seren Kandemir, eski Başbakan Saracoğlu'nun bütün bunları savunacağına, yapması gereken şeyin "bu yaranın bir dahadeşilmesini önlemek, kendinizi unutturmak için olsun susmak, ilânihiye, ebediyyen susmaktan ibaret" olması gerektiğini söyleyerek bitirir yazısını. Gerçekten, Kandemir'in mektubunun yayınlanmasından sonra eski Başbakan Saracoğlu'nun bu konuda bir daha ağzını açmadığını görüyoruz.

31 *Son Saat*, 23 Mayıs 1951.

O günlerde Adalar Gençlik Kulübü Başkanı Ahmet Arif Meriç “Varlık Vergisinin Satılmış Kahramanı Faik Ökte’ye açık Mektup” başlığıyla yayınladığı bir kitapçıkta Faik Ökte’yi vatan hainliği ile suçlamıştır. Ökte’ye “sen bu memleketin çocukları gibi düşünmüyor ve bu vatani bizler gibi sevmiyorsun”; ayrıca “damarlarındaki kanda bizim kandan bulunsaydı bu Varlık Vergisi eserini yazmaz ve böylece alçaklaşmaz ve has Türklüğün karşısında da böyle iğrenç ve hain sıfatıyla çıkmazdın,” demektedir.³² Böylece, DP’nin 1950 seçimlerinde büyük bir halk desteği ile iktidara gelmiş olmasını, “ülkemize demokrasi geldi” diye yorumlayan ve eski rejimi eleştiren vicdan sahibi bir bürokrat ve inançlı bir cumhuriyetçi olan Faik Ökte’ye “aba altından sopa” gösterilmiş olmaktadır.

Faik Bey’e kurulan tuzak: Rüşvet iddiaları

1958 yılına kadar basında Faik Ökte’den pek bahsedilmez. O yıllarda Faik Bey’in, İstanbul’da çalıştığını ve *Daha Mesut bir İnsan* başlıklı, denemelerden oluşan bir kitap yazdığını biliyoruz.³³

Gelelim, Cahit Kayra’nın bahsettiği “daha başka skandallara.” 1958 yılı sonunda, Faik Ökte son derece ciddi ve tutuklanmasına neden olan bir komplo ile karşı karşıya kalır. Faik Bey o günlerde, Milli Reasürans Şirketi’nde “Maliye Bakanlığı Kontrolörü” olarak çalışmakta ayrıca “İstanbul Defterdarlığında 2 Numaralı Vergi İtiraz Komisyon”unda yeminli bilirkişi olarak görev yapmaktadır. 27 Aralık 1958 günkü *Milliyet* gazetesinde yayımlanan haberi aynen veriyoruz:

“... eski İstanbul Defterdarı Faik Ökte, dün sabah ... Milli Reasürans Şirketindeki odasında 10.000 lira rüşvet aldı-

32 Rıfat N. Bali, “Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar,” *Tarih ve Toplum*, No. 165, Eylül 1997. s. 52.

33 Faik Ökte, *Daha Mesut bir İnsan*. Güven Yayınevi, İstanbul, 1958.

ğı iddiasıyla yakalanmıştır. Geç vakit Toplu Milli Korunma Mahkemesine verilen Faik Ökte, üç saat on dakika süren duruşmasından sonra tevkif edilmiştir. Suçüstü, Dolapdere’de 209 numarada buzdolabı imalatçısı Albert Bayram’ın ihbarı üzerine yapılmıştır. Albert, ilgili Maliye Mufettişlerine başvurarak ‘1954 senesi için tahakkuk ettiren 57.000 liranın vergisi için 2. Numaralı Vergi İtiraz Komisyonuna yaptığı itirazı bilirkişi olarak inceleyen Faik Ökte’nin lehinde rapor vermek şartıyla kendisinden 10.000 lira rüşvet istediğini’ bildirmiştir. Durum polise aksettirilmiş ve suçüstüyle memur edilen polisler, muhbirden 15 dakika sonra Ökte’nin odasına girdikleri zaman, numaraları tespit edilmiş olan 10.000 lirayı masanın üzerindeki gazetenin altında bulmuşlardır.”

Milliyet’in haberine göre, gözaltına alınan Faik Ökte mahkemede verdiği ifadesinde şunları söylemiştir:

“Varlık Vergisinde İstanbul’daydım. Elimden milyonlar geçtiği halde böyle şeye tevessül etmedim [girişmedim]. Bir tertip karşıındayım. Varlık Vergisinde çok can yakmış bir adamım. Bu yüzden ekalliyet [gayrimüslim azınlıklar] bana muğberdir [küşkündür]. Mâruz kaldığım komplonun da sebebi bu olmalıdır. İtiraz edilen para 57.000 liranın değil, 20.000 liranın vergisidir. Bu da cezalı olarak, 4.000 lira eder. 4.000 lira için 10.000 lira rüşvet istenir mi? Bu sabah Albert [Bayram] yazıhaneme geldi. Hazırladığım ve imzama attığım rapor hakkında kendisiyle görüşürken polisler içeri girdiler. Para, masanın üzerindeki gazetenin altından çıktı.”

Ermeni kökenli buzdolabı imalatçısı Albert Bayram’ın ifadesi de *Milliyet* gazetesinde şöyle verilmiştir:

“Muhbir Alber Bayram da ifadesinde demiştir ki: ‘Yirmi gün kadar önce Kavalıyera adında bir tacir bana telefon et-

ti. Gittim, görüştüm. 'Faik Bey senin bir itirazını inceliyor-muş. Seninle görüşmek istiyor' dedi. Faik Bey'i dairesinde buldum. Benden 10.000 lira rüşvet istedi. Bundan aşağısını kabul etmeyeceğini, kendisinin tezgâhtar olmadığını ilave etti. Geçen Pazartesi günü kendisiyle tekrar görüştüm. 15 gün istedim. 'Cuma sabahı saat 10'da gel, daha fazla bekleyemem' diye cevap verdi. Ben de ilgililere başvurarak kendisini yakalattım."

Yaklaşık üç hafta sonra dava tekrar görülür. İkinci duruşmada Vergi Tetkik Komisyonu Başkanı Burhan Ulaş ile Maliye Bakanlığı Başmüfettişi Nezih Süer şahit olarak dinlenmiştir. 21 Ocak 1959 günkü *Milliyet* gazetesi bir gün önceki mahkeme safahatını şöyle vermektedir:

"Burhan Ulaş, cürmümeştuttan [suçüstü durumundan] evvel cereyan eden hadiseleri anlatmış ve gerek kendi işinde, gerek bir şirketle ilgisinden dolayı Albert Bayram'a 1954 senesi için 30.000 lira civarında vergi tahakkuk ettirilmiş olduğunu, Albert'in kendisine 'Bilirkişiyi değiştirin, lehimde rapor vermeyecek' dediğini bildirmiştir."³⁴

Ökte'nin avukatları soruşturmanın genişletilmesini istemiş, mahkeme bu talebi kabul etmiştir. Bir sonraki duruşma 6 Şubat 1959 tarihinde yapılmış, muhbir Albert Bayram dinlenmiştir:

"Muhbir, Faik Ökte'ye ilk gidişinde kendisinden istediği 10.000 lirayı 5.000'e indirtmek için pazarlığa giriştiğini 'olmaz, ben tezgâhtar değilim' cevabını aldığını, ikinci gidişinde de götürdüğü 10.000 liranın hiç olmazsa 2.000'ini geri vermesini istediğini söylemiştir."³⁵

34 *Milliyet*, 21 Ocak 1959.

35 *Milliyet*, 7 Şubat 1959.

25 Şubat 1952 tarihli *Milliyet*'te verilen habere göre, bir gün önce yapılan duruşmada Faik Ökte'nin avukatları eski Vali Mümtaz Tarhan, Maliye Bakanlığı Teftiş ve Tetkik Heyeti Reisliği'nden emekli Rüştü Koray, dönemin İstanbul Defterdarı Kâzım Şefik Yur, 1 Numaralı Vergi İtiraz Komisyonu Reisi Ali Eke savunma tarafının şahidi olarak dinlenmişlerdir.

Eski Vali Mümtaz Tarhan, "Faik Ökte'nin eski dostu ve iş arkadaşı olduğunu, Varlık Vergisi sırasında elinden 300 milyon geçtiği halde bir an tereddüte kapılmadığını, kendisinin rüşvet alacağına ihtimal vermediğini" söylemiştir. Diğer şahitler de benzer şeyleri söyledikten sonra Faik Ökte'nin 1.000 lira kefalet ödenmesi sonucunda tutuksuz yargılanmasına karar verilmiştir.³⁶

Mahkemenin bundan sonraki duruşmalarında Faik Ökte'nin avukatları DP hükümetinin önemli şahsiyetlerini mahkemeye şahit olarak çağırmaya devam etmiştir. İşin ilginç tarafı mahkemeye şahit olarak davet edilenler, Faik Ökte'nin eski arkadaşlarıdır. 5 Mayıs 1959 günkü duruşmada DP hükümetinin Tarım Bakanı Nedim Ökmen ve Gümrük ve Tekel Bakanı Hâdi Hüsman'ın ifadeleri okunmuş ve her ikisi de "Faik Ökte'yi çok dürüst bir insan olarak tanıdıklarını" söylemişlerdir.³⁷

23 Haziran 1959 tarihli duruşmada DP'nin eski bakanlarından Sıtkı Yırcalı ve Emin Kalafat'ın verdikleri ifadeler okunmuştur.³⁸ İkisi de "Faik Ökte'yi dürüst bir insan olarak tanıdıklarını" söylemişlerdir.³⁹ Dikkat edilirse, Ökte'nin avukatlarının kurduğu savunma hattı Faik Ökte'nin rüşvet

36 *Milliyet*, 25 Şubat 1959.

37 *Milliyet*, 6 Mayıs 1959. Hâdi Hüsman da eski maliye müfettişi olarak Faik Ökte'nin yakın arkadaşıdır. Nedim Ökmen de Varlık Vergisi esnasında defterdarlığın hukuk servisinde çalışmıştır.

38 Sıtkı Yırcalı ve Emin Kalafat da eski maliye müfettişleridir. Ayrıca Emin Kalafat, Varlık Vergisi sırasında Beyoğlu Mıntika Başkanlığı yapmıştır.

39 *Milliyet*, 24 Haziran 1959.

alacak karakterde bir insan olmadığı konusunda mahkeme heyetini ikna etmeye yöneliktir.

1 Aralık 1959 tarihinde yapılan duruşmada, savcı esas hakkındaki mütalaasını okumuş ve Faik Ökte'nin 4 yıldan 10 yıla kadar hapsini ve kamu hizmetinden mahrum edilmesini talep etmiştir.⁴⁰ 2 Şubat 1960'da yapılan duruşmada son savunmasını yapan Faik Ökte duruşmada şunları söylemiştir:

“... sanık [Faik Ökte], bir tertip karşısında kaldığını, Varlık Vergisi sırasında İstanbul Defterdarı olduğu için gayrimüslimlerin düşmanlığını kazandığını belirtmiştir. Faik Ökte, bir buçuk saat süren müdafaasının sonunda beraatini istemiştir.”⁴¹

Bu tarihten sonra bu dava hakkında basında haber çıkmamıştır. Zaten 1960 yılı ilkbahar aylarında ülkenin askerî darbe sürecine girmesi nedeniyle, basında gündem tamamen değişmiştir. Fakat, bu davanın sonunda Faik Ökte'nin beraat ettiğini biliyoruz.⁴² Ama Albert Bayram'a eski Defterdar Faik Ökte'ye komplo kurma işini kimlerin yaptırdığı hâlâ cevabı tam olarak bilinmeyen bir sorudur!

Faik Ökte ile ilgili olarak basında çıkan son haber, 21 Nisan 1982 tarihli *Milliyet* gazetesinde yayımlanan ölüm ilanıdır. 19 Nisan 1982'de vefat eden Faik Ökte'nin cenazesi Cihangir Camii'nden kaldırılarak Karacaahmet Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.

Son olarak, şunu ifade etmek istiyorum. Eğer Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası* kitabını yazmasaydı, Cumhuriyet tarihinin bu utanç sayfası hakkındaki bilgilerimiz çok sınırlı olacaktı. Cumhuriyet'in gözü pek, onurlu ve vicdanlı bürokratinin hatırası önünde saygı ile eğiliyoruz.

40 *Milliyet*, 2 Aralık 1959.

41 *Milliyet*, 3 Şubat 1960.

42 Faik Ökte'nin oğlu Aydın Ökte ile 14 Nisan 2011 tarihinde yapılan mülakat.

Faik Ökte eşi, oğulları ve gelinleri ile birlikte, 1971 (Kaynak: Aydın Ökte).

VUR FAKAT DİNLE!

FAİK ÖKTE

Varlık Vergisi Faciası çeşitli tenkitlere [eleştirilere] yol açtı, hülâsalar neşrolundu [özetler yayımlandı], kitapta adı geçenlerle mülakatlar yapıldı, mevzuu [konuyu] bir kenara bırakıp benimle uğraşanlar oldu, ilâh...

Ben bu yazımda hâdiseyi objektif olarak tetkik edenlere, vakıaların müspet ve menfi [olguların olumlu ve olumsuz] cephelerini inceleyerek netice çıkaranlara cevap vereceğim. Hislerle, idefikslerle hareket edenlerin yalnız kendi seslerini duyduklarını, yalnız kendi söylediklerini dinlediklerini, bunun için de daima kendi lehlerine karar verdiklerini bilirim.

Yapılan tenkitleri şu şekilde toplayabiliriz:

I. Varlık Vergisi kötü bir şeydi, yaşadı, öldü, tarihe karıştı, yeniden bu bahse girmek, bu yaraları tazelemek lüzumsuzdur.

II. Kitapta bir takım devlet sırları açıklanmaktadır, bunları yaymak doğru değildi.

III. Vergiyi tatbik edenler arasında kitabın müellifi [yazarı] de vardı. O zaman neden çekilmedi [istifa etmedi]? Dün yaptıklarını bugün neden tenkid ediyor?

Bunlara sırasıyla cevap veriyoruz:

I. Varlık Vergisi'nin gerçekten unutulduğuna inansaydım, bu bahse asla dönmezdim. Bu fikri ileri sürenlerin tetkik ve müşahadededen ziyade [inceleme ve gözlemden çok] nazari mantıkla, şunun böyle olması lâzım gelir fikri ile hareket ettiklerine eminim; bu badirede rol alan ve elek üstü [seçkin] mükelleflerle uzun zaman temas eden bir insan sıfatı ile vergi kaldırıldıktan sonra da senelerdir, hâdiseyi münhasıran bu zaviyeden [sadece bu açıdan] tetkik ediyorum. Vardığım netice, bu yaranın zannedildiği gibi kapanmadığı, sadece üzerinin kabuk bağladığıdır. Cerrah değilim, ama bu şekil yaraların ancak açılmakla tedavi edileceğini biliyorum. Yine inanıyorum ki kitleye taallûk eden [ilişkin] meselelerde emrivakileri [olupbittileri] örtbas etmeye, kapatmaya kimsenin hakkı yoktur; çünkü her emrivakii müsamaha ile kabul edişimizde daima yeni yeni emrivakiler için verilmiş kabli bir icazetimiz [önceden verilmiş izin] vardır.

Hem iddia edildiği gibi eğer bu ölü gömüldü idiyse biz onu yine gömeceğiz; fakat kimin öldürdüğünü, nasıl öldürüldüğünü, ilâhî adaletten sonra en büyük mahkeme olan milli vicdanın huzurunda iyice belirttikten sonra.

Yine düşünüyorum ki geçmiş hâûselerin aydınlatılması, açık açık münakaşa edilmesi, yarının nizamının daha emin, daha doğru daha sağlam olarak tekarrür etmesine medar olur. Dünün hatalarını yarın başka şekilde tekrarlama için bugün onları olduğu gibi belirtmekten başka çare-miz yoktur. Susmakta, kapamakta tedbirden, basiretkârlıktan, hikmet-i hükümetten [devlet çıkarlarından] ziyade korkaklık vardır. Benim anladığım, bugün ayak bastığımız demokrasi dünyasının en feyizli tarafı, orada, her şeyin berrak bir güneş altında açık, açık konuşulmasıdır. Bu aydınlıkta hiçbir mikrop yaşayamaz. Bugünkü rejimin annesi eski [Yunan] Site demokrasilerinde de işler bu şekilde idi.

Yine düşünüyorum ki istesek de, istemesek de bu vergi tarihe mal olmuştur. Onu bütün şekil, renk ve manzarasile olduğu gibi yarının malî tarihini yazacaklara intikal ettirmek borcumuzdur.

II. Kitabımda devlet sırlarını açıklamış olduğum iddiası da varid [geçerli] değildir. Bu noktayı önsözde bahis mevzuu ittihaz etmiştim. Vergi, bir amme [kamu] müessesesidir. Esas vasıflarından biri aleniyettir [açıklıktır]. Sırta tahammülü yoktur. Tarhedilen vergiler tebliğ [bildirim] yolu ile mükellefe intikal ettirileceğinden işin mahremiyeti [gizliliği] kalmaz. Varlık Vergisi cetveller halinde âmmenin itilâına [kamunun bilgisine] arz olunmuştur. Herkes hem kendinin hem başkalarının vergilerini daha ilân günü öğrenmiştir. Bitişik iki dükkanda eşit sermaye ile çalışan vatandaşlardan birine diğerinin kaç misli vergi tarhedildi? Çırankan, patronundan ziyade vergi alındı; bu oldu bittiyi duymayan, bilmeyen kimse kalmamıştır. Bu iş için sefaretlerden [elçiliklerden] verilen yüzlerce notada Türklerle ecnebilerin vergileri üzerinde kalem kalem mukayeseler [karşılaştırmalar] yapılmıştır. Bu notalar hükümetin arşivindedir. Kendimizi aldatmayalım; unutmak istediğimiz bir şeyi dünyanın bilmediğini zannetmek hatadır.

Benim kitabımda belirttiğim, bu işte hangi ölçülerin kullanıldığı, rakamların nasıl bulunduğu, kimlerin bu işlerle uğraştığıdır. Bunlar esasa taallûk etmeyen [ilişkin olmayan] teferruatır ve devlet sırrı bu değildir.

III. Nihayet bana “bu vergiyi tatbik edenlerin başında sen de vardın, o zaman neden çekilmedin? Dün yaptıklarını bugün neden tenkid ediyorsun?” denilmektedir.

Sanırım iddianın bir tarafı doğru, bir tarafı yanlıştır.

Kaziyenin [önerinin] doğru tarafı, daha başta bu işten çekilmem lâzım geldiğidir. Beni tenkit edenlerin bu hususta hakkı vardır. Amme hizmetinde vazife alan gençlere, tecrü-

beli bir ağabeyleri sıfatıyla tavsiye ederim: Kariyer, istikbal, çoluk çocuk, yeniden kaldırıma düşmek endişesiyle inanmadıkları bir dâvâyâ sürüklenmesinler; kitabımda kendilerini bu badireden çekebilmek basiret ve imkânını bulan fanilere de işaret ettim. Benim o zaman bu işten çekilmeyişimi bu arkadaşlar kadar olgunlaşmamış, kemâle ermemiş olduğumla izah etmekteyim. Yine kabul ediyorum ki benim çekilmem işlerin seyrinde her hangi bir değişiklik yapamazdı; bu bahisteki biricik tesellim budur.

Yine düşünüyorum ki bir kariyer kolay kolay terkedilemez; hele o zamanın şartları buna pek de müsait değildi. Nitekim bugün Varlık Vergisi'nin adına bile tahammül edemeyen muharrirlerin [yazarların] çoğu muhakkak ki o tarihte yine gazetelerinin başındaydılar. Hacizler, satışlar, sürgünler gözlerini önünde cereyan ediyordu. Aslâ tasvip etmedikleri [onaylamadıkları] bu faciayı yazamamak, bir muharrir olarak vazifelerini yerine getirememek durumuna düştüler. Bu aciz karşısında içlerinden kaç kalemni kırıp mesleğini terketmiştir? Haydi, açık gönülle itiraf edelim:

Çoğumuz bilerek bilmiyerek, yaparak veya yapmıyarak eskilerin "Mader Vatan" [anavatan] dedikleri bu eli ayağı nasırlı zavallıya açıktan çek çektik [yazdık] ve o bedbaht bu cerimleri [para cezalarını] daima kendi aktifinden [hesabından] ödedi.

Bu fıkradaki kaziyenin doğru olmayan tarafı dün yaptığı-mız bir işi bugün mutlaka doğru olarak kabul etmeye mecbur olduğumuz hükmüdür. İnsan denilen mahlûkun zevkleri, fikirleri mütemadiyen olgunlaşır, gelişir bunun için dün beğendiklerimizi bugün pekâlâ beğenmeyebiliriz.

Bu olgunlaşma bize dünkü hareketlerimizi tenkit imkânını verir. Yine kabul etmek lâzımdır ki başkalarını tenkit kolaydır. İşin güç tarafı kendi kendini tenkittir. Zira ego-muz buna mâni olur. Herhalde insanı kemâle götüren yol-

ların başında kendini tenkit gelir. Bu bakımdan bana tevcih edilen itabın [azarlamanın] bu tarafı haklı ve varit değildir.

Bu izahattan sonra sanıyorum ki okuyucularım bu kitabı niçin yazdığımı kavramışlardır. Ona hâkim olan nedamet [pişmanlık] hissini alkol bulutları arasında sezen yazarlar bile oldu, bu kadarı da bir şeydir.

Bu kitapta kendimi temize çıkarmak istediğimi sananlar hataya düşer, nezleli bir burun bile daha ilk sahifelerde hakikatin böyle olmadığını hisseder.

Bu kitabı neşretmekle üzerime korkunç bulutları çekeceğimi pekâlâ biliyordum. Fakat bir gün, ince bir kabuk altında müzminleşen bu yarayı mutlaka açmak lazımdı. Açılmasa iyi olmayacaktı. Ona gereken merhemi sürmek, onu tedavi etmek, zedelenen milli birliği tekrar yaratmaya çalışmak külfeti, ilk günlerde işin aslını bırakıp hikâyesiyle, hikâyesini yazanla uğraşan muharrirlerimize düşmektedir. Ben ergeç dâvânın bu zaviyeden ele alınacağına inanıyorum.

Son Posta, 26 Mayıs 1951

FERİDUN KANDEMİR'İN ESKİ BAŞBAKAN SARACOĞLU'NA CEVABI

Dün yurt toprağına ayak basar basmaz, Varlık Vergisi Fâciası hakkında sorulan suale vermiş olduğunuz cevabı okuyunca, donakaldım.

Nasıl diliniz vardı da: “Varlık Vergisi, benim eserimdir. O kadar benimdir ki, bugün aynı mevkiide aynı malî şartlarla karşılaşsam, bu kanunun tecrübelerinden edindiğimiz dersleri göz önünde tutarak bir yenisini yapmakta tereddüt etmem” diyebildiniz ve sizi; durup dururken bir câni, hem de milletin en aziz, en temiz taraflarını; itibarını, şerefini inciterek yaralamış bir câni durumuna sokmuş olan bu kanunun, adını anmaktan bile bir vicdan azabı duyarak ürkmeniz lâzım gelirken, nasıl oldu da,

Feridun Kandımir, 1943.

onu hasretini duyacak derecede benimsemek gafletine düştünüz, hâlâ hayretteyim sayın esbak Başbakan!

Devletin en buhranlı zamanında bile, üçyüz milyon lira-yı –hattâ daha çok fazlasını– piyasadan çekmek için, vatan-daşı insan sayarak, kesesini millet hazinesine boşalttırmanın birçok mâkul ve medenî yolları, çareleri imkânları varken –ve bunlar size gösterilmiş, tavsiye edilmişken– hepsini bırakarak zulüm ve işkence tarikini [yolunu] seçişinizi, şimdi aradan bu kadar zaman geçtikten sonra, hiç olmazsa “itiraf-ı zünup [günah çıkarma]” erkekliğini gösterip unutturmanız, affettirmeniz lâzım gelirken, ne cesaretle, ne cüretle o suçunuzun üstüne tüy dikmeğe kalkıyorsunuz?

Varlık Vergisi Fâciasının ilk kurbanlar kafilesiyle Aşka-le’ye kadar giderek –bu, günahkâr olduklarını belirten hiçbir delil bunumadan– ölümden de beter azap ve işkenceye mahkûm edilmiş olanlarla günlerce haşır neşir olmuş ve bu kanunun bütün kepezeliklerini gözleriyle görmüş yegâne gazeteci sıfatıyla ben, bunu size sormak hakkımı kendimde buluyorum.

Ve yine soruyorum:

Bu ilk kurbanlar kafilesinde, vaktiyle himayesine mazhar olarak elini öpmüş olduğunuz için herkesten iyi tanımanız lâzım gelen –birçok kıymetli eserler sahibi eski hocanız– Gad Franko gibi daha birçoklarının bizzat size “Devlet insandan mevcut olan bir şeyini, hattâ canını isteyebilir amma, elinde hazır bulunmayan bir şeyi nasıl ister?” diye bütün mal ve mülklerini vermeğe âmade olduklarını, evet bizzat size söylemiş oldukları halde, “ille nakit paraları şimdi sayacaksınız!” diye, o kış kıyamette, kurtların cirit oynadıkları Kop Dağına sürerken olsun, insanca sevk etmek imkânı yok muydu?

Yalnız o günlerde istendiği kadar nakit para bulamamaktan başka günahları olmayan –ve bu durumlarını anlatacak bütün kapılar da yine tarafınızdan kapatılmış olduğu için ça-

resiz bir vaziyette kalan— bu altmışını geçmiş, hasta ve perişan insanları arkada kalan bütün eşyaları haraç mezat edilerek tamtakır bırakılmış bir odada aç ve sefil bir ailenin ızdırabiyle inletmek yetmiyormuş gibi bir de, Demiryollarının bilhassa emrinizle seçilmiş Nuh Nebiden [Nuh Peygamber Döneminden] kalma ışıksız, kalorifersiz, camları kırık, buz gibi vagonlariyle bir hayvan sürüsü halinde sevketmenin Türk'ün ulüvv-i cenabına [âlicenaplığına] yakışmaz bir hareket, hattâ cinayet olduğunu bilmez miydiniz?

Ve nihayet; elinizden çıkan o yüz karası kanun bile borçlarını ödemeyenlerin, memleketin herhangi bir köşesindeki “iş yerinde” çalıştırılmasını ve bunların ellibeş yaşından yukarı olanlarının bu çalışma mükellefiyetine tâbi olmamalarını emrettiği halde, neden bu emri ayaklar altına alarak yaş haddi de dinlemeden hepsini Allahın dağına —hiçbir şekilde faydalı olmamak suretiyle— boşu boşuna kar küreterek işkenceye mahkûm ettiniz ve bu tamamıyla faydasız akıntıya kürek çeker gibi “işte” yine millet kesesinden gündelik ödeyerek, bu gündelikten de her gün muayyen bir miktar kesip borçlarını ödetiyor gibi göstererek hem kendinizi hem de âlemi aldatmağa kalktınız?

Akılsızlıkların, mantıksızlıkların hangi birini sayayım sayın esbak Başvekil?

Esasen hepsini hepimizden iyi bildiğinizden emin olduğum bu saymakla bitmeyecek Varlık Vergisi fâciasının birbiriinden beter kötülüklerini nihayet onu “tatbikinin hem imkânsız hem de büyük ayıp” olduğunu —hele şükür— idrak buyurarak, yine kendi elinizle atıp def edişinizle siz de kabul etmiş olmadınız mı?

Şu halde nasıl oluyor da hâlâ: “O benimdir ve bugün de bir yenisini yapmakta tereddüt etmem” diyebiliyorsunuz?

Sonra, “Varlık Vergisi tecrübesinden” alınacak derslerden bahsediyorsunuz.

Bu meşum verginin tecrübesinden alınacak dersler varsa evvelâ; maddeten ve mânen narına yanan bu millet için kendisini bir daha bu gibi felâketlere sürükleyebilecek olanların şerrinden korunmak ve sizin gibi müsebbipleri [sebepler] için de sadece susmak, bu yaranın bir dahadeşilmesi ni önlemek, kendinizi unutturmak için olsun susmak, ilâni-haye, ebediyyen susmaktan ibarettir, anladınız mı sayın esbak Başbakan?

Son Saat, 23 Mayıs 1951

**İSTANBUL NÜFUSUNDA
GAYRİMÜSLİMLER,
1935-1955
AYHAN AKTAR**

Tablo 1'de İstanbul'un 1935 ile 1955 yılları arasında yapılan resmî nüfus sayımlarının verileri ortaya konmuştur. 1935 ile 1955 yıllarında yapılan nüfus sayımlarına baktığımız zaman, geçen yirmi yılda gayrimüslim nüfusun toplamının 219.714'ten 179.338'e indiğini görüyoruz. Rum Ortodoksların ve Yahudilerin sayısında ciddi azalmalar vardır. 1940'ların sonundan itibaren İstanbul'a Anadolu'dan göç edenlerin ve doğurganlık sonucunda şehrin Müslüman nüfusu 1935'teki rakamlara göre yaklaşık 700.000 kişi artmıştır. Aynı duruma oranlar açısından baktığımız zaman, 1935 yılında yaklaşık *her dört* İstanbulludan biri (% 24,8) gayrimüslim iken, bu oran 1955'te yaklaşık *her on* İstanbulludan birinin (11,7) gayrimüslim olması ile sonuçlanmıştır. 1945 sonrasında İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte gayrimüslimlerin bir kısmının yurt dışına göç ettiklerini biliyoruz. Gayrimüslim nüfusun azalmasında Varlık Vergisi uygulamasının belirleyici olduğunu düşünüyoruz.

TABLO 1
1935, 1945 ve 1955 Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul Nüfusunun
Dinlere Göre Dağılımı

<i>Dinler ve mezhepler</i>	<i>1935</i>	<i>1945</i>	<i>1955</i>
Katolik	19.890	14.099	12.780
Ortodoks	96.046	76.844	67.550
Protestan	3.949	2.222	2.996
Gregoryen	43.589	51.209	51.822
Diğer Hristiyan	718	3.822	7.276
Ermeni	5.320	n.a	n.a
Musevi	47.434	49.452	36.914
Diğer gayrimüslimler	1.384	432	n.a
Toplam	219.714 (% 24.8)	198.170 (% 18.3)	179.338 (% 11.7)
Dini bilinmeyen	138	109	1.261
Dinsiz	194	44	101
Müslüman	664.937 (% 75,1)	880.166 (% 81,6)	1.353.122 (% 88,2)
Toplam	884.983 (% 100)	1.078.399 (% 100)	1.533.822 (% 100)

Varlık Vergisi'ni halen destekleyenler arasında çok sık dile getirilen bir konu da İstanbul ticaretinin gayrimüslimlerin elinde olduğu iddiasıdır. Bu görüşü dile getirenler, Varlık Vergisi uygulamasının sadece ticaret sektöründe yoğunlaşmış gayrimüslimleri hedef aldığını, bunun son derece normal olduğunu çünkü ticaret sektörü içinde Müslüman/Türk kesiminin çok ciddi bir azınlık olduğunu iddia etmektedirler.

1935 ve 1945 nüfus sayımlarında, İstanbul nüfusunun meslek gruplarına göre dağılımı ve konuşulan anadil tabloları verilmiştir. Nüfus sayımlarında verilen bu bilgileri biraz sadeleştirerek tablo haline getirdik (Tablo 2). Anadil itibarıyla Türkçe, Ermenice, Rumca ve Yiddish-İspanyolca dillerini konuşanları ayrı ayrı verdik. Diğer dilleri konuşanları ise toplayarak verdik. İstanbul'da oturan Yahudilerin bir kısmının Yiddish denilen, Doğu Avrupa Yahudilerinin dilini

TABLO 2
1935 Genel Nüfus Sayımına Göre
İstanbul'da Nüfusun Meslek Grupları ve Anadile Göre Dağılımı
(Silivri, Çatalca, Yalova ve Şile hariç)

1935	Tarım sektörü	Sanayi sektörü ve küçük üreticiler	Ticaret, bankacılık, temsilcilik sektörü	Ulaştırma sektörü	Memur, serbest meslekler ve profes- yoneller	Evde çalışan hizmetli, kapıcı vs.	Rantiye, emekli, ev kadını ve bir mesleği olmayanlar	Toplam nüfus	Yüzde
Türkçe	16.116	64.381 (% 71,5)	39.534 (% 67,2)	25.913	51.163 (% 87,3)	11.332	352.426	560.865	% 75,8
Ermenice	662	6.777 (% 7,5)	3.400 (% 5,8)	294	1.450 (% 2,5)	1.042	25.789	39.414	% 20
Rumca	1.524	11.525 (% 12,8)	7.123 (% 12,1)	644	2.498 (% 4,2)	2.563	48.954	74.831	
Yahudice & İspanyolca (Yiddish & Ladino)	163	4.043 (% 4,5)	4.863 (% 8,3)	447	762 (% 1,3)	749	23.372	34.399	
Diğer diller toplamı	1.705	3.234	3.867	1.130	2.683	683	18.337	31.647	% 4,2
Genel toplam	20.170	89.960 (% 100)	58.787 (% 100)	28.428	58.556 (% 100)	16.369	468.878	741.156	% 100

konuştüğünü ve Sefarad Yahudilerin ise İspanyolca konuştuklarını varsayarak o grupları da toplayarak verdik. Her ne kadar 1940 yılında da nüfus sayımı yapılmış olsa bile, o sayım savaş içinde yapıldığı için bu tür bilgiler toplanmamıştır. Dolayısıyla, Varlık Vergisi öncesi sayım olarak 1935 yılını ve Varlık Vergisi sonrası dönemi karşılaştırmak için de 1945 nüfus sayımı verilerini kullanıyoruz.

Tablo 2'de 1935 Nüfus Sayımına göre İstanbul Nüfusunda Meslek Grupları ve Anadiller verilmiştir. Tablonun en sağındaki sütunda ise şehrin nüfusu içinde Ermeni, Rum ve Yahudilerin oranı (% 20) verilmiştir. Her şeyden önce, hiçbir meslek ve ekonomik faaliyet dalında Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin egemenliğinden bahsetmek mümkün değildir. Örneğin, Sanayiciler ve Küçük Esnaf/Zenaatkârlar arasında Ermeniler % 7,5, Rumlar % 12,8 ve Yahudiler de % 4,5 oranında temsil edilmektedir. Bu grupta anadili Türkçe olanların oranı % 71,5'tir.

Çok sözü edilen ticaret, bankacılık, sigortacılık ve temsilcilik sektörüne baktığımız zaman bu oranlar Ermeniler % 5,8, Rumlar % 12,1 ve Yahudiler de % 8,3 olarak ortaya çıkmakta ve yine anadili Türkçe olanlar ise bu sektörde % 67,2 oranında temsil edilmektedir. Dolayısıyla, gayrimüslimlerin ticaret, bankacılık, sigortacılık ve temsilcilik sektöründe çoğunluk olduklarını iddia etmek mümkün değildir.

Beyaz yakalı memurlar, serbest meslekler ve profesyonellerin (doktor, avukat, mimar vs.) oranlarına baktığımız zaman durum Müslüman Türklerin egemenliği daha da belirgindir. Bu kesimde Ermeniler % 2,5, Rumlar % 4,2 ve Yahudiler de % 1,3 olarak ortaya çıkmakta ve yine anadili Türkçe olanlar ise bu sektörde % 87,3 oranında temsil edilmektedir.

1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun uygulandıktan sonra, kamu sektöründe gayrimüslimlerin istihdamının önü ka-

TABLO 3
1945 Genel Nüfus Sayımına Göre
İstanbul İlyhre Nüfusun Meslek Grupları ve Anadile Göre Dağılımı

1935	Tarım sektörü	Sanayi sektörü ve küçük üreticiler	Ticaret, bankacılık, temsilcilik kesimi	Ulaştırma sektörü	Memurlar, serbest meslek erbabı profes- yoneller	Evde çalışan hizmetli, kapıcı vs.	Rantiye, emekli, ev kadını ve bir mesleği olmayanlar	Toplam nüfus	Yüzde
Türkçe	49.668	84.583 (% 77,1)	51.665 (% 70,7)	34.693	147.344 (% 94,8)	6.685	524.203	898.841	% 83,3
Ermenice	389	7.634 (% 7)	3.964 (% 5,4)	324	1.286 (% 0,8)	627	28.514	42.738	% 14,2
Rumca	968	10.153 (% 9,3)	8.432 (% 11,5)	545	2.019 (% 1,3)	894	46.957	69.968	
Yahudice & İspanyolca (Yiddish & Ladino)	35	5.427 (% 5)	6.023 (% 8,2)	435	618 (% 0,4)	320	27.168	40.026	
Diğer diller toplamı	1.818	1.896	2.965	607	4.159	189	15.127	26.826	% 2,5
Genel Toplam	52.878	109.693 (% 100)	73.049 (% 100)	36.604	155.426 (% 100)	8.715	641.969	1.078.399	% 100

panmıştır.¹ 1930'larda eğitimli bir gayrimüslim için tek çalışma alanı ya halk arasında "altın bilezik" olarak kabul edilen doktorluk, avukatlık, mühendislik gibi bir mesleği icra etmek veya belli bir ücret karşılığında çalışmaktır. Bunların dışında kalan tek çalışma alanı da ticaret ve sanayi kesimleridir. Fakat gayrimüslimleri devlet memuriyetinden dışlayan bütün bu mevzuata rağmen, yine de gayrimüslimlerin hiçbir sektörde nüfus bakımından egemenlik kuramadığını görüyoruz.

Tablo 3'te 1945 Nüfus Sayımına göre İstanbul Nüfusunda Meslek Grupları ve Anadiller verilmiştir. Her şeyden önce, en sağdaki sütunda görüldüğü gibi çalışanların gayrimüslimlerin oranı 1935'te % 20 iken, bu oran 1945'te % 14,2'ye düşmüştür. Diğer bütün kesimlerde de ciddi düşüşler gözükmemektedir. Örneğin, Sanayiciler ve Küçük Esnaf/Zenaat-kârlar arasında Ermenilerin oranı % 7,5'tan % 7'ye, Rumların oranı % 12,8'den % 9,3'e düşmüştür. Bu grupta anadili Türkçe olanların oranı % 71,5'ten % 77,1'e yükselmiştir.

Aynı türden azalmalar ticaret, bankacılık, sigortacılık ve temsilcilik sektöründe de gözlemlenmektedir. Bu sektörde Ermenilerin oranı % 5,8'den 5,4'e, Rumların oranı % 12,1'den 11,5'e ve Yahudilerin oranı da % 8,3'ten % 8,2'ye düşmüştür. Anadili Türkçe olanların oranı ise bu sektörde % 67,2'den % 70,7'ye yükselmiştir.

Yurt dışına göçün etkisi, en çok serbest meslekler ve profesyoneller (doktor, avukat, mimar vs.) arasında görülmektedir. Bu kesim içinde Müslüman Türklerin sayısı 1935'te 51.163 kişi iken (% 87,3); bu sayı 1945'te 147.344'e (% 94,8) yükselmiştir. Bu artışta en önemli faktörün Müslüman/Türkler arasında serbest meslek sahiplerinin ve profes-

1 Bu konuda bkz. Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan 'Türkleştirme' Politikaları," *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 101-143.

yonellerin sayısındaki artıştan ziyade, Ankara yönetiminin insanlara iş yaratmak için daha çok devlet memuru istihdam etmiş olduğunu tahmin ediyoruz.

Gayrimüslimlerin devlet memuru olamadığını düşündüğümüz zaman, serbest meslekler ve profesyoneller (Doktor, Avukat, Mimar vs.) arasındaki azalma belirgindir. Bu kesimde 1935 yılında Ermenilerin sayısı 1450 (% 2,5) iken, 1945'te 1286'ya (% 0,8); Rumların sayısı 1935'te 2498 iken (% 4,2), 2019'a (% 1,3) ve Yahudilerin sayısı da 1935'te 762 kişi (% 1,3) iken; 618'e (% 0,4'e) inmiştir. Doğallıkla, meslek sahibi olan kişilerin yurt dışına göç etmeleri daha da kolay olmaktadır.

Gayrimüslimlerin sayısındaki mutlak düşüşler ve Ermeni, Rum ve Yahudilerin şehrin nüfusu içinde oran olarak azalmaları, bize her şeyden önce İstanbul şehrinin "insan sermayesi" (*human capital*) bakımından fakirleştiğini göstermektedir. 1940'ların sonunda itibaren kırdan kente göç ile birlikte, İstanbul'un giderek nüfus bakımından köylüleştiğini söyleyebiliriz.

VAPURDA

FERDİ ÖMER

Köprüden 22.45'te Kadıköy'e hareket eden *Burgaz* vapurunun üst kamarasında giyim kuşam itibarıyla oldukça kalantor, muhtelif yaşlarda beş kişi kafa kafaya vernmişler, etrafa işittirmeden fısıldaşıyorlar:

- Vapurdakiler bizi tanıdılar mı dersin?
- Yok canım. Herkes kendi dalgasında, kimse farkında bile değil.
- Pansiyonda tabldot işleri nasıl acaba?
- Meraklanma... Büfede her şey varmış, sen paradan haber ver.
- Vız gelir öyleyse...
- Yarın akşam hareket ediyormuşuz diyorlar.
- Kimbilir... Belki de.

Piposuna tütün basmakla meşgul genç bir Yahudi delikanlısı, yanında arpacı kumrusu gibi düşünen 45'lik bir adamın ense köküne hatırı sayılır bir şamar atarak:

- Düşünme Kostaki çorbacı diyor... Binin yarısı beş yüz, o da bizde yok...
- Hakkın var amma, alacağın yok...

– Neşeli görünmeğe çalışmalarına rağmen, her hareketlerinde, her sözlerinde heyecan, tereddüt, telaş ve muhakkak ki kötü niyet. Söz ile bu adamları *Son Posta* okuyucularına tanıtayım:

Bunlar, evvelki gece Aşkale'ye sevkedilmek üzere zabıta nezaretinde Kadıköy'deki biriktirme kampına yollanan fabrikatör Avram, keresteci Ahiskiyel, zahireci Kostaki Papazoğlu, ithalatçı Hayık Kazancıyan ve komisyoncu Morris Taranto adlarındaki fena niyetli Varlık Vergisi mükellefleri...

Kostaki Papazoğlu, cebinden çıkardığı ipek mendille bugulana kamara camını bir iyice sildikten sonra denize bakıyor ve derin derin göğüs geçirerek:

– Mehtap da ne güzel değil mi? diyor.

Diğerleri mehtabın güzelliğini başları ile tasdik ederlerken, fabrikatör Aram, Papazoğlu'na takılıyor:

– Mösyönün şairliği de varmış meğer...

Kostaki fabrikatörün bu şaklabanlığına daha fazla tahammül edemiyor ve onu şu sözlerle protesto ediyor:

– Alayın sırası mı ya?

Zahirecinin bu hoşnutsuzluğunu, birkaç dakikalık sükût takip ediyor, sonra Hayık Kazancıyan konuşuyor:

– Aşkale nasıl bir yer acaba?

– Ben orayı bilirim, havası, suyu iyidir.

– İyi oteller var mı acaba?

– Ben otelde kalmadım amma herhalde olmalıdır.

Birçok suiniyet erbabı gibi, fena niyet sahibi Varlık Vergisi mükellefleri gazetecilerden çok ürküyorlar.

Bir aralık Moiz Taranto'nun gözü bana ilişti. Kendilerini can kulağı ile dinlediğimi fark edince, kaş göz işaretleri ile arkadaşlarına beni gösterdikten sonra bozuk bir Fransızca ile onlara:

– Gazeteci galiba dedi. Bizi dinliyor.

Moiz Taranto'nun bu alarmı üzerine, Aşkale yolcularının beşi de bir anda dut yemiş bülbüle döndüler, Fakat ben hiç renk vermeme e çalışarak l kayd bir tavırla pen ereden dışarısını seyrediyorum.

Hayik Kazancıyan, elindeki keman kutusu ile yanımda oturan gazeteci arkadaşlardan Ecvet G resin'le beni tepeden tırna a süzdükten sonra Moris Taranto'yu temin ediyor:

– Yok be yavrum diyor, ne gazetecisi... Bunlar misk gibi  algıcı... Beyoğlu'ndan dönüyorlar...

Fabrikatör Avram da, Hayik Kazancıyan'ın bu kat'i (!) teşhisine inanmış olmalıdır ki:

– Bari “Yolculuk var” şarkısını  alsalar da dinlesek diye la-tife ediyor.

– Bu ara bilet zımbalamaya gelen memur, şapkasının kenarlarını indirerek suratını gizleme e çalışan keresteci Ahişkiyel'i tanıdı ve ona aşinalık etti:

– Hayrola  orbacı... Bu saatte nereye böyle?

Kereste tüccarı bu sorudan memnun g r nmedi ini belli etmeme e çalışarak şu cevabı veriyor:

– Kadıköy'de bir akrabamı ziyaret edeceğim de...

Bilet memuru, bir gözünü kırıp, bu cevaba inanmadı ını m nidar bir şekilde izhar ettikten sonra Aşkale yolcuları arasında bahis tekrar hararetlendi. Bir milyon liralık Varlık Vergisi mükelleflerinden Moris Taranto:

– Hesap ettim, dedi. Günde 250 kuruştan, tam 450 sene sonra ancak borcumu  deyebilece im.

Bu kadar ince hesaba akli ermedi ini söyleyen fabrikatör Aram:

– Aşkale'de dokumacılık yapmak fikrindeyim... Buna mu-vaffak olursam borcumu üç sene de öderim.

Vapur Kadıköy'e gelmişti. Suiniyet sahibi mükellefler, yolcular vapuru boşalttıktan sonra birer ikişer ayağa kalktılar. Zahire tüccarı Aheşkiyel arkadaşlarının yardımıyla izci

çantasını, yatağını yorganını sırtına vurdu. Hep beraber iskeleyle çıktılar.

Kadıköy iskelesinde kadınlı erkekli oldukça kalabalık bir grup onları karşıladı. Hararetli bir karşılama merasimi başladı.

- Bonsuvar mösyö Taranto.
- Akşamlar hayrolsun Kostaki çorbacı.
- Geçmiş olsun Hayik Efendi.

Biriktirme kampına gönderilen bu beş kişilik üçüncü kafile Moda Palas'a gitmek üzere saat 23'ü 20 geçte 63 numaralı tramvaya binerken, çok şık giyinmiş güzel bir kadın arkalarından sesleniyordu:

- Kuzum Mösyö Taranto, Mösyö Sion'a selâmlarımı söylemeği unutma...

Son Posta, 25 Ocak 1943, Pazartesi

**GAZETECİ FERİDUN KANDEMİR'İN
TASVİR-İ EFKÂR'DA YAYIMLANAN
RÖPORTAJLARINDAN SEÇMELER**

23 Ocak 1943, Cumartesi

**AŞKALE YOLCULARI ARASINDA:
MODA - PALAS KAMPINDAN,
APERGİS PANSİYONUNA ..!**

Arkadaşımız [Feridun] Kandemir, dün Varlık Vergisi'nin suiniyet sahibi mükellefleri arasında dolaştı ve intibalarını kaydetti. Aşağıdaki yazıda Aşkale yolcularının dünkü hayatlarının tasvirini okuyacaksınız:

İkinci vakitleri daima bomboş gidip gelen Moda tramvayında bugün nedense, kadınlı erkekli ve hepsi neş'eli bir kalabalık var. Güç halle bir yer bulup sıkışınca sağıma solu-ma bakınarak bir mâna vermek istiyorum. Acaba düğün mü var? Erkeklerin ellerinde çantalar, paketler, sepetlere göz gezdiriyorum, yaz değil ki koyda yelken safasına, yüzme yarışına, yahut kıyılarda sofralar kurmaya gidiyorlar diyeyim. Ne de gülüşüyorlar, ne de keyifli keyifli konuşuyorlar gör-seniz.

Moda'da tramvaydan indik. Âlemin gezmesinden tozmasından bana ne, acele acele yürüdüm, Varlık Vergisi'ni vermedikleri için eşyaları haciz ve kendileri Moda Palas'a yerleştirilmiş olanları ziyarete vardım.

Bunları orada görmek kısmet değilmiş. Zira ben otele yaklaşırken onlar da ellerinde paketleri, polis muhafazasında Moda Palas'tan, yine o sıradaki Apergis Pansiyonu'na taşıyorlardı. Aralarında, biraz evvel otelde başlamış bir münakaşanın serpintisi devam ediyordu. Meğer bir gece geçirdikleri otelin hesabını görürken bazılarının cebinde –olur ya– beş liracık bile bulunmamış. Otel idaresi de kendilerinden borçlarını tasdik eden birer imzalı pusula istediği için fena halde kızmışlar:

– Beş lira için imza vermek?... diyorlardı. Binlerce liralık alışverişlerde bile bir sözü kâfi görülen insanlardan beş lira... Yanlız beş lira için imza istemek... Bu bir hakarettir, kabul etmiyoruz.

– Benden evvel pansiyoncu Madam atıldı:

– Yer yok vallahi... Bütün odalar doldu!

– Hayır... diyorlardı, yatmaya gelmedik. Gad Franko burada mı?

– Şekip Adut'u göreceğim.

– Arşak Çuhacıyan nerededir?

– İzak Sion'a haber verir misiniz?

Muhafız polisler, kemâl-i nezâketle, ellerindeki çantaları, paketleri, sepetleri muayene ettirerek birer birer içeri girip aradıklarını bulabileceklerini anlattılar. Kapı aralağındaki vestiyerde çantalar asılıyor: yün yelekler, iç çamaşırları, traş takımları, reçel kavanozları, bal kutuları, tavuk göğüsleri, sucuk dizileri, kestane, şeker, kurabiye, helva paketleri...

– Bunda ne var?

– Eskiden beri kullanır da... Uyku ilacı!

İşlerini bitirenler çantaları ile beraber içeri giriyorlar. Fa-

kat hiçbirinde az evvelki keyifli, neşeli, güler yüz yok. Ne çabuk değiştiler?

Avukat Yakob oğlu Şekip Adut, iri gövdesiyle sağ köşeyi işgal ediyor. Karşı tarafta heybetli vücudu ile manifaturacı Marko oğlu Yasef Bazalto suratı pek asık, oturuyor. Diğerleri tabii hallerini muhafaza ediyorlar. Salon bu hâli ile, yolcularını teşyi için tren düdüğüne kulak kabartarak sabırsızlananlarla dolu bir bekleme salonuna benziyor. Türkçeden başka her dil konuşuluyor. Arada sırada gülümseyenler, şakalaşanlar da görülüyor. Bana da soruyorlar:

– Ne zaman yola çıkarılacağız acaba?

Belli ki şimdiki halde öğrenilmek istenen en mühim sır bu. (...)

Merdivenin alt başında, kasketi elinde mütereddit, ürkek duran babayani kıyafetli bir ihtiyar yolum kesiyor ve bir isim söyleyerek soruyor:

– Velinimetimdir, görebilir miyim bir kere?

– Akraban filân mı?

– Ne münasebet bayım? Bizim gibi fakirin akrabası olur mu o... Milyoner adamdır.

– O halde niye vermemiş borcunu?

Saf, bön adam boynunu bükerek, sağ yumruğunu sımsıkı sıkıyor.

– Biraz böyledir, sağ olsun.

Tramvayda yine aynı kadınlı erkekli... ve yemin ederim ki aynı neş'eli, keyifli kalabalık...

On dakika evvel, pansiyonun salonunda ağızlarında bıçak açmıyan, dalgın dalgın bakışan insanlar nasıl değiştiler, ne çabuk kendilerine geldiler, ne çabuk ferahladılar, açıldılar saçıldılar.

Şu insan denen mahlûkun iç yüzüne akıl sır ermiyor veselâm.

Perşembe, 28 Ocak 1943

AŞKALE YOLCULARI (İzmit, 27 Ocak 1943)

Haydarpaşa'da kendilerini uğurlamaya gelen akraba ve dostlarının trenin arkasından koşuşan mendil sallayışları, tipinin bulandırdığı havada görünmez olunca nihayet hakikatle karşı karşıya gelişin verdiği acı bir uyanışla sessiz sedasız birbirlerine bakıştılar ve rastgele sırtlarından çıkarıp şuraya buraya bırakmış oldukları battaniyelere sarılı arka çantalarını ağır ağır yerleştirmeye başladılar. Avukat Şekip Adut ve birkaç arkadaşının yükleri hafıftı. Vagon üç tane petrol lambasıyla aydınlanıyordu. Biri:

– “Elektrik de mi yok?” dedi.

Sonra mütevekkil sigaralarını yaktılar. Paltolarının yakalarını kaldırıp başlarını omuzları arasına sıkıştırarak köşelerine büzülüverdiler.

Vagonlar da, ara borular donmuş olacak ki, bir türlü ısınmıyor. Yolcular, “bu misafirlerin uğursuzluğundan biz üşüyeceğiz!” diyorlar. Tren Bostancı'da durdu. Kar yer yer yolu kaplamış, ihtiyatlı gidiyoruz. Her duruşta pencerelerin bugusunu silerek dışarıya bakıyorlar. Fakat istasyonlar bomboş. Yalnız Pendik'te gün gibi aydınlık istasyonda 12-13 yaşlarında iki çocuk koşa koşa gelip vagonun önünde durdular.

– “Ne yapıyorsunuz?” dedim.

Soğuktan titriyorlardı. Küçüğü başını kaldırarak vagonu gösterdi.

– “Bugüne kadar sırtımızdan geçinip zengin oldukları halde şimdi vergilerini vermekten kaçınan şunları görmeye geldik amca...” dedi. (...)

Hereke'de hep birden acıkmış gibi yemek paketlerini çözdüler. Ağızları oynuyor, fakat dünyada bu kadar iştahsız ye-

mek yiyiş görmedim. Kaloriferler adamakıllı kızdı, sıcak bastı. Onlar ise günahlarının yükü altında ezilmiş gibi, hâlâ buz gibi yüzlerinde titreşiyorlar, vehmini veriyorlar. Aca-ba vicdan azabı duymaya, nadim olmaya başladılar mı? Onu yarınki hallerinden sezmeye çalışacağız.

* * *

Cuma, 29 Ocak 1943

Aşkale Yolu, 27 Ocak

Sui niyet erbabı kendi ifadelerince, hayli asap bozukluğu ve korkulu rüyalarla geçen geçenin sabahı, Beylik Ahır'da uyandılar. Kar dinmişti. Bulutlar ardındaki güneş, bembeyaz ovaya gözleri kamaştıran bir parıltı veriyordu.

Banliyö vagonları gibi bölmesiz bir vagonda bulunduklarından, hep bir salonda imişler gibi birbirlerine seslenerek kahvaltıya hazırlanıyorlar. Sabaha karşı varmış olduğumuz Eskişehir istasyonunda büzüldükleri köşelerinden kıpırdamadıkları için vagonun önünde güğümü kaynatarak duran âla sütlü salebe bile iltifat etmemişlerdi.

Şimdi hele tiryakiler “kahve, bir şekerli kahve” diyip duruyorlar.

Nihayet yemekli vagonun kapıları açıldı. En önde Avukat Gad Franko, kucağında termosu, koca bir elma paketi, paltosunun yün atkılar, başlıklar ve eldivenlerle dolu cepleri, iki yanına heybe gibi sarkarak dipteki masayı seçti.

- “Hava düzeliyor galiba...” dedi.
- “Ya ilerisi?” diye yüzüne baktım.
- “Aman... O tarafı şimdi sabah sabah aklıma getirmeyiniz, Allah aşkınıza.”

Sonra dalgın dalgın düşünerek:

- “Bu müthiş soğuğa bir güzel yamçı ister ama... Hani alacak para nerede?” dedi.

– “Bütün vergi borcunuzu tamamen ödüyorsunuz diye bir haber çıkmıştı, ne oldu?” diye sordum.

– “Sorma... Sorma birader başıma gelenleri” diye anlatmaya başladı:

– “Adı batası bir Bahtiyar Han’ım var.”

Boş bulundum.

– “[Bu hanım] müşterilerden mi?” dedim.

– “Yok canım... Şu bizim emlak... Galatada’ki han. Tabii ki zaman olsa belki ferah ferah 400 bin lira ederdi. Fakat bugünlerde yüzüne bakan yok. Satayım dedim, talip çıkmadı. Nihayet ipotek ettim. Aldığım yüz bin lirayı Maliye Şubesi-ne yatırdım. Geriye üç yüz bin lira borcum kalıyor. Bir iyi müşteri bulup hanı satmaktan başka çare yok. Bu işi kardeşim Marsel’e havale edecektim, ama o da kendi derdine düştü. Üç yüz bin lira da onun borcu var. Bugünlerde o da bu yolun yolcusu olacak. Çantasını hazırladı bile. Ben de vekâletnamemi oğluma verdim. Allah vere de bir an evvel bir hayırlı müşteri çıksa... Ben de kurtulsam bu azaptan.”

Ve başını karlı ovaya çevirerek kendi kendine konuşur gibi devam etti:

– “Vereceğim... İnşallah şu hanı değeriyle bir satsınlar; bütün borcumu vereceğim, emin olunuz ...!”

Paketinden çıkardığı bir *Aceman* hapını yuttu. Elini şakağına dayayarak uyuklamaya başladı. Kafle içinde en bitkin görünen [Avukat] Gad Franko’ dur. Bazıları mektup yazıyorlar ve iki de bir de saatlerine bakarak gelip geçen konduktörlere soruyorlar:

– “Ankara’ya kaçta varacağız? Orada ne kadar kalacağız?”

Sızan haberlerden anlaşılıyor ki, muhtelif vekâletlere göndermiş oldukları istidanın, telgrafların cevaplarını Ankara istasyonunda kendilerine ulaştıracak olanları son bir ümitle beklemektedirler. Henüz borcunu ödemek kararına varanlar yok.

Hatta:

– “Ah Kazancıyan, Ah Taranto’lar...” diye başlarını sallayarak İstanbul’da son gün yola gelip borçlarını ödeyen bunlara ne kadar kızdıklarını açıkça anlatıyorlar. Koca koca kâğıtlara harıl harıl bir şeyler yazıp duran Avukat Şekip Adut, sinirli sinirli yüzünü buruşturarak, gözlüklerinin altından sert sert bakıyor:

– “Hele o Taranto’lar... diye kalemi sallayarak, hele o Taranto’lar diyor. Daha yakalanmadan evvel de kaç defa söyledim, yavrum son dakikayı beklemeyiniz, verebilirsiniz, satınız, savurunuz veriniz, bu işin şakası makası yok. Ama kime laf anlatabilirsin ki, beklediler, beklediler, bıçak kemiğe dayanınca akılları başlarına geldi, veriyoruz, veriyoruz diye bağırdılar. Hey mübarekler hey, ne beklerdiniz? Şimdi, ne oldu? Yaptığınızı beğeniyor musunuz? Alem ne zannedecek? Herkes ‘İşte çorap söküğü başladı, bunların hepsi zengin, fakat inat edip vermiyorlar, sıkıyı görünce bak görürsün, birer birer nasıl sökülecekler?’ demeyecekler mi? Ah bu Taranto’lar... Hem boşu boşuna günlerce azap çektiler, kendilerine ettiler, hem de bizi büyük bir şüphe altında bıraktılar. Yazıklar olsun onlara...”

Biri yavaşça kulağına eğiliyor.:

– “Bak azizim, bu arkadaşlarımız arasında tıpkı Kazancıyan ve Taranto’lar gibi borçları ödemeye yanaşacaklar yok mu sanıyorsun?”

Yan yan ona bakarak dudaklarını büküyor:

– “Bilinmez ki bayım, bilinmez ki... Onlarla tanışalı daha üç gün oldu. Trende de hepsi içinden kurulu... Fakat doğrusunu söyleyeyim mi, bunlardan biri var ki, vallahi derhal borcunu ödeyebilecek bir haldedir. Bundan eminim.”

Deminden beri birbirini kovalayan telgraf direklerini sayıyormuş gibi gözlerini pencereden ayırmadan somurtan Leon Faraci’in sabahtan beri ağzını bıçak açmıyor. Tek başına kimseye aşinalık bile etmeden düşünüp duruyor. Fakat şim-

di Şekip Adut'a pek sinirlendiği belli.

Yanındaki masanın üstündeki gazeteleri işaret ederek:

– “Okumuyorsunuz, oyalanırsınız” diyorum.

Alnındaki avucunu adamakıllı sıkarak yüzünü ekşitiyor:

– “Nesini okuyayım? diyor. Dünyanın kara bahtını mı? Benim derdim bana yetiyor.”

– “Siz ne dersiniz, içinde parası olduğu halde bir türlü vergisini vermeye yanaşmayanlar var mı?”

Pek sinirli bir hareketle elini alnından çekerek ve yiyecekmiş gibi Şekip Adut'a bakarak:

– “Bilmem...” diyor.

Gad Franko:

“Rahatsızım, gidip biraz yerimde dinleneyim” diye kalktı. Fakat gitmesi ile pür telaş dönmesi bir oldu.

Başı açık ve saçları darmadağındı. Kucağı elma paketi ve termos ile doluydu, bağırды: “Şapkam uçtu. Tam vagonu geçerken şapkamı rüzgâr aldı. Ellerim dolu olduğundan tutamadım. Şimdi ben ne yapacağım?”

Ankara göründü. (...)

* * *

Cumartesi, 30 Ocak 1943

Sivas, 29 Ocak

Ankara istasyonunda hiçbir umduğu haberi alamadı. Kendilerini karşılamaya gelen birkaç ahbap kurtuluş müjdesi yerine fındık üzüm getirdiler ve mataralarını buz gibi sularla doldurdular. Son ümitler de söndü. Yalnız [Avukat] Gad Franko özlediği kaskete kavuştu. Bunu da yel götürür diye bir sicimle bağladı. İstasyonda resmini çektiirmek isteyen vagonun kapısına çıksın diye sesledim.

Evvela kuyumcu Nehabet ile [Hamparsum] Erkman göründüler.

“Ailelerimiz gazetede görür de kavuşmuş gibi sevinirler, çekiverin” diyerek poz aldılar. Arkadan [Kiryako] Teberrükoğlu geldi.

– “Demek ki, günün birinde, hem de Ankara’da böyle bir halde çekilmiş resmimin gazetelerde çıkması kismetmiş” diye durdu.

Ankara’dan kalktıktan sonra Aşkale bahsi açıldı. Elektrik var mı, yok mu? Pek merak ediyorlar. “Yoksa mutlaka akümülatörlü, bataryalı radyolar ısmarlayarak getirtelim. İlk işimiz bu olsun” diyorlar. Yanlarına tavla ve bezik kâğıtları almadıklarına yanyıyorlar.

Ankara’da o koca kasketi ve heybetli ensesinde Allah başka türlü benzetmesin meşhur İzmirli Nalbandoğlu Hıfzı’yı andıran [Yasef] Bozanto ile Bohor Benbasat birer armutuna pastıra¹ oynuyorlar. O sırada köndüktör bilet soruyordu.

Bozanto sinirlendi:

– “Biz toptan malız be kuzum. Konşimentolar da, biletler de nah orada” diye memuru gösterdi.

Pastıra bitince [Yasef] Bozanto ile ortağı Mardik içinden çıkılmaz bir hesaba daldılar. 452.000 lira. Borçlarından yalnız 152.000 lirasını vermişler, 300.000 i kalmış. Şayet başka bir şey vermezlerse, Aşkale’de yol yapmakla bu borcu yine ortaklaşa kaç senede ödeyebileceklerini anlamak istiyorlar. Nihayet Mardik bun alıyor ve bana dönerek Aşkale’de çalışırken arasına, mesela Pazar günleri olsun pek yakındaki kaplıcalara bırakılıp bırakılamayacaklarını soruyor.

Leon Faraci derhal göze çarpan bir asabi buhran içindedir. Müessesesini Osmanlı Bankası’na bağlayarak borcunu ödeyen Beyoğlu’ndaki meşhur Lion Mağazası sahibiyle camcı Sion’u diline doladı:

“Onlar İstanbul’da kalsınlar da ben bu yollara düşeyim. Buna kabil değil tahammül edemem. Vereceğim.”

1 Bir kâğıt oyunu

Nesim Saban yemekte birdenbire neşelendi. Beyaz şarapla soda istedi.

– “Ne yaparsın? Hem hazım kolaylaştırır, hem de şampanya yerine geçer” diye içerken canı lop yumurta istedi.

– “Yok” dediler.

– “Eyvah yoklar buradan mı başladı?” diye surat astı.

Bohor Benbasat, etiketinin üstüne kocaman “Bohor’ın malıdır!” yazmış olduğu Altınbaş rakısını içerken ötekileri teselli ediyor:

– “Beterin beteri var be kuzum! Öyle ya şu şimendifer olmasaydı, şimdi biz Aşkale’ye nasıl gidecektik değil mi ya? Yine şükür olsun hâlimize ...” diyor. Sonra arka masada oturan bir genci göstererek: “Bu bay da Ardahan’a gidiyor. Aşkale’den sonra Erzurum, Kars, daha sonra iki gün kızak yolculuğu... Allah yardımcı olsun. Dedim ya beterin beteri var. Şükür olsun yine hâlimize” nakaratı ile rakısını çekiyor.

* * *

Sabaha karşı üçte vardığımız Kayseri’de hepsi uyanıktı. Vagondan indiler. İstasyonda dolaşırken, Bohor hem nefis, hem ucuz pastırma aradı. Büfeci: “Bizde öyle şey yok. Taş yerinde ağırdır” deyince Bohor ters yüzü dönerek homurdanıyordu:

– “Şu taş lakırdısını etmeyin be yahu!”

– “Neden?” diye sordum.

– “Nedeni var mı?” dedi. “Bundan sonra ömrümüz hep taşla başbaşa geçmeyecek mi?”

* * *

Sabahleyin Hanlı istasyonunda demiryolunu kardan temizleyen 20-30 köylü gördük. Bizimkilerin bir anda nutukları tutuldu, renkleri uçtu, sigaraları, fincanları ellerinde, lokmaları boğazlarında kaldı. Karların içinde durmadan

kazma kürek sallayan bu köylülere şahit olunca sessiz ve hareketsiz bakakaldılar. Bu sırada Sivas'tan ötede yolu kar kapatmış haberi geldi. Gece Kayseri'den bindiği için karşısında oturanların onlar olduğunu bilmeyen babacan bir yolcu:

– “Adam sende, diye kahkahayı attı, bu trende otuz iki adet mal varmış. Topunu birden indirir, yolu açtırır, veririz. Tasa çekmeyiniz.”

Babacan yolcunun yüzüne bile bakmaya cesaret edemeyerek, sanki hemen yakalarına yapışılacakmış gibi birer birer yerlerinden kalkıp süklüm püklüm vagonlarına çekildiler.

Bembeyaz bir tabiat ortasında donarak bir asfalt yola benzemiş Kızılırmak [nehrini] sağımıza aldık. Güneşe bulanmış Sivas'a vardık.

* * *

Pazar, 31 Ocak 1943

Divriği, 30 Ocak

Kurşunî bir gök altında vagonların pencerelerine kadar yükselmiş kar yığınları arasından geçerek Aşkale'ye doğru süratle ilerliyoruz. Gözün alabildiğine kadar uzanan geniş sahalarında bir tek siyah noktaya tesadüf etmek artık imkânsız. Sui niyet sahibi vergi mükellefleri, tren Aşkale'ye yaklaştıkça kuru ve haşin hakikati biraz daha yakından anlamanın verdiği yeisle vagonlarında bir halde kıpırdamadan ve konuşmadan oturuyorlar.

Armağan istasyonunda ilk defa olarak çift atlı, kapılı kızaklar gördük. İlk defa bu şekilde bir vasıta gören vergi mükellefleri şaşkın bir halde, buz üstünde sızar gibi kayan kızaklara bakıyorlar ve yavaş sesle birbirlerinin kulaklarına bir şeyler fısıldıyorlar.

Vergi borçlularının en genci olan 26 yaşında makaracı Davit Hannel kızaklara bakarak:

– “Otomobil kullanmaya merak etmiştim. İyi ki yarıda kalmış, yoksa burada bir işe yaramayacaktı” dedi.

Her geçen dakika biraz daha magnumlaşan [gamlı olan] 540 bin lira borçlu Nesim ve Leon [Saban] kardeşler, on sene içinde kazandıkları muazzam servetlerden şimdi adeta pişmanlık duyuyorlar:

– “On sene evvel İstanbul’da Halil Ali [Bezmen] Biraderler müessesesinde basit birer memurduk. 1933 senesinde piyangodan 10 bin lira kazandık. Ticarete başladık. Keşke işin tamamına gitmeyerek bu kadar para kazanmasaydık. Kazanmak kolay ve zevkli idi. Fakat şimdi vermek çok zor geliyor. Manifaturacılık bize ne lazımdı?” diye kendi kendilerine ve etraftan yakaladıklarına dert yanıyorlar.

Mordohay Kastaryano gözlerini karlı dağlara çevirerek
– “Eyvah eyvah gittikçe karlı dağlara gömülüyoruz. Bu soğuğa nasıl tahammül edeceğiz?” diye üşüyen ellerini oğuşturuyor.

Gad Franko ve Şekip Adut bu gün karşı karşıya büzüldükleri köşede atkılara sarılı başlarını hiç dışarı çıkarmadılar.

Cumartesi günü sabah Aşkale’de olacağız.

* * *

Pazartesi, 1 Şubat 1943

Aşkale, 30 Ocak

Cumartesi sabahı saat altıya doğru, karanlıkta, yolculuğumuzun son merhalesine vardık: Aşkale.

Aşkale’den evvel trendeki son gecemizi kısaca anlatayım:
Divriği’den beri seyahatimiz adeta kar tüneli içinde geçti. Yolun iki kenarında birikmiş karlar duvar halini almış, vagonların çatısını aşırıyordu. Soğuk dehşetli. Vagonun kaloriferleri son haddine kadar yakıldığı halde ısınmak mümkün olmuyor. Bizim zenginler köşelerine büzülmüşler. Bir kısmı

mükemmel bir uyku çekiyor. Bir aralık Yasef Bozanto yüksek perdeden horlamaya başladı. Arkasındaki sırada bir türlü gözlerini yumamayan Leon Faraci, Bozanto'yu dürte düрте horultusunu kesebildi:

– “Bir kere Aşkale'ye çıkalım. Seninle bir arada zor yatarım. Üç gecedir gözüme uyku sokmadın.”

Dayanamadım, köşemden seslendim:

– “Yahu seyahate, eğlenceye gitmiyorsun. Ayrı oda bulacağını umma.”

Faraci ters ters baktı:

– “Sen de amma mübalağa yapıyorsun... Koskoca Aşkale'de yalnız yatılabilen bir oda da mı bulamam!”

Şekip Adut yünlü olarak ne varsa üstüne geçirmiş, battaniyeleri de kafasına çekmiş, bir yatak dengi halini almış. Setrak Vartanyan mışıl mışıl uyuyor. David Hannel uykusunda birşeyler sayıklıyor. Kulak kabarttım, Fransızca sayıklıyormuş! Anlayamadım. Kostaki Papazoğlu gündüzleri uyuyor, geceleri sigara içiyor. Yine köşesinde sigarasının birini yakıp, birini söndürüyor. Bohor Benbasat karşısında elma yiyor. Bir dilim de Kostaki'ye uzattı:

– “Mersi, keşke kabuğunu soymasaydın. Vitamin vardır, bize de lazım olacak.”

– “Meraklanma be kuzum, bir havucum var, onun kabuklarını veririm.”

Saat beşe doğru biletçi herkesi uyandırdı. Bozanto bir türlü uyanmak bilmiyor.

Gözlerini açabilmek için Benbasat buz gibi elini Bozanto'nun kalın ensesinden içeri sokmaya mecbur oldu. Battaniye yığınları arasında Şekip Adut'u güçlkle bulabildik.

Mükellefler eşyalarını topladılar. Nihayet tren durdu: Aşkale!

– “Haydi baylar, misafirlik buraya kadar.”

Her kafadan bir ses çıkıyor:

- “Yanlış olmasın? Daha gelmedik burası küçük bir köy...”
- “Hamal var mı?”
- “Eyvah çantamın kayışı koptu... Ah bu Rebeka yine çürük malı bana sokmuş...”
- “Bir sıcak çay bulsak bari....”

Ortalık zifiri karanlık. Petrol lambası ancak istasyon binasının kapısını aydınlatıyor.

Müthiş bir ayaz var. Mükellefler sıraya dizildiler. [Trabzon-Erzurum Transit Yolu, I. Kısım Amiri] Fuat Sezen kafileyi İstanbul’dan gelen polislerden teslim aldı. Bir jandarma müfrezesi nezarete memur. Mükellefler ikişer ikişer sıraya dizildiler. Önde bir jandarma çavuşu, kasabanın yolu tutuldu. Karlara bata çıka kasabaya varıldı. Buranın en büyük kahvesi olan Ahmet Sişman’ın kahvesine girdik.(...)

Şafak sökerken hükümet tabibi geldi. Varlık Vergisi Kanunu çalıştırma talimatına göre mükelleflerin muayenesi yapılacak. Dr. Sıtkı Burçak her birini inceden inceye muayene etti. Hiçbirinde hastalık, sakatlık yok. Hepsi maşallah turp gibi...

Muayeneden sonra sıhhiye memurları mükelleflere tifo aşısı yaptılar.

Öğleden sonra Aşkale’nin 22 kilometre garbındaki [Batısındaki] Kop dağının eteğinde Pırnakapan iş yerine gönderilecekler. Barındırılacakları yer orası. Pazartesi sabahı erkenden kazmalara küreklere sarılarak işe başlayacaklar. Orada çalışan işçilere katılacaklar. Kendilerini kızakla takip edeceğim.

Sişman’ın kahvesinde verilen moladan sonra aşılar da yapılarak bitti. Mükelleflerin ekserisi kâğıda kaleme sarılarak telgraf ve mektup yazıyorlar. Galiba işin şakası olmadığını anlamaya başladılar. Bilhassa Faraci çok asabi, bir telgraf için bir tomar müsvedde yazdı. İçlerinde Fransızca telgraf alınıp alınamayacağını soranlar var.

Kasabanın halkı kahvenin etrafından geçip memleket toprağında zengin oldukları halde vazifelerini yapmayan bu adamlara bakıyor, sonra yürüyüp gidiyorlar.

Aksakallı bir köylüye sordum:

– “Baba, ne dersin bunların haline?”

– “Oğul bak 85 yaşındayım... Elime ilk silahı 93 harbinde [1876-77] aldım. İlk yarayı da o zaman kazandım. Sonra Balkanlara gittim. İki çocuğumla beraber Çanakkale’de idim. Birini orada bıraktım. Musul’da çarpıştık. Öteki oğlum Kars’ta yanımda vuruldu. İzmir’e elimde silahla girdim... Bugün vatan çağırırsın, yaşıma bakmam, yine yaparım. Her zaman yardım silahla olmaz; zaman gelir, tüfek alınır, icap eder para verilir. Vermek istemiyen de buraya gelir, çalışır. Elleri kazmayı küreği alsınlar, madem para vermiyorlar, yol yapsınlar. Her zaman yolu ben yaptım, o gezdi, birazda o yapsın, ben gezeyim.”

* * *

Saat bire doğru yola çıktık. Mükelleflerin çantaları sırtlarında, paketleri elinde yola düzüldüler. İkişer ikişer yürüyorlar. Durmadan kar yağıyor. Hararet sıfırın altında 15 derece.

Gençler en önde yürüyor. Jandarma müfrezesi yanlarında, gidilecek yol 22 kilometre tutuyor. İstanbul’dan Yeşilköy’e kadar bir şey... Ben kızağa kuruldum. Mükellefler yaya gidiyorlar. Bu hâlim bana ters ters bakmalarına sebep oluyor. Yalnız yol karla sertleşmiş. Biraz sağa veya sola sapan derhal yarı bele kadar yumuşak kara gömülüyor. Henüz yolun bu haline alışamadıklarından ikide birde karlara bata çıka yürüyorlar. İki saat sonra doğru dürüst yürümeye alışabildiler.

Hava kararırken Pırnakapan’a vardık. Burası Kop Dağı eteğinde 1721 metre yükseklikte bir köy. Aşkale’den ayrılıp giden şose buraya kadar yapılmış. Buradan ilerisini çalışan işçilerle beraber mükellefler yapacaklar.

Sui niyet erbabına hazırlanan köy odasına geldik. Döşeme tahtasının üzerine serili mükelleflerin yatacakları şilteler kendilerine gösterildi.

– “Burada mı yatacağız?”

– “Başka eve çıkamaz mıyız?”

– “Yahu, somya?”

– “Göndermezler diye para aramadım da halt ettim. Gel de yat bakalım şimdi.”

Birer birer şilteleri dağıtdılar. Mükelleflerin kullanacakları kazma ve kürekler odanın köşesine yığılmış. Hepsi şaşkın şaşkın birbirlerine bakıyorlar. Üstleri başları karla örtülü bembeyaz olmuşlar. Diplerine kadar pantolonları ve kunduraları buz tutmuş. Hiçbirisinde konuşacak hal yok. İlk defa feci hakikati anlar gibi oluyorlar.

Kendilerini çalıştıracak memur geldi.

– “Yarın sabah (pazar sabahı) saat yedi buçukta işe başlanacak. Şimdi rahatınıza bakın.”

Mükelleflerin başları önlerine düştü. Hepsi bir bir düşünüyorlar.

Sükütu Nikolaki Karamanoğlu bozdu. Yorgi Mina Canbaçoğlu'na köşedeki kürek ve kazma yığınıni gösterdi.

– “Bak Yorgi, bunlar senin sattığın mallara benziyor, satmaz olsaydın keşke.”

Yorgi dik dik baktı. İçinden küfürü savurduğu muhakkaktı.

İçlerinde kıpırdamayanlar var; soğuktan mı, 22 kilometrelik yolun yorgunluğundan mı, vaziyetin fecaatinden mi? Bilmem...(…)

* * *

Aşkale, Pırnakapan Kampı, 31 Ocak Pazar

Saat sabahın yedi buçuğu. İnsanı en ufak serbest bir hareketten men eden ve tesbih böceğine çeviren müthiş bir ayaz var. Bu ayazı İstanbullular katıyen anlayamazlar. Mükellefler ayaz zoru ile o kadar örtünmüşler ki yalnız burunlarının ucu görünüyor. Hareket hazırlıklarına başlanıyor. Transit yolu I. Kısım Amiri Fuat Sezen gür sesiyle kumandayı veriyor:

– “İkişer ol!”

Mükellefler bir askeri kıt'a halinde sıralanarak ikişer oldular. Her birine bir kazma bir kürek dağıtıldı. Eline bu aletleri ilk defa alanlar var. Fuat Sezen ikinci kumandayı da verdi:

– “İleri marş!”

Mükellefler omuzlarında kazma ve küreklerle yola düzül-düler. İstikamet bütün ufku gökyüzüne asılmış gibi kapla-yan bembeyaz ve yumuşak olduğu hissini veren karlarla ör-tülü Kop dağıdır. Aylardan beri kuş uçmaz, kervan geçmez yollarda fotr şapkalı, kasketli, golf pantolonlu, skoç dese-niyle örülmüş atkılı ve şapkalı, kulaklarını soğuktan koru-mak için kulaklıklı, yarı bellerine kadar karda ilerleyen ga-rip kıyafetli 32 kişinin teşkil ettiği kafile yavaş yavaş yük-seliyor.

Postabaşı en önde. Birkaç silahlı er muhafazayı temin için bulunuyor.

Rüzgârın tesiriyle sertleşen karlanan meydana getirdiği kayalardan aşılırken ayaklarının kaymasıyla yüzlerce me-tre aşağıya yuvarlanma tehlikesine maruz bulunan mükellef-ler birbirlerine tutunuyorlar. Bu işi yaparlarken bazıları bir zamanlar mükellef otellerde kalarak kayakçılık yaptıklarını ve Avrupai manasıyla alpinist [kayakçı] olduklarının işare-tini verecek istidatlar gösteriyorlar. Fakat hiç konuşmuyor-lar. Sanki ayaz her şeyden evvel onların sesini dondurmuş.

Nihayet Kop dağının oldukça yüksek yamacında çalışılacak yere varıldı. Sıralarını hiç bozmadan mükelleflere durmaları emredildi. Nafia Postabaşısı Şahin Çavuş mükelleflerin karşısına gelerek yapacakları işi kısa cümlelerle anlattı:

– “Kürekler gayet sıkı tutulacak. Herkes birbirinden ikişer adım ara ile çalışacak. Yoldaki karlar kürenecek.”

Mükellefler sıralandılar. Kar burada yumuşak. Kazmaya lüzum yok. Kürekler kâfi gelecek.

İlk küreği kuyumcu Nehabet kara sapladı.

– “Haydi çocuklar, bereketli olsun ...”

Hepsi birden işe girdiler. Kürekler durmadan işliyor. Küreği bile doğru dürüst tutamıyorlar. Hepsi o kadar sarınıp örtülmüşler ki kolları güç kıpırdıyor.

Aradan biraz geçti. İlk olarak Davit Hannel başından atkırı sonra da sırtından paltoyu attı. Ter, hepsinin burnundan damlıyor. Yavaş yavaş şapkalar, sonra paltolar sırttan çıktı. [Yasef] Bazalto, paltosunun üstüne bir de pelerin geçirmiş. Gad Franko’nun paltosunun cebinde roman; yanında çalışan Şekip Adut’a kitabı gösterdi:

– “Ben de aklım sıra, roman okuyacak vakit bulurum sanmıştım...”

Avukat Şekip Adut’un cevap verecek hali yok. Burnundan soluyor. Gözlüklerini düşürmemeye dikkat ederek habire kar kürekliyor.

Yorulanlar küreklerini kara saplıyor, kollarını dayayarak bir lahza soluk alıyorlar. Her taraf karla kaplı, oturacak karsız bir karış yer yok. Şekip Adut her zamanki kılığında, sanki soğuk havada [Şişli] Hürriyet Abidesine çıkmış gibi bir kıyafet, başında fötr şapka, ayağında iskarpin. Bastonu da yanı başında kara saplı, efendisini bekliyor.

Terlerini silenler gittikçe çoğalıyor. Duraklayanlara muhafız erler sesleniyor:

– “Haydi durmak yok...”

Tam saat onikide Posta Çavuşu düdüğünü öttürdü. Paydos!

Ceplerden yine, ipek mendiller çıktı. Terler siliniyor. Pantolar giyiliyor, atkılar şapkalar düzeltiliyor.

Kürekler, kazmalar omuzlandı. Pırnakapan yolu tutuldu. İlk defa mükellefler için hükümetin kazanında yemek pişirildi. İşe bugün başlandığı için yemek de hükümet tarafından veriliyor.(...)

Sedirler üzerine bağdaş kurarak lengerlerin etrafına çevrelendiler. Bulgur pilavı misk gibi kokuyor.

[Leon] Faraci yemeğe baktı ve sordu:

– “Nedir bu?”

Nikolaki Karamanoğlu (un tüccarı) :

– “Bulgur!” cevabını verdi.

Bu aralık yemeğin dağıtılmasında bazı ihtilaflar zuhur etti. Yasef [Bozanto] ile Moiz [Benbasat] belli etmeden kendilerine fazla fazla koyuyorlar. El çabukluğu ile başkalarınınkinden birer kaşık fazla alıyorlardı. Gad Franko bu vaziyette itiraz etti:

– “Böyle olmaz. Aramızdan onbaşılar tayin edelim” diyerek, ortaya bir teşkilat teklifi attı. Diğerleri, bilhassa bir kısım mükellefler, çektikleri sıkıntının sebebi oymuş gibi memnun olmayarak:

– “Burada da teşkilat olur mu?” diye homurdandılar.

[Gad] Franko’nun fikrine kimse taraftar görünmedi. Yemekler yendikten sonra saat bire kadar istirahat verildi. Her kafadan bir ses çıkıyor:

– “Ah, bir şekerli kahve olsaydı.”

– “Bir vermut-soda olsaydı.”

– “Bir komposto bulsam, ağzım yağlı kaldı...”

Kimisi ot mindere uzandı. Kimisi sıırıslıklam olmuş kun-

duraları değişiyor. Saat birde tekrar sıraya girdiler. Kar durmadan yağıyor. Kafiye harekete geçti. İşyerinin yolunu tuttu.

Arkalarından gitmedim. Yazımı yazıp, kızakla Aşkale'ye göndereceğim. Soğuk müthiş. Sıfır altı 14. Gece, -20'ye kadar inmiş. Yerliler bu havalara "yumuşak" diyorlar. Asıl soğuk şubatta olurmuş. Henüz borcunu vermek istemeyen mükelleflerin kulakları cınlasın.

* * *

Çarşamba, 3 şubat 1943

BİR KURT HİKAYESİ

Aşkale, Pırnakapan Kampı, 2 şubat Salı

İkinci çalışma gününde mükellefler kürek sallamaya biraz daha alışmış görünüyorlar. Kar küreyişlerinde gittikçe artan bir ustalık var. Yalnız ilk günün 8 saatlik mütemadi çalışması nazik ve narin ellerinde ilk nasır izlerini meydana getirmiş olmasından şikâyet ediyorlar.

Hamparsum Erkman bir ara küreğini kara sapladı. Soğuktan kızarmış ellerinde yer yer nasır izlerini oğuşturarak Nikolaki Karamanoğlu'na baktı ve:

– "İstanbul'dan nasır ilacı istetelim" dedi. "Bu nasırlar bizi çok rahatsız edecek."

Nikolaki Karamanoğlu biraz öteden postabaşı şahin Çavuşun kendilerine baktığını görünce işine devam ederek cevap verdi:

– "Bu akşam biraz zeytinyağı ile ovuştur da bezle sar. Benim elimdekiler de patlıyacağa benziyor. İş o zaman çok kötü olacak" dedi. şekip Adut da aynı dertle malul olacak ki, bu konuşma ile yakından alakadar oldu:

– "Bir defa Kalamış'ta kürek çekmiştim de ellerim nasırlanmıştı. Üç gün yazı yazamadım. Derim de fenadır. Burada bilmem ne yaparız?"

Ticaret hayatlarında ortak çok işler çeviren Yasef Bozanto, Moiz, Bohor Benbasat kardeşler bir arada çalışıyorlar. Burada bile ortaklıklarını unutmamışlar. Bozanto hem çalışıyor, hem yavaş sesle mırıldanıyor:

– “Bilseydim böyle olacağını ... Ne var - ne yok satar, parayı verirdim ...”

Nesim ve Leon Saban kardeşler de yanyana işliyor. İkisi de iyi kürek sallıyor. Yorgi Mina [Canbazoglu] ile yeğeni [Mina] Kasimides de yanyana çalışıyor. İkisinin de laf ettikleri yok. Arşak Çuhacıyan bir aralık durdu. Yanındaki Viktor Benardato'ya döndü:

– “Bizim güderi eldiven parçalandı. Ne yapayım ben?”

– “Kim dedi sana Taksim'de gezmeye çıkar gibi buraya gel diye...”

Çalışma ilerledikçe sesler kesiliyor. Yorgunluk kendini hissettiriyor. Suratlar asık.

Kurt Hikâyesi

Bir ara yolun solunda dereye doğru inen sırtta bir takım izler gördük. Gad Franko biraz arkasında duran muhafıza taaccüble [merakla] sordu:

– “Bunlar ne izleri böyle?”

Muhafız lakayıt cevap verdi:

– “Ne olacak, kurt izleri, dün akşam buradan bir sürü geçmiş.”

Franko'nun birdenbire benzi sarardı:

– “Buralara kurt gelir mi?” Dedi.

Muhafız gülüyordu:

– “Buraları da laf mı? Kapının eşiğine kadar sokulur, açık bulursa içeri girer.”

– “Peki adamı yer mi?”

– “Hayır, yüzüne bakar, hatırını sorar, sonra gider.”

Gad Franko bu sefer yalvarmaya başladı.

– “Kuzum sen benim yanımdan ayrılma. Söyle hem bana, kurttan korunmak için ne yapmalı?”

Bir başka muhafız cevap verdi:

– “Hani şu düğmesine basınca zıngadak açılan şemsiyeler yok mu? İşte onlardan olsa kurt kaçır. Bir de kırmızı kuşak veya mendil gibi bir şey bul, kurt görürsen onu göster, kaçır.”

Gad Franko kurt görmüş gibi gözlerini açarak:

– “İyi ama evladım, kurt gece gelse kırmızıyı nasıl farke-der?”

– “Bir elektrik lambası bul da onunla aydınlat.”

Çalışma hayli de neşeli geçmiyor değil!

Mükellefler ikinci günün akşamına kadar en berbat noktada ancak bir kilometre yol temizleyebildiler. Bu akşam hep birden kamp kumandanına müracaat ettiler:

– “Vücutlarımız hamdır. Altı saatten fazla çalışmaya dayanamıyacağız. Bir kaç gün altı saat çalışalım, ondan sonra yavaş yavaş sekiz saate kadar çıkarız” diye yalvardılar. Kendilerine diğer yol amelesinden farklı hiçbir muamele yapılamayacağı tebliğ edilince melûl mahzun sustular. İşlerini bitirip de kampa döndükleri zaman küçük köylü çocukları onların dolaştığı yerlerden kaçışıyorlar. Birine neden kaçıştıklarını sordum.

– “Ne bilem, hepsi efendiye benziyor emme (ama) yolda kar kırıyorlar, ne olduklarını anlayamadım gitti,” dedi.

Kampa geldiğimiz ilk gün mükellefleri misafir zannederek kendi elleriyle tertemiz pamuk yataklar yorganlar taşıyan köylüler bugün kim olduklarını anlayınca adeta pişmanlık gösterdiler.

Kampta en çok şikâyet eden [Leon] Faraci mütemadiyen bir şeyler homurdanıyor... Nihayet Gad Franko dayanamadı:

– “Yahu ne söyleniyorsun, paran vardı da verecek idiy-

sen aklın neredeydi? Böyle söylenip de bizi de içerletmek-
ten zevk mi alıyorsun ...Vereceksen ver şu parayı da dön
evine ...”

Mükelleflerin yattıkları oda 5 numaralı gaz lambası ile ay-
dınlanıyor. Ve gürül gürül yanan bir sac soba ile ısıtılıyor.
Her biri yataklarını sobanın yanına çekmişler, yarı uzanmış
bir vaziyette oturuyorlar. Manifaturacı Hamparsum Erk-
man'ın çenesi hiç durmuyor. Mahmutpaşa'da işportacılıktan
başlayarak nasıl zengin olduğunu, her birimize uzun uzadı-
ya anlatıyor.

Gad Franko bana çok yakınlık gösteriyor, herhalde gaze-
teci olduğum için olacak. Dün akşam yatağında karşılıklı
bağdaş kurduk. Bana İzmir'de fakir bir adamın oğlu olduğu-
nu, ilk tahsilden başka tahsili olmadığı halde nasıl meşhur
ve zengin bir avukat olduğunu anlattı.² Bunu ilerde yaza-
cağım. Franko'nun bütün ümidi Erzurum'da sevkölunacağı
sıhhi heyet muayenesinde orada çürük çıkarılarak İstanbul'a
iade edileceğidir. Bana sık sık şunu soruyor:

– “Erzurum muayenesinde çürüğe çıkmazsam acaba beni
bizim kafilenin ambar memuru filan yapmazlar mı?”

Çuvalcı Ruben Alalof ikide bir:

– “Ah doktorlar, diyor. Şimdi aramızda bir doktor bulun-
saydı.” Ve sonra apartman sahibi zenginlerin doktor isimle-
rini birer birer sayıyor. Bu esnada yine kampın en neşeli ada-
mı Hamparsum Erkman'ın sesi yükseldi:

– “Şu-bu değil, bize Dr. Mazhar Osman [Uzman] lazım.”³

Leon adeta koyun koyuna yatmakta olduğu Mordohay
Kastelyano'ya ikide bir takılıyor ve:

– “Aklıma herşey gelirdi ama Kastelyano, günün birinde

2 Gad Franko'nun hayatı hakkında bkz. Rifat Bali, *Devlet'in Yahudileri ve “Öte-
ki” Yahudi*. İstanbul, 2004, s. 109-190.

3 Dönemin ünlü psikiyatr doktoru, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastaha-
nesi Başhekimi. Hayatı hakkında bkz. Liz Behmoaras, *Mazhar Osman: Kapalı
Kutudaki Fırtına*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2001.

bir dağ başında seninle burun buruna yatacağını rüyada görsen inanmazdım,” diyor.

En genç borçlu David Hananel bir kenara çekilmiş eline aldığı bir çakı ile tahta kaşıkların saplarına herkesin isimlerini yazmakla meşgul. Kampın en sessiz ve uysal adamı olan Yorgi Mina [Canbazoğlu] sadece dinleniyor. Samuel Varon çoktan uyumuş, Tütün Gümrüğü’nde bakkal olan Mina Kesimidis eline geçirdiği bir kase yoğurdu atıştırmakla meşgul.

Hepsi her dakika acaba bir af filan var mı diye heyecanla İstanbul gazetelerini bekliyorlar. Kimi görseler yeni bir haber soruyorlar.

Hava açık, gök yıldızlı. Fakat bir tipi çıkar da temizledikleri yerler tekrar kapanır diye ödleri kopuyor.

Moiz Benbasat ikide birde göğe bakıyor ve fırtına kokusunu alacakmış gibi havayı kokluyor ve sonra yanındakilere:

– “Tipi çıkması lazım, diyor. Evvel Allah, bu koca dağlarda bir metrekare kar bırakmayız.”

Geç vakit bizim kızakçı Aşkale’den döndü. Derhal etrafına toplandılar. Hepsi İstanbul’dan yeni kabilelerin çıkarılıp çıkarılmadığına dair haberler soruyor. Kızakçı topyekün:

– “Haberim yok”, diyince herkesin canı sıkıldı. Anlıyorum ki İstanbul’dan gelecek yeni dostlar bekliyorlar.

Biraz teselli etmek için:

– “Merak etmeyiniz, eli kulağındadır, yalnız kalacak değilsiniz. Neredeyse sökün ederler,” dedim.

Şekip Adut içten gelen bir “inşallah” savurdu.

* * *

Bu sabah Nafia Takımları Alay Komutanı Necati Özhan Erzurum’dan gelerek Pınakapan kampını teftiş etti. Bu hadise bütün mükelleflere yeni bir ümit verdi. Hep birden komutanın huzuruna çıktılar. Hastalıktan, fazla işten, soğuktan hemen hemen her şeyden şikâyet ettiler.

Komutan hepsini dinledi. Kampın noksanlarını ikmal ve yeni gelecekler için yerler hazırlanmasını emretti. Bu arada Aşkale'de Hükümet Doktoru Sıtkı Burçak tarafından usulca yapılan muayene sonunda bir kere de Erzurum sıhhi heyetine muayenelerine lüzum gösterilen on suiniyet erbabının Perşembe günü Erzurum'a gönderilmelerini söyledi.

Bu on mükellef şunlardır: Mordohay Kastelyano, Şekip Adut, Setrak Vartanyan, Samuel Varon, Arşak Çuhacıyan, Aleksandros Stavridis, Garbis Baykar, Yedvart Fındıklıyan, Gad Franko, Yorgi Mina Canbazoğlu, Leon Faraci, Yasef Bozanto.

Bu mükellefler Erzurumdaki heyeti sıhhiye muayenesinden sonra lüzum görüldüğü takdirde Erzurum hastahanesine yatırılarak tedavi olacaklardır. Hepsi haklarında gösterilen şefkatten son derece sevinmişlerdir.

* * *

Mükelleflerin 31 Ocak'tan itibaren işlemeye başlayan yevmiyeleri 250 kuruştur. Bunun 60 kuruşu kazanç vergisine, 36 kuruşu 600 gram ekmeğe, 59 kuruşu karavanaya kesilmekte ve 95 kuruş vergi borçlarına mahsup edilmektedir.

Cumartesi günleri akşama kadar çalışılmaktadır. İsteyenler pazarları da çalışabilecektir. Hava bozukluğu gibi mazarretler olmadığı takdirde mükelleflerin çalışmadığı günler yevmiyeleri işlemeyecektir.

* * *

Aşkale, Pırnakan Kampı, 4 Şubat 1943

Varlık Vergisi'nin suiniyet sahibi mükellefleri her sabah saat 07.30'dan itibaren Yol Çavuşları kumandasında kendilerine tahsis edilen sahalara gidiyorlar ve yol temizleme faaliyetine devam ediyorlar. Hepsinde üç-dört günlük muntazam çalış-

manın verdiği bir alışkanlık var. Şikâyetleri biraz daha azalmış, kürek sallayışlarına, ustalık ve ahenk gelmiştir. Avuçlarında ilk günlerde hasıl olan su şişkinlikleri artık nasırlaşmış olduğundan pek acı vermiyor. Buna rağmen borçlarını bir an evvel ödemek ve İstanbul'a dönmek için hepsi, her şeylerini fedaya karar vermek üzere.

Buraya geldiğimizden beri daima düşünceli görünen Davit Hannel dün sabah yataktan çok neşeli kalktı. Derhal mühim bir karar verdiğini anladım. Filhakika kamp kumandanını görmekte ısrar etti. Kendisini kumandana götürdüler. Biraz sonra, bütün ve gayrimenkul vergi borcunun ödenmesi için İstanbul'daki babasına vekâletnâme vermek üzere muhafızların nezaretinde Aşkale'ye hareket etti.

Kızağa binerken kararını vermiş bir adam gibi çok memnun görünüyordu:

– “Niye şimdiye kadar bu işi yapmadın da buraya kadar gelerek üzüldün?” Dedim.

– “Ah, dedi. Körolası şeytan, hep bu işi şaka zannettik. Yoksa, ben böyle faka basar mıydım?”

Sonra etrafında kendisini uğurlayan diğer vergi mükelleflerine:

– “Darısı başınıza, dedi. Benim gibi yapınız, başka kurtuluş çaresi yok.”

Ruben Alalof da bugün çok neşeli:

– ‘İstanbul’dan telgraf aldım. Para bulmuşlar, yakında gi diyorum’ diye adeta göbek atıyor.

* * *

İstanbul'dan yeni gelecek kafilelerin barındırılması için hazırlıklara devam ediliyor. Nesim Kazez dün öğle yemeği paydosunda bulgur pilavını kaşıklarken:

– “Yeni gelecekler için hazırlanan yerleri gördüm, dedi. Eski koyun ağılları ama çok sıcak olacağı benziyor.”

Soğuktan en fazla şikâyetçi olan Garbis Baykar derhal atıldı:
– “Söyliyelim de bizi oraya koysunlar. Ağıl olsun da sıcak olsun.”

Şekip Adut, Gad Franko, Artin Topalyan da bu fikre şidetle taraftar oldular. Nihayet akşama kumandana söylemeye karar verdiler. İşi Gad Franko deruhte etti [üstüne aldı].

Fakat adıkları cevap şu oldu: “Kafile birkaç güne kadar buradan hareket ederek 15 km daha uzaktaki [Trabzon-Erzurum] transit yolu menziline gidecek ve orada yerleşecektir. Bu itibarla yer değiştirmeye lüzum yoktur!”

Pırnakapan amele kadrosu İstanbul’dan gelecek mükelleflerle hemen doldurulduktan sonra yeni gelecek kafileler Erzurum ile Hasankale arasındaki Deveboynu [mevkiinde] Kısım Amiri Tahir Erses ile [Ağrı] Eleşkirt ile [Pasinler] Hasankale arasında Tahirdağ mıntıkasında Kısım Amiri Rifat Yüksel’in emrine verileceklerdir.

Deveboyuna gidecekler Erzurum’da trenden inip dokuz kilometre yürüyeceklerdir. Tahirdağ mıntıkasına gideceklerin yolları daha uzundur. Bunlar Erzurum’dan sonra dekoville Horasan’a ve oradan 30 km yürüyerek çalışma sahasına gideceklerdir. Bu mıntikalarda hararet derecesi sıfır altı 13-16 derecedir. Bu mıntikalarda nisan sonunda karlar erimektedir. Bu itibarla mükellefler yaz aylarında sıfır üstü 40 dereceden aşağı olmayan Bitlis ve Siirt yolu inşaatında çalıştırılacaktır.

* * *

Aşkale, Pırnakan Kampı, 5 Şubat 1943

Dün yine hava geceden ayazlamış. Kop dağlarını aşarak gelen karayel, etrafı kasıp kavuruyordu. Sabahleyin kalkınca bu berbat havaya karşı lazım gelen şekilde üstüme başıma çeki düzen verdim. Kampa gideceğim. Fakat herhalde bi-

zimkilerin bugün bir hayli keyfi kaçmış olacaktı. Öyle ya, bu kıyamette karların üzerinde çalışmak kolay mı? Belki çoğu da bu günkü yevmiyeden vazgeçerek kamptan çıkmamak istiycekler. Kampa geldiğim zaman hiç de önceden kestirdiğim hallerden birini göremedim. Bilakis tam aksine, herkeste büyük bir canlılık, hareket ve faaliyet var. Hayret ettim. Ben böyle kapıda şaşkınlık geçirirken ilk karşıma çıkan Hamparsum Erkman'dan sordum:

- “Ne var ayol, bizimkiler eğlenceye hazırlanıyorlar galiba?”
- “Eğlence mi? Ne eğlencesi? Hazırlık bugün müthiş ...”
- “Evet, öyle görünüyor. Dışarıdaki şu öldürücü soğuk rüzgardan haberleri yok galiba?”
- “Fırtınayı kim dinler? Muayeneye gidecekler baksana! Yasef Bazalto, Garbis Baykar, Leon Faraci tâ akşamdan hazırlandılar.”

İşte o zaman meseleyi anladım. Bugün on mükellef Aşkale'ye muayeneye gidecekler. Oradan da lüzum görülürse Erzurum'a heyet-i sıhhiyeye [sağlık kuruluna] sevkedilecekler.

Filhakika biraz sonra kızaklar koşuldu. Evvelce adlarını yazdığım muayeneleri için lüzum görülen oniki mükellef, yerlerine kuruldular. Diğerleri de seyrediyorlardı. Gidenler aşağı yukarı neticeden emin görünüyorlar. Seyredenler de belki onlar kadar işin sonunu merakla bekliyorlar.

* * *

Muayeneye gelenler Aşkale'ye varınca geceyi Ahmet Şişman'ın kahvesinde geçirdiler. Ertesi gün Erzurum Sıhhiye Müdürü ile Aşkale Hükümet Tabibi Dr. Sıtkı Burçak ilk muayeneyi yaptılar. On kişinin hepsi sigadan geçirildi. Meydana çıkan netice şu oldu:

Samuel Varon, Arşak Çuhacıyan, Aleksandros Stavridis, Yorgi Mina Canbazoglu, Yasef Bazalto Erzurum'daki heyet-

i sıhhiyeye gönderilecekler. Konstantin Kürkçüoğlu ile Bohor Benbasat'ın da fitıkları varmış. Geri kalan beş kişinin de temarüz [hastalık numarası] ettiği sabit oldu. Bu temarüz edenlerin arasında Gad Franko ile Şekip Adut da var.

Muayeneleri için lüzum görülen beş kişi Pazartesi günü trenle Erzurum'a gidecekler. Orada Erzurum Numune Hastanesi Başhekimi Sabri Sidal'ın riyasetinde [başkanlığında] teşekkül edecek olan heyet-i sıhhiyede muayene edilecekler. Bunlar hakkındaki kat'i vaziyet, heyetin vereceği raporla tayin edilmiş olacaktır.

Temarüz eden [hastalık numarası yapan] yedi kişi Pırnakapan kampına iade edildiler. Bunlardan Konstantin Kürkçüoğlu ile Bohor Benbasat hafif hizmetlerde çalıştırılacaklar. Diğerleri mutad işlerinde devam edecekler.

Muayeneden dönenler kampta adeta büyük ölçüde bir istikbale mazhar oldular. Bu mevzudaki konuşmalar gece yarısına kadar devam etti. Kalender ve neşeli Hamparsum zaman zaman konuşmaları dinliyor ve kahkaha atıyordu:

– “Yahu diyordu. Bu işe vallahi aklım ermedi. Akılsızlar hem yevmiyeden oldular. Hem de Aşkale'lerde bir sürü masraf ettiler. İşin daha fenası, ne mal oldukları da sağlam meydana çıktı. Böyle yapacaklarına uslu akıllı kar temizlesem ve tıkr tıkr yevmiyelerini alsalar daha iyi değil miydi?”

David Hannel de şöyle söyleniyordu:

– “Azizim, bu dağda bayırda muayene, rapor, doktor sökmek. Borcu vermek lazım. Başka çıkar yol yok! Ya parayı verip bu diyardan gitmeli, yahut da bu deveyi gütmeli ...”

* * *

Aşkale, Pırnakapan Kampı, 6 Şubat 1943

Sise bürünmüş Pırnakapan bu sabah sıfır altı 28 derece ile adeta kutuplara dönmüştü. Köylünün tabiri ile ağaçlar bile

mih (çivi) kesiyordu. Ayağıma birbiri üstüne yün çoraplar geçirdiğim, hatta şoşonlarıma keçe parçaları sardığım ve başıma yün atkılar doladığım halde yine donuyorum.

Kamptaki merkeplerin burun deliklerinden şişeler gibi buzlar sarkıyor. Maamafih mükellefler arasında; “bu havada yola çıkılır mı?” diye dedikodular olmuyor değildi. Fakat kendilerine verilen cevap şu oldu:

– “Burada şiddetli tipi olmadıkça çalışmak esastır ve âdet-tir!”

Artık anlaşıldı ki kamptan iş yerine koşa koşa gitmekten başka çare yoktur.

Oraya varınca kar küreyenler ayaklarını birazcık ısıtabilmek zıplayıp duruyorlardı. Ben de onların aralarında hızlı hızlı dolaşmaktan başka türlü soğuktan korunma yolu bulamadım.

Yüzler zaten pancar gibi, nasırlanmış avuçlar ise kürek saplarını güç tutabiliyorlar ... Bir taraftan kar küremekte olan Viktor Benardete biraz yüksek sesle:

– “İstanbul’da bir parça soğuk olsa, çocuklarım hemen etrafımı alır, baba üşürsün bugün sokağa çıkma diye boynuma sarılırlardı. Şimdi beni böyle görseler.

En kalender görünen Hamparsum’da bile bu sabah şafak attı:

– “İstanbul’un en soğuk gecesi bile bunun yanında ocak başı gibi ılıktır. Böylesine imanı yok soğuk ne görmüş, ne de işitmişim” diyor. Sonra nöbetçi erin arkasını dönüşünden istifade ederek sarıla sarıla ‘vaktiyle keyif için yapardık, şimi ise ısınmak için’ diyerek göbek atıyor.

[Nesim ve Leon] Saban kardeşler kıyafetleri Uludağ’a çıkanların kıyafetine benzediği halde kanburlarını çıkararak titreşiyorlar. Moiz Benbasat:

– “Ah, bir kadeh! Yanlız bir kadeh konyak olsa, ömrüm-den bir sene verirdim” diye dişlerini gıcırdatıyor ve kamp-

ta dün akşamdan beri açılmış olan kantinden aldığı incirleri tıktırıyor.

Kürekleri salladıkça yavaş yavaş ısınır gibi oluyorlar ama tepine tepine çalıştıklarından ayaklarının hâlâ ısınmadığı anlaşılıyor. Ben biraz daha böyle kalsam donacağımı hissederek nâçar tabanları kaldırıyor koşa koşa soluk soluğa kampa dönüyorum.

Gece geç vakit telefonla verilen emir üzerine ve evvelce bildirdiğim gibi on raporlunun Erzurum Nümune Hastanesinde muayeneye sevkedilmezden evvel bir kere de Pırnakapan'da muayene edilmeleri lüzumu bildirildiğinden bu on raporlu Pırnakapan'ın biricik kahvesinde sobanın etrafında toplanmış bulunuyorlar. Gad Franko beni görür görmez:

– “Bizim çocuklardan donan filan yok ya!” diye endişe ile yolda çalışanları sordu.

Leon Faraçı:

– “Başımı kapıdan uzatsam buz kesileceğimi sanıyorum. Böyle ölümden beter soğuk hiç görmemiştim” diyor.

Öte yanda Alexandros Istavridis battaniyeleri sarınmış olduğu halde balmumundan yapılmış bir Buda heykeli gibi bağdaş kurarak oturduğu sobanın karşısında üşüyor. Arada bir kahvenin kapısı açılınca tipiye tutulmuş gibi hep titreşiyoruz. Köylüler sıcak hava yukarıda olduğundan Kop Dağı'nın tepesi şimdi buradan sıcaktır diyorlar. Oraya tırmanmaya mecalimiz olsa yerimizden fırlayıp Kop'un zirvesine tırmanmakta bir lahza tereddüt etmeyeceğiz. Küçük sobaya atılan değnek parçaları gibi sözüm ona odunların yanmasıyla kül olması bir oluyor. Kapı ve pencere aralarından sızan soğuk bile zemini toprak olan bu yerde titremeğe kâfi geliyor. Köylüler hiç oralarda değiller: “Asıl zemheri soğukları daha başlamadı. Şimdi tükürsen yere düşer ama [o zaman] tükürük adamın dudağında donar” diyorlar.

Bazalto garip garip yüzüme bakarak, ne olacak hâlimiz der gibi boynunu büküyor.

Kapıyı açan bir er Erzurum vâlisinin geldiğini haber verdi. İki dakika sonra Erzurum'un çok sevilen vâlisi Bay Nuri Atay gülümsiyerek kahveden içeri girdi. Bizimkiler hep birden ayağa kalkarak ve eğilerek selamladılar. Arkasından Üçüncü Umum Müfettişlik Nafia Müşaviri ve Erzurum Nafia Müdürü İsmail Devletkuşu ile Erzurum Sıhhiye Müdürü Rıza Asker, Aşkale Kaymakamı Kemal ve Hükümet Tabibi Dr. Sıtkı [Burçak] da geldiler ve (...) muayeneye başladılar. Bu esnada yolda çalışanlar da öğle paydosunu geçirmek üzere Pırnakapan'a dönmüşlerdi. Hepsi vâlinin etrafında saygı ile toplandılar ve hâllerini arza koyuldular. Vâli sükûnetle dinleyip yerine göre cevaplar veriyordu. Bir aralık soğuktan şikâyet edenlere vâli:

– “Ben de dedi. Hakkâri Vilayetinde hem de Temmuz ayında beş gün fasılasız kar üstünde yaya yürüdüm ve bu esnada kunduralarımın parçalandığını bilirim. Soğuk bu iklimin tabii halidir, siz de alışırsınız diye cevap verdi.

Dağ başının tenhalığından, ıssızlığından şikâyet edenlere ise; devamlı hoş bir gülümsemeyle:

– “Düşünün ki siz İstanbul'da iken biz yine bu dağ başlarında, bu karlar arasında memleketin selâmeti için gece gündüz dolaşıp duruyorduk. Burlarda yaşanlar da bu memleketin evlatlarıdır. Varlık Vergisi Kanununun hükümleri sarihittir. Borcunuzu tamamen ödeyinceye kadar burada çalışacaksınız. Bizce yapılacak başka hiçbir şey yoktur. Ancak burda çalışırken size insanca muamele etmek ve bunun için makul ihtiyaçlarınızı göz önünde bulundurmak ihmal edilmeyecektir” dedi.

Bunun üzerine Gad Franko, vâliden yıkanabilmek için hamam veya buna benzer bir şey yapılmasına müsaade rica etti. Vâli Cumartesi günü 5 km daha ileride taşınacakla-

rı transit yol menziline bu ihtiyaçlarının nazarı dikkate alınacağını vaad etti.

Vâli Nuri Atay geç vakit maiyeti ile Erzurum'a döndü.

* * *

Aşkale, Pırnakan Kampı, 9 Şubat 1943

Kaç gündür köylüler zorlayıp duruyorlar.

– “Haydi gel seni Kop'un tepesine çıkaralım.”

Ve ilave ediyorlar.

– “Hele bir gör bak ne manzara var. Hem de ılıktır, üşümezsin. Aha dört saatlik iş, buraya kadar geldikten sonra görmeden gidersen yazık olur vallahi.

Kop'un eteğinde gözüm yıldı, tepesine nasıl çıkayım. Vakiya bugün Kop'un eteğindeki yollar bugünlerde Beyoğlu caddesine benzemiyor değil...

Kenarları kurt, tilki izleri ile süslü bembeyaz, hışır hışır yola atılmış Sipahi Ocağı [sigarası] paketlerine, çikolata kâğıtlarına, kopmuş tesbih tanelerine, düşürülmüş ipekli mendillere, zarif taraklara, püro artıklarına rastgelince insanın kendi kendine soracağı geliyor; kervanların bile durmadığı, davarların bile uğramadığı bu ıssız, sessiz yoldan hangi asilzâdeler kfilesi geçti acaba?

Merakınız çok sürmez. Sağdaki 'Pırnakapan-Kop Dağı 12 km.' Levhasını geçtikten biraz sonra onları görürsünüz.

İlk bakışta omuzlarına vurmuş oldukları koca koca tahta küreklerle bir karnaval alayına benzetmemek mümkün değildir. Yaklaştıkça görürsünüz ki; kimisinin kolunda gergin ??? bambo saplı şemsiye, kiminin başında Borsalino şapka, kiminin ayağında yepyeni şason, kiminin boynunda maroken çanta vardır. Kimi henüz traş olmuş misk gibi kolonya kokuyor, kimi ciklet çiğniyor, kimi manikürlü, kimi altın çerçeveli gözlüklü, kimi kolalı yakalı ipek kravatlı, kimi pipoludur.

Fakat dikkat ediniz. Bazısı henüz ütüsü bozulmamış pantolonun paçalarını sicimlerle bağlamış, bazısı paltosunun belini iplerle bağlamış, bazısı empermeablinin içine rob dö şambr giymiş, bazısı ellerine yün çoraplar geçirmiştir. Hepsi sessiz, hepsi gamlıdır.

Bu ne biçim kafilé, nereden gelir, bu çıkmaz sokağın neresine gider böyle?

Bir köylünün dediğı gibi Kop etekleri yaratıldığı günden beri bu çeşit bir insan kalabalığı görmemiştir.

Elbette anladınız. Bunlar, “onlar”dır.

Kop etekleri onları her sabah işte böyle görür.

Pırnakapan köylüleri artık Kop’un adını değiştirdiler:

– “Terbiye yeri ...” diyorlar. (...)

Mükellefler kafilési öğle paydosu yapmak üzere Pırnakapan’a döndüğü zaman ben hâlâ Kop hikayeleri dinliyordum. Gelenlere yer vermek üzere sobanın başından kalkarken Alaybeyi sözünü söyle bitirdi:

– “Şimdi kervanlar bitti, tren var. Kop da daha yutacak canlı bulamir ... Gamlıdır gayrı Kop.

Alaybeyi bunu söyledikten sonra mükelleflere döndü:

“Verin paraları da siz onu yutun. Ne durırsan komşu!

* * *

6 Aralık 1943

VARLIK VERGİSİ MÜKELLEFLERİ

Sivrihisardan 533 kişilik iki kafilé dün şehrimize avdet etti. İzmitten İstanbula kadar mükelleflerle birlikte gelen muharririmiz ihtisaslarını anlatıyor

Sivrihisarda serbest bırakılan varlık vergisi mükelleflerinden 183 kişilik ilk kafilé dün akşam altı buçukta Haydarpaşa’ya varmıştır.

Aralarına katıldığım bu kafilе İzmit'ten İstanbula gelinceye kadar bütün yorgunluklarına rağmen durmadan konuştular.

Giderlerken ne kadar durgun, gamlı, sessiz idiseler, dönüşte de ağızlarını açacak mecalleri olmadığı halde bir türlü susamıyorlar, boyuna gülüyor, boyuna çene çalıyorlardı. Bayram münasebetile zaten tıklım tıklım gelen trene Eskişehir ve Biçer istasyonlarında toplanmış olan 1580 mükellef arasında meğır dirsek vurmasını, büzölüp süzölmesini, yalvarıp yakarmasını en iyi becerenler binebilmiş, üst tarafı öteki trenleri bekliyorlardı.

– “Müjdeyi nasıl aldınız?” diye sordum.

– “Sivrihisarda iki kamp vardı. Biri Kuyubaşı köyündeki ihtiyarların kampı, biri de Karanlıkdere'deki gençlerin kampı. İhtiyarların kampında bir de radyo mevcuttu. Müjdeyi evvela onlar bu radyodan aldılar.”

Burada gencin sözünü kesen meşhur kereste tüccarı Muratoğulları'nın ihtiyar kayınbabaları:

– “Kale... dedi, inanmadık kulaklarımıza zaten... Zaten çoğumuzun kulakları Allahlık. Acaba sahi mi, yalan mı, şaka mı derken... Meğır sahi imiş. E bayılacaktık sevinçten. Bizim Onbaşı hemen koştı gençlere haber verdi, onlar da deliye dönmüşler. Sabahleyin hepimizi topladılar. Albay müjdeyi resmen verdi. Hâlbuki bir gün evvel, ‘Hazırolun, yarın sabah Akhisar’a gideceksiniz’ demişlerdi. Kurtulmuştuk. Albay emri vermiş: kamyonlar hazır. Cumartesi akşam üstü beşte kamyonlar Sivrihisar’dan hareket etti. Sabaha karşı Eskişehir’e vardık. Amma bu trende kim var? Allahtan başka kimse bilmez, her giren tutunabildiği yerde işte on iki saattir ayakta. Üç gecedir de uykusuzuz, sevinçten yavrum sevinçten... Yeniden dünyaya geliyoruz hani...”

– “Sivrihisar’da ne yapıyordunuz?”

– “İhtiyarlar çadırlarında oturuyorlardı, gençler yolda ça-

lışıyorlardı. Dörder kuruş gündeliğimiz vardı, yani ayda birer lira aylık alıyorduk. Hiç parası olmıyanlara biraz olanlar bakıyor, yemeklerini veriyordu.”

Muratoğulları iki kardeş bir milyon lira borçlarından ancak 57.000 lira ödemişler. Kayınbabalarının ise 175.000 lira borcu olduğu gibi duruyor.

– “Yok ki vereyim...” diyor. “Olsaydı devlet elbette bulur alırdı.”

Hemen hemen hepsi aynı şeyi tekrar ediyorlar:

– “Bizde para ne gezer? Benden sonra, eh Allah kerim, iş bulur, yapar, kazanarak veririz amma... Sermayesiz adama iş nerede?”

Haberler 1500 mükelleften bahsediyor amma bunlar Sivrihisarda 2450 (?) mükellefin bulunduğunu söylüyorlar.

Birine geçmiş olsun makamında:

– “Herşey bitti artık...” diyecek oldum.

– “Amma biz de bittik...” diye gülümsedi. “Bir korkulu rüya gibi geçti...” dedim.

Arkadan biri seslendi:

– “Bu rüyayı ömrümüzün sonuna kadar hep korka korka, heyecanlar geçire geçire boyuna göreceğiz emin olun...”

– “Fakat artık rahatsınız.”

– “Kendimize gelinceye kadar kimbilir ne kadar zaman geçecek. Bizde artık çalışacak kafa mı kaldı ki?”

Vapur Acentesi olduğunu söyleyen biri de dedi ki?

– “On aydır İstanbul’dan uzağım. Evvela Aşkale, sonra Sivrihisar. Amma kuzum buralarda ne iş göreceğiz? Boşu boşuna geçti on ay. O ki sonunda böyle bırakılacaktır, ne olurdu hiç götürmeseydiler de beş on para kazanıp hem geçinseydik, hem borç ödeseydik...”

– “Onu şimdi yaparsınız.”

– “Şimdi nasıl yapacağız beyim... Bir kere tezgah bozuldu, dağıldı, yeniden kurmak kolay mı?”

Haydarpaşa istasyonuna vardığımız zaman hava çoktan kararmıştı. Fakat ben bu istasyonu hiçbir zaman bu kadar kalabalık görmedim.

Vagondan inip bir adım atabilmek imkânı yoktu. Çokluğu kadın, çocuk binlerce insan birbirini ite kaka, birbirinin omzuna tırmanırcasına ve bağırsa bağırsa çalkanıp duruyordu.

Polis intizamı cidden güçlkle muhafaza ediyor, fakat buna rağmen bu kalabalığın arasından geçmek adeta imkânsız bir hal alıyordu.

Sırtında şişkin torbası, başında rengi solmuş kasketi, ayaklarında çivili pabuçlarla vagonlardan inen bu sakalları uzamış insanları derhal otuz kırk kişilik bir akraba ve dost kafilesi sarıyor, ağlaşa ağlaşa öpüşüyorlar, bazıları kendinden geçerek baygınlıklar geçiriyor, kimisi sevincinden avaz avaz bağıırıyordu.

Zarif, şirin, yanakları al al bir genç kız, heyecandan, sevinçten kendinden geçmiş bir halde her karşısına çıkan sırtı torbalının boynuna sarılıyor, sonra bir çığlık atarak silkiniyor:

– Koço! Koço! diye bağıra bağıra, bir türlü bulamadığı Koço'sunu tarif edilmez bir çılgınlık buhranı içinde arayıp duruyordu.

Iskelede bekliyen vapur bile bütün kalabalığı alamadı. Bir kısım yolcular dışarıda kaldılar.

[Galata] Köprü[sün]de ise bir başka karşılayıcı mahşeri birikmişti.

Sevişen insanların kavuşması daima heyecanlı, gözyaşlı olur. Dün geceki yüzlerce insanın kucaklaşarak birbirinin göğsünde gözyaşları çkerek, hıçkırı hıçkırı birbirlerini buluşları ilk bakışta her insan kalbini duygulandıracak kadar hazindir.

Devlet Baba'nın gösterdiği bu ulüvv-i cenabla [âlicenaplık] bir kere daha büyüklüğünü isbat etmiş olduğunu unut-

mamak, hele bu ulüvv-i cenabdan şahsen istifade edenlerin asla unutmamaları lazımdır.

Şimdi kurtulup aile ocaklarına dönmüş, çoluk çocuklarına kavuşmuş ve rahatça çalışma imkânlarını bulmuş olanlara düşen vazife, tam bir hüsnüniyet ve samimiyetle borçlarını ödeyerek, devletin gösterdiği bu merhamet ve itimada layık olduklarını isbat etmektir.

Dün gece, sabaha karşı Haydarpâşa'ya varan marşandize bağlanmış vagonlarla 350 kişilik yeni bir kfile daha gelmiştir. Diğerleri de yoldadırlar.

F[eridun]. K[andemir]

**GAZETECİ FERİDUN KANDEMİR'İN
1962'DE YAKIN TARİHİMİZ DERGİSİNDE
YAYIMLANAN YAZISINDAN SEÇMELER**

VARLIK VERGİSİ VE SARAÇOĞLU¹

Varlık Vergisi'ni ödemeyenlerden, kanun gereğince çalışma mükellefiyetine tabi tutulanların ilk kafilesini teşkil eden İstanbul'un kırk beş zengini ile birlikte tek gazeteci olarak ben de Aşkale'ye gitmiştim.

O kış kıyamette, müthiş bir kar fırtınası içinde Haydarpaşa'dan hareket ettiğimiz dakikadan itibaren başlayan tahammül edilmez derecede sıkıntılı hayat, Aşkale'ye varınca bütün bütün azap verici bir hâl aldı.

Mahkûmların kamp diye yerleştirildikleri Kopdağı eteğindeki üç odalı harap, ahşap baraka azmanı bina, dar geldiğinden, içindekilerin adeta koyun koyuna yatmalarını icap ettiriyor, biricik ve küçük saç soba ile ısınmak bilmiyor, doğru dürüst yiyecek bulunmuyor. Topu topu bir tanecik helâ kırkbeş kişiye kifayet etmiyor ve üstelik de –geceyi orada bu şartlar altında– yarı aç, yarı tok, tir tir titreyerek uykusuz geçirenler, sabah karanlığı silahlı muhafızların önüne katıla-

1 Bu yazı fasiküller halinde Türkp petrol tarafından yayımlanan *Yakın Tarihimiz* isimli dergide çıkmıştır. Bkz. *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1, Sayı 6, 1962, s. 181-183.

rak karlara bata çıka bir hayli yrtlp, rastgele bir yerde akşama kadar saatlerce kar kremeye mahkûm ediliyorlardı.

İçlerinde altmışını çoktan geçmiş, yetmişine merdiven dayamış, kimi kalp, kimi şeker hastalığına müptela ihtiyarlar da vardı. Hele bunlar, bu yaşta, bu durumda maruz kaldıkları bu işkenceye, dişlerini sıksalar da, dayanabilecek takatte değildir. Varlık Vergisi Kanunu ise, bunlar için bütün şikâyet kapılarını kapamıştı. Bu kuş uçmaz, kervan geçmez, kar ve buz deryasında, dünyadan uzak, unutulmuş, bırakılmış işkence mahkmları halinde idiler.

Fakat İstanbuldan beri, devlete olan borçlarını ödeme-
mekte inat etmiş insanlar bildiğimiz ve o gözle baktığımız için ben de, “meheldir, çeksinler” diyor ve gazeteme yazdığım telgraf ve röportajlarda –bir taraftan da henüz sevkedilmemiş olan onbinlerce mükellefe, Aşkalede kendilerini bekleyen felaketi haber vererek [daha İstanbul’da iken] borçlarını bir an evvel demeğe teşvik için– bu ekilenleri olduğu gibi belirterek, üstüme düştüğüne kâni olduğum gazetecilik vazifesini yapmağa çalışıyordum.

Fakat benim gibi düşünmediği anlatılan Hükümet, daha doğrusu Varlık Vergisi’nin başlıca âmili rahmetli Başvekil şükrü Saraçoğlu, gazetede çıkan yazılarımin, “Kurt sesleri, kurt izleri ortasında” ve “Dondurucu bir soğuk var” gibi cümlelerini, kullanışımda kastettiğimin tamamiyle aksi bir maksada atfederek, bu mahkmları bütün dünyaya mazlum bir vaziyette göstermekte oluşuma hükmediyor ve derhal Aşkale’den uzaklaştırılmamı istiyor. Bu isteği haber alan gazetem de bana bir telgraf çekerek hemen İstanbula dönmemi bildiriyor.

Sırf gazetecilik aşkıyla günler ve gecelerce katlandığım mahkûm hayatından kurtuluş sevincime rağmen, içimde burada –tek, tarafsız müşahit vaziyetinde– şahidi olduğum adalet mefhumıyla telif edilemez ahvâlin verdiği ıstırap ta

vardı. Bu sebeple İstanbul'a dönerken, Ankara'ya uğrayıp, bilhassa Başvekile Kopdağı eteğinde olup bitenleri anlatarak bu işte tutulan yolun bir çıkmaza gittiğini belirtip, kendisini elimden geldiği kadar tenvir ve ikaz etmek istiyordum.

Ankarada, randevu rica ettiğim zaman, Başvekilin bana fena halde dargın olduğu ve katiyen görüşmek istemediği cevabını verdiler.

Şahsen tanıdığım, hatta dost bildiğim Vekillere vâki olan müracaatlarım da, hep aynı tarzdaki cevaplarla, reddedildi. Hükümet toptan bana küsmüştü. Haksızdı. Fakat işte haklı olduğumu iddia etmek için bile beni kabul etmiyordu.

İstanbul'a döndüm. Aylar geçti. Bu arada Aşkale'ye ve başka yerlere katile katile mükelleflerin sevki devam ediyordu.

Aynı senenin [1943] Ağustos sonlarında röportajlar yapmak üzere İzmir Fuarına gitmiştim. İki gün sonra Başvekil de geldi. Fakat şerefine verilen resmi ziyafete protokol gereğince davetli olan gazeteciler arasında benim de dâvet edilmek istendiğimi duyunca, Başvekilin mani olduğunu öğrendim. Demek dargınlık devam ediyordu. Ve demek ki, Hükümet Varlık Vergisi işinde tuttuğu yolun, memlekete zarar verecek derecede sakatlığını hâlâ kavrayamamıştı. O halde ne yapıp yaparak, mutlaka bunu anlatmanın bir çaresini bulmalıydım.

Uzatmıyayım, İzmir'deki gazeteci arkadaşların da yardımıyla bu çareyi buldum ve Başvekilin İzmir'den –memleketi olan– Ödemiş'e yapacağı seyahate iştirâkimi temin ettim. Ödemiş'e giderken istasyonlarda tezahüratla karşılayan, halk ile hoşbeş etmeye başlayışından istifade ederek bir aralık yanına sokulduğum Saracoğlu'na kısaca:

– 'Beyefendi, biliyorum, bana küskünsünüz. Fakat müsaait bir yerde, beş dakikacık beni dinlerseniz ...' deyişim galiba eşref saatine rast geldi ki,

– 'Peki... Ayrılma, görüşürüz.' cevabını verdi.

Ancak Ödemiş'te görüşemedik, yıllardanberi ilk defa hem

de Başvekil olarak yüzünü gördükleri bu mütevazı hemşeh-
rilerini tarif edilmez bir coşkunlukla karşılayan Ödemişli-
ler bir lâhza başbaşa kalmak imkânını vermemişlerdi. Son
geceki ziyafeti müteakip seyahatin resmi kısmı bitiyor, bu-
raya kadar birlikte gelmiş olan mebuslarla gazetecilerin İz-
mir’e dönmeleri icap ediyordu. Başvekil ise buradan, küçük-
lüğünden beri pek sevdiği (Gölcük) yaylasına –refikası ve
çocuklarıyla birlikte tamamıyla hususi mahiyette– gidip bir
kaç gün istirahat edecekti.

Yani bizim binbir güçlkle sağlayabildiğimiz randevu su-
ya düşüyordu.

Fakat ziyafetin nihayetine doğru, tam “evli evine, köy-
lü köyüne” diye biz de İzmir yolunu tutmak üzere istasyo-
na gitmeğe hazırlandığımız sırada son bir ümitle gözlerinin
içine baktığım Saraçoğlu’nun, gülümseyerek, bira kadehini:
“Şerefine Kandemir!” diye kaldırdığını görmemle yaverinin
yanıma yaklaşp “İzmire dönmeyiniz. Gölcük’e beraber gi-
deceğiz” deyişi bir oldu. Nasıl geniş bir nefes aldığımı tasav-
vur edemezsiniz.

Gece yarısı Gölcük’e vardık.(...) Sabahleyin erkenden
kalkmış, giyinmiş, otelin terasında oturmuş, kahvaltı edi-
yordum. Bir de baktım, karşıdan, yanındaki köylülerle ya-
renlik ede ede Saracoğlu geliyor. Beni görünce yüzlerini ok-
şayarak köylülerden ayrıldı. Yaklaştı:

– “Afiyet olsun... Nasılsın?” derken ne olur ne olmaz, ge-
lenler bulunur endişesiyle olacak, hemen bir şaka ile mev-
zua girdi:

– “Eee... Söyle bakalım, kurtların, çakalların sesleri hâlâ
geliyor mu? Amma da korkakmışsın Kandemir!” Ve birden
ciddileşti:

– “Ben seni olgun bir gazeteci bilirim. Nasıl oldu da vazi-
yetin nezâketini takdir etmedin?.. Hele bu kurtlar, bu don-
durucu soğuklar? Âlem ne der, hiç düşünmedin mi?”

– “Beyefendi, âlem buyurduğunuz bizden olmayanlar, meşhur Kopdağı’nın, hele Şubat ortasında ne manzara arzedeceğini bilmezler mi ki, benim yazımdan öğrensinler? Gazetelerimizi okuyan yabancı mahfiller arasında coğrafyamızı bilmeyen bulunduğunu farz etsik bile mükellefler o tarafa sürülürken olsun merakla sorup anlamamışlar mıdır? Ben, ‘Ortalık güllük, gülistanlık... Bülbüller ötüyor’ diye yazaydım kim inanır, kim yalancılığımıza hükmetmezdi?”

– “Memleket menfaâtları mevzuu bahis olunca, bazan yalan da sevaptır.”

– “Bu işte memleket menfaati de doğruyu yazmamı icap ettiriyordu.”

– “Ne münasebet?”

– “O günlerde yalnız İstanbulda sevke tâbi 50.000’den fazla Aşkale yolcusu vardı. Bunların büyük bir kısmının: ‘Adam sen de, varsınlar sürsünler, ömrümün sonuna kadar orada bırakacak değiller ya... Bir müddet sonra kurtulunca gelir, yine parama kavuşurum’ diye Aşkale’de yan gelip oturacaklarını zannederek borçlarını ödemekte taallül [kaçınma] gösterdiklerini duymayanımız yoktu. Böylelerini, orada sâfâ sürülmediğini aksine en ağır mahrumiyetler içinde çalışıldığını anlatıp korkutmak suretiyle borçların ödemeye teşvik etmek, memleketin menfaatinden başka bir gayeye mâ-tuf olabilir mi? Fakat...”

Burada biraz durakladım. Çünkü cevabın asıl can alacak noktasına gelmiştim. “Memleket menfaatlerinin, bu mükellefleri bu şekilde tazyik ile borçlarını ödetmeğe mecbur etmek” suretiyle sağlanabileceğini iptidadan beri biz gazetecilere de telkin etmiş olan sayın Başvekile şimdi bu fikriyle kendi gibi, bizi de aldatmış ve yanlış yola sevk etmiş olduğunu ve asıl bu yoldan behemehal dönülmesinin ‘Memleket menfaatleri icabı saydığımı, artık açıkça söylemek lâzımdı. Mütereddit durduğumu sezdi:

– “Evet, devam et” dedi.

– “Bu mahkûmlarla beraber Aşkale’ye giderken ve orada aralarında yaşarken, arzettiğim gibi memleket menfaatlerinin bunları mümkün olduğu kadar tazyikte ve arkada kalanları da korkutmakta olduğuna inanmış ve bu inanca göre de yazı yazmış olduğum halde, emrinizle Aşkale’den ayrıldığı günlerde bu kanaatimin tamamıyla yanlış olduğuna ve bugünkü gidişin memleket menfaatlerine kat’iyen uymadığına inandım.”

– “Yaa! Neden?”

– “Beyefendi! Aşkale’de olup bitenleri benim gibi günlerce gözlerinizle görmüş olsaydınız, eminim şimdi, benden başka türlü düşünemezsiniz.”

– “Anlat bakalım, neler oluyormuş?”

– “Meselâ, bu mahkûmların yalnız birini, en yaşlılarından sizin de öteden beri şahsen pek iyi tanıdığınız, hattâ saydığınız hukukçu ve avukat Gad Franko’yu ele alalım. Bu adama 375.000 lira vergi tarh edilmiştir. Bu kadar parayı hele o hengâmede –herkesin nakit para bulmak için dört döndüğü günlerde– tedarik edemeyince varını yoğunu teşkil eden 10.000 lira para ile Galata’daki Bahtiyar Hanı’nı vermiş ve ‘başka neyim varsa tahkik edin, alın’ demiş olduğu halde nakden borçlu kaldığı 365.000 lirayı cebren [zorla çalışarak] ödetmek üzere kendisi Aşkale’ye sevk edilmiştir.”

– “Tamam, evet hocamdır. Âlim adamdır. İzmir’de gençliğimde kaç defa elini öptüm. Fakat borcunu ödemeli idi. Madem ki temaruz etti. Şimdi öder.”

– “Hayır, ödeyemez.”

– “Mis gibi öder. Ödeyinceye kadar, Aşkale’de çalışır.”

– “Çalışamaz, çalışsa da ödeyemez. Çünkü ...”

– “Ömrü mü vefa etmez?”

– “Yalnız onun değil, en gençleri olan yirmidört, yirmibeş yaşındakilerin de öyle ...”

– “Ödüyorlar işte.”

– “Ödeyemiyorlar. Arz edeyim, çalıştırılan bu mahkûmlara verilen ikiyüzellişer kuruşluk yevmiyenin rûsum ve iâşe bedeli olarak kesileninden arta kalan 90 kuruş, borçlarına mahsup edilerek Hazineye devrolunuyor. Yani her mahkûm çalıştığı günlerde Varlık Vergisi borcundan 90 kuruşunu ödüyor. Fakat hepsi, haftada lâakal [en az] bir iki gün hasta olduğundan, tatil günleri de esasen işe çıkarılmadıklarından, aylık borç ödeme miktarları nihayet 15-16 lirayı buluyor. Bu, yılda, yuvarlak hesap 200 lirayı geçmez. On sene çalışsalar 2000, yüz sene çalışsalar 20.000 lira... Hâlbuki Gad Franko'nun borcu 365.000 liradır. Ötekiler de hemen hemen aynı durumdadır. Sonra ...”

Sayın Saraçoğlu daldı. Dudaklarından eksik etmediği sigarasının dumanını savura savura düşünüyor.

– “Eee sonra?”

– “Ödedikleri para da keselerinden çıkmıyor. Yine Devlet kesesinden çıkıyor. Yani Devlet bir eliyle verdiğini, öbür eliyle ‘aldığını’ sanıyor.”

– “Sanıyor ne demek, alıyor ya... Gündeliklerinden kesmiyor mu?”

– “Gündelik ama, neyin mukabili gündelik? Allahın kuş uçmaz kervan geçmez dağında sabahtan akşama kadar, boşu boşuna kar küremeden... Devlete ne menfaat sağlıyor ki, buna mukabil gündelik veriyor? Dikkat buyurun, fasit bir daire içindeyiz. Devlet ‘gündelik’ diye sokağa para atıyor. Sonra da bu attığı paranın bir kısmını ‘borç ödetiyorum’ diye alıyor. Bu kendi kendimizi aldatmaktan başka ne mâna ifade eder.”

– “Ama şimdi yolda çalışıyorlar, yol yapıyorlar...”

– “Netice değişmez Beyefendi! Onbinlerce lira borcu olan bir adam, ayda onbeş onaltı lira ile bunu kaç senede ödeyebilir? Sonra bir manifaturacıya, bir yağcıya, bir tüccara zorla yaptırılan yoldan ne hayır beklenir?”

– “Peki ne yapmalı?”

– “Orasını siz bilirsiniz. Bu fasit daireden bir an evvel çıkmanın çaresini bulmak lâzım geldiğini kabul ettiğiniz takdirde yapılacak işi tespitte güçlük çekilmez.”

– “Hâlâ fasit daire diyorsun...”

Kızdı galiba.

– “Müsaade buyurursanız, hocanız olduğunu itiraf ettiğiniz Gad Franko’nun Aşkale’de bana –günün birinde tesadüf edersem size söylenmek üzere– not ettirdiği iki satırı arz edeyim: ‘Bir Devlet, vatandaşından var olan her şeyini isteyebilir. Fakat mevcut olmayan bir şeyi istemeğe kalkan kuvvete Devlet denemez.’”

Saraçoğlu kehribar ağızlığından çektiği sigara artığını hışımla fırlatıp atarak kalktı:

– “Gel bizim köylülerle bir tavla atalım... Bu meseleyi de düşünürüz ...” (...)

İki gün sonra, o Ankara’ya, biz de İzmir’e dönmek üzere Turgutlu istasyonunda ayrılırken, gülümseye, gülümseye:

– “Unutmadım, belki seni Ankara’ya da çağıracağım” diye hararetle elimi sıkışı, artık dargınlığından eser kalmadığını, sulh olduğumuzu gösteriyordu.

Vakıa Ankara’ya çağırmadı. Fakat ayrılışımızın onbeşinci günü 4501 numaralı kanunla Varlık Vergisi’nin tasfiyesinde ilk adım atılmış, ondan altı ay sonra da bu meş’um vergi, 4530 sayılı kanunla tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Elbette, Hükümeti fâhiş hatasından döndüren bu isabetli kararın, benim rahmetli Saraçoğlu üzerinde yaptığım, tesir neticesi olduğunu iddia edecek değilim. Ancak onu bütün bir samimiyetle ve açıkça tenvir edişimin bu kararın verilmesinde hiç bir tesiri olmadığını iddia etmek de mümkün olamaz gibi geliyor bana...

**ÇALIŞMA KAMPLARINA
GÖNDERİLENLERİN LİSTESİ
NASIL OLUŞTURULDU?
AYHAN AKTAR**

İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin anılarında verdiği bilgilere göre, Varlık Vergisi tahsilatı sırasında Erzurum-Aşkale'deki ve Eskişehir-Sivrihisar'daki çalışma kamplarına toplam olarak 1400 kişi gönderilmiştir. Gönderilen vergi mükelleflerinden 1229 kişi İstanbul'dan, 81 kişi İzmir'den ve 90 kişi de Bursa, Edirne ve Doğu Trakya'dan yollanmıştır. Toplam 21 kişi ise Aşkale, Erzurum ve Sivrihisar'daki çalışma kamplarında ölmüştür.¹ Elimizdeki listede, 836 mükellefin ismi bulunmaktadır. Kısacası, toplam 1400 mükellefin yaklaşık % 60'ının ismi ekte verilmiştir. Ekte bulunan listelerdeki 836 mükellefin dini kökenlerine göre dağılımı şöyledir:

Çalışma Kamplarına Gönderilenleri Dini Kökenlerine Göre Dağılımı

<i>Mükelleflerin dini kökeni</i>	<i>Sayılar</i>	<i>Yüzde</i>
Musevi	369	% 44
Rum	231	% 28
Ermeni	220	% 26
Belirlenemeyen	16	% 2
Toplam	836	% 100

1 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu Kitapevi, [1951], s. 157-158.

Maalesef, Varlık Vergisi nedeniyle çalışma kamplarına yollananların tam listesi elimizde yoktur. Eğer bir gün elimize 1400 kişilik tam liste geçerse, tabii ki yukarıdaki oranlar değişebilir. Varlık Vergisi mükellefleri evlerden polis nezaretinde İstanbul-Sirkeci'deki toplanma yerine gönderildiklerine göre, Emniyet Genel Müdürlüğü arşivlerinde veya Nafia Vekâleti arşivlerinde tam liste bulunabilir. Bu arşivler şu anda araştırmacılara kapalıdır.

İstanbul ve İzmir gazetelerinde çalışma yerlerine yollanan mükelleflerin isim listeleri yayımlanmıştır. Bu isimleri ilk olarak günlük gazetelerden yan yana getirmeye çalışan akademisyen Dr. Muhammet Güçlü olmuştur.² Daha sonra Sait Çetinoğlu'nun Varlık Vergisi hakkındaki çalışmasında bu listeler aynı yöntemle tamamlanmaya çalışılmıştır.³

Son olarak ekte sunduğumuz liste *Tasvir-i Efkâr*, *Tan, Vatan*, *Son Posta*, *La République* (Cumhuriyet gazetesinin Fransızca edisyonu) ve *Le Journal D'Orient* gazetelerindeki "Varlık Vergisi mükelleflerinin çalışma yerlerine yollanma" haberlerinden derlenmiştir.⁴

Bu çalışmada iki liste verilmiştir. Birinci listede çalışma kamplarına yollanan mükelleflerin isimleri hareket tarihlerine ve bulundukları kafiyelelere göre verilmiştir. Örneğin, gün-

2 Muhammet Güçlü, "Varlık Vergisi Kanununun Çıkarılması, Uygulanması, Kaldırılması ve Sonuçları (11 Kasım 1942 - 15 Mart 1944)." Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990 (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ayrıca yine Muhammet Güçlü, "Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması," *Tarih İncelemeleri Dergisi* (Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını) No. 8, 1993, s. 157-182.

3 Ali Sait Çetinoğlu, *Varlık Vergisi 1942-1944*. Belge Yayınları, İstanbul, 2009.

4 Listeler oluşturulurken, Dr. Güçlü ve Çetinoğlu'nun listeleri ile karşılaştırılarak kontrol edilmiştir. Ayrıca, azınlık mensubu kişilerin isimlerinin doğru yazılıp yazılmadığını kontrol etmek için Rifat Bali ve Püzant Akbaş'ın yardımına başvurulmuştur. Kendilerine burada teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak, Rum kökenli mükelleflerin isimleri Niki Stavridi tarafından kontrol edilmiştir. Ekteki listelerin oluşmasında katkısı olan herkese burada teşekkürü bir borç biliyorum.

lüğünü yayımladığımız Yorgo Hacıdimitriadis İstanbul'dan 22 Mart 1943 günü 5. Kafile ile hareket etmiştir. Mükellefin adı soyadı, kökeni, hareket tarihi, kafile sayısı, hareket ettiği yer ve gittiği çalışma yeri ayrı ayrı kolonlarda gösterilmiştir. İkinci listede ise, aynı isimler bu kez mükelleflerin soyadına göre alfabetik olarak verilmiştir.

KAFİLELERİN GİDİŞ SIRASINA GÖRE MÜKELLEFLERİN LİSTESİ

Köken*	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Şekip	Adut	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Ruben	Alaluf	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
E	Karabet Gabris	Baykar	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Yasef	Bazaldo	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Viktor	Benardete	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Bohor	Benbasat	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Moşe Nesim	Benbasat	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
R	Yorgi Mina	Cambazoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
E	Arşak	Çuhacıyan	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
E	Hamparsum	Erkman	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Leon	Faraci	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
E	Edvard Ohannes	Fındıklıyan	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Gad	Franko (Milaslı)	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Davit	Hananel	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
R	Nikolaki	Karamanoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Mordahay	Kastoryano	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Nesim Yasef	Kazaz	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
R	Mina	Kesimidis	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
R	Konstantin	Kürkçüoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
E	Nahabet	Mübarekyan	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
R	Yorgaki	Muradoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
R	Kostaki	Papazoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
R	Yakovos	Papazoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Moiz Nesim	Saban	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Yuda Leon	Saban	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
R	Aleksandros	Stavridis	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
R	Kiryako	Teberrükoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
E	Artin	Topaloğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Samuel	Varon	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
Y	Yeremya	Varon	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
E	Setrak	Vartanyan	27 Ocak	İst.	Aşkale	1
E	Mihran	Yarman	27 Ocak	İst.	Aşkale	1

(*) Y: Yahudi, E: Ermeni, R: Rum, ?: Tespit edilemeyen.

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Izrael	Adato	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Moşe	Alyanak	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Artin	Ayvazoğlu	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Agop	Bahadır	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Bohor	Behar	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Yasef	Behar	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Yuda Leon	Bahar	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Salamon	Çiprut	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Izak Levi	Coşkun	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Artin	Dedeyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Rafael	Eli	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Berç Mardiros	Erkunt	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Yeşua	Eskenazi	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Asador	Gidutyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Zareh	Horasancıyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
R	Petro	Karaeftimoğlu	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Agop	Kazancıyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Yervant	Kunter	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
R	Andon	Marinos	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Elyazar	Menda	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Ilya	Menda	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Yeşua	Menda	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
R	Hristo	Moizyadis	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	David	Motola	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Hayim	Motola	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Murat	Muratoğlu	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Izak	Naum	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Izak	Niego	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Moiz	Penso	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Ilya	Pesah	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Moris Nahma	Pesah	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Mengi	Şakar	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
R	Dimitri	Sandalcıoğlu	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Leon Nuryan	Sarıyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
R	Yorgi	Şişmanoğlu	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
R	Teodori	Teopolitaki	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Vahram	Yavruyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Yuda	Zovulum	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Avram Albert	Abaruh	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Abuaf	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Abual	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Anastas	Adosoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Avraam	Adosoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Adut	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim Mişon	Adut	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yuda Leon	Afumado	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Himayak	Agopyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Oğarş Agop	Akşahin	26 Şubat	İst.	Aşkale	III

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
R	Prodromos	Alicı	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Salamon	Altaros	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Leandros	Altunoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
?	Simentof	Alyanak	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Hristodoros	Andriadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Hristo	Angeliki	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Agop	Apikoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Konstantin	Anastasiadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Dimitri	Ayanoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Bedros	Bahadırıyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Bahar	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yuda	Bahar	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	David	Balli	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Menahem	Balli	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Mordohay	Balli	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Mişon	Barishah	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Ezra	Benezra	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yako	Berker	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim Yasef	Billurcu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Polikarpos	Bosinis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yani	Boyacıoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Hristoforos	Butris	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Marko	Butris	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Konstantin	Çalos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Kleopulos	Canbalidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Carali	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
?	Kemes Clemans	Cebe	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yakop	Chestein	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
?	Yanko	Çımaro	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Isak	Çıprut	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Maksut	Civanyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Agop	Dağlaroğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Onnik	Dağlaroğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Osep	Dağlaroğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Nubar	Demirdağ	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Mosko	Dimitriadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Konstantin	Dimokopoulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Hayim Vitali	Elkabes	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
?	Amond Izmoloviç	Erdal	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Kevork	Erişseven	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yako	Faranci	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Simetro	Faranci	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Finzi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Leon	Frat	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Haralambos	Frenkoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Leonidas	Galipolidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Galipolidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yosif	Gavriyeloğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Osep	Gözütok	26 Şubat	İst.	Aşkale	III

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Abraham Levi	Grünberg	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Izak	Grünberg	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yakop	Güler	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Jak Yako	Habis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Artin Haçik	Haçeris	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Hristo Leon	Hacopulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yorgi	Hacopulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Mişon Moiz	Hamanel	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Stavros	Hayaloğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
?	Yanko	Hıraçya	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Perikli	Hrisopulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Salamon Bukaz	Kafe	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Niko	Kahanis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Mihail	Karadelioğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Isak	Karmano	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Karmona	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Manol	Kazakof	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Salamon	Kazez	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Dikran	Kazezyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Niko	Konstantinidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Albert	Koronya	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Hrant	Köseoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Hirş	Kossoy	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Pandeli	Ksido	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Petro	Ksido	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Tanaş	Küçükiş	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Alber	Kürkçübaşı	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Agop	Kürkçüyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Lazaros	Lazariadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Salvator	Levi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Ligor	Ligoriadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Panayot	Madenci	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Keğam	Markaryan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Bodos	Mayoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Dimitri	Mefapulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Hraçya	Mehteryan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Eliya Yomtof	Mizrahi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Menteş	Mizrahi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Uziel	Mizrahi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Morfi	Morfiadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Evangelos	Musi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Toma	Musi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yasef	Naum	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Agamemnon	Nikoloğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Apostol	Nikolaidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Karabet	Ohanyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Margaros	Ohanyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Ganzo	Oriyel	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Aram	Ovakimyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III

<i>Köken</i>	<i>İsim</i>	<i>Soyadı</i>	<i>Hareket tarihi</i>	<i>Hareket yeri</i>	<i>Gittiği yer</i>	<i>Kafile no.</i>
R	Vağnak	Papazoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Papazoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yorgi	Papazoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Karabet	Papazyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim Aron	Parali	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yasef	Pardo	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Nubar	Peştemalcıyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Mihran	Pilavyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Rafael	Pinto	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Viktor	Portigas	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yako	Sages	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Stepan	Şahinyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Mıgırdiç	Şahnazar	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Diyonidis	Şakalak	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Şakalak	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Serkis	Salmasoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Menahem	Samrano	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Vahan	Sargıryan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Manol	Saridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Dimitri	Sarris	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Orfeos	Sarris	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yasef	Savon	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	David	Saydan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Sarafim Şeref	Seferoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Semeroğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Vağnak	Sepetyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	İspiro	Şeytanidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yorgi	Skarlatos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Salamon	Şoef	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Kolya	Stavridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yuvan	Stavridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Albert	Tabah	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Tabah	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Tabah	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yakop	Tabah	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Sahak	Tazai	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Teodoridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yani	Teodoridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Hristo	Teofanidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yusufaki	Topaloğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yani	Vafopulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Varon	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yasef	Varon	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yani	Vasiliadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Vasiliyadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Atanas	Vasilyadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	İzak	Yaeş	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Moşe	Yaeş	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Haralambos	Yaldız	26 Şubat	İst.	Aşkale	III

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
E	Sahak	Yaşar	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Benjamin	Yeruşalimi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Stepan	Yuvanidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Sava	Zamboğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Samuel	Zamora	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
?	Ahmet	Zenci	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Eftat	Zaboğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	David	Zolman	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Konstantin	Zoto	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Vagırşak	Zuduryan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Dimitri	Zulidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Nikola	Zulidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Davit	Abaruh	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Agop	Acubel	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Albert	Acubel	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Nesim	Akkohen	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Rafael	Altara	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Avram	Albert	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Avram Alber	Altaras	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Ardaş	Altunkaşık	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Şabat	Amira	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Aristidi	Apostolidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Istapan	Ariser	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Berç	Artinyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Agop	Aşçıyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Konstantin	Balli	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Agop	Bergiçyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Rafael	Birezyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Ohannes	Bohçacıoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Nesim	Cerasi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Bedros	Cümbüşyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Aşot	Demirci	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Manuk	Diran	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Kirkor	Demireğe	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Nişan	Döndüyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Andon	Duruer	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Sofoklis	Dinas	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Artin	Eğinioğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Kosti	Evangelidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Konstantin	Faltakoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Albert	Feldman	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Avram	Franko	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Izak Berç	Genç	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Vasil	Gumbiris	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Parseh	Hacıisaoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Simeon	Haralambidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Josef	Hodora	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Manol	Ignatiyadi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV

<i>Köken</i>	<i>İsim</i>	<i>Soyadı</i>	<i>Hareket tarihi</i>	<i>Hareket yeri</i>	<i>Gittiği yer</i>	<i>Kafile no.</i>
Y	Mişon	İs	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Takfor Vahan	Kalenderyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Misak	Kazancıyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Keğam	Keşeci	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Ohannes	Keşişoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Leon	Kirazyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Elyazar	Krespi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Hristo	Kriazi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Lambo	Kuçavelli	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
?	Vehbi	Laçın	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Mesrop	Manollik	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
?	Ramona	Manyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Avram Greguvar	Makastar	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Mesrop	Mancinik	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Nubar	Minas	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Leon Yuda	Menda	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Kiryako	Mistiloğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Yako Jak	Mitrani	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Ohannes	Nikogosyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Nikola	Nikolaidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Hayik Kirkor	Orakyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Izak	Ovadya	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Takfor	Vahan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Menahem	Ovadya	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Hristo	Parasko	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Manuk	Püsküloğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Isak	Rividi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Manyas	Romano	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Yuda	Saban	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Artin	Saruhanyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Moiz	Perez	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Karabet	Sinekçi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Avadis	Tahmazanoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Sava	Tanaşoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Nesim	Taragano	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Nubar	Terziyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Dimo	Triandafilidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Niko	Triandafilidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Avram	Yafe	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Kirkor	Yayık	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Yovakim	Yaylaoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Ohannes	Yeğikyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Konstantin	Yakomidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Karnik	Zilciyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Nikola	Açalos	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Vasil	Agallioğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	İlya	Alagözoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Moşe	Albukrek	22 Mart	İst.	Erzurum	V

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
R	Miço	Arcan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Vasil	Arcan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Rafail	Assa	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Arşak	Babikyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Salamon	Behar	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Yeditya	Bahar	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Perikli	Bela	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Karekin	Çutakyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Aram	Deresenyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Dimitri	Diranidis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Mihran	Genden	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Yorgo	Hacıdimitriadis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Hristoforos	Halkusisi	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Armenak Artin	Hisarlı	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Hristo	Hristidis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Konstantin	İatro	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	İsak	İdisoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Hristo	İlyadis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Prodromos	İspiroğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Stilyadi	İst.idis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Stilyanus	İstiloğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Nişan	Kalender	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Bensiyon	Kamhi	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Sotiri	Karpis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Zaharya	Katrançı	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Yasef	Kazes	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Manol	Keşişoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Mihran	Keşişyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Marko Mordohay	Kohen	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Konstantin	Komyanos	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Mihran	Kuyumcuoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Dimitri	Madenlioğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Avram	Melek	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Siragan	Mercan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Jak	Molho	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Jozef	Molho	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Minas	Özyaldız	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Avram	Papadapoulos	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Yakof	Pervanoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Boğos	Şakaryan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Stefani	Sandoka	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Armenak	Sarafyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Salamon Frederic	Sarfati	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Armenak	Sinanoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Artin	Solmazgül	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Mihal	Sütlüoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Yako	Tekrin	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Yorgi	Topaloğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Vahe	Toskryan	22 Mart	İst.	Erzurum	V

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
R	Yuvakim	Vasiliadis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Stefan	Yerakopulos	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Yani	Yuvanidis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Yakovos	Zahariadis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	İsrael	Zaharya	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Nikola	Zamboğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Aleksandros	Zarifis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Yeşuva	Aciman	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Raput	Adut	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Rafael	Albukrek	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Argiri	Argiriadis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Menahem	Asa	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Hristo	Aşimoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Hristo	Avramopulos	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Nesim	Behar	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
?	Bayram	Bayramoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Mişon	Belifanti	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Josef	Bensiyon	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	İlya	Bitran	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Arakel	Bıçakçıyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Kalos	Camcıoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Hacı Artin	Davityan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Kiryako	Delioğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	İbrahim Hayim	Dilmen	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Turgas	Dimanyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Gregor	Elmasçioğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Aron	Eskenazi	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Bohor	Franko	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Stefan	Galatalıyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Vahan	Galatalıyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Yorgidis	Gelincik	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Nubar Jirayir	Haçaturgil	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Hayim	Hasun	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Yervant	Hızıroğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Sabetay	İsrael	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Antimos	Karabinidis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Yorgi	Karabinidis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Arşak	Karamanyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Simon	Kayarlıyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Mişon Yaşua	Kazas	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Yako	Kolma	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Foti	Konyopoulos	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Vasil	Kostantinidis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Ekstat	Lefteroğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Rafael	Levi	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
y	Yuda	Levi	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Andriko	Maden	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	David	Maden	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
E	Isteyan	Özütyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Rupen	Minakyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Münir	Moiz	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Izak	Molina	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Abraham	Namer	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Yorgi	Nikolaidis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Daniel	Nişli	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Nesim	Nişli	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Salamon	Nişli	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Yasef	Özmızrak	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Yani	Papadopulos	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Saban	Pesah	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Armenak	Kifer	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Ardaş	Semizoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Artin	Serkizoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Elyazar	Şişmanoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Avram	Soensino	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Yuvan	Stefanidis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Hayim	Tabah	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Zare	Tahlekiyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Dikran	Telefoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Stefan	Uzunyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Anastas	Yolcuoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Nikola	Yolcuoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Salamon	Zagoto	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Vitali	Zagoto	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Nikoli	Zümbülidis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Moiz Mlşon	Abures	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Yuda	Alaluh	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Artin	Altın	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Konstantin	Andoniyanidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Baruh	Anjel	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Isak	Anjel	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Elyazar	Aramyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Hraçya	Asadoryan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Yomtof	Azuz	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	İsrail	Bahar	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Aleko	Bahçıvanoğlu	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Moiz	Balabanidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Salamon Hayim	Baruh	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Agop Aşot	Basmacıoğlu	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Sarandi	Cambazoğlu	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Aleko	Cihanopulo	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Yasef	Dilnar	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Sosif	Dülgeroğlu	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	İsrail	Frejman	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	İstavri	Haçopulos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Yeşua	Halfen	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
E	Aram	Haşimyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Simpot	Hovakimyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Filidoros	Idisoğlu	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Karabet	İrazat	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Stefan	İstefanidus	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Karabet	İstemarciyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Dikran	Kalender	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Haralambos	Kalivopulos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Ohannes	Kalpakçı	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Rafael	Kalvo	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Aron	Kampeas	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	İstefan	Kaymaklı	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Robert Kirkor	Kaymaklı	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Ohannes	Kazazyen	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Artin	Keçeci	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Bedros	Kegasyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Keğam	Kibar	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Mişon	Macar	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Matabyo	Maçoro	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Dimitri	Maskopulos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Mardiros	Nehabet	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Kolinos	Nikolaidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Yani	Nikolaidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Mihail	Papadopoulos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Vagırşak Haçik	Papazyen	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Bogos	Pehlivanyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Isak	Rodrik	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Artin	Şahnur	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Avram	Salinas	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Serkis	Sandikyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Aristoklis	Sivastopoulos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Mişon	Surmiyanos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Yasef	Travers	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Yorgo	Varidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Filip	Yuvanidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Elizabeth	Agopyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Kukas	Akbulut	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Agop	Avadikyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Avadis	Avakyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Canik Ohannes	Aynacıyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Osep	Bağdasar	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Samuel	Bahar	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Serkis Canik	Baharoğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Salomon	Bebahar	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Yanko	Bolis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Hayim Menahim	Bosan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Vasil	Büyükdimitriyadis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Todori	Buzoğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
E	Jirayir	Çömlekcioğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Lambo	Darina	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Silvestros	Delioğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Lüsik	Deveciyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Davit	Döfresko	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Şalom	Döfresko	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Salamon	Elnekave	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Manol	Emanoelidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Parseh	Gevrekyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Vahan	Ginas	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Isak	Gotonya	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Todori	Hacıandonyadis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Andria	Haçopulos	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Haralambos	Haralampidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Hayim	Hersgreif	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Mihail	Hontropulos	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Abraham	Horasancıyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Leon	Huberseyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Onnik	Husman	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Pavli	İst.idis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Yuvan	Kalfaoğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Konstantin	Kapandaris	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Yuvakim	Kara	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Ralli	Karavokilos	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Jak Zeki	Kehribar	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Vahan	Koçyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Moiz	Kohen	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Sabetay	Kohen	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Vasil	Konstantinidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Tanaş	Kormenidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Samuel	Kozales	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
?	İsayi	Kradurgan (?)	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Serkis	Kûçûkpapazyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Aleksan	Kuyumcuoğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Dimitri	Lambrino	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	İlya	Levi	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Mişon Moiz	Levi	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	İsak Hayim	Menase	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Vitali	Menase	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Yasef	Menase	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Konstantin	Mistokosta	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Şalom	Mizrahi	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Avram	Morel	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Vahe	Ormanyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Serkis	Özvahramyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	İlya	Pardo	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Lusion	Penso	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Avram	Pinto	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Rafael	Pinto	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Simon	Pluso	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Konstantin	Rikka	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	İzak	Roditi	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Salomon	Romano	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Zareh	Şekerciyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Agop	Şensarra	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Lazari	Simonidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Aleksandr	Şinayder	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Dikran	Şirin	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Vasil	Sotiriyadis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Teologos	Sünbuloğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Apik	Süzer	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Konstantin	Teofilidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Lutfik	Teoramacıyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
?	Karlo	Terdoğan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Karabet	Timuroğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Hirant	Toprakyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Puzant	Yeren	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Anastas	Yuvakimoğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Mihail	Yuvanoğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Yuda	Zavulun	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Artin	Abacı	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yasef	Adevo	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Vahe	Agopyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Samuel	Amon	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Samuel	Amon	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Todori	Anasoğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Mihran	Andon	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Anastas	Araboğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Zareh	Arslan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Antranik	Başkoyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Ohannes	Bedrosyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Mişon	Bella	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
?	Kazım	Bener	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Niko	Benerato	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Hayim	Beraha	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Nubar	Bilezikçi	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Ara	Boğosyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Agop	Büyükmancik	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Bedros	Çaçur	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Yervant	Cevahirci	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Keğam	Civanyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Bedros	Civelek	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Haçik	Dingilkıran	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	İsak	Duenyas	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Nubar	Elmasdağ	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Mıgırdiç	Göyce	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Bedros	Güleser	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Avram	Habip	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Karabet	Haceroğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Kapriyel	Halatçı	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Hayim	Hulo	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Dikran	İgnecioğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Kirkor	İsa oğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Ohannes	Kamber	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Nesim	Kampeas	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Agop	Kasapyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Nesim	Kastor	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yako	Kastor	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yasef	Kastoryano	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	İstefan	Kavcıyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Artin	Kavukyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Ohannes	Keskin	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Hayim	Kohen	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	İsak	Kohen	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Agop	Körgör	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yako	Krespi	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Karabet	Kürekyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Sotiri	Liontas	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	İstefanos	Lukas	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Dimitri	Makasçı	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Kevork	Makasçı	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Agop	Merzifonlu oğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Avram	Morhayim	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yako	Namer	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Zare	Nobar	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Agop	Ohannes	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Manuk	Ohanoğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	İlya	Öksüzoğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Nikogos	Özgen	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Nesim	Özlevi	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Naum	Papadon	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Vasil	Papadopulo	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Yorgi	Papadopulo	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Konstantin	Pavlidi	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Avram	Perüz	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Serkis	Pilavcı	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Hrant	Sağır	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	İstefan	Şamanyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Nubar	Şapcıyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Mişon	Saranga	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Kirkor	Selviyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Karnik	Siropyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Nerses	Siropyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Dikran	Susikyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Agop	Tanrıgörü	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Şahin	Tesekyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Lui	Tosun	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Hayik	Uryan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Kevork	Ütücüyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Viktor	Vakadimovalos	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
?	Palidops	Vatin	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	İsrail	Yermiya	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Albert	Yeruşalmi	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yako	Ahütin	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Vitali Hayim	Çiprut	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Romina	Döle	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
?	Avag	Dömer	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Kürken	Eğinioğlu	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	İsak	Gayah	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Zevon	Hazarabetyan	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Viçen	İst.yan	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Yasef Kohen	Kazan	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Konstantin	Kinacioğlu	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Yuvan	Kinacioğlu	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Sabetay	Levanter	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Hıraçya	Nessesyan	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Sotiri	Ninom	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Yasef	Öztuzcu	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Tanaş	Pakyadis	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Panayot	Papadopulo	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Pavli	Pavilidis	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Keorg	Pekmezyan	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Robert	Person	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Leonidas	Pirivalidis	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Yako	Sabatay	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Aleksandros	Simyonidis	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	İsak	Şuef	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Antranik	Taneri	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Davit	Vastik	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Yako	Avner	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Hayim	Bahar	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
E	Agop	Bineroğlu	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
E	Karabet	Bineroğlu	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Moşe	Karako	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Panayot	Kardemenis	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
E	Kirkor	Kaşkaryan	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Vasil	Kimyose	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Rafael Levi	Köseleci	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Yuda	Marsco	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Salamon	Özhalfon	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Sava	Palabıyık	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Anastas	Papadopoulos	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Marko	Samurya	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Ilya	Şapat	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Aleksandros	Skopoulos	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
E	Boğos	Sucukçuyan	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Fransua	Tunay	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Karlo	Volşitayn	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Dimitri	Zamokion	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Salamon	?	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Baruh	Adzararer	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	B. Y.	Albağlı	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Ilya	Algazi	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Avram	Alkolumbre	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Bohor	Alkolumbre	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Davit	Alkolumbre	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Benyamin	Amado	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	S.	Barki	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Isak	Barmaymon	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Rafael	Çikurel	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Sami	Efrayim	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Bohor Ilya	Hananya	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Yasef	Hazan	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Davit	Koenka	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Hatem	Levi	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Nesim	Mayo	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Joe	Menaşe	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	N.	Pardo	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Robeno	Penzo	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Moiz	Rozanes	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Salamon	Sarda	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Avram	Sidi	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Jozef	Sidi	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Hayim	Şikar	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Izak	Sinay	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Çelebi	Taranto	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Isak	Taranto	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Liyagor	Taranto	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Bohor	Yuzaha	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Alberto	?	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Bohor (Yuda oğlu)	?	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Yako	?	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Alber	Anjel	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Avram	Ayken	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Moiz	Badoa	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Samoel	Bensiyon	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Rafael	Benveniste	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Salamon	Demoren	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Jak Hayim	Eskinazi	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Josef	Hazan	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Hayim	Hodara	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Nesim	İsrael	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Bohor	Kanat	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Semoel	Karako	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Semoel	Köksan	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Simon	Kuzi	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Leon	Malki	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Samoel	Marako	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Samoel	Peço	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Avram	Sabah	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Josef	Terera	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Alberdi	?	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Yako	Amado	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Yako	Antebi	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Yaşova	Arditi	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Yusef	Arditi	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	P.	Bensason	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Bensiyon	Beytin	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Jak	Danon	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Hayim	Eşkinazi	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Moiz	Habif	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Salamon	Koenka	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Alfred	Kuriyel	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Moiz	Kuriyel	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Josef Moris	Margunato	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Salamon	Pardo	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Ilya	Yako	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Hayim	Arditi	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Mişel	Arditi	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Refail	Arditi	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Moiz	Lareya	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Yasef	Lareya	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Bünyamin	Nahum	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Yahaskiel	Politi	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Isak	Balbul	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Marko	Baruh	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Mişon	Baruh	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Moşe	Behmoaras	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	İzak	Benjamin	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Leon	Büyükalyanak	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Leonidas	Caka	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Avram	Çukurel	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Avram	Çukurel	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
?	İskon	Derman	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Hanri	Ebeoğlu	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Isak	Evlin	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Avram	Garti	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
?	Kemal	Günasyer	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	İzak	Güzeloğlu	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Mişon Moiz	Havlucu	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Yani	İsakidis	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Yako	Karako	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Samuel	Kazez	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Bohor	Kohaner	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Davit	Koyan	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Konstantin	Lefkopulos	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Bohor Levi	Leventer	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Mişon	Makus	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Dimitri	Mayaoğlu	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	İsrail	Morhayim	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Nesim	Nergis	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Sava	Panayotidis	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Mihal	Papadopoulos	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Avram	Sages	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	İzak	Sayadan	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Avram	Sembol	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Hristo	Tamas	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Yuda	Trabulus	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Santo	Abuaf	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Jak	Albağlı	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Mişel	Arditi	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	İsak	Bengiyat	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Gabriel	Bensinyor	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Benjamin	Devidas	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Sabetay	Galamidi	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	İzak	Hulli	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Çelebi	Naşahon	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Menahem	Peço	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Şemoel	Sardas	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Avram	Yafe	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV

MÜKELLEFLERİN SOYADINA GÖRE LİSTESİ

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Alberdi	?	3 Eylül	Izmir	Sivrihisar	III
Y	Alberto	?	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	II
Y	Bohor (Yuda oğlu)	?	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	II
Y	Salamon	?	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Yako	?	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	II
E	Artin	Abacı	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Avram Albert	Abaruh	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Davit	Abaruh	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Nesim	Abuaf	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Santo	Abuaf	30 Eylül	Izmir	Sivrihisar	V
Y	Nesim	Abual	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Moiz Mlşon	Abures	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Nikola	Açalos	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Yeşuva	Aciman	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Albert	Acubel	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Agop	Acubel	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Izrael	Adato	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Yasef	Adevo	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Avraam	Adosoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Anastas	Adosoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Adut	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim Mişon	Adut	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Raput	Adut	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Şekip	Adut	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Baruh	Adzararer	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Yuda Leon	Afumado	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Agallioğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Elizabeth	Agopyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Himayak	Agopyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Vahe	Agopyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yako	Ahütin	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Kukas	Akbulut	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Nesim	Akkohen	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Ogarş Agop	Akşahin	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Ilya	Alagözoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Ruben	Alaluf	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Yuda	Alaluh	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	B. Y.	Albağlı	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Jak	Albağlı	30 Eylül	Izmir	Sivrihisar	V
Y	Moşe	Albukrek	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Rafael	Albukrek	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Ilya	Algazi	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
R	Prodromos	Alıcı	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Alkolumbre	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Bohor	Alkolumbre	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Davit	Alkolumbre	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Rafael	Altara	12 Mart	İst.	Aşkale	IV

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Avram Alber	Altaras	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Salamon	Altaros	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Artin	Altın	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Ardaş	Altunkaşık	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Leandros	Altunoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Moşe	Alyanak	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
?	Simentof	Alyanak	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Benyamin	Amado	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Yako	Amado	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Şabat	Amira	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Samuel	Amon	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Samuel	Amon	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Todori	Anasoğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Mihran	Andon	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Konstantin	Andoniyandidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Hristodoros	Andriadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Hristo	Angeliki	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Alber	Anjel	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Baruh	Anjel	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Isak	Anjel	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Yako	Antebi	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
E	Agop	Apikoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Aristidi	Apostolidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Anastas	Araboğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Elyazar	Aramyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Miço	Arcan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Vasil	Arcan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Hayim	Arditi	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Mişel	Arditi	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Mişel	Arditi	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	V
Y	Refail	Arditi	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Yaşova	Arditi	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Yusef	Arditi	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
R	Argiri	Argiriadis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	İstapan	Arıser	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Zareh	Arslan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Berç	Artinyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Menahim	Asa	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Refail	Asa	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Hraçya	Asadoryan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Agop	Aşçıyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Hristo	Aşimoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Konstantin	Atanasiadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Agop	Avadikyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Avadis	Avakyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Yako	Avner	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Hristo	Avranopulos	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Dimitri	Ayanoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Ayken	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
E	Canik Ohannes	Aynacıyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Artin	Ayvazoğlu	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Yomtof	Azuz	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Arşak	Babikyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Moiz	Badoa	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
E	Osep	Bağdasar	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Agop	Bahadır	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Bedros	Bahadıryan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Bohor	Bahar	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Hayim	Bahar	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	İsrail	Bahar	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Nesim	Bahar	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Bahar	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Salamon	Bahar	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Yasef	Bahar	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Yeditya	Bahar	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Yuda	Bahar	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yuda Leon	Bahar	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Samuel	Bahar	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Serkis Canik	Baharoğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Aleko	Bahçivanoğlu	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Moiz	Balabanidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	İsak	Balbul	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Konstantin	Balli	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	David	Ballı	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Menahem	Ballı	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Mordohay	Ballı	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Mişon	Barishah	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	S.	Barki	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	İsak	Barmaymon	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Marko	Baruh	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Mişon	Baruh	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Salamon Hayim	Baruh	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Antranik	Başkoyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Agop Aşot	Basmacıoğlu	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Karabet Gabris	Baykar	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
?	Bayram	Bayramoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Yasef	Bazaldo	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Salomon	Bebahar	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Ohannes	Bedrosyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Moşe	Behmoaras	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Perikli	Bela	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Mişon	Belifante	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Mişon	Bella	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Viktor	Benardete	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Bohor	Benbasat	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Moşe Nesim	Benbasat	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
?	Kazım	Bener	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Niko	Benerato	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Ezra	Benezra	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	İsak	Bengiyat	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	V
Y	İzak	Benjamin	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	P.	Bensason	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Gabriel	Bensinyor	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	V
Y	Josef	Bensiyon	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Samoel	Bensiyon	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Rafael	Benveniste	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Hayim	Beraha	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Agop	Bergeçyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Yako	Berker	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Bensiyon	Beytin	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
E	Nubar	Bilezikçi	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Nesim Yasef	Billurcu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Agop	Bineroğlu	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
E	Karabet	Bineroğlu	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	İlya	Bitran	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Arakel	Bıçakçıyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Ara	Boğosyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Ohannes	Bohçaloğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
?	Yanko	Bolis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Hayim Menahim	Bosan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Polikarp	Bosinis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yani	Boyacıoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Hristoforos	Butris	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Marko	Butris	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Leon	Büyükalıyanak	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Vasil	Büyükdimitriyadis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Agop	Büyükmancik	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Todori	Buzoğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Bedros	Çaçur	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Leonidas	Caka	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Konstantin	Çalos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Sarandi	Cambazoğlu	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Yorgi Mina	Cambazoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
R	Kalos	Camcioğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Kleopulos	Canbolidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Carali	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
?	Kemes Clemans	Cebe	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Çerasi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Yervant	Cevahirci	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yakop	Chorstein	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Aleko	Cihanopulo	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Rafael	Çikurel	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
?	Yanko	Çımaro	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	İsak	Çiprut	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Salamon	Çiprut	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Vitali Hayim	Çiprut	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Keğam	Civanyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
E	Maksut	Civanyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Bedros	Civelek	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Jirayir	Çömlekçioğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	İzak Levi	Coşkun	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Arşak	Çuhacıyan	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Avram	Çukurel	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Avram	Çukurel	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
E	Bedros	Cümbüşyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Karekin	Çutakyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Agop	Dağlaroğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Onnik	Dağlaroğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Osep	Dağlaroğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Jak	Danon	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
R	Lambo	Darina	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Hacı Artin	Davityan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Artin	Dedeyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
R	Kiryako	Delioğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Silvestros	Delioğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Aşot	Demirci	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Nubar	Demirdağ	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Kirkor	Demireğe	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Salamon	Demoren	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
E	Aram	Deresenyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
?	İskon	Derman	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
E	Lüsik	Deveciyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Benjamin	Devidas	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	V
Y	İbrahim Hayim	Dilmen	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Yasef	Dilnar	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Targon	Dimamyıan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Mosko	Dimitriadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Konstantin	Dimokopoulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Haçik	Dingilkıran	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Dimitri	Diranidis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Davit	Döfresko	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Şalom	Döfresko	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Rumile	Dölen	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
?	Avag	Dömer	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Nişan	Döndüyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	İsak	Dünyas	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Sosif	Dülgeroğlu	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Andon	Duruer	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Hanri	Ebeoğlu	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Sami	Efrayim	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
E	Artin	Eğinioğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Kürken	Eğinioğlu	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Rafael	Eli	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Hayim Vitali	Elkabes	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Gregor	Elmasçioğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Nubar	Elmasdağ	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Salamon	Elnekave	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Manol	Emanoelidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
?	Amond Izmoloviç	Erdal	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Kevork	Erişseven	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Hamparsum	Erkman	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
E	Berç Mardiros	Erkunt	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Aron	Eskenazi	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Jak Hayim	Eskinazi	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Yeşua	Eskinazi	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Hayim	Eşkinazi	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
R	Kosti	Evangelidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	İsak	Evlin	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Konstantin	Fallakoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Leon	Faraci	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Yako	Faraci	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Simetro	Faranci	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Albert	Feldman	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Nesim	Finzi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Edvard Ohannes	Fındıklıyan	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Avram	Franko	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Bohor	Franko	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Gad	Franko (Milaslı)	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Leon	Frat	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	İsrael	Frejman	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Haralambos	Frenkoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Sabetay	Galamidi	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	V
E	Stefan	Galatalıyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Vahan	Galatalıyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Leonidas	Galipolidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Galipolidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Garti	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Yosif	Gavriyeloglu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	İsak	Gayah	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Yorgidis	Gelincik	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	S. Berç	Genç	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Parseh	Gevrekyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Vahan	Ginas	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	İsak	Gotonya	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Migirdiç	Göyce	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Osep	Gözütok	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Abraham Levi	Grünberg	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	İzak	Grünberg	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Asador	Güdükyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Yakop	Güler	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Bedros	Güleser	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Vasil	Gümbiris	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
?	Kemal	Günasyer	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
E	Mihran	Gürden	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	İzak	Güzeloğlu	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Jak Yako	Habib	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Moiz	Habif	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Avram	Habip	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Nubar Jirayir	Haçaturgil	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Artin Haçik	Haçeris	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Karabet	Haceroğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Todori	Haciandonyadis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Yorgo	Hacdimitriadis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Parseh	Hacisaoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Hristo Leon	Hacopulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Istavri	Haçopulos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Yorgi	Hacopulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Andria	Haçopulos	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Kapriyel	Halatçı	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yeşua	Halfen	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Hristoforos	Halkusisi	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Davit	Hananel	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Mişon Moiz	Hananel	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Bohor İlya	Hananya	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
R	Haralambos	Haralampidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Simeon	Haralampidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Aram	Haşimyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Hayim	Hasun	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Mişon Moiz	Havlucu	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Stavros	Hayaloğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Josef	Hazan	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Yasef	Hazan	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
E	Zevon	Hazarabetyan	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Hayim	Hersgreif	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Armenak Artin	Hisarlı	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Yervant	Hıdıroğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
?	Yanko	Hıraçya	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Hayim	Hodara	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Josef	Hodara	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Mihail	Hontoropulos	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Zareh	Horasancıyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Abraham	Horasancıyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Simpot	Hovakimyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Perikli	Hrisopulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Hristo	Hristidis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Leon	Huberseyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Izak	Hulli	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	V
Y	Hayim	Hulo	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Onnik	Husman	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Konstantin	İatro	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Filidoros	İdisoğlu	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	İsak	İdisoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Manol	İgnatıyadi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Dikran	İgnecioğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
R	Hristo	Ilyadis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Karabet	Irazat	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Mişon	İs	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Yani	İsakidis	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
E	Kirkor	İsaoğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Prodromos	İspiroğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Nesim	İsrael	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Sabetay	İsrael	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Stilyadi	İst.idis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Pavli	İst.idis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Viçen	İst.yan	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Stefan	İstefanidus	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Karabet	İstemarciyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Stilyanus	İstiloğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Salamon Bukaz	Kafe	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Niko	Kahanis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Dikran	Kalender	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Nişan	Kalender	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Takfor Vahan	Kalenderyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Yuvan	Kalfaoğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Haralambos	Kalivopulos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Ohannes	Kalpakçı	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Rafael	Kalvo	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Ohannes	Kamber	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Bensiyon	Kamhi	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Aron	Kampeas	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Nesim	Kampeas	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Bohor	Kanat	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
R	Konstantin	Kapandaris	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Sotiri	Kapris	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Yuvakim	Kara	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Mihail	Karadelioğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Petro	Karaeftimoğlu	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Moşe	Karako	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Semoel	Karako	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Yako	Karako	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Antimos	Karalumdis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Yorgi	Karalumdis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Nikolaki	Karamanoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
E	Arşak	Karamanyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Ralli	Karavokilos	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Panayot	Kardemenis	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	İsak	Karmona	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Nesim	Karmona	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Agop	Kasapyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Kirkor	Kaşkaryan	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Nesim	Kastor	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yako	Kastor	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Mordahay	Kastoryano	27 Ocak	İst.	Aşkale	I

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Yasef	Kastoryano	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Zaharya	Katrançı	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	İstefan	Kavcıyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Artin	Kavukyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Simon	Kayarıyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	İstefan	Kaymaklı	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Robert Kirkor	Kaymaklı	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Manol	Kazakof	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yasef Kohen	Kazan	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Agop	Kazancıyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Misak	Kazancıyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Mişon Yaşua	Kazar	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Ohannes	Kazazyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Yasef	Kazes	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Nesim Yasef	Kazez	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Salamon	Kazez	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Samuel	Kazez	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
E	Dikran	Kazezyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Artin	Keçeci	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Keğam	Keçeci	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Bedros	Kegasyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Jak Zeki	Kehribar	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Mina	Kesimidis	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
R	Manol	Keşişoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Ohannes	Keşişoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Mihran	Keşişyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Ohannes	Keskin	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Keğam	Kibar	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Vasil	Kimyose	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
E	Leon	Kirazyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Konstantin	Kinacioğlu	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Yuvan	Kinacioğlu	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Vahan	Koçyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Davit	Koenka	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Salamon	Koenka	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Bohor	Kohaner	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Hayim	Kohen	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Isak	Kohen	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Marko Mordohay	Kohen	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Moiz	Kohen	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Sabetay	Kohen	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Semoel	Köksan	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Yako	Kolma	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Konstantin	Komyanos	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Niko	Konstantinidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Konstantinidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Foti	Konyopoulos	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Agop	Körgör	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Tanaş	Kormenidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Albert	Koronyo	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Rafael Levi	Köseleci	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
E	Hrant	Köseoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Hirş	Kosoy	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Kostantinidis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Davit	Koyan	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Samuel	Kozales	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
?	İsayi	Kradurgan (?)	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Elyazar	Krespi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Yako	Krespi	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Hristo	Kriazi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Pandeli	Ksido	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Petro	Ksido	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Lambo	Kuçavelli	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Tanaş	Küçükis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Serkis	Küçükpapazyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Yervant	Kunter	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Karabet	Kürekyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Alfred	Kuriyel	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Moiz	Kuriyel	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Alber	Kürkçübaşı	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Konstantin	Kürkçüoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
E	Agop	Kürkçüyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Mihran	Kuyumcuoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Aleksan	Kuyumcuoğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Simon	Kuzi	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
?	Veli	Laçın	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Dimitri	Lambrino	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Moiz	Lareya	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Yasef	Lareya	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
R	Lazaros	Lazaridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Konstantin	Lefkopulos	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Ekstat	Leftargos	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Sabetay	Levanter	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Bohor Levi	Leventer	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Hatem	Levi	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Ilya	Levi	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Mişon Moiz	Levi	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Rafael	Levi	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Salvator	Levi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
y	Yuda	Levi	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Ligor	Ligoryadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Sotiri	Liontas	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	İstefanos	Lukas	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Mişon	Macar	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Matabyo	Maçoro	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	David	Maden	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Andriko	Maden	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Panayot	Madenci	26 Şubat	İst.	Aşkale	III

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
R	Dimitri	Madenlioğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Dimitri	Makasçı	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Kevork	Makasçı	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Avram Greguvar	Makastar	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Mişon	Makus	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Leon	Malki	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
E	Mesrop	Mancınık	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Samoel	Marako	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Josef Moris	Margunato	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
R	Andon	Marinos	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Keğam	Markaryan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yuda	Marsco	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Dimitri	Maskopulos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Dimitri	Mayaoğlu	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Nesim	Mayo	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
E	Bodos	Mayoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Dimitri	Mefapulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Hraçya	Mehteryan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Melek	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Isak Hayim	Menase	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Vitali	Menase	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Yasef	Menase	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Joe	Menşe	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Elyazar	Menda	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Ilya	Menda	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Leon Yuda	Menda	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Yeşua	Menda	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Siragan	Mercan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Agop	Merzifonluoğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Kiryako	Mistiloğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Konstantin	Mistokosta	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Yako Jak	Mitrani	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Eliya Yomtof	Mizrahi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Menteş	Mizrahi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Şalom	Mizrahi	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Uziel	Mizrahi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Rupen	Minakyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Münir	Moiz	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Hristo	Moizyadis	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Jak	Molho	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Jozef	Molho	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	İzak	Molina	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Avram	Morel	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Morfi	Morfiadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Morhayim	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	İsrail	Morhayim	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	David	Motola	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Hayim	Motola	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Nahabet	Mübarekyan	27 Ocak	İst.	Aşkale	I

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
R	Yorgaki	Muradoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
E	Murad	Muradoğlu	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
R	Evangelos	Musi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Toma	Musi	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Bünyamin	Nahum	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Abraham	Namer	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Yako	Namer	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Çelebi	Naşahon	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	V
Y	İzak	Naum	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Yasef	Naum	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Mardiros	Nehabet	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Nesim	Nergis	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
E	Hıraçya	Nessesyan	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Agamemnon	Nigoloğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Ohannes	Nikogosyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Apostol	Nikolaidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Kolinos	Nikolaidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Nikola	Nikolaidis	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Yani	Nikolaidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Yorgi	Nikolaidis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Sotiri	Ninom	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Daniel	Nişli	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Nesim	Nişli	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Salamon	Nişli	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	İzak	Niyego	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Zare	Nobar	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Agop	Ohannes	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Manuk	Ohanoğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Karabet	Ohanyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Margaros	Ohanyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	İlya	Öksüzoğlu	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Hayik Kirkor	Orakyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Ganzo	Oriyel	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Vahe	Ormanyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	İzak	Ovadya	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Menahem	Ovadya	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Aram	Ovakimyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Nikogos	Özgen	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Salamon	Özhalfon	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Nesim	Özlevi	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yasef	Özmızrak	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Yasef	Öztuzcu	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Serkis	Özvahramyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Minas	Özyaldız	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Tanaş	Pakyadis	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Sava	Palabıyık	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Sava	Panayotidis	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Avram	Papadapoulos	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Naum	Papadon	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
R	Panayot	Papadopulo	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Vasil	Papadopulo	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Yorgi	Papadopulo	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Anastas	Papadopoulos	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Mihail	Papadopoulos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Mihal	Papadopoulos	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Yani	Papadopoulos	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Kostaki	Papazoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
R	Vağnak	Papazoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Papazoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yakovos	Papazoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
R	Yorgi	Papazoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Karabet	Papazyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Vağırşak Haçik	Papazyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Nesim Aron	Parali	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Hristo	Paraşko	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Ilya	Pardo	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	N.	Pardo	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Salamon	Pardo	3 Eylül	İzmir	Sivrihisar	III
Y	Yasef	Pardo	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Pavli	Pavilidis	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Konstantin	Pavli	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Menahem	Peço	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	V
Y	Samoel	Peço	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
E	Bogos	Pehlivan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Keorg	Pekmezian	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Lusion	Penso	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Moiz	Penso	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Robeno	Penso	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Robert	Person	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Avram	Perüz	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
?	Yakof	Pervanoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Ilya	Pesah	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
Y	Saban	Pesah	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	M. Nahma	Pesah	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Nubar	Peştimalcıyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Serkis	Pilavcı	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Mihran	Pilavyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Pinto	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Rafael	Pinto	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Rafael	Pinto	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Leonidas	Pirivalidis	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Simon	Pluso	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Yahaskiel	Politi	9 Eylül	İzmir	Sivrihisar	IV
Y	Viktor	Portigas	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Manuk	Püşküloğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Armenak	Reyfer	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Konstantin	Rikka	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Isak	Rividi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	İzak	Roditi	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	İsak	Rodrik	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Manyas	Romano	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Salomon	Romano	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Moiz	Rozanes	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Avram	Sabah	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
Y	Moiz Nesim	Saban	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Yuda	Saban	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Yuda Leon	Saban	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Yako	Sabatay	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
Y	Avram	Sages	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Yako	Sages	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Hrant	Sağır	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Stepan	Şahinyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Mıgırdiç	Şahnazar	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Artin	Şahnur	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Diyonidis	Şakalak	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Vasil	Şakalak	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Mengi	Şakar	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Boğos	Şakaryan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Avram	Salinas	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Serkis	Salmasoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	İstefan	Şamanyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Menahem	Samrano	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Marko	Samurya	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
R	Dimitri	Sandalcıoğlu	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Serkis	Sandikyan	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Stefani	Sandoka	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	İlya	Şapat	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
E	Nubar	Şapçıyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Armenak	Sarafyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Mişon	Saranga	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Salamon	Sarda	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Şemoel	Sardas	30 Eylül	İzmir	Sivrihisar	V
Y	Salamon Fredrik	Sarfati	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Vahan	Sargiryan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Manol	Saridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Leon Nuryan	Sarıyan	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
R	Dimitri	Sarris	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Orfeos	Sarris	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Artin	Saruhanyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Yasef	Savon	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	İzak	Sayadan	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	David	Saydan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Sarafim Şeref	Seferoğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Zareh	Şekerciyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Kirkor	Selviyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Avram	Sembol	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Vasil	Semeroğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
E	Ardaş	Semizoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Agop	Şensarra	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Vağnak	Sepetyan	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Moiz	Şerez	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Artin	Serkezoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Ispiro	Şeytanidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Sidi	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Jozef	Sidi	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Hayim	Şikar	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
R	Lazari	Simonidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Aleksandros	Simyonidis	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Armenak	Sinanoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Izak	Sinay	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
Y	Aleksandr	Şinayder	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Karabet	Sinekçi	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Dikran	Şirin	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Karnik	Siropyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Nerses	Siropyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Elyazar	Şişmanoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Yorgi	Şişmanoğlu	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
R	Aristoklis	Sivastopulos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Yorgi	Skarlatos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Aleksandros	Skopoulos	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Salamon	Şoef	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Artin	Solmazgül	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Avram	Sonsino	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Vasil	Sotiriyadis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Aleksandros	Stavridis	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
R	Kolya	Stavridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yuvan	Stavridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yuvan	Stefanidis	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Boğos	Sucukçuyan	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	Isak	Şuef	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
R	Teologos	Sünbuloğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Mişon	Surmiyanos	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
E	Dikran	Susikyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Mihal	Sütlüoğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Apik	Süzer	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Albert	Tabah	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Avram	Tabah	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Hayim	Tabah	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
Y	Nesim	Tabah	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yakop	Tabah	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Zare	Tahlekiyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
E	Avadis	Tahmazanoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
R	Hristo	Tamas	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
R	Sava	Tanaşoğlu	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Antranik	Taneri	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
E	Agop	Tanrıgörür	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX

Köken	İsim	Soyadı	Hareket tarihi	Hareket yeri	Gittiği yer	Kafile no.
Y	Nesim	Taragano	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Çelebi	Taranto	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	İsak	Taranto	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
Y	Liyagor	Taranto	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	I
E	Sahak	Tazai	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Kiryako	Teberrükoğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Yako	Tekrin	22 Mart	İst.	Erzurum	V
E	Dikran	Telefoğlu	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Vasil	Teodoridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yani	Teodoridis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Hristo	Teofanidis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Konstantin	Teofilidis	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Teodori	Teopolitaki	12 Şubat	İst.	Aşkale	II
E	Lutfik	Teoramacyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
?	Karlo	Terdöken	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
Y	Josef	Terera	25 Ağust.	İzmir	Sivrihisar	II
E	Nubar	Terziyan	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
E	Şahin	Tesekyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Karabet	Timuroğlu	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
R	Yorgi	Topaloğlu	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Yūsufaki	Topaloğlu	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
E	Artin	Topaloğlu	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
E	Hırant	Toprakyan	30 Nisan	İst.	Erzurum	VIII
E	Vahe	Toskıyan	22 Mart	İst.	Erzurum	V
Y	Lui	Tosun	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Yuda	Trabulus	25 Eylül	İst.	Sivrihisar	XII
Y	Yasef	Travers	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
R	Niko Dimo	Triandafilos	12 Mart	İst.	Aşkale	IV
Y	Fransua	Tunay	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
E	Hayik	Uryan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Kevork	Ütücüyan	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
E	Stefan	Uzunyan	2 Nisan	İst.	Erzurum	VI
R	Yani	Vafopulos	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Viktor	Vakadimovalos	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
R	Yorgo	Varidis	16 Nisan	İst.	Erzurum	VII
Y	Avram	Varon	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Samuel	Varon	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
Y	Yasef	Varon	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Yeremya	Varon	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
E	Setrak	Vartanyan	27 Ocak	İst.	Aşkale	I
R	Yani	Vasiliadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Yuvakim	Vasiliadis	22 Mart	İst.	Erzurum	V
R	Vasil	Vasiliyadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
R	Tanaş	Vasilyadis	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Davit	Vastik	25 Haz.	İst.	Erzurum	X
?	Palidops	Vatin	17 Mayıs	İst.	Erzurum	IX
Y	Karlo	Volşitayn	30 Tem.	İst.	Sivrihisar	XI
Y	İzak	Yaeş	26 Şubat	İst.	Aşkale	III
Y	Moşe	Yaeş	26 Şubat	İst.	Aşkale	III

<i>Köken</i>	<i>İsim</i>	<i>Soyadı</i>	<i>Hareket tarihi</i>	<i>Hareket yeri</i>	<i>Gittiği yer</i>	<i>Kafile no.</i>
Y	Avram	Yafe	30 Eylül	Izmir	Sivrihisar	V
Y	Ilya	Yako	3 Eylül	Izmir	Sivrihisar	III
R	Haralambos	Yaldız	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
E	Mihran	Yarman	27 Ocak	Ist.	Aşkale	I
E	Sahak	Yaşar	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
Y	Avram	Yat	12 Mart	Ist.	Aşkale	IV
E	Vahram	Yavruyan	12 Şubat	Ist.	Aşkale	II
R	Ovakim	Yaylaoğlu	12 Mart	Ist.	Aşkale	IV
E	Ohannes	Yeğikyan	12 Mart	Ist.	Aşkale	IV
R	Stefan	Yerakopulos	22 Mart	Ist.	Erzurum	V
E	Puzant	Yeren	30 Nisan	Ist.	Erzurum	VIII
Y	İsrail	Yermiya	17 Mayıs	Ist.	Erzurum	IX
Y	Albert	Yeruşalmi	17 Mayıs	Ist.	Erzurum	IX
Y	Benjamin	Yeruşalmi	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
R	Konstantin	Yokomidis	12 Mart	Ist.	Aşkale	IV
R	Anastas	Yolcuoğlu	2 Nisan	Ist.	Erzurum	VI
R	Nikola	Yolcuoğlu	2 Nisan	Ist.	Erzurum	VI
R	Anastas	Yuvakimoğlu	30 Nisan	Ist.	Erzurum	VIII
R	Filip	Yuvanidis	16 Nisan	Ist.	Erzurum	VII
R	Stepan	Yuvanidis	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
R	Yani	Yuvanidis	22 Mart	Ist.	Erzurum	V
R	Mihail	Yuvanoğlu	30 Nisan	Ist.	Erzurum	VIII
Y	Bohor	Yuzaha	25 Ağust.	Izmir	Sivrihisar	I
R	Yakovos	Zahariadis	22 Mart	Ist.	Erzurum	V
Y	İsrail	Zaharya	22 Mart	Ist.	Erzurum	V
Y	Salamon	Zakuto	2 Nisan	Ist.	Erzurum	VI
Y	Vitali	Zakuto	2 Nisan	Ist.	Erzurum	VI
R	Nikola	Zamboğlu	22 Mart	Ist.	Erzurum	V
R	Sava	Zamboğlu	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
R	Dimitri	Zamokion	30 Tem.	Ist.	Sivrihisar	XI
Y	Samuel	Zamora	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
R	Aleksandros	Zarifi	22 Mart	Ist.	Erzurum	V
Y	Yuda	Zavulun	12 Şubat	Ist.	Aşkale	II
Y	Yuda	Zavulun	30 Nisan	Ist.	Erzurum	VIII
	Ahmet	Zenci	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
E	Karnik	Zilciyan	12 Mart	Ist.	Aşkale	IV
R	Eftat	Zoboğlu	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
Y	David	Zolman	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
R	Konstantin	Zoto	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
E	Vagırşak	Zuduryan	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
R	Dimitri	Zulidis	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
R	Nikola	Zulidis	26 Şubat	Ist.	Aşkale	III
R	Nikoli	Zümbülidis	2 Nisan	Ist.	Erzurum	VI

Un tüccarı Yorgo Hacidimitriadis, İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanmış Varlık Vergisi'nin sayısız kurbanlarından birisi. Varlık Vergisi borcunu ödeyemediği için 22 Mart 1943 tarihinde Haydarpaşa'dan trenle Aşkale-Erzurum'daki çalışma kampına yollanan, Erzurum'da kaldığı süre boyunca günlük tutan Hacidimitriadis'in izlenimleri,

Varlık Vergisi'nin bugüne kadar çok az bilinen "çalışma kampları" boyutunu gün yüzüne çıkarıyor. Yorgo Hacidimitriadis, o renkli Türkçesi ile Erzurum'daki ilk gününü şöyle anlatıyor:

"4 Nisan: Pazar olmak münasebeti ile bazı arkadaşlar hamama gittiler. O meyanda [sırada] emir geldi saat birde iş başına hazır olmamız için ve saat birde ikişer kişilik kafilde halinde guruba gittik... Pazar olduğundan Erzurum halkı bizi seyre gelmiş ve çokları gülümser ve hakaretli sözlerle alay ediyorlardı. Gurup binasında kazma, kürek ve el arabaları verdiler ve bina yolundaki kar ve sair pislikleri temizlememizi emrettiler. Saat 17.30'a kadar çalıştık. Bina etrafında seyirciler eksik değildi. Çalıştığımız yer arka sokak, geçitle-temizlikle alakası olmayan tam manası ile mezberelik bir mahal [yer] idi. Öyle ki, havanın çok soğuk olmasına rağmen, kazmanın altından teafunlar [pis kokular] hissediliyor idi."

Ayhan Aktar, kitaba Varlık Vergisi uygulamasını yeniden ele aldığı uzun bir yazıyla, dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte hakkında bir biyografik araştırmayla ve İstanbul'un ticaret hayatında gayrimüslimlerin konumuna ilişkin iki yeni çalışmayla da katkıda bulunuyor. Bunlara ilaveten, kitapta gazeteci Feridun Kandemir'in Aşkale izlenimlerinden seçmeler de yer alıyor. Ayrıca, Aşkale-Erzurum, Eskişehir-Sivrihisar kamplarına yollanan gayrimüslimlerin isim listeleri ilk kez yayımlanıyor.

Yakın tarihimizin karanlık bir dönemini anlamak için önemli bir kitap...

İLETİŞİM 1631

ANI

58

ISBN-13: 978-975-05-0921-6

9 789750 509216